

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӨ ӘСЭРЛӘР

Рәмис АЙМӨТ. Һәр ыруның булган үз билгесе. <i>Шигырьләр.</i>	3
Зиннур ХӨСНИЯР. Новеллалар.	8
Клара БУЛАТОВА. Бергәлек кадерен югалтмыйк. <i>Шигырьләр.</i>	41
Фоат САДРИЕВ. Сайрар чак. <i>Роман.</i>	45
Илшат ВӘЛИУЛЛА. Шигъри фикерләр.	66
Хисаметдин ИСМӘГЫЙЛЕВ. Мөһер. <i>Хикәя.</i>	71
Эльмира ЖӘЛИЛОВА. Минем белән тутыр бар дөньяңны... <i>Шигырьләр.</i>	86

ЯҢА ИСЕМНӘР

Гүзәл ГАЛЛӘМОВА. Зәңгәр кыңгыраулар. <i>Роман.</i>	90
--	----

БАЛАЛАР КИТАПХАНӘСЕ

Рәшит БӘШӘР. Болытка кунган тургай... <i>Шигырьләр.</i>	130
---	-----

«ИЛЕҢ ТУРЫНДА УЙЛА» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Рәмзия ГАБДЕЛХАКОВА. Хәтер юлында чикләр юк. <i>Повесть.</i>	134
--	-----

БЕРГӘЛӘП УКЫЙБЫЗ

Дания ЗАҺИДУЛЛИНА. Фирүзә Жамалетдинова. «Кошлар оя корган жирдә».	164
---	-----

ӘДӘБИ ТӘНКЫЙТ

Миләүшә ХӘБЕТДИНОВА. Сарсаз Күл фажигәсе. (М.Гыйләҗевнең «Микулай» пьесасына рецензия).	170
---	-----

СӘНГАТЬ

Лилия НУРМӨХӘММӘТОВА. Жырга багышланган гомер.	173
Кызыл кара белән. Сәхифәне Рамил ХАННАНОВ алып бара.	179
Укучыларыбыз ижаты: Асия ИБРАҺИМ, Фазылжан АЛИУЛЛОВ, Флёра ГАТИНА шигырьләре.	181
Кайтаваз: Флюра ХАННАНОВА. Зөлфәт Хәкимнең «Ана жыры» романы турында.	182
Шаян сәхифә: Альберт ГАДЕЛШИН. Уены-чыны бергә.	183
«Казан утлары» архивыннан.	168
Ижтимагий-мәдәни тормышыбыздан.	190

**БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН**

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжәв
Ринат Закиров
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Данил Салихов
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

**Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Фирүзә Җамалетдинова,
Айсылу Имамиева, Камил Кәримов.**

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Җамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Рәзилә Хәйретдинова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнми һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хақында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 31.08.2020, график буенча 31.08.2020, басылып чыгу вакыты 09.09.2020.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70x108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ А-2292. Тираж 7138.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2011 елның 23 мартында теркәлде.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-44362.

Индекслар: 73210 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен), П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), 16262 (Татарстаннан читтәге юридик затлар өчен), П2368 (Татарстандагы юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

12+

Рәмис
Аймәт

НӘР ЫРУНЫҢ БУЛГАН ҮЗ БИЛГЕСЕ

Гыйбрәтле сынау

Өй түрендә эңил елый...
Г.Тукай

Жил елыймы анда, ил елыймы? –
Бар дөньяны баскан шөбһә, шом.
Әллә Тәңрем үзе сулкылдыймы,
Жир йөзенә төбәп карашын?

Сабак бирә мәллә безгә Раббым?
Бугазларда – хөкем зынжыры.
Көннәр, төннәр буге сынау булып,
Ява жиргә вирус яңгыры.

Ява жиргә туктый белмәс афәт,
Килә... «салкын сугыш» даулары.
Күкләр таянычы булып микән
Яргаланган гөнаһ таулары?

Сулган жанга шифа бирер микән
Яраланган Сүзнең кодрәте?
Мөнбәrlәргә менде тажлы вирус, –
Чорыбызның яңа сурәте.

Шаһит микән кытай диварлары,
Әллә океан арты жилләре?
Кешелеккә төшкән бу миһнәтнең
Кайда икән туган жирләре?

Кемнэр ана яшереп гомер биреп,
Мөкер бишегендә тибрәткән?
Тарих буе килгән сынаулардан
Алалмадыкмыни гыйбрәтләр?!

Табалмадыкмыни үзебезне?
Иман көзгеләре – чалышмы?
Намус йөзләренә баса-баса
Дәүләтләрнең билме алышы?

Бер мизгелдә илләр белән илләр,
Жаннар белән жаннар чикләнде.
Мин-минлеген жиңмәс адәмнәр дә,
Үз «мин»енә кереп бикләнде.

Тайгак юлдан шома затлар атлый,
Табаннарын тормый дагалап,
Кайсы чатта, нинди почмакларда
Тора безне әжәл сагалап?

...Һәр ыруның булган үз билгесе,
Үз тамгасы – азат, хөр тамга.
Пандемия көчләп салмас микән
«Кол» тамгасын һәрбер хөр жанга?

Чипләштерү, түгел сипләштерү
Иске йортның черек нигезен.
Ил-йортымның «яңа» нигезенә
Чимал булмабызмы?.. Бир түзем!

Кичкән кебек сират күперләрен,
Кичә халкым Бөек Сынавын.
Әллә соң бу кансыз кануннарның
Дөнья сәхнәсендә уйнавы?!

Сынаулардан сыгылып сынганда да,
Кемдер анда ярсый, ваксына.
Бер-берең рухи терәк булу –
Безгә бүген иң төп вакцина.

Тәсбих төймәседәй тезик тә без
Кылган гамәлләрнең барысын да,
Кыйблаларга багып уйланык бер,
Ни диярбез Ходай каршында?

Аллаһының ярлыкавын сорыйк,
Яфракларны чыклар юганда.
Намус, вөждан, шәфкать орлыкларын
Чәчик, әйдә, чәчик һәр жанга.

И Табигать-Ана, кодрәтең киң,
Алчы кире син үч-каргышың...
Жил елыймы анда, ил елыймы?
Бар дөньяны баскан шөбһә, шом.

Карантин

Ночь, улица, фонарь, аптека...
А.Блок

Урам тын. Карантин.
Кем карый кырынтын?
Кем йөри хыялның
Канатып канатын?

Юлында адашып,
Сөрлегеп абыну.
Кыйблаңны турылап,
Ходайга табыну...

Төнме ул, жилме ул
Жанымны ырынтын*
Кимерә, жимерә?..
Төн. Курку. Урам. Тын.

Кайларга сөрелгән
Сүрән Ай яктысы?
Чакмада өметнең
Иң соңгы чаткысы

Почмакка сарылган
Шүрлэгән шәүләләр.
Сөйрәлә өрәктәй
Өркенгән гәүдәләр.

Көч биреп яшәргә
Сузамы пар кулын?
Суза ул, сыза ул
Ак юлын – хак юлын.

Карантин – ябылу.
Бермәлгә убылу.
Үзең бикләнеп
Югалу. Табылу.

Сынаулы сәгатьләр
Текелди тек тә тек.
Бу дөнья фани ул,
Хакыйкәт – мәңгелек.

Октябрь

Үз аем син, жанкаем син, октябрәм,
Сиңа гына сыя минем барлык серәм.
Әнкәемне яраткандай сөям синә,
Әллә синдә өзелгәнгә кендек жебем.

Әллә шуңа йөрәгемә сагыш булып,
Сарылганмы яфракларның сарылыгы.
Сиңа керсәм, узсам якты түрләреңә,
Онытыла күк бу дөньяның сорылыгы.

Онытыла күк үткәннәрнең моң-зарлары,
Синдә генә жаннарыма алам дэва.
Миндә дә бит әле балкып кояш чыга,
Әле пыскып көннәр буге яңгыр ява.

Син – көзләрнең колачларын жәйгән чагы –
Очасыңдыр канатларың кага-кага.
Мин дә очам сиңең белән житәкләшеп,
Гомерләрнең учакларын яга-яга.

Кушылып аккан ике нәни инеш сыман,
Агылалар торналарың күкләрендә.
Күкри күкләр... Бу яшәүнең күпме аһы,
Күкрәүләре яши минем күкрәгемдә.

*Ырынтын (диал.) – кача-поса.

Үрмәкүчнөң көз сагышын кушып үргән
 Көмеш чөлтәредәй нечкә күнелем кылы.
 Синөң дә бит кайчан бакма, әйтерсең лә,
 Ике күзең һаман мөлдәрәмә тулы.

Син үз аем, жан дускаем, октябрәм,
 Күпмә уртак хисләр яна безнең канда.
 Орлык көтеп сусагандай сөрелгән жир,
 Яңа шигырь даулап ярсый минем жан да.

Иңә жиргә ак карларың... Хушлашасың...
 Офыкларың ак кәфендәй сарган томан.
 Мин дә беркөн синөң соңгы яфрагың күк,
 Өзелермен шаулы гомер агачымнан...

Яшәү кагыйдәсе

Күптән, бик күптән билгеле
 Кагыйдәсе уенның.
 Белсән дә кистереп әйтмә,
 Әйтмә һәрбер уенны.

Кануннар кырыс, беләсен,
 Уеннан чыгар уймак.
 «Уйнатыр» үз уймагында,
 Аңла, һәрбер сүз-муйнак.

Уйлап әйт һәрбер сүзеңне,
 Дус бар жирдә, бар дошман.
 Кечкенә генә дошман да,
 Салыр сиңа зур пошман.

Сүз иясә белән йөрми,
 Хафаланма, диярсең.
 Теләсәләр таптырырлар
 Һәрбер сүзнең иясен.

Һәрбер сүзнең иясә бар,
 Һәр иянең хәбәре.
 Көт тә тор, килеп ирешер
 Хәбәрләренң хәтәре...

Уңга китсән уңарсыңмы?
 Сулмассыңмы сулларда?
 Турыга китсән, тураеп
 Бәлки иркен суларга

Чыкмасы жае? Үрел син
 Бары житкәнче буең.
 Барыбер үз кагыйдәсен
 Куша ул тормыш-уен.

Уйнап та тормыш-уенда,
 Кала бел үзең булып.
 Калдыр син фани дөньяда
 Изге гамәлләр кылып.

Музыка

Музыка ачыла гөл булып,
 Сирпеп кенә керфек очларын.
 Хуш исен таратып аңкый да,
 Балкый да һәм... коя таңларын.

Музыка шөбһәле уйлардан
 Ярсыган күнелне тугарып,
 Чишмәдәй ургылып чыга да,
 Ага ул жаныңны сугарып.

Музыка – томан тынлыгының
 Эреп онтылуы үзәндә.

Кабат яралуы дулкыннарның,
 Яшәүләрдән өмет өзгәндә.

Музыка язгы күбәләктәй
 Урын табалмыйча үзенә,
 Ташлана ул, кайчак, онытылып
 Дөрләп янган учак күзенә.

Музыка феникстай кабат
 Ярала ул учак көленнән.
 Ак нурыдай кара хаклыкның
 Сөрелә ул туган иленнән.

Музыка мең төрле хыялай
Төсләргә төренә-төренә,
Канатларын жәеп, ул сине
Күтәрә гарешләр түренә.

Музыка – ул әфсен, ул шифа,
Колачсыз киң аның кодрәте.

Илаһи авазлар тибрәнәп
Тудырган серле жан сурәте.

Музыка – сулышы Ходайның,
Күкләрдән иңгән нур, яктылык.
Бәллүрдәй тәү аваз-ымыннан
Бар җиһан китә күк яктырып.

Музыка...

Безнең буын

Иреннәрдән без тезләнәп үпкән
Байракларның төсө кипмәгән.
Йөрәкләрдән шомлы үткәннәрнең
Кураулары әле китмәгән.

Шанлы тарих әле мең йозаклы
Зинданнарға кертәп ябылган.
Карашларның тирән чоңгылына
Коммунизм кыры убылган.

Колактарда яшеннәрдәй яшәнәп,
«Яшәсен!» нәр тора яңгырап.
Боек, ләкин боек «җиңүләр»нең
Кайтавазы кайта қаңгырап.

Сын-потларга табынып бөкрәйгән
Буй-сыннар шул чорның сурәте.
Буй сынган. Аһ, буйсынган жаннарны
Шик-шомнар аламы көйрәтеп?

Нинди горур яңгырый иде: «Кеше!»
Кирәк иде әле ул илгә.
«Кара козгын»нарда җилгән еллар
Озатса да аны үтилгә...

Безнең күңелләргә башын салып
Мәрхәмәтле шытым бирәсе
Иман орлыкларын усал җилләр
Тараткандыр читкә, күрәсең.

Җанга кергән үзгәрешләр җиле
Үтә бара һаман бәгырьгә.
Исеп карасак та җилгә каршы
Үзгәрмәде тормыш ул бер дә.

Йота бара упкын, нинди генә
Изгелекләр җирдә кылсак та.
Бәхетлерәк булыр идек сыман
Торгынлыкта торып калсак та...

Зиннур
Хөснийяр

НОВЕЛЛАЛАР

РӘХӘТ

Ниязбикнең күрешергә дип сузган кулларына полициядә эшләүче энесе Гаят беләзекле богау кигерде.

Аны, кеше үтерүдә гаепләп, өтермәнгә алып киттеләр.

Әгәр дә рәхәт булса, һәр кеше өтермәндә утырып чыгар иде.

Утызынчы елларда йөз баш умарта тоткан; өч айгыры; нимес ясаган резин тәгәрмәчле, күн белән тышланган ике тарантасы; ашлык тулы амбарлары булган Хөснийяр бабай шулай дип әйтә торган булган, ди, имеш. Жибәрмәгез Себерләренә, утырасым юк өтермәннәренә, ач тамагым, тыныч күңелем дип, кулакларны Себергә сөрә башлаганчы ук, ул айгырлары белән бергә тарантасларын яңа оешып килгән күмхужга үз куллары белән илтөп биргән дә, умарталарын да аларга яздырып, шунда эшлөргә ялланган.

Сәвит вакытында да таза тормышлы булган ул, җаен тапкан, бөтен җайның сере исә аның алтын кулларында, җиргә тамган маңгай тирләрендә икән, диләр.

Тагын бер сере булган бу нәселнен: озын гомерле алар. Хөснийяр бабай йөз яшькә чаклы торган, аның улы Колмәмәт йөз чиген дә узып киткән, Баязетдиннары исә туксан тугызын тугырып җан тәслим кылды. Озак яшәүнең серен белә бу нәсел, дип сөйләләр, ләкин аны беркемгә дә әйтмиләр, балаларыннан балаларына тапшырылып килгән хикмәтле табышмак-сер икән, ди ул, имеш.

Буын чылбыры Ниязбиккә җиткөч чуалды, аны, кеше үтерүдә гаепләп, өтермәнгә алып киттеләр.

Остаханә тәрәзәсеннән ишегалдында полиция киemenдәге Гаятны күргөч, Ниязбикнең авызы ерылып, кунакны каршы алырга урыныннан кузгалды, тышкы якка чыкты һәм, исәнләшөргә дип, кулларын брезент альяпкычына сөрткәләп-ышкып алды. Лапас янында чебиләргә җим сибөп йөргән бертуган апасы Дания дә, якты елмаөп, кунакны каршы алырга капкага таба китте. Таң

Зиннур ХӨСНИЯР (1961) – прозаик, шагыйрь, драматург; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Муса Җәлил исемендәге республика, Фатих Хөснй исемендәге әдәби премияләр лауреаты. «Таң ата да кич була», «Тәҗәри китте язмышлар», «Төрсәк сугышы» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

белән мәшәкәтләнәп йөрмәсә, ул кадәр ни эшлэгән, Гаятның авыру әнисенә шөһәр аптекасыннан дару ғына алып кайтты бит, әби кешедән акчасын да алып тормады. Ниязбик кулларын альяпкычына ышкыганда, шулай дип уйлап куйды, рәхмәт әйтергә беркайчан соң түгел, өлгергән булыр иде әле. Аңа уңайсыз булып китте, эшенән аерылып, юк өчен йөрмәсәң соң дип фикерләде ул. Капкада Гаят артыннан тагын бер полиция хезмәткәре күренгәч тә шомланмады, инде килгәннәр икән, чәйгә дэшәрмен дип уйлады. Тик апасы аңа караганда да өлгеррәк булып чыкты, ул бертуган энесе кебек якын күргән Гаятның жиңенә үк килеп ябышкан: «Әйдәгез, әйдә, самоварым кайнап утыра, мактап йөрисез икән!» – дип, бертуктаусыз сөйләнә. Гаят дорфа ғына кулын тартып алды да каты басып, Ниязбиккә таба юнәлде.

– Рахмаев Ниязбик! Син жинаять эшләүдә гаепләнәп, кулга алынасың!

Өлегә сүзләрдән соң апасы коелып төштә, сүзсез калды. Ниязбик исә һаман авызын ерган килеш ишегалды уртасында басып тора иде. Арттан кергән полиция хезмәткәре Гариповны да танып алды ул, тик анысы капка баганасы яныннан ерак узмады, аптырап, шунда басып калды. Гариповны моннан бер ай элек Ниязбик үзе урнаштырган иде. Шуңа күрә Гаятның сүзләре аңа барып житми дә житми. Әнә, һаман елмая, исәнләшергә кулын бирмәкчә була. Тик сузылган кулларга Гаян шундук «браслет» кигерде. Ниязбикнең исә теле аңкавына ябышты. Ул сөйләшү түгел, сүзен дә әйтә алмыйча басып тора иде. Эшнә сизенгән Дания апасы, кычкырып елап жибәрде:

– Кешене баладән коткару жинаять исәпләнәмәни хәзер?! – диде ул. Гаят өлегә сүзләрнең асылына төшенеп тә тормады, югыйсә кемнәдер үтерү түгел, киресенчә, баладән коткару турында әйтте бит ул! Дания апаның сүзләре бетмәгән иде әле, тик энесе Ниязбикнең аңа таба борылып, каш-йөзен жыеруы (серне чишә күрмә, янәсе!) аны капылт туктатты.

– Гарипов! Ордерыңны күрсәт! Рахмаев Ниязбик юлда авария ясап, кеше үтерүдә гаепләнә!

Ниязбик һаман аңына килеп житә алмый. Дания апасы һаман үзенекен тукий:

– Авария?! Нинди авария, ди тагы?! Ат белән дә авария ясап була димени!?

Сораулар җавапсыз калды. Ниязбикне алып киттеләр. Дания апаның тавыкларга дигән бодае ишегалдына чәчелде. Апа кеше эшнең хикмәтен белми иде әле.

Ә тикшерүче папкасында исә ныклы дәлилләр тупланган иде. Бистәне чыккач та, Тирән күл янында текә борылыш бар. Нәкъ шул борылышта «Matiz» машинасын бәрдереп киткәннәр. Машина чәлпәрәмә килгән, иң гажәбе шул: руль артындагы хатын-кыз беркайда да юк, эскерттәге энә кебек юкка чыккан. Аның исән икәнлеген дә белмиләр, мәте дә табылмаган. Бердәнбер фарыз: гаепле кеше аның йә мәетен, йә тереләй килеш күлгә тотып аткан булырга тиеш. Бәхеткә, гаепле машинаның номерын истә калдыручы шаһит полициягә шалтыраткан.

«Тойота» маркалы джипның хужасы Ниязбикләрнең күршесе Рафит икәнлегә шундук ачыкланды. Ә рульгә Рафит үзе түгел, Ниязбик утырган икән... Ниязбик Рахмаев, бистәдәге бердәнбер мал табибы, шушы төнге вакыйгадан соң, берни булмагандай, өендә чатан Гарифның ат камытын төзәтеп утыра.

Сендә Дания дәрәс сукалый: бу заманда ат белән нинди юл һәләкәте ясап булсын! Ничек инде ат белән машина бәрдертәсен?!

Ниязбикне утырткан полиция машинасы бик иске иде, капка төбеннән кузгалып китүгә, беркавым пырхылдап барды-барды да капылт сүнде.

Полиция машинасы читлегендә утырган Ниязбикне бистәнең фельдшеры Шәйхетдинов Рафил хатыны күреп алды да ачык капкасын шартлатып ябып куйды, тизрәк ирен сөөндерергә ашыкты. Чөнки Шәйхетдинов, күптән түгел кесәсендә чын табиб дипломы йөрткән Ниязбик урынына медпунктка урнашкан һәм югары белемле табиб үз урынын кире даулар дип курка, бу эшсезлек заманасында өйдә утырып калырма дигән кайгыра, үт йотып яши иде. Хәзер моңа жай чыгарга тора. Ниязбикне тәгаен берничә елга ябып куячаклар.

Халык урам уртасында туктап калган участковый машинасын күрергә ашыкты. Юк, берәү дә Ниязбик Рахмаевны энесе машинага утыртып кунакка алып бара дигән уйламады. Хәбәр бистәгә таралып өлгергән, күрәсен, жинаятче тәгаен Ниязбик, машинаны бәрдереп, фажига ясаучы да, мәетне күлгә батыручы да шул үзе! Аны жинаят өстендә күргәннәр!

Кешеләр кызыксынып, капкаларын ачтылар да үз күзләре белән күргәч, сөөнөшөп, тизрәк кире яптылар.

Бу шәһәр кырыена урнашкан һәм «Восточный» дигән аталган бистәдә кешеләр авылдагы кебек яши, бер-берсен белә, мал асрый, тавык-чөбөш тотат, ат белән бәрәңгә бакчасы сукалый. Элек барысы да шәһәрдә заводта эшләгән, самолётлар төзү тукталгач, анда кәстрүл ясый башлаучаклар икән дигән хәбәргә өметләнеп яшиләр.

Фельдшер Рафил дә элек шул заводның медпунктында эшләде, кыскарткач, байтак вакытлар эшсез йөрдә, өч баласы ач утырмасын дигән, Ниязбик аңа үз урынын бушатты. Дипломы икәү аның, медучилищедан соң ветеринария институтын тәмамлады. Хәзер бистә кырыендагы агрофирмада мал табибы иде.

Капкалар ачылган саен таныш йөзләрен, кадерле күрешеләрен күргәч, Ниязбик, борчылмагыз, бу вакытлыча гына, дигән кул болгамакчы булды, тик богауда икәнлегенә исенә төшкәч, һәркайсына елмаеп, баш кына какты. Аның сәламенә каршы Шәйхетдинов Рафил хатыны кашын да селкетмәде, тизрәк капкасын ябып куйды. Күрмәдә дигән уйлады Ниязбик, күрә карау чире бар шул анда, – һәм капот астында актарынган шофёр янында бертуктаусыз тәмәке тартып торган энесе Гаятка дөштә:

– Качмыйм бит. Салдырып тор әле боларны.

Сүзен тыңласына ышанып әйтте.

– Абый! Эһем... Рахмаев Ниязбик! Не положено! Урамга чыгарга рөхсәт иткән дә житеп торыр!

Капкалар ябылса да, урамны күрергә рәшәткә арасындагы ярыйлар бар бит: күрше-күлән коймага асылынды.

Сәер кеше иде Ниязбик Рахмаев: ул, ни әйтсәң дә, карышмыйча тыңлый, ни сорасаң да, үзгә булганны икәгә бүлә; эштән соң авырып киткән малларны дөваларга бушка йөри, икенче мал табибы Шөгәеп кебек кул ялы алмый; башы авыртканда, мин сиңа теге чакта фәлән эш кылган идем дигән, арагы даулап та йөрми; өстәвенә, фельдшер Рафил исерек булганда, күпләр аңа кайнар укол салдырырга да бара. Кабул итә Ниязбик Рахмаев, берәүне дә бусагасыннан бөрып чыгармый иде.

Башка кеше кебек түгел шул ул, сәер адәм, әллә нинди бәндә. Кеше кешенә сөймәгән бу заманда төн йокыларыңны калдырып, нинди ярдәмгә килү, ди ул, һәр мохтажга «баш өсте!» дигән торунинди сәер галәмәттер инде ул?! Бистә

халкы аның сээрлегенә аптырый, күршеләре аның йорты ягына борылып караганда да, бармакларын чигә турысына куеп бораулылар иде.

Сәримә карчык та күрде урам уртасында туктап калган полиция «УАЗ»игын, күзләре начар күрүдән зарланса да, лупа күзлек кисә дә, участковый Гаят белән янәшә басып торган Ниязбикне дә күрде һәм, мунчасының төтенне кире кайтарганы исенә төште, Ниязбик артыннан ярдәм итүен, мичне көйләп бирүен үтенеп, авырткан аяклары белән бистәнең икенче башындагы өйләренә барырга туры килмәгәнәнә сөенә-сөенә, урамга атылып чыкты, чөнки булышса, ул гына булыша ала. Ниязбик, бистә халкының күбесенә мунча миче дә чыгарып биргән алтын куллы бер бәндә иде. Күптән түгел язгы кар белән бергә ишегалдына килеп төшкән төтен моржасын урнаштырганы өчен дә акча алмады ул, карчык кешегә бушка эшлим, диде, шәһәр үзегеннән анасы янына баш төзәтергә килгән малае Хәнифнең верандада йоклап ятканын да күрмәмешкә салышты, Алла бәндәсе.

Чыкты да Ниязбик кулындагы богауны лупа күзлегә аша аермачык күрүгә, ярты юлда туктап калды. Ябып куярга алып китеп баралар түгелме соң? Ишеткән иде карчык Тирән күл янындагы хәлләр хакында. Ул шып туктап калды һәм акрын гына капкасына таба чигенә башлады. Аллам сакласын, Аллам сакласын, аның Хәнифе азрак салгаларга яратса да, мунча мичен рәтләргә яраксыз булса да, әнисе янына пенсия акчасын талау өчен генә килеп йөрсә дә, Аллага шөкер, Ниязбик шикелле кеше үтерүче түгел әле. Аның малае дөньяда бер кеше!

Сәримә кордашының полиция машинасы янына барганын тәрәздән Шамилә карчык та күреп алган иде, аны ток куыргандай итте: Сәримә, әрсез, оятсыз нәмәрсә, пенсия китергәнче дип, сүз тыңлаучан мал брачыннан акча сорарга чыгып баскан түгелме соң? Вәт оятсыз, вәт жир бит! Үзенә үгез чаклы улы була торып! Шамиләнең кызлар гына бит, алар кияүдән узып, аналарына идән юарга да килә алмыйлар, үз тормышлары, үз мәшәкәтләре дә муеннан җитеп ашкан. Аннан соң, Ниязбикнең апасы Дания дә күршәдә генә, ара-тирә идәннәрен ул сөрткәли, Ниязбик үзләренә иске тузан суырткычын кертеп биргәч, Даниянең эше жайлашты, суыртып кына ала. Күршә ләбаса ул! Кызлары шуның өчен генә, аяк ите ашатып, монда кадәр килеп йөрмәсләр бит инде! Аның кызлары бер дигән, икесе дә укыган, зур урында хезмәт итәләр. Кияүләре дә түрәлек эшендә, Ниязбик шикелле мал брачы булып йөрмиләр инде, Аллага шөкер!

Ниязбикнең кулындагы богауны күрүгә, Шамилә карчыкның да аяклары кылтыр-кылтыр килергә кереште, ул ачык калган капкасына таба борылды. Юл уңаеннан, капка астыннан урамга чыккан тавыгын өйгә таба кугандай итте.

Гаят боларның барысын да күреп тора иде. Ул карчыклар ягына карап төкерде дә капылт капот астында казынган шофёрга борылды:

– Буламы инде синең?! Мыштырдадың тәмам! – дип гаярьләнде һәм, ниндидер катгый карарга килгән Гаят тоткын Ниязбикне машинага төртеп кертте, аннары иңбашы белән генә шофёрны читкә этәрде дә калын күн букчасыннан ниндидер тимер ише запчасть алып, моторга борып куйды. Шофёрны урамда бастырып калдырып, кара төтеннәр чыгара-чыгара китеп бардылар.

– Машина тиз таралган әле, – дип куйды Ниязбик, сүз булсынга гына.

– Синнән шулай калды бит! – диде Гаят һәм башка сүз әйтмәде.

Өлеге машина медпунктка дип кайтартылган иде, участок полицейские

булып эшлэгэн энесе гозерлэнep сорагач, Ниязбик аны туганы хақына полиция штатына күчерттерде. Үзенeң барыбер машинага хирыслыгы юк, мeңгe айнымас шофёрга исe ялынып торасы килми, шунлыктан ул эшкe жeн-кышын ат өстендe йөрүнe кулай күрe.

Машина Ниязбик кулыннан исeн-сау килеш китте, Гаятның иске шeхси «УАЗ»игы да бар икeнeн белe ул hэм хөкүмeт машинасындагы яңа детальләрнeң шунда күчeнeп беткeнeн дe сизeнe иде. Лeкин бу аның eшe түгeл, ул дeшми, чeнки Гаятның карт eнисe, яман чир белeн авырган eнесе бар. Гаят аның сүзeнe жавап итeп, Ниязбик шул турыда eйтер дип кeтe, тик тегесe авызына су капкандай лeм-мим, югыйсe белe бит, барсын да яхшы белe, машина өр-яңа иде, шeп чаба иде.

Гаят, бистeнe чыгуга, машинаны капылт урман ягына борды. Ниязбик жиңeл сулап куйды, eнесе шаярткан гына икeн: тeнe бue алар лапасында маташып, керфeк тe какмаган абыйсын урман аша гына булган агрофирмага машинада илтeп куя. Eнесе eйбeт кeшe аның, нeсeллeрe белeн eйбeтлeр. Нигe нeсeллeрeмe, чeнки алар бер-берсeнe eбилeрe ягыннан кардeшлeр.

– Рeхмeт! – дип куйды Ниязбик акрын гына.

– Чe, издeвaeшьcя?!

Машина Тирeн күлнeң аргы ягына, бу тирeлeрдeгe иң тыныч урынга килeп туктады, Гаят Ниязбикнe машинадан сөйрeп диярлeк төшeрдe дe күкрeгeнe төрттe. Тегесe аягында басып тора алмыйча, агач төбeнe ауды, лeкин шундук торып утырып, аркасы белeн наратка сөялдe.

Гаят аның маңгаeна пистолeтын төбeдe:

– Сорауга жавап бирсeң, мoжeт исeн калырсың!

– Сора соң, – дидe, Ниязбик, каушаудан кипкeн ирeннeрeн ялмаштырып.

– Күлгe ташлар алдыннан син Гөлнар белeн сөйлeштeңмe? Ул сиңа ни дe булса eйттeмe?

– Беркeм белeн дe сөйлeшмeдeм мин!

– Сөйлeштeң, ничeк кeнe сөйлeштeгeз элe! Ул кeмeнлe булган бит, кeмнeн икeнeн eйттeмe?!

– Ха, мин аны болай да белeм!

– Как так болай да белeсeң?!

– Eнeм, акылыңа кил, элeк мин кeм булып эшлeдeм соң бистeдe? Фельдшер идeм. Күрeнeргe миңа йөрдe.

Гаят күзлeрeн акайтып, Ниязбиккe табa карады, аннан соң нидер исeнe төшкeндeй, пистолeтын кобурасына тыкты hэм Ниязбик янына килeп утырып, кулындагы богауларын чиштe. Икeсe дe бер сүз катышмадылар. Беркавымнан Гаят:

– Абый, монысы минeм личный сорау: нигe син шундый, э? Мeнe хeзeр бар халык полиция машинасына утырып киткeнeңнe күрдe. Моннан соң сиңа капкаларын да ачмаячаклар бит!

– Минeм беркайчан кeшe капкасын шакып йөргeнeм юк, белeсeң, минeкeн кагалар, жидe тeн уртасы дип тe тормыйча. Син үзeң турында уйла.

– Уйлаган бар...

– Ябып куйсалар да, курыкмыйсыңмы минe жибeргeнeң өчeн?

– Юк.

– Рeхeт булмас анда!

– Агач төбeндe рeхeт! – дип куйды Гаят, киерелeп.

– Рeхeт! – дип кабатлады Ниязбик. Икeсe дe тиктомалдан көлeшe башлады.

- Рэхэт шул. Урман. Тыныч. – Гаят янэ киерелде.
- Рэхэт! Жить хорошо, жизнь хороша!– диде Ниязбик.
- Жить хорошо на Руси! – диде Гаят та, урысчалатып. Нәм өстәп куйды:
- Беркөнне телевизордан диктор Киселёв шулай дигән, ди, имеш.
- Кому на Руси жить хорошо? Моңысын кем әйткән әле?
- Пушкин!
- Үзең син Пушкин! Некрасов!
- Ие бугай шул...
- Урыс илендә кемгә яшәве рэхэт, алар инде күптән Лондонда! Моңысын кем әйткән?
- Некрасов дидең бит инде?!
- Надан! Нинди Некрасов булсын! Мусин! Рафит Мусин!
- Тсс! Ишетсәләр?!
- Урманның да шымчылары була микән ул, ничек уйлыйсың?
- Куяны була урманның, куяны булгач, бүресе була...
- Аларга да бигүк рэхэт түгел икән алайса.
- Куян шәп йөгәрә!
- Куян качып котыла ала!
- Мескен куян...
- Гаят кинәт житдиләнде, Ниязбик яныннан да читкәрәк күчеп утырды.
- Мусин хәтле Мусин сиңа машинасын биреп торган, ди, бар! Шиш менә, яме!
- Үзең шулай дисең бит!
- Дисәни... Бик карун бит ул!
- Алайса син уйлаганча ук түгел.
- Карале... Ә син Гөлнарның кемнән корсаклы икәннен белә идеңме?
- Ходай бирә бәбине хатын-кызга.
- Әйтмәсәң әйтмәссең тагы. Үзем дә беләм, шул Мусиннар малае кызыгып йөри иде инде аңа?
- Син дә бит?
- И син дә! – Гаят шулай диде дә авыр сулап куйды. Аннары өстәп әйтте.
- Жавапсыз мәхәббәт иде минеке...
- Икесе дә беркавым сүзсез утырдылар. Урман үз көенә тын гына шаулый. Нәрсә дип шаулый ул, бу агачлары нинди телдә сөйләшә? Гөлнарны исенә төшергәндә, Гаят чак кына шулай хисләнәп алырга гадәтләнде. Дөрөсрәге, әлегә гадәт Гөлнардан йокты бугай. Кыз хисләнәргә ярата. Гаят беркөнне аның йолдызлар белән сөйләшкәннен ишетте. Капка төбөндә утыра иде ул Гаят килгәндә. Аны көтә иде. «Нәрсә сөйли йолдызлар?» – дигән булды, аның янына килеп житкәч. «Алар сөйләми. Берни дә... Үзем сөйләдем мин аларга», – диде кыз тын гына. Нәрсәләр сөйләдең соң дип сорарга теле кычытса да, кызны үпкәләтермен дип курыкты. Ул һаман йолдызларга нидер сөйли иде бугай әле. Гаят дәшми генә аның янына килеп утырды. Кинәт егетнең башына кызыклы бер уй килде, йолдызлар белән сөйләшә белү бер нәрсә, ә менә ашарга пешерә белә микән бу, дип уйлады ул. Әлегә сүзләре чак кына тел очыннан тәгәрәп төшмәде, авызын йомып өлгерде. Бер дә көлке түгел, бу сорауы аның бик гадәти һәм мөһим сорау лабаса!
- Гаят янә Ниязбиккә таба борылды.
- Икешәр институт бетереп йөргән булдың. Әйт әле менә алайса, нәрсә ул мәхәббәт, ярату, пример?

– Ике жанның бер булып тоташуы.
 – Күзең белән күреп ошату житмәгәнмени?
 – Маңгай күзе – ботак тишеге.
 – Ярар ла, бик акыллыга салынган булып утырма монда. Хатын ул чибәр булырга тиеш.

– Чибәр?
 – Ну инде... бар жире урынында булса шунда.
 – Артык чибәр булса, синеке булмаска да мөмкин бит ул. Чибәрләр ятларны сөярләр! – дип куйды Ниязбик, шаяртырга тырышып.
 – Алайса бәхет нәрсә ул? Менә син бәхетлеме?
 – Бик тә, – диде Ниязбик.
 – Машинаң юк, коттедждың... Берәр джип турында әйтәм.
 – Бәхет бит ул – нәфес эше. Йә малыңны арттырасың, йә нәфесеңне тыясың инде...

– Китап сүзләрен сөйләсәң син, мәхәббәт турында да, бәхет турында да китап сүзләре бу. Хатын ул, минемчә, пример, сөяк сарае кебек ябык булмаска тиеш. Биләннән тотсаң, мимылдап торсын. Ашарга пешерә белсен! И всё!

– Гөлнар ябык бит ул?!
 – Ашатам мин аны!
 – Шулай итсәң генә инде...

Беркавым икесе дә сүзсез тордылар.

– Ачуланма, мин синең сорауларыңа җавап бирдем дип уйламыйм үземне. Мәхәббәт ул – бөек сер. Үзе бик борынгы, үзе һаман һәркем өчен дә яшерен сер!

– Сер, имеш! Сер дигән булып, кабыргалары беленеп торган хатынны кочаклап ятарга монда! Ерунду ты болтаеш! – диде дә Гаят капылт торып басты.

Күрәсәң, аның бу хактагы сүзне бүтән дәвам итәсе килми иде. Ошата бит ул Гөлнарны. Бернинди дә сер юк монда! Ошата, бетте-китте! Тик бу заманда Мусиннар кебек акчасы күп җәвергә каршы барып була, димени?! Полиция мәктәбендә укыганда самбога, каратэга, төз атырга өйрәнде. Берничә хулиганга каршы берүзенә торганы бар. Эмма ул мәктәптә аны мәхәббәткә өчен көрәшкә өйрәтмәделәр. Хәер, Ниязбикне юлыннан алып ату чүпкә дә тормастан анысы. Ә менә Рафитны нишләтәсе?! Дөнья алар кулында бит! Мондый авыр уйлар соңгы вакытта Гаятны берәз авызлыклап та тора иде. Тик барыбер йөрәкнең бер чите һаман сулкулды. Андый чакларда Рафитка каршы төрле планнар да корып карый.

Гаят агач төбәндә башын аска иеп мәлжәрәп утырган Ниязбиккә күз ташлады. Мәхлук бит инде бу бер! Ул да Гөлнарга нәфесен сузып йөргән була ичмаса!

– Әйт әле син лутчы, нишләп син бар кешегә дә гел яхшылык эшләп йөрисең, ә? Коры рәхмәткә! Тиле кебек!

– Рәхәт бит инде ул...
 – Рәхәт?! Кеше көлдереп утырма монда!
 – Натурам шундыйдыр инде. Дару шикелле ул миңа.
 – Алайса синең кешене кайгыртуың түгел? Җаның туында уйлап йөрисең?
 – Ие, үзем өчен йөрәм. Кешегә яхшылык итәм икән, шундук үземә рәхәт була башлый. Алайса күңелсез, эч поша.

– Тиле син!
 – Соң синең берәүгә дә яхшылык кылганың юк мәллә?
 – Минем эш синең ише җинаятьчеләрне тотып ябу. Беләсәң.

Ул ботинка башы белән Ниязбиккә төртеп алды һәм аннары тиле кешедәй шаркылдап көлөргә кереште.

– Рәхәт, имеш! Рәхмәткә йөрисеңме? Төкерәм мин синең ул буш рәхмәтләренә! Тамак туйдырмый бит алар!

– Ә миңа шулай рәхәт!

Шулчак агач ботагы сынган тавыш ишетелде һәм озак та үтмәде, куак артыннан кемдер аларга төбәп атарга кереште. Беренче ядрә Гаятның колак аныннан сызгырып узды. Ул капылт нарат төбенә ауды. Икенчесе бу хәлгә авызын ачып калган Ниязбикнең аягына эләкте. Аңына килеп өлгергән Гаят та шул арада үз пистолетыннан куаклыкка таба ата башлады. Тик теге качып өлгерде бугай.

Ниязбик чалбар балагын күтәрде, кан чишмә кебек ага. Икесе бергә аны кысып бәйләп куйдылар.

Хәзер бу урында озак калырга да ярамый. Гаят машинасына ташланды. Тик бу юлы да кабыза алмады. Ниязбик та аягына басарлык түгел. Каны агып беткәнче, тизрәк хастаханәгә алып барып өлгертәсе иде бит канә! Ул аны торгызып, жилкәсенә салды. Ич югы тизрәк олы юлга чыгып житәргә кирәк. Ярау гәүдәле Ниязбикне күтәреп бару бик авыр булыр дип уйлаган иде, хаталанган икән: атлап кына да түгел, чабып диярлек бара. Ниязбик әйткәнчә үк рәхәт түгел инде түгелен. Житмәсә, атлаган саен ботакка абынасың...

– Ташлап калдыр! Хәзер куып житеп, сине үтерәчәкләр бит! Алар шаһитларны юк итәргә чыккан!

– Итми торсыннар әле менә! Кукиш аларга! Һе, үтерәчәкләр, имеш. Үтергечләренә зыян килмәсен, яме!

– Авыр бит мин. Барыбер юл кырыена чаклы алып чыгып житә алмассың!

– Авыр да түгел әле. Рәхәт кенә миңа, үзең әйтмешли.

Гаят адымнарын тагын да кызулата төште. Ниязбикнең исә карышыр хәле дә калмады, каны күп акканлыктан, торган саен, ул сүнә-сүрелә бара иде. Гаятның туктарга бер дә исәбе юк, соңгы көчен жыеп булса да, юлга таба атлау иде. Ләкин ул шулчак аркасының юешләнүен тоеп, шып туктады, Ниязбикне жиргә төшерде һәм кулы белән аркасына үрелде. Кулы кып-кызыл кан иде. Яшь чактан ук үз каныннан курка иде ул, шуны күрүгә Гаят кинәт аңын югалтып, ылыс өстенә ауды. Хәлнең мөшкел икәнлеген аңлаган Ниязбик көч-хәл белән аягына торып басты һәм каяндыр, ниндидер көч пәйда булып, Гаятны жилкәсенә салды. Шул рәвешле шактый бардылар, Ниязбик кинәт сукмакка аркылы сузылып яткан агач ботагына абынды һәм алар гөрселдәп тагын аудылар. Кул башы белән бик каты агачка бәрелгәч, Гаят капылт һушына килде һәм берни булмагандай сикереп торып басты, Ниязбикне янә жилкәсенә утыртты. Урман сукмагы машиналар йөри торган олы юлга алып чыгарга тиеш.

...Бәхеткә, ядрә сөяккә тимәгән иде, шулай да, канын күп югалтты, тиз арада аң алмаш кан кирәк иде. Ыгы-зыгы башланды, чөнки аң яرارдай группалы кан беркая да юк, кайчан табыласы да билгесез. Ярый әле шулчак Гаятның башына бер фикер килде: алар туганнар бит, бәлки, кан группалары бердер дигән уй белән үз канын тикшертте. «Туры килә» диделәр һәм икесен янәшә койкага салдылар.

Беркавымнан Ниязбик аңына килде, әүвәл үзенә кайда икәнлеген абайламыйча ятты, янәшәсендә Гаятны күргәч кенә, хәтер ачыла башлады; ул сораулы карашы белән аңа карады.

– Нихәл син?

Тегесе жавап урынына көчөнөп елмаерга тырышты.

– Ничек хәлең? – дип, соравын кабатлады Гаят.

Хәзер инде чак кына тернәкләнә башлаган Ниязбик тагын елмайды һәм әле һаман да пышылдап диярлек:

– Рәхәт... – дип куйды.

– Рәхәтенең күрә идең менә, туганнар булмасак...

– Туганнарың булу рәхәт дим бит мин, – дип пышылдады Ниязбик.

Гаят селкенеп куйды һәм шулчак кан тамырына батырылган юан энә ычкынып, ул урыннан кан сиптерергә кереште. Кан күрүгә ул кабат аңын югалтты. Табиблар арлы-бирле чабыша башлады һәм аны койкасы белән икенче палатага тәгәрәтеп алып чыгып киттеләр.

Кай арада ишеткәндер, ашыгудан элсерәп, Дания апа килеп керде. Ул бар нәрсәне дә белә иде. Үзе бик нык каушаса да, бертуктаусыз сөйләнә, әле Ниязбик янына, әле укол ясарга эзерләнгән шәфкать туташына карап, чын булган хәлне сөйли. Шул аңлашылды: күл буенда Гөлнар машинасын Мусиннар малае «мажорик» Рафит джибы бәрдергән, һушын гына югалткан кызны үлдә дип белеп, күлгә ташлаганнар. Алар иптәшләре белән ике машинада булган. Шулвакыт күл яныннан ат өстендә узып барган Ниязбикне туктатып: «Без кызны больницага алып чаптык. Син монда күз-колак булып тор әле», – дигән ялган сылтау белән чыгып качканнар. Ниязбик берни дә аңышмый машина янында торып калган. Беркавымнан ул күл өстенә калыккан ярым-ярты тере кызны күрә ала. Аны аңына китерә, бәхеткә, авариядә Гөлнарга бернинди дә зыян килми, куркуыннан һушыннан гына язган була, һәм Ниязбик аны ат өстендә үз өенә алып кайтып яшерә. Әгәр аның исән икән белсәләр, барыбер тыңгы бирмәячәкләрән икесе дә чамалый.

Тик, гәнаһ шомлыгына каршы, юл буендагы камера һәлакәт урынында нәкъ менә Ниязбикне генә «күрәп» калган булып чыкты. Бу исә кире каккысыз дәлил иде. Мусиннар малаеның алибие бар икән, бу вакытта аны бөтенләй башка жирдә күргән шаһитлар күп, ди. Өстәвенә ул аңа кадәр машинасының урлануы хакында полициягә дә хәбәр иткән булган. Дөрөс, язмача түгел, телефон аша гына. Куркуыннан айныган Гаятка полиция бүлегеннән энә шундый хәбәр житкерделәр.

Озак та үтмәде, палатага Гаят үзе дә килеп керде. Ул шәфкать туташыннан спирт сорап алды, аны сусыз-нисез эчеп куйды, беркавым ахылдый-ухылдый корсагын ышкып торды һәм Ниязбик янына килеп, аның бер кулын богау белән койка тимеренә эләктерде.

– Барыбер жавап бирүдән котыла алмаячаксың! – диде ул, бөтенләй үзгә, ачулы, нәфрәтле тавыш белән. – Юл буендагы камерада синең мордаң ялтырый, ди анда! Утыртам мин сине!

Ниязбик дәшмәде, агарган йөзөндә бары елмаячаксың! – диде ул, бөтенләй үзгә, ачулы, нәфрәтле тавыш белән. – Юл буендагы камерада синең мордаң ялтырый, ди анда! Утыртам мин сине!

Дания апа бу хәлгә аптыраудан кычкырып ук жибәрде, укол салырга дип кергән шәфкать туташы да телсез калган иде, энә, ул участковый Гаятка нидер әйтмәкче була, аның кулларына ук ябышкан.

Гаят бер кулын тупас рәвештә тартып алды да, бармагын иреннәренә китереп: «Тс-ссс!» – дип пышылдады. Тавышланма, янәсе. Чыгышлы Ниязбик ягына борылды һәм авыз эченнән ботка пешергәндәй, ниндидер аңлаешсыз сүгенү жөмлэләре әйтте бугай, аны берәү дә аңламады. Аннары ул, ишеккә житкәч, йөзән ямьсез чалшайтып шаркылдап көләргә кереште һәм Ниязбик кулындагы богауга таба ымлады:

– Ө менә миңа синең ишеләрне тотып ябу рәхәт!

Сабан туге алдыннан авылга алар кайтып төшкөч, бар халык «аһ!» итте.

Соңгы елларда авылдагы Сабан туйларының да кызыгы бетә башлаган кебек иде. Хәзер хәтта аракы эчеп болагайланып йөрүчеләр дә күренми. Без яшүсмер чакта өлкәнрәкләр кибеткә имән кисмәкләрдә кайта торган арзанлы шәрабны (аның халык телендә «амияк» дип аталганы истә калган) эчәләр дә, этәчләнеп, бер-берсенә күлмәк изүләре аерылганчы тукмаша торганнар иде. Шул чаклы кызып кителә иде ки, дус та, туган да, яшты дә калмый, барысының авызына менеп төшелә, яки синең борынны канаталар. Ләкин икенче көнгә беркем дә беринди үч, ачу сакламый, тормыш үз көенә янә матур гына ага башлый.

Минем эти аркан тарта. Әни читтә бүләк жыеп утыра, үзем яшьтәшләр белән көрәшкә чыгам, аннары шул кордашлар белән шешә авызыннан гына лимонад чөмерә-чөмерә, батырга булачак «Урал» мотоциклы, шуннан арырак казыкка бәйләнгән кечерәк бозау чаклы гажәеп дәү мөгезле тәкә тирәсендә әвәрә киләбез.

Соңгы сыйныфта укыганда исә, Сабан туге минем өчен Фәйрүзә булганга матур иде!..

Белмим тагы: бәлки, «фәйрүзәләре» булган яшүсмерләргә әле дә кызыктыр ул Сабантуй...

Ә бу юлы Сабантуй алдыннан авылга алар кайтып төшкөч, бар халык «аһ!» итте.

Моннан егерме еллап элек эти-әниләре каргышыннан куркыпмы, бәлки, авылның гайбәтче теленнән гарык булыптыр, дөресрәге, кеше чәйнәвеннән туеп бугай, авылдан жәяүләп чыгып качкан иде алар. Төн уртасында, урам тәрәзәләренә күзенә чалынмыйча гына лапас артындагы бәрәңге бакчалары аша авылны ташлап китеп, шуннан бирле күздән югалган һәм телләрдән дә төшкән иде инде Зөфәр белән Фәйрүзә.

Зөфәрә ул чакта яңа гына унынчы сыйныфны тәмамлый язган, Фәйрүзә исә, милиционер ирен Кавказ орышына озатып, тол утырып калса да, әле биеп торган, яше утыздан авышуга карамастан, бал кашыгына салып йотарлык матур, алай гынамы соң, гүзәлләрдән дә гүзәлрәк, чибәрләрдән дә чибәррәк, шомырт кара күзле, кап-кара чәчле, дөрт-дәрманлы яшь хатын иде.

Яшь аермалары «егерме» диючеләр булды ул чакта, «унсигез», «унтугыз» дип тә тел чарладылар. Авыл күп белә бит ул, ахыр чиктә «унтугыз», «егермеләр» телдән төшеп, катгый фикергә килделәр: берсе егет булып житешкәндә, икенчесе тешсез әбигә әйләнер, барыбер бәхетле була алмаслар, имеш!

Зөфәрнең яшьтәше һәм сөйгән кызы Зөһрә әлегә хурлыкка түзә алмыйча, авыл читендәге Каракүлгә сикергән, батып үлмәгән үлүен, күрше авылдан бер юлаучы коткарып калган, имеш. Исән калса да, Зөһрәне күл төбөндә яшәгән пәри малайлары алыштырган, кыз сәерләнгән, диючеләр дә булды ул чакта. Тора-бара моңарчы клубта мөдир булып эшли башлаган Зөһрә Казанга барып, шәфкать туташы һөнәренә укып кайтты, кичләрен клубны ачып, яшьләргә биетсә, көндәзләрен клубка терәп үк салынган медпунктта таякка таянган әбиләрнең кан басымын үлчи иде. Шуңа күрә «сәерләнгән» дигән шик кызга нык ябыша алмады, ул чибәр булуы өстенә бик акыллы, үткен дә иде.

Мин үзем яшьтән Фәйрүзәгә гашыйк идем, дидем. Гашыйк кынамы соң, утлы упкынга чумдым!

Без аның белән бер тирәдә укыдык, алай гына да түгел, мин авылны шул Фэйрүзә аркасында ташлап киттем. Хәзер авылга анда мине көтеп торган Фэйрүзә булмагач, сирәк булса да, Зөфәр ташлаган Зөһрә аркасында гына кайтам да бугай... Югыйсә исәбем, армиядән соң, киткән чакта мине кайнар күз яшьләренә буылып озатып калган каракүз Фэйрүзәгә өйләнү иде; Алабуга культпросветын читтән торып тәмамлап, мәдәният йортына директор яисә сәнгать житәкчесе сыманрак берәр штатка урнашырга дигән уй да бар иде. Тик солдаттан әйләнеп кайтканчы ук, Фэйрүзәнең участок милиционеры Ваһапка ябышып чыкканын ишеттем һәм әлегә исәпләрнең хисабы чуалды, Фэйрүзәгә генә түгел, бар авылга, аның читендә малай чактан кара сыртлы дулкыннары белән күңелне ымсындырган төпсез күленә, шушы авылда туып үскән барлык кыз-кыркыңга, аларның ата-аналарына, әбиләренә, бабайларына, кыскасы, туган авылымдагы бар жан иясенә үпкәләп, этидән калган баянны култык астына кыстырдым да сөю утыннан миңгерәгән башымны алып, калага качтым.

Берничә елдан Фэйрүзәнең милиционеры Кавказ буталышында хәбәрсең югалгач, ишеттерделәр: имеш, хәзер Фэйрүзә мине көтә икән. Өйләнмәгәнне дә белә, кабат кире кушылырбыз дигән өметте дә юк түгел икән, янәсе. Бу хакта ишеткәч, йөрәк тасырдап алса да, хыянәтче кызның кочагына ташланырга дип, бер дә очып кайтмадым. Горурлык миндә дә бар ул, тик, гөнаһ шомлыгы, йөрәктә теге чакта кабынган учакның күмерләре пыскый. Пыскысын, барыбер авылга таба карап чыгып чапмадым!.. Үпкә көчле иде, сөю утыннан бер көеп каралган йөрәк һаман авырта, сызлый, сыкрана, бәргәләнә. Шуннан соң озак та үтмәде, Фэйрүзәдән хат килеп төште. Тик конверт эчендә хат түгел, язу машинкасында жыелган шигырь юллары иде. Шуның алдында яки артында ник бер сүз булсын, конверт тышында кулдан язылган исем генә тора: «Фэйрүзә». Исемен куймаса да, кулын таныйм бит инде. Заманында ул шигырьләр чыгара, мин исә аның сүзләренә көйләр яза идем. Без икәү искиткеч парлы бию дә башкара идек! Оча идек инде, күкләргә менеп житә яза идек! Ә жырларның кайберләре авыл яшьләренә теленнән төшмәде. Тик тиз онытылдылар бугай. Безнең парлы бию генә авылның хәтеренә кереп калган иде булса кирәк.

Мин үзем дә сизмәстән әлегә шигырьгә көй язып ташладым. Кызган баштан булса да, әйбәт жыр килеп чыкты, һәрхәлдә монысы тиз генә онытылырлык түгел, өстәвенә минем хәзер «композитор» дигән дан да таралган, хәтта жырлар китабым да бар. Язылып беткән минутында ук ноталары белән интернетка куйдым. Ничек ялгышканымны аңладым аңлавын шул чакта, ләкин соң иде инде, интернет-пәрәвез йөрәктән чыккан бу жырны үз эченә бөтереп алып, дөнья үрмәкүчләренә таратырга өлгергән иде. Соң аңладым шул әлегә сүзләренә миңа төрттереп язылганын, бик соң...

Авылда урам әйләнеп йөргәндә, ялгыш кына Фэйрүзәне очраттым. Ләкин сыңар сүз дә алышмадык, аның сөйләшәргә исәбе булса да, мин тәкәббер, яшь тол хатынның башын күкрәгемә кысып, чәчләреннән сыйпагандай иттем дә китеп бардым. Бу үзенчә яшьлек дуствымның кайгысын уртаклашу кебек килеп чыкты. Чынлыкта исә ул һаман йөрәкне жәрәхәтләп тора иде. Фэйрүзә конверты мине шуннан соң эзләп тапты.

Ул чакта хатны Зөфәр калдырып киткән иде. Әнисе Мәйсәрә апа минем туганнан туган булгач, адресны беләләр, моңарчы да мина килгәннәре булды. Ветеринария институтында «Ачык ишекләр» көнәндә.

Оча-оча бер биербез эле
Тормыш сәхнәсендә без бергә.
Парлы бию, бигрәк назлы бию –
Канат куйды ярсу күңелгә...

Мин мыскыллы тавыш белән Зөфәргә шигырьне кычкырып укыдым. Тик мал табибы булырга хыялланган малайның моңа әллә ни исе китмәде. Киткәндә, «Көтә ул сине, абый, кайт!» – диде. «Юк!» дидем мин күкрәктән чыккан ачулы тавыш белән. Дөрөсрәге, тавышым ул чакта ачулы түгел, ярсулы иде булса кирәк. «Елый ул...» – диде Зөфәр һәм өстәде: Теге чакта сезнең икегезнең ничек парлап биегез хакында һаман да сөйлиләр әле!» Мин һаман да әллә үпкәле, әллә ачулы идем: «Сезнеке тагын да шәбрәк килеп чыга икән ич... Зөһрә белән!» – дип, Зөфәргә төрттердем. «Теләсә кем бәйләнмәкче була Фәйрүзә апага хәзер, тәрәзәләрен ватып бетерделәр... Ялгыз хатын булгачтын да...» Ишеккә кысылып калган әлегә сүзләргә әллә ни игътибар итмәдем. Аның каравы минем ачу басылды, мәхәббәт капкасы ябылды... Соңыннан конверт эченнән Мәйсәрә апаның карандаш белән сырланган язу кисәге дә килеп төште. «Энем, Фәйрүзәгә синнән башка беркем дә кирәкми аңа. Әйбәт хатын ул, тилмертмә! Сезнең ничекләр итеп оча-оча биегәнегезне авыл бүген дә телдән төшерми сөйли әле...» – диелгән иде анда. Мин апаның кулын танийм, язуы матур, гадәтенә тугры калып, күп сүз сырлап маташмаган, сабыр, акыллы хатынның гадәти, әмма хак киңәше иде бу. Ул вакытта аның мең тапкыр хаклы булганлыгын каян чамалыйсың, ди. Өстәвенә йөрәктәге жәрәхәтләр дә төзәлеп бетмәгән чак бит әле...

Ө парлап бию хакында ул болай гына әйтә. Шаккатырлык нәрсә түгел ул: бездә бар кеше дә бии һәм жырлый. Мин исә менә көйләр дә язам.

Ишеткән идем шул. Авылга сирәк кайтылганга күрә артык игътибар ителмәгән генәдер. Без киткәч, парлы биюне башкаручыларның тагын булуы һәм аларның аны бездән дә шәбрәк биюләре турында да колакка кергән иде. Шул парларның берсе – Зөфәр белән минем күрше кызы Зөһрә. Анысы тагы – ни арада үсеп житкән дә, ни арада ялан тәпиле бала-чагадан матурлык алиһәсенә әйләнгән. Мин аны бер кайтуымда хәтта танымадым да. Югыйсә берничә ел элек кенә күрше кызына дип, зур курчак алып кайтканым да хәтердә эле. Шулкадәр соенгән иде кызчыгым ул курчакка – кочагына алды да, барыбызны да шаккатырып, бүләкне кулында тоткан килеш күбәләктәй оча, аннары бермәлдән бии башлады! Бу гади генә бию түгел – каян күргәндер, без телевизордан дип уйладык! – балериналар кебек аяк очларына гына басып, тигез таш жәелгән ишегалдында безне таң калдырырлык хәрәкәтләр ясый-ясый бөтерелде, әйләнде дә, минем каршыга килеп, реверанс ясагандай, туктап калды һәм шпагатка утырды. Ишегалдында ваемсыз гына чүпләнеп йөргән тавыклар да бу хәлгә аптырап калгандай тоелды миңа, гомердә булмагандай, капылт канатланып, очып китеп, читән башына кунды, шул ук койма башында кураеп утырган тәвә кошыдай чуар койрыклы, мактанчык этәч тавышсыз-сүзсез калды һәм шапылдап, ишегалдына егылып төште. Зөһрә кызчыкның каршыма ук килеп туктавы мине шул рәвешле биергә чакыруы икән. Аны ике кулым белән күтәрдем, без парлап әйләнергә, биергә керештек. Кызчыгым чырык-чырык көлә, калганнар шаккатып һәм сокланып алкышларга, кул чабарга кереште.

Үсә төшкәч, Зөһрә кызының биергә пары да табылган, сыйныфташы Зөфәр дип ишеттерделәр, дигән идем инде.

Кызчыгым тагын да үсэ төшкэч, хәтер жебенен нинди нык булуын күреп, мин артыма утыра яздым. Ул «жептән» язмыш дигәннәре ни ара үрмәкүч ятымәсе үрде дә, ничекләр итеп ул пәрәвез оясы үземне тартып алды – сирәк-мирәк күренсәм дә, Зөһрә кыз кайтуымны түземсезлек белән көтә һәм мине клубка алып чыгып, үзе белән парлап биергә мәжбүр итә башлады. Тик карт буйдак белән яшүсмер кызның парлы бию гайбәте телгә керергә өлгөрмәде, авылда аңа караганда да хикмәтләрәк хәлләр булып яткан икән. Моңысы Зөфәр белән Фәйрүзә турында.

Дөрөсен генә әйткәндә, Фәйрүзә белән Зөфәр хакындагы чын вакыйга иде ул. Бу хакта миңа соңыннан, еллар үткәч, Зөфәр үзе сөйләде. Гайбәттән күптән авышкан иде инде хәлләр: алар парлашып авылдан чыгып качтылар.

Фәйрүзәнең өе Мәйсәрә апаларга койма аша гына. Койманың аргы ягындагы тормышны Зөфәр шул чактан ук күзәтеп торган икән.

Төннең күзе бар, караңгыда Фәйрүзәнең капкасын дөбердәткән тавышлар уята малайны. Кемнең эше юк, шул ир-ат килеп бәрелә икән тол хатын капкасына. Ачылмагач, тәрәзәгә таба ташлар да оча икән. Иртәгесен Фәйрүзә тиз генә күршеләренә йөгереп керә, елый-елый Мәйсәрә апага зарлана; кеше күзенә күренгәнче, ватылган тәрәзәнең пыяласын алыштырырга кирәк бит инде! Галимә апа, таңга кадәр имтиханнарга эзерләнеп утырган малаен уятырга мәжбүр була. Ни гажәп, йокысы бик татлы булса да, Зөфәр ник уяттың дип зарланмый, жәһәт кенә Фәйрүзәнең тәрәзә пыяласын алыштырып чыга. Теге чакта, әйе, теге вакытта Зөфәр калага килгәндә, юкка гына Фәйрүзәнең хатын һәм аның турындагы хәбәрне житкөрмәгән, юкка гына мине аның янына кайтарасы килмәгән икән... Хәер, хәзер анысы эһәмиятле түгел, кайтмадым бит инде...

Аптырагач, Зөфәр «тәрәзә ватучылар»ны төнлә белән сагалап тора башлый. Сугышырга каршы чыгарга уйламаса да, үзләренең койма башына атланып, «угры» ягына карата да (Фәйрүзә белән әнисе Мәйсәрә апа төнге кунакларны Зөфәр янында «алма урларга килүче угрылар» дип сөйләшәләр) рогаткадан алма караклары ягына ташлар очырырга керешә. Бер төн шулай дәвам итә бу, икенче төн... Өченче көннең киче житкәч тә, койма башына менеп атлана яшүсмер һәм шул төнне аны кемдер чалбар балагынан күршеләрнең ишегалдына тартып төшерә. Караңгыда кылынган эш булгач, беркем танымый дип уйлый Зөфәр. Ләкин без капчыкта ятмый, хәер, анысыннан да бигрәк, тол хатын янына килгән тәкә Кәрименең маңгаендагы зур шеш хакындагы хәбәр икенче көнне авылга тарала. Бәлки, белмәгән дә булырлар иде, эшне сизеп алган хатыны сасыта бар авылны, үч алырга дип, иртүк килеп житә ул Фәйрүзә янына һәм ачудан моңысы да тәрәзәгә таш бәреп китә. Зөфәр дә ушлы малай: «пуля»сының тәкә Кәрим маңгаена ялгыш эләккәнлеген аңлый, чөнки караңгыда ничек чамалап бетерәсең, ди. Барыбер шәп булган! Шуннан соң туп-туры маңгайга чәпәр өчен койма башына рогатка белән бергә фонарь да эләктереп менә башлый. Капка янында мышнаган тавыш ишетелүгә, жәһәт кенә яктыртып ала да, шалт тегенең маңгаена турылап, үзенә чуер ташларын! Азгын ир-атның иртәдән маңгаенда чәүкә йомыркасы чаклы шеш күргән халыкның усал теленә керүе бер хәл, аңа чаклы хатыны сизеп ала бит әле аны! Өйдә буран, көн дә буран, мин койма башында утырам дигәндәй, «снайпер»ның да кем икәнлегә шундук беленә!

...Мәктәпкә өч чакрым күрше авылга йөрөп укыйсы. Укучылар әлеге юлны нәрсә туры килсә, шуңа утырып үтә. Фермага буза ташучы трактор чанасы да, мари ягыннан килеп чыккан узгынчы атлар, сөт ташучы машина әржәләре дә калмый...

Менә беркөн «Беларусь» тракторы арбасына төялэләр, тракторчы тәкә Кәриме укучыларның утырышып беткәнән тыныч кына күзәтеп-көтеп тора да, авылдан чыккач, тракторын кинәт туктата һәм, әржә янына килеп, Зөфәрне чакыра – бәхетле малайларның кайберсә кабинага да кунакый торган иде – үз янына утырырга дәшә, имеш. Зөфәр куанычыннан ялт кына жиргә сикерә, арбада калганнар көнләшәргә дә өлгерми кала, тәкә Кәриме, Зөфәрне тотып алып, дыңгырт берне арт санына һәм, ялгызын юл кырыенда бастырып калдыра да тыр-тыр китеп тә бара. Кәримнең маңгаендагы «күгәрчен йомаркасын» күргән бала-чага берни аңламый әле, алар аптырашта, ләкин өлкәннәр эшнән нидә икәнлеген иртүк сизеп алган, аңа кадәр исә таңнан торган үз хатыны белгән: Кәримнең маңгаендагы шеше өстенә бите дә мәче умыргандай ике яктан шәп кенә тырналган иде.

Ул көнне өч чакрымны жәяү тәпиләү дә сабак булмады яшүсмергә, барыбер кичтән тиз генә ятып йоклап китә алмыйсың. Ул ишегалдындагы жәйге чәйханәдә имтиханнарға әзерләнә, өстәвенә Зөһрәгә дип, шпаргалка да язасы бар бит әле. Зөһрәнең тарихка теше үтми, алда рус теленнән инша да тора – кызның бар өмете гел «бишле»гә генә укып барган түгәрәк башлы Зөфәрдә. Зөфәрнең башы «түгәрәк» булса, аның каравы кызның да күкрәк турысы матур булып, күзнә ымсындырып түгәрәкләнеп житкән – алар клубтан Зөфәр белән бергә кайталар, парлы биюне дә бар кешенең һушын алырлык итеп икесе би.

Бер төнне койма башына менеп кунаклаган егет кисәген кемдер Фәйрүзәләр ягына өстерәп төшерде. Моңы көтмәгән малай югалып калмады, койманың бер тактасын алдан куптарып куйган иде, шуннан гына жәһәт үзләренең алма бакчасына чумды – артыннан берәү дә эзәрлекләмәде, кумады. Ләкин бу да туктата алмады бер кызып киткән яшүсмерне, аның бер дә Фәйрүзәне читләрдән мыскыл иттерәсе килми, тора-бара ул үзен тол хатынны зур бәләләрдән саклаучы бердәнбер рыцарь итеп хис итә башлады.

Фәйрүзәнең һәлак булган ире ишегалдындагы мунчага терәп чумып чыгарлык бассейн кебек нәрсә дә хәстәрләп калдырган иде. Зөфәр бер көнне Фәйрүзә эшкә киткәч, шуның түбәсендәге сыңар шиферны куптарып куйды, такталарны аралап, үзе сыярлык урын әзерләде. Күрше ишегалдында, йә капка янында ыгы-зыгы кубуга, теге тактасы алынган тишектән генә ишегалдына уза да, түбәгә үрмәләп, бассейн бүлмәсенә төшә; аның аша мунчага узып була, ә мунча тәрәзәсе бик жайлы алына һәм аннан бар ишегалды шәп күренә иде. Менә дигән амбразура!

Ул көнне көндөз жил кузгаткан шиферны рәтләргә дип, күрше ишегалдына кичтән үк кереп чыгарга уйлады. Койма аша жәлт кенә теге якка узып, мунчага таба китте. Күзе мунча ишегенә төште, боргычы ачык килеш, ишек эчке яктан бикләнгән иде. Малайның күңеленә шом керде. Ул түбәгә үрмәләде, шиферны кырыйга этеп, эчкә узды һәм мунча өйалдына чумды. Мунча эчендә кемнәрдер бар, дөресрәге, кемдер Фәйрүзәне мунчага алып кереп бикләгән! Ярдәм сорап, кычкырган тавышка кадәр таныш бит: Фәйрүзә, коткаруларын өмет итеп, ялварган кебек! Менә берзаман мунча ишеге ачылып китте һәм аннан әүвәл пар атылып чыкты, пар эчендә шәп-шәрә Фәйрүзә һәм... башка беркем дә юк иде! Пар томаны инде басыла төшкән, алар бер-берсенә карап,

кара-каршы басып торуларында булдылар. Фэйрүзэ каушавыннан ике кулы белән бот арасын каплай, эмма тыпыраеп торган калку күкрәкләрне мыек шытып килгән яшүсмердән яшерү өчен бернинди эмәле юк бичараның. Тегесе шуларга баккан да тораташ булып каткан, ни сүз әйтә алмый, ни чыгып китми. Ниһаять, беренче булып Фэйрүзэ хушына килде һәм сәкедә яткан зур сөлгене жылкәсенә каплады. Бу вакытта Зөһрә дә аңына килә башлаган иде, кысылган иреннәре арасыннан «А!» авазы гына чыкты, май урлаганда тотылган елгыр ата мәче сыман үзе генә белгән «юлдан» тиз генә чыгып сызды...

Әлеге хәлдән соң атна буе күршесенә күзенә күренергә оялып йөрде. Имтиханнар да башына кермәде. Хәтта Зөһрә белән дә үпкәләшә яздылар: шпаргалкалар сүлпән языла иде.

Бәләдән аны Фэйрүзә үзе «коткарды». Зөһрәнең капкадан башын чыгаруы булды, хатын яшүсмерне үз янына чакырды. Ни арада күрәп калган диген! Барса да барды Зөһрә, бармаса да барды: аяклар кылтыр-кылтыр килә, сулышы ешайган, тамаклары чатнап кипкән. Фэйрүзә берни булмагандай:

– Зөһрәкәем, бер рәшәткәм урыныннан кузгалган, шуны гына рәтләп куя алмассыңмы, дигән идем, – диде ул матур, йомшак тавышы белән. Зөһрәгә гайрәт керде, ул «эһ» дигәнче каерылган рәшәткәне урынына утыртты да, тагын нинди эш кушасың дигәндәй, әле һаман уңайсызланып булса да, бу юлы хатынның йөзенә күтәрелеп карарга батырчылык итте. Күршесенә башка йомышы юк иде, ул матур елмаеп, рәхмәтен әйтте дә, капкасыннан кереп китәр алдыннан капылт егеткә таба борылды, аның янына ук килеп, кочаклап битеннән үпте һәм: «Башкаларныкына тондырсаң тондырырсың... Ә менә эгәр Кәрим булса, зинһар, аның маңгаена бәрә күрмә түлкә, яме, наным!» – дип, кайнар пышылдады. Үзе белән Зөһрәнең лепер-лепер килгән йөрәген дә ияртте. Дөресрәге, лепердәгән тавыш дулкыны койма аша үзе сикерде бугай ишегалдына. «Курыкма син, яме! Мин сиңа берәүне дә кагылдыртмаячакмын», – дип пышылдады кыюлана башлаган яшүсмер.

Теге дулкын янә капка түбәсе аша урам якка тәгәрәп төшә һәм кайтаваз сыман колак барабанына бәрелә: «...эгәр Кәрим булса...» «Нәрсә, ул тәкә особыймы әллә?! Өйләнгән бит ул да?!» Ләкин малайның «шпаргалка» белән шыплап тулган башына шундук икенче фикер килә: «Ишеткән бу тәкәнең мине трактор арбасыннан сөйрәп төшергәнән... мәктәпкә тәпиләп барганны... Минә жәлләве...» Әнә, үпте дә бит әле. Зөһрә белән үбешкән шикелле үк булмаса да... үпте ич барыбер?...» Тик барыбер аның үзен Фэйрүздән кызгандырасы килми. Тапкан бала-чага! Өч чакрым араны «эһ» тә итмичә уза ул! Аннары тәкәдә генә булган, ди, трактор! Әнә, бүген дә Шиһаб машинасына утырып барды. Машина «Беларусь»ка караганда тизрәк тә йөри әле!.. Ничу чуалырга монда тәкәләргә!..

Ул көнне өч көн языласы шпаргалканы кичкә чаклы язып бетереп, Зөһрәгә илтеп үк бирде. Зөһрә шатлыгыннан аның битеннән дә үбеп алды. Кайнар иде аның иреннәре, тавышы тагын да эссерәк: «Бүген клубка чыксаң та була инде», – диде кыз. Алар ул кичне клубта идәннәренә дер селкетеп, парлы бию биеделәр. Тик кыз сизде, Зөһрә бүген нигәдер дәртләнеп, башка чактагы шикелле очынып биеми. Шпаргалка язып аргандыр, дигән фикергә килде кыз.

Имтиханнарны әйбәт кенә тапшырып баралар. Зөһрә һәр төнне Фэйрүзәне азгын ир-аттан саклау бурычын да онытмый: төннең колагы сизгер, тактадан гына оештырылган чәйханәдә тавыш яхшы ишетелә. Бу арада жыл-давыл да юк, теге шифер да тыныч кына түбә өстендә кызынып ятуын белә. Тик әнисе

генә алма бакчасындагы койма тактасы купкан дип зарланып алды. Зөфәр аны энисенен күңелә булсын өчен генә вак кадак белән «ябыштырып» та куйган булды. Ләкин Мәйсәрә апаның күңеленә шом да кереп өлгөргән иде инде. Ана күңелә сизә бит: малае үзгәрде, кинәт олыгаеп киткәндәй булды. Әүвәл ул моның сәбәбе Зөһрә дип уйласа, төнгә хәлләрне белеп торган ана башта Фәйрүзәгә сүз катып карады. «Зөфәр сиңа койма аша гына йөри башлады?!» – диде ул сабыр гына. Фәйрүзә дөшмәдә, ике бит очы комачтай кызарган яшь хатын зур, матур күзләре белән Мәйсәрә апага бер күтәрелеп карады да капкасыннан кереп югалды.

Быел жәй иртә килде. Авыл халкы печәнгә төшкәнче дип, утын эзерләү хәстәрән дә күрә. Аларның капка төбөнә энисе үтенечә белән бер машина каен утыны китереп аудардылар. Мариның урман хужалыгыннан, пүләнгә киселгән, ярасы гына бар. Мәйсәрә апаның имтиханга эзерләнгән улын укудан аерасы килми, ул мәктәптә чакта үзе балта күтәрәп чыккан. Зөфәр, әлбәттә, утынны «эһ» дигәнчә ярып ташлады, әрдәнәгә ташып маташканда, Фәйрүзәгә дә бер йөк китерделәр. Хатын аны ишегалдына бушаттырды. Капка төбөндә булса, Зөфәр күз ачып йомганчы ярып ташлаган булыр иде дә, тик ишегалдына ук керәсе килми. Ул шулай икеләнеп йөргәндә, кемдер утынны яра башлады. Фәйрүзә үзе тотынгандыр дип уйлаган иде малай, тик балта тавышы бик гаяр чыга, хатын-кыз кулына охшамаган. Зөфәр ялт кына койма башына үрмәләде. Утын яручы тәкә Кәрим икәнлеген күргәч, беләкләре хәлсезләнеп, кычыткан арасына килеп төште. Гарьлегеннән яшүсмернең күзләре яшьләнде. Тагын койма башына атланып, мышкылдый-мышкылдый утын ярган тәкә Кәримнең маңгаена рогаткадан сыламакчы иде, өлгөрмәдә, берәздән күрше ишегалдында шау-шу купты, Фәйрүзәнең «абау» дип кычкырганы ишетелде, капка да ачылып ябылды. Баксаң, Кәрим кулын ялгыш балтага эләктергән һәм ул гына да түгел, утын пүләнә очып китеп кашы өстен уеп алган, аннан да кан сиптерә икән.

Фәйрүзә эштә чакта койма аша гына кереп, Зөфәр аның бар утынын ярып куйды... Аннан соң күрше хатыннан бу тырышлыгы өчен рәхмәт көтеп йөрдә. Тик ул күрөнүгә кояш кебек көлеп жибәрә торган хатын аны күрмәмешкә салыша иде.

Жәй иртә килгәнлектән, Сабантуйны да июнь башында ук ясадылар. Зөһрә белән Зөфәр: «Сабантуйга барып вакыт эрәм итмибез, эзерләнәбез», – дип, сүз куешканнар иде. Зөфәр башын ял иттерү өчен матае белән күл буйларын урап килергә булды. Бер чыккач, Сабантуй майданын ничек эйләнмисен инде. Әле көрәш башланмаган, халык теттереп бии, жырлый иде. Шулчак Зөфәр майдан ягына күз ташлады. Тик ул якка борылып карамаса, яхшырак буласы булган: сыйныфташ егете белән сөйләшеп торган Зөһрәне күреп, имәнеп китте ул. Матаен читтә калдырып, әллә ялгыш күземә чалынамы икән, дигәндәй, якынарак килде. Чынлап та Зөһрә иде ул, Наил белән авызга авыз куйганнар да, көлешә-көлешә, сөйләшеп торалар. Яннарында Зөһрәнең туганнан туган абыйсы тәкә Кәрим дә бар. Зөһрә, егетне күреп, каршысына чыкмакчы иде, тик Зөфәрне әллә кайдан танып алган тәкә Кәрим сөңлесенен кулыннан тотып туктатты, тегесе кире борылды. Менә шулчак аны Фәйрүзә күреп алды һәм биергә чакырды. Зөфәр белән Фәйрүзә, майдан уртасына ук чыгып, парлап биергә керештеләр. Озак биеделәр, арыганчы, аякларының хәле киткәнчә туктамадылар. Аларның кара-каршы шундый оста итеп биеенә халык шаулатып кул чапты! Аның Зөһрә белән дә бу кадәр рәвешенә китереп биегәнә юк иде. Хәер, клуб түгел бит бу, майдан иркен, майдан зур, шуңа

күрә шулай килеп чыккандыр инде дип уйлады Зөфәр. Күзләре белән Зөһрәне эзләде. Кыз күренмәде. Зөфәрнең моңа артык эче пошмады. Биюдән йөзләре ут булып янган Фэйрүзә бүген гүзәл фәрештәгә охшаган иде...

Кайсы төннәрдә ишегалдына койма аша сикерүче гашыйклар булмый, алар капка янында мәш килә. Зөфәр тагын койма башында, бер кулында – фонарь, икенчесендә – рогатка. Рогатканың кереше велосипед камерасыннан кисеп ясалган, шуңа чуер таш куеп, тартып жибәрсән, шактый куркыныч коралга әйләнә дә куя эмәлләнгән ике жәплә юкә ботагы. Хәзер инде башкалар булса, атып та тормый ул, барыбер капка янында мышнап йөрүдән ары узмыйлар, айный башлагач, аларның кире кайтып китәсен белеп тора Зөфәр. Тәкә Кәриме исә капка келәсенә орынмый да, шундук койма башына үрмәли. Чуер таш хәзер шул якка гына оча.

Мәйсәрә апа кулына кадак, чүкеч тотып, теге ялган тактаны үзе яхшылап томалап куйган иде. Тик койманы «үстөрә» алмады, Зөфәр яшь этәч кебек шунда гына оча да куна, оча да куна, чарасыз ананың берни итәр хәле юк. Шулчак аңа Фэйрүзә үзе ярдәмгә килә. «Мәйсәрә апа, Зөфәр артык тырыша бугай, син дә әйтеп карале. Алайса бөтен егетләрне куркытып бетерде инде!» – ди. Мәйсәрә апа акыллы хатын, кулына уклау аласы урынга, жаен туры китереп, әлеге сүзләргә түкми-чәчми улына тапшыра. Син койма башыннан төшмисең, ә күрше рәхмәт әйтсә урынга, синнән зарлана, янәсе. Чыннан да, бу хәлдән соң Зөфәр бик нык үпкәли Фэйрүзәгә. Өлкәннәргә охшарга тырышып: «Чукуныгыз алайса...» – ди дә Зөһрә янына китә.

Бүген әллә колагына ишетелде, әллә капка янында берәү тәкатен тыя алмыйча үгез кебек мышный иде, Зөфәр шпаргалка кәгазен ялт кына читкә этте дә, койма башына менеп кунды. Колагына гына ишетелгән, ахрысы, ул-бу йөргәнә башта сизелмәде. Берәздән кыштырдаган тавыш ишетелеп, ул колакларын тагын да торгыза төште, тик кемдер аны тагын теге як ишегалдына тартып алды. Бу хәл көтмәгәндә булды, Зөфәр шапылдап, жиргә егылып төшеп, аңын югалтты.

Аңына килгәндә Зөфәр үзен үлгән дип уйлады. Башы ярылган да каны агып бетеп, ул үлгән иде. Тол хатынны азгыннардан саклаганы өчен Ходай аны туп-туры жәннәткә керткән: янында хур кызының кайнар сулышы, ул каз мамыгыдай йомшак куллары белән әледән-әле егетнең маңгаеннан сыйпап куя, битләреннән иркәли. Биология укытучысы Тәүфикъ абый юкка гына: «Алла юк ул, аның каравы Дарвинның эволюцион тәгълиматы бар!» – дип, аларның башларын катырган! Алла да, оҗмах та, хур кызлары да бар!

Егетнең кыймылдаганын күргән Хур кызы, ана иелеп, маңгаеннан үпте, аннары янәшәсенә сузылып ятты, кочаклап үзенә таба тартты; егетнең борыны, аннары иреннәре тыгыз шәрә күкрәкләргә килеп төртелде, оҗмахта гына үсә торган аллы-гөлле гажәеп матур чәчәкләр исе аны сихерләде, нушыннан яздырды, хәтта акылын ук алды бугай...

«Оҗмах бакчасында булып кайту» Зөфәргә икенче яктан китереп сукты. Жәмгыять белеменнән имтихан тотканда, аңа диннәр тарихы дигән тема туры килеп: «Дарвин пүчтәк ул! Ходай Тәгалә кодрәтенә житми инде!» –дип ычкындырганын үзе дә сизми калды. Биология укытучысы Тәүфикъ абый мәктәп директоры да иде, өстәвенә коммунистлар фиркасе эгъзасы, кушаматы да «ата коммунист». Зөфәрнең жавабы, әлбәттә, аны чыгырыннан чыгарды. Егетне имтиханнан куып ук чыгардылар. Бу исә югары уку йортына юллар ябык, дигән сүз иде.

Алар авылга көтмэгәндә кайтып төштеләр. Нәкъ Сабантуй алдыннан. Гадәттә, вакыт ир белән хатынның яшь аермаларын еллар үтү белән тигезли диюләре дәрәс икән, Фәйрүзә һаман элеккеге кебек яшь, матур, Зөфәр исә олыгаеп киткән кебек.

Сабантуй мәйданына алар бәйрәм башлангач кына килде. Мин алардан да соңрак төштем. Исәбем, район үзәгенә чәч ясатырга киткән Зөһрәнең кайтканын көтү иде. Тик көтеп житкерә алмам, ахрысы. Күңел иләс-миләс, йөрәк ашкынып тибә, тән буйлап салкын аяклы кырмыскалар йөгәрешкән шикелле.

Ни гажәп: мин төшкәндә, Зөһрә мәйданда иде инде, кайчан кайтып житкән дә кай арада киенеп-ясанган. Багана башындагы динамиктан жыр ишетелә, таныш жыр.

Оча-оча без биербез әле
Тормыш сәхнәсендә гел бергә.
Парлы бию, бигрәк назлы бию –
Канат куйды ярсу күңелгә...

Таныш кына түгел, кайчандыр үзем язган, вакыт үтү белән инде онытыла да барган Фәйрүзә сүзләренә язылган жырлар лабаса! Күпме гомер узгач, искә төшереп, кем шулай әйләндерә моны? Мәхәббәт турында дистәләгән жыр яздым лабаса, монысыннан матуррак, уңышлыраклары бар! Соңгы елларда әлегә жырны искә алган кеше дә юк!.. Тик Зөһрәнең карашыннан сиздем, ул казып чыгарган, аның эше бу! Кинәйә бар иде минем иртәгә язылышырга барырга тиешле парымның карашында... Әлегрәк Зөһрә белән без никах белән генә, язылышмыйча тора башлаган идек. Ул атналар буе минем фатирда яшәп китә. Кеше исә безне язылышкан ирләр-хатынлы дип уйлый. Дөрестән дә шулай бу, әнисенә, дистә елга якын урын өстенә ятуы сәбәпле, Зөһрә минем янга бөтенләйгә күченеп килә алмый.

Фәйрүзә белән Зөфәрнең авылдан китеп югалуларына шактый вакыт узса да, Зөһрәнең, вакыт-вакыт көнләшүен сиздереп, миңа төрттереп ала торган гадәте бар иде. Йә тиктомалдан ул Жәлилнең «Хат ташучы» поэмасын искә төшереп, беренче куплетын такмакый, йә бер сәбәпсез мөдәргә капланып елый иде. Сәбәбен әйтми, ә мин сизәм, Зөфәрне сагына кызым. Бу исә үз чиратында миндә янә көнчелек уты кабыза, кәефемне төшерә; андый вакытта мин иҗат итә алмыйм, башым тукмакка әйләнә дә куя. Имеш,

Тимербулат хат ташучы,
Бригадир кыз Фәйрүзә.
Тимербулатның үзәген
Шушы Фәйрүзә өзә.

Кай жирен өзеп була инде аның тагын, өзәсен теге чакта ук өзеп китте бит! Зөһрә исә беркавым вакыт узгач: «Мин куркам, Булат абый! Тора-бара сиңа үз тиң кирәк була башлар!» – дип, сүз сөрәшен кирегә борып жибәрә. Нинди тиң ди ул? Әйе, ул гади шәфкать туташы, мин инде танылган композитор – шул хакта искәртүме? Әллә безнең яшь аермалары өркетәме кызын? Һе, татар баеса, хатын алыштыра дигәндәй, хәзер калын кесәләләр, гомер иткәннән аерып, киресенчә, яшьрәккә өйләнергә өметләнә, йә сиздерми генә – барыбер беләнә!

– берничэ жирдэ күкэй салып, гаилэ корып яши. Лэкин мин бу көнкүрөш фэлсэфэсе хахында Зөһрэгэ берни эйтмим. Ул – минем Илһамчым, ул – минем йөрөккэ якын кешем! Бэлки, аның яшылге шулай илһам бирэ торгандыр ижат кешесенэ?..

– Алыштырыгыз инде ул пластинкагызны! – дип чак кына кычкырып жибермәдем. Кычкырмасам да, үзем дә сизмичэ, майдан уртасына чыгып басканмын икән! Минем уй-теләкне ишетеп микән, «пластинка»ны алыштырдылар: дэртле бию көе, ул гына да түгел, парлап бию өчен туры килеп торган көй ургыла башлады. Ул майдан кырында шомартылмаган такталардан эмәллэнгән будкадан суырылып чыгамы, әллә шуның янындагы багана башына эленгән динамиктан агыламы? Менә ул бер кат жәһәт кенә майданны әйләнөп чыкты. Майдан әйләнәсенә түгәрәкләп тамаша кылуы халык өчен куелган эскәмияләрдәге әбиләре, әниләре алдында утырган матур күлмәклә кызчыкларның ал бантикларына кагылып-кагылып узды, карчыклары янәшәсендә аяк сузып утырган бабайларның аякларын хәрәкәткә китерде. Аннары майдан уртасында малайларны көрәштереп маташкан хөкемдарның кызыл билбавын селкетеп алды, көянтә-чиләк күтөрөп ярышкан килеңнәрнең аякларына барып сарылды, бер кырыйда аркан тарткан ир-атларга көч биреп узды, бәйрәм хөрмәтенә матур күлмәк кигән кыз-кыркынның ясалган-күпертелгән чөчләрән тузгытып уйнады, итәкләрән жилфердәттә һәм ахыр чиктә майдан уртасында ук бөтерелә башлап, тагын да көчәйдә һәм биергә чакырырга кереште. Беренче булып, Фәйрүзә атылып чыкты һәм туп-туры минем тарафка килә башлады. Хәер, бу вакытта мин үзем дә тыпырдый-тыпырдый аның каршына бара идем бугай инде. Без парлашып биергә керештек. Бу хәлне тамаша кылып торган авылдашлар нигәдер кул чаба башлады, ул да булмады, майданга житәкләшөп, Зөһрә белән Зөфәр чыкты. Алкышлар тагын да көчәйдә. Әйтсез, батырларны каршылылар.

Лэкин без бернигә игътибар итәрлек хәлдә түгел, бу вакытта Фәйрүзә белән жирдән күтәрелеп киткән идек! Сабантуй майданын өстән тамаша кылып, тыныч кына аккан болытлар үзләренә тартып алды безне. Өнә, колга башындагы жиңүчегә дигән этәч тә бик түбәндә калды, чөчәклә-чуклы чуар киёмле авылдашлар моннан караганда, курчаклар кебек кенә. Аларның канатлары юк, ә бездә алар каяндыр капылт кына үсеп чыкты да еракларга китеп баручы болытларга таба ук алып менеп киттеләр. Очабыз. Без икәү генә...

Кабат жиргә төшкәндә, майданда Зөфәр белән Зөһрә юк иде инде. Фәйрүзә – Зөфәрне, мин – Зөһрәне эзләдек. Зөһрә күптән түгел әнисенә кырыгын уздырган иде, аларның йорт тирәсен әллә ничә тапкыр урасам да, бикле капкага туры килдем. Менә Сабантуй көненең киче дә житте. Авылның төрле ягынан гармун, бәйрәм тавышлары һаман иштеләп тора әле. Кайткандыр дигән уй белән янә Зөһрәләргә таба юнәләм. Ерактан ук тәрәзәдә ут юк икәнлегә күренеп тора. Аргы яктагы урамда бары бер генә өйдә ут балкый. Авылга кайтып төшүгә Фәйрүзә жыеп-жыештырып чыгарган туган нигез тәрәзәләре иде ул.

Капка янына килеп житәрәк, ят тавышлар ишетеп, капылт туктап калдым. Караңгыга күз ияләшә башласа да, кешеләре барыбер ачык күренми. Аермачык булып тавышлар гына ишетелә. Сабантуй хөрмәтенә тәкә Кәрим безәз төшереп алган, ул үзалдына нәрсәдер мыгырдана, «Мин аңа барыбер әйтәм әле!» – дигән сүзләре генә аңлашыла. Аны икенче тавыш, йошмак хатын-кыз тавышы юата, өенә чакыра. «Өйдә инде, Кәрим, кайтыйк. Фәйрүзәнең хәлен белергә иртәгә икәү килербез. Өйдә, бүген кайтыйк».

Кәрим карусыз гына хатыны артыннан иярә. Мин капкага бәреләм, ул капылт ачылып китә. Фәйрүзә миңа килеп сарыла, мин аның жиңелчә калтыраган гәүдәсен үземә таба тартам. Фәйрүзәм тынычлана. Аның кайнар иреннәре битемне пешерә. Миңа гомердә булмаганча рәхәт. Ниһаять, бәхет кошының үзен кочагыма алгандай булам.

Хәтфә чирәм белән капланган ишегалды кинәт сәхнәгә әйләнә. Без, Илаһы күгеннән атылган йолдызларның сүнөп барган тавышын тыңлай-тыңлай, бакчадагы чикерткәләр сайраган көйгә парлашып, жай гына әйләнергә керешәбез. Ишегалдын күзәтеп торган көмеш ай безгә бәхет тели...

Тажлы мәхәббәт

Яратмаган кешең белән яшәүдән дә авыррак жәза юктыр бу дөньяда. Бигрәк тә бергәләшеп, айлар буге өйдән чыкмыйча, карантинда утырганда...

Карантинның өченче атнасы китте. Дистә еллар буге божрадагы тиен кебек бөтерелгән кеше өчен әүвәлрәк «мәжбүри ял» оҗмах кебегрәк тоела иде. Шулай да тормышның гадәти тәртибе чуалып, бар нәрсәне бутап ташлады – пандемия игълан ителгән беренче көннән үк минем чираттагы ял башланды. Ник ул чаклы куанам соң әле, болай да йокыны туйдыра ала идем бит! Димәк, уйлар тәртибе дә очын югалткан, иң куркынычы моңарчы «тимер» дип уйлаган мантийк югалган. Дөнья белән бергә булгач, яман вирус афәте баштарак сискәндерсә дә, гаиләгә йә бизнесыма ишелеп төшкән афәт булмагач, тиз тынычланган кебек идек.

Өч көннән соң бар нәрсә дә туйдырды... Без Рания белән Италиягә Комо күле буена ялга очмакчы идек, дуслар белән – дүрт иш бергәләп. Гадәттә, андый ялларга икәү генә оча идек. Бу юлы, нишләптер, дуслар белән барасы килде. Иң гажәбе шул: моңа Рания дә бик теләп ризалашты. Әллә узган елның мәрәкәсе исенә төште инде? Мин, биш көн булды дигәндә, ашыгыч рәвештә Казанга чакырталар дигән ялган сәбәп белән Франциянең иң яхшы курортын ташлап кайтып киткән идем... Тәмам туйган булганмын, ахрысы, Раниядән...

Хәер, Раниянең ни гаебе бар; яратмаган кешең белән торудан да авыррак жәза юктыр ул, дигән уй аның апасы Гадиләгә өйләнгәч тә туды миндә. Кырык биштән соң шундый «фәлсәфи кырмыскалар» ешрак кымыржыта башлагач, әлегә фикер-микер Ходайның күк капусы ачылган вакытына туры килде, ахрысы: гомер иткән хатын белән аерылыштык. Дөрөсрәге, минем кыюлык житмәс иде, судка хатыным Гадилә үзе бирде. Күнелдә шундый уй йөрткән булсам да, башта каушап калдым; хатынсыз тормышны күз алдына китерү кыен иде. Бәхеткә, малай караңгы чырай күрсәтмәде, моның өчен мине дә, әнисен дә гаепләмәде.

Хәзер мин балдыз карамагында, Рания Гадиләнең туганнан туган сеңдесе. Үзбәк ягыннан кияүдән аерылып кайткач, берара Әлмәттә яшәп алды да Казанга күчте.

Малай гаепләмәде, дидем, чөнки минем акланырлык сәбәбем, калганнарның гаепләп кешесе бар иде – жизни балдыз жәтмәсенә эләкте. Ну эләкте дә соң жизнәкәй! Наман ушыма килә алмый йөрүм әле.

Шуңа тагын Гадиләне сагыну да өстәлә. Моңысын үземә ияләнү дип аңлатырга тырышам. Ничә ел бергә яшәлгән бит инде, күнегелгәндер дигән

нәтижә үзеннән-үзе килеп чыгарга тиеш... Белмим тагы... Әллә ашыктык инде?

Бу хәлне рәте-чираты белән сөйләмичә булмас, уйлар кебек чуалчык булып чыкты минем мэхәббәт тарихы.

Ул вакытта балдыз туган яктан ишетеп килгән иде: мәктәп тәмамлаганнан соң бер дә күренмәгән Зөһрә авылга кайтып төшкән! Ире дә юк, ди, бала-чагасы да... Мин төпченеп сорашырга шүрләдем, Рания артыгын ачылмады, бары кайткан дигән хәбәр генә ирештерде.

Өч катлы коттедж кинәт утызга әйләнгән кебек булды, әлеге хәбәрдән соң шуның «утызынчы» катыннан сикереп төштем дә гаражда моңарчы машина сурәтендә торган «вертолётка» утырып, очтым гына авылга таба. Тик бистә читенә чыгып житүгә, үземнең жирдән машина белән барганлык искә төште... Кая чабуым соң әле болай? Авылгамы? Зөһрә янынамы? Тик бу сораулар машинамы барыбер туктата алмады, шәһәрдән иллә чакрымда гына урнашкан туган авыл елан кебек үзенә суырды. Әйе, нәкъ елан кебек... Әни әйтә торган иде: хатын-кыз ул аждаһа жылан кебек, башыңны югалтасы булма дип. Шул аждаһа, энә, тагын суыра, эни, бу умырткасыз малаецны... Үзенә таба тарта...

Әйтерсең, ул аждаһа авыл читендәге төнбоеклы күлдә яши, төп йортка да сугылып тормыйча, яр буена килеп туктадым. Белгән-күргән әйтә, төнбоеклы күл хәзер элеккеге чактагы шикелле түгел инде, ди. Әйе, килешәм: ярларын талчыбык баскан, гәрәбәдәй сары комлы ярын төнлә чыгып теге аждаһа кимергән; аргы текә ярында элек чыр-чу килеп уйнашкан ярканатлар да берән-сәрән генә күренә; вакыт адәм баласының Ходай тарафыннан бирелгән елларын гына түгел, күл-елга, хәтта диңгез суларын да киметә, суыра, эчә кебек...

Әбиемнән балачакта ишетеп, үзем тарафыннан күп тапкырлар хаклыгы сыналган гажәеп серле-сәер хәлне һич кенә дә баштан куып жибәреп булмый. Имеш, төнбоеклы күл янына килгәндә, гел шулай була, ай тулган төндә авыл ягыннан ялгыз башың күл өстенә озаграк карап торсаң, үзең хыялланган сурәтләрне күрерсең, ди. Әби бабайның сугыштан исән-сау кайтасын да шуның аркасында алдан ук белгән, ди, имеш. Күргән ул үзләренең кавышасын. Салават күпере буйлап килүче ир-ат жайдак күргән... Хәбәрсез югалган дигән кара кәгазе килгән бабам, көтмәгәндә, кайтып төшкән. Әби әйтә торган иде, мин көттем дип.

Мин хәзер дә күл өстен күзәтәм. Ай да тулмаган, төн уртасы да түгел, бүген тагын көпә-көндез күл өстендә серле сурәтләр күрәм. Алар болыт күлэгәсе булып чагыла, яисә су өстендәге дулкыннар синең жаныңдагы манзарага әйләнә.

Балачакта мин моны чынга алмаганмын, әлбәттә, дөресрәге, ишеттем дә оныттым. Үсә төшкәч, ай тулган төндә Сәлим белән барып та карадык. Тик бернинди дә гайре табигый хәлләргә тап булмадык. Сәлим соңыннан: «Мин шәп-шәрә су анасын күрдем! Алтын тарагы белән чәчен үреп утырадырые», – дип сөйләнеп йөргән булды булуын, эмма аңа берәү дә ышанмады, чөнки мин дә шунда идем бит.

Беренче тапкыр Зөһрә белән күрдәк без ул сурәтләрне. Шулай ук көпә-көндез күрдәк! Әүвәл Зөһрә шәйләп алды. Байтак тын гына карап торганнан соң, сак кына минем жиңгә кагылды һәм ишетелер-ишетелмәс кенә курыккан, гажәпләнгән тавыш белән:

– Карале... – дип пышылдады.

Шул чакта тагын әбием «әкияте» искә төште. Күл өстендә салават күпере шәйләнә. Аннары төсләр кинәт үзгәрәп, төрле сурәтләр туа. Мин аны килгән саен күрәм: ике жайдак тирбәлә дулкыннар өстендә, аларның берсе мин икән,

икенчесе – Зөһрә. Жайдактар дулкыннар өстеннән сикерә-сикерә чаба. Тик алар һәрвакыт аргы ярга таба чаба шикелле. Өнә, бер жайдак – монысы тәгаен мин – ислеп кенә күл өстеннән төнбоеклар өзеп ала да аларны Зөһрәгә суза. Керфекләре йомык төнбоеклар Зөһрә кыз кулында шундук ачылып китә. Алар нәни кояшларга әверелә. Аннары ул кояшларның якты шәуләләре күл өстендә жай гына тирбәлергә керешә. Кояшлы күл өстендә без икәү генә: Зөһрә дә мин... Ө нишләп жайдактар бүген бирге ярга таба чапкан шикелле соң әле?..

Чыннан да, төнбоеклы күл өстендә менә ничә еллар күрәм инде ошбу сурәтләргә. Яшь чакта мәхәббәт утында дөрләгәннәр генә хыялы була, диләр. Минем бит инде андый вакытлар теге гасырда ук сүнәп-куырылып калган, нинди жүләрлек, нинди иләслек соң бу алайса? Сизенәм дә шикелле үзем: йөрәгә сайлаган сөйгәнә белән кушыла алмаган адәми зат гомер буге шундый иләс-миләс була. Мәхәббәт ул яшкә карап тормый. Әниниң туганы Ахияр абый әзрәк кәефләнгәндә: «Ник Галиягә өйләнмәгәнмен теге чакта, и, үкенәм хәзер, энем!» – дип, бушап калган кырлы стаканын чын күз яшьләре белән тутыра яза торган иде. Һәркемнең була торгандыр андый үкенечле мәхәббәте... Ул вакытта «Галиясенә өйләнгән» булса, Ахияр абый да хәзер: «Нишләп Галимәне алмадым икән!» – дип сагышланган булыр иде, бәлки. Тормыш шундый каршылыклардан тора, күрәсең...

Урамда ялгыш кына Зөһрәне очратудан курыктым, туган нигезгә бәрәңге бакчалары артыннан сузылган басу юлы буйлап кайттым. Зөһрә авылда, димәк, аның белән «очраклы» рәвештә очрашуның шәп хәйләсен уйларга кирәк. Машинаны арттагы инеш буенда калдырдым да хәзер алмагачлар үсеп утырган элеккегә бәрәңге бакчасыннан сузылган сукмактан төп йортка таба киттем. Күрше Ахияр абыйлар ягыннан аның чия бакчасы аша безнең ишегалдына керә торган капка бар, шуннан гына үтәргә уйладым. Ахияр абый безнең йортка күз-колак булып тора, әлегә капканы да аның кинәше белән куйдырган идем. Күршем үзе дә бакчада иде. Ахияр абыйны күрү зур сөенеч булса да, төпченеп сорашачагын чамалап, бу юлы баш кагып кына узып китмәкче идем, кая ул! – чабудан эләктереп алды күрше абыйем:

– Ник кайттың әле? Нишләп йөрисең бу вакытта? Гадилен кая? – Һәм башкалар...

Ахияр абый үзе тәмләп сөйләшәргә яраткан, башкаларны да шулай дип уйлый торгандыр инде. Ә минем аңкаулар ябышкан, жөмлә түгел, ымлык та чыгарасы килми. Хәйләгә салыштым: имеш, эчем авырta... Анда да үзенекен итә картлач:

– Хренабирус түгелдер бит?! Күрендеңме брачларга? Анда энә яшьтәшен Хәмит тә температура дип зарлана! Өле генә китеп барды! Бульнискә бар, бирусынны таратып йөрмә монда, – дип куалап жибәрде.

Китүе яхшы булган, минәйтәм, «мең ел» күрешмәгән сабакташ турында.

Һәм үзәбезнең якка шуып чыгам. Ахияр абый «коронный» жырын шыңшып кала:

Үкенечле сагыш тулы жаным,
Галия дип тибә бу йөрәк.
Бәхет белән яшнәп яшәү өчен
И Галия, бары син кирәк.

Салкынча өй эченә килеп керүгә, кызган жан сүрелә төште, дивардан карап

торган эти-эни рәсеме шулай тынычландырдымы? Эти күп сөйләшә торган кеше түгел иде, минем кебек ыгы-зыгылы да булмады, рәсемдә дә карашы салкын, хэтта кырыс шикелле тоелды. «Нинди мэхәббәт инде ул сина бу яшътә, малай актыгы!» – дип әрли иде кебек. Янәшәсендәге эни сурәте исә гадәттәгечә, малаен яклап, аңа каршы төшә: «Бер генә тапкыр яшисе. Яратмыйча узган гомер гомермени! Алай орышмале малаецны, Зиннәт!» – дия кебек.

Төнбоеклы күл буендагы хиссият бөтен гәүдәне таратып ташлаган кебек. Шкафтан коньяк алдым да, авызыннан гына чөмереп, караватка аудым. Йоклап китеп тә, онытылып та булмый, коньякны икенче юлы бокалга салып эчтем.

Авылда, гадәттә, мин иртәнге кошлар сайравына яисә этәч тавышына уяна тора идем. Бүген кендек турысына төртелгән шәрә тез башы уятты. Арттан хатын кайтып житкән? Иртә таңнан күркә кебек талаячак хәзер!.. Мәсәлән: «Зөһрә кайтканын ишетүгә чыгып чаптың, ата мәче!» – кебек сүзләр белән. Бу тавышларны хәзер үк ишетәм бугай инде. Ахияр абзыйның этәче дә кычкырмый ичмаса! Хатын тавышын беркавымга булса да басып торыр иде... Еланымның кайнар беләге муеныма сарыла! Әллә буып үтерергә жыена инде? Барыбер рәхәт... Назлы кочакта үзең дә сизмичә үлеп китү иң жиңел үлемдер ул?! Тик бик үләсе килми әле, чөнки кайнар шәрә ботлар өстемә атлана. Хатын түгел, балдыз бит бу! Рания ич бу!!! Колакны кайнар тавышы өтеп алгандай итә: «Балдызның бер аягы жизниңеке булырга тиеш!»

Тиз аңа китерде бу кайнар сулыш. Сикереп торам да афишага баккан кәжә тәкәсе кебек, чырык-чырык көлеп яткан Раниягә карыйм.

– Каян килеп чыктың син монда?!

Ләкин ул җавап урынына нәни учы белән авызымны каплый һәм аягы белән генә мине караватка аудара.

– Бернәрсә дә хәтерләмим дип акланма түлке, яме!

Балдыз, тырнаклары кызылга буялган нәфис аяклары белән өстәге жәймәсен читкә очырта. Икебез дә шәп-шәрә?! Йа, Хода! Мин үлгәнмендер дә, яңадан дөньяга килгәнмендер! Тагын үзем булып туганмындыр?! Алай булса, яңа тормышымда бернигә дә карамыйча, бары тик Зөһрәгә өйләнәчәкмен, Алла боерса! Ә син, балдыз, нишләп ятасың монда?! Мин шаярырга да көч табам әле. Димәк, тормыш та үз көенә дәвам итәр сыман...

Ләкин көй шундук чуалды: чормадан килгән тавыш, уйларны бөтереп алды. Янәшәмдә яткан балдызга аптырап карадым да янә сикереп торып утырдым һәм кычкырып жибәрдем: «Каян кердең син! Ишек бикле иде бит?!»

Рания чырык-чырык көләргә кереште һәм гадәтенчә моны уен-көлкегә борды:

«Йөрәгенә үтеп житеп,
Кояш булып көләм.
Жилләр булып исеп,
Куеныңа керәм!»

Без – яшътәшләр, алты чакрымдагы күрше авылга йөрөп укыдык. Бишенче сыйныфка кадәр безне колхозның брезент түбәле «УАЗик» машинасы йөртте. Жидебезне дә машинага кертеп дыңгычлылар да, әйдә, киттек Бикәмәт юлыннан мәктәпкә таба. Дүрт малай һәм өч кыз кабина эченә ничек сыйганбыздыр, минем моңа бүген дә башым житми. Тик без бер дә зарланмый идек, юл буе бер-беребезне төрткәләп, шуннан кызык табып бара идек. Кемнең

аягы кемнендер башы турысына туры килэ; кайсыдыр кыз синең өстең аркылы сузылып яткан; кыймылдыҥ килсэ дэ, тын да чыгара алмыйсың. Андый чакта минем янга Зөһрэ туры килсэ, тиз генэ барып житмэсэк жарар иде Бикэмәтләренэ, дип хыялланганнарым әле дэ хәтердә. Зөһрәнең әнисе юк, авылда ул әбисе тәрбиясендә, әтисе Рево абый райүзәктә зур түрә булып эшли һәм көн саен кайтып йөри торган иде. Хәмитнең әтисе Мулланур абый – шул ук райүзәктә склад мөдире. Гомумән, без жидебез житмеш төрлө идек, гаиләләр дэ, әти-әниләрнең эшлэгән урыннары да. Минем әтине колхоздан Чаллы шәһәрен төзөргә алып киттеләр. Зөһрә белән Хәмитнекен әйттем инде, калганнарның шулай ук әтиләре бар, кайсы читтә балта эшендә йөри, кайсысы колхозда. Минем әти Чаллыда булса, әни колхозда «сәнәкчеләр» төркемендә.

Берзаман шофёр «УАЗиг»ына безне үз тәртибе белән «тутыра» башлады: әүвәл Зөһрә, аның артыннан склад мөдире малае, калганнарның кайсысы кем артыннан өлгерә. Без нишләптер гел Гадиля белән бергә туры киләбез. Моңы Гадиля үзе дэ бик теләми. Ул җае туры килгән саен Хәмит янынарак елыша. Мин дэ атлыгып тормыйм, бер парта артына утырулардан тәмам гарык дип уйлыйм.

Сигезенче сыйныфка житкәч, без бер машина эченә «сыймадык» инде. Хәзер Бикэмәткә нинди транспорт туры килсэ, шуның белән йөрибез. Хәмиткә велосипед алдылар, Зөһрәгә дэ әллә кайчан ук бик матур «кызлар» велосипеды алганнар иде, нишләптер йөрергә генә ашыкмады. Миндә дэ велосипед булса, Зөһрә дэ иярер кебек тоела иде. Чаллыда эшләп йөргән әтигә озын хат юлладым. Бәйрәмгә кайтты әти һәм шундук яңа велосипед алды. Хатта кемнәрнең велосипеды барлыгын да язган булганмын, күрәсәң. Ул Зөһрәнең ниндирәк кыз икәннән, укуын да сораштырган иде. Әле тагын өстәп: «Бу турыда әниңә әйтмәсәң дэ ярый», – дип өстәгән. Бактың исә, әти яшь чагында чак кына Рево абыйның сөйләсе Люция апага өйләнми калган икән. Бик матур итеп, озак кына йөргән дэ булганнар. Моңысын кайчандыр әниңә апасы сөйләгән иде бугай. Миңа түгел инде, әлбәттә. Күрәсәң, колакны шомартып өлкәннәр сүзен тыңлап торганмындыр.

Әтинең кисәтүен дэ, өлкәннәр гайбәтен дэ бик үк аңшып бетмәгәнлектән, бу хакта тиз оныттым. Искә төшереп торырлык сәбәп тә юк. Минем Зөһрәгә читтән генә кызыгып йөргәнне чуртым да белми ләбаса!..

Аның каравы абзагыз велосипедлы булды. Зөһрә, чынлап та, шул елны мәктәпкә велосипедта йөри башлады. Аерым-аерым барабыз, өчәүләшеп кайтабыз. Ләкин озак та үтмәде, Хәмитне әтисе «Иж» мотоциклына утыртты. Ул гына да түгел, Хәмит артына Зөһрәне дэ атландырып йөртә башлады. Ни әйтсәң дэ, матай матай шул, азапланып таулар менәсе дэ, жылгә каршы ишәсе дэ юк.

Шул көннән башлап, минем хыяллар чәлпәрәмә килде. Зөһрәне күргәч, күкрәк турысында кызыша торган нокталы ут кына һаман бетми. Киресенчә, аның кызуы бар гәүдәне камап ала. Өстәвенә, Хәмитнең әтисе белән Рево абый райүзәктә бер тирәдәрәк эшчиләр булып чыкты. Бәйрәмнәрдә кунакка йөрешүләре дэ хак һәм алар шул чакта нәкъ менә Хәмит белән Зөһрәнең киләчәге хакында сөйләшәләрдер кебек иде. Үлдем, сүндем, беттем. Әле ярый, бер мәртәбә клубтан озата кайттым. Шул чакта без капка төбөндә ни хакында сөйләшәргә белмичә аптырап утырганда, тузан туздырып, берничә мәртәбә Хәмит тә узып китте. Кулын да тоталмадым мин ул кичне сыйныфташымның, әмма безнең хакта «йөриләр икән» дигән гайбәт авыл теленә керде. Аннан

соң инде энигэ барып житкэн, мин үзем турында аның түбэн очтагы ахирәте Сәринә апа белән белән кызып-кызып сөйләшкәннен ишеттем. Аның малае Сәлим дә минем сыйныфташ. Ләкин төп сүз колхозга кайткан яңа трактор тирәсендә барды шикелле. Трактор сүзен ишеткәч, колакны шомартканмындыр инде...

Сәринә апаның: «Егетәң шул пәриләр өммәте белән бәйләнә күрмәсен тагы! Алар бит, үзең беләсен, әллә кемнәр!» – дигән нәсыйхәте эни күңелендәге утка ялкын гына өстәгәндер. Хәер, эни аңа кадәр дә безнең аралашуга каршы иде. Ие, каршы, имеш... Нишләгән соң әле мин ул хәтле?! Сыйныфташ кызны озата барган, имеш. Караңгыдан курыккач, озатасың инде. Ә син, Сәринә түти, Сәлимеңә башта сәпит алып бир, ул да Хәмит матае артыннан жәяүләп чаба! – дип, үземчә үртәгәнем хәтердә. Эни дә «жавапсыз» калмады, әлбәттә. Сәринә апа чыгып киткәч: «Үз кызыңны, Хәлимәңне тикшер! Казан ярышларында күбрәк йөрсә, берәр урыс эләктерер әле...» – дип мыгырдаганын хәтерлим. Ләкин бер нәрсәне аңламый идем: нишләп урыс та, нишләп безнең Казан әле?

Төзелеш институтына килгәч, тормыш монысын үзе аңлатты. Беренче курста укыганда, группадаш белән трамвайда тулай торака татарча сөйләшеп кайтканда, алтын кысалы күзлек кигән бер симез апа: «Что вы, ребята, каля-баля?! – дип, безне эт итеп сүккән иде. Иптәшем Барда ягы малае Фәрхәт тә жавапсыз калмады: «Пешком ходи, түтинкә! Тебе полезно будет!» – дип, бар трамвайга шәрран ярды.

Шуның өчен бер тукталышта безне ниндидер ике дәү абый трамвай ишегеннән төртеп төшергән иде. Гарьлегемнән елый яздым.

Ләкин Фәрхәт ташбашрак булып чыкты:

– Маржа керис! Ирең бай булса, трамвайда йөрмәсиен! Өстәл хәтле артың белән кара «Волга»да киерелеп утырган булырың! – дип, трамвай артыннан кычкырып калгач, икебезнең дә күңелләребез күтәрелеп китте.

Ярый, хуш... Мәктәп елларына таба кире кайтыйк. Шул рәвешле үз-үзем белән сөйләшеп йөри торгач, башка китереп сукты, теге... күкрәктәге утлы нокта!.. Әйе, шул, Зөһрә йолдыздан кабынган ялкын икән ләбаса ул?! Мин Зөһрәгә гашыйк икәнлегемне шунда гына аңладым... Унбиш яшьлек малай шул чакта тагын бер нәрсәне аңлаган идем: дөнья бер дә гадел һәм тигез түгел икән. Сыйныф житәкчесе Зөһрәне Хәмит янына утыртты, аның белән утырган Гадиләне минем партага күчерде. Гадилә карыша, хәтта елап куркытып та карады. Мин эчтән генә үземнеке өчен сыздым.

Элек барыбыз да тигез булсак, үсә төшкәч, укытучылар да сыйныфтагы балаларны аера башлады шикелле тоела иде миңа. Монысы райком секретаре малае, тегесе склад мөдиренеке... э бусы... монысының атасы Чаллыда, икенче хатынга өйләнеп яши, ул – ятим малай. Тегесенең атасы исә чатыр-пытыр иске тракторда йөри...

Балигъ булуга дөнья безне шул рәвешле сортларга бүлдә дә куйды. Ләкин күңел моның белән һич ризалашырга теләми, киресенчә, үжәтлегем арта гына бара. Көне-төне спорт белән шөгыйльләнә башладым, барлык фәннәрдән дә уку «отличнигы» булдым. Киләсе көзгә унынчыга барабыз, Хәмитнең этисе йөртә торган «Техпомощь» машинасына утырмас өчен кыш буе мәктәпкә чаңгыда йөрдәм. Яз житүен дә көтмәстән, велосипедка утырдым. Колакларны, кулларны өшеттем. Әмма үжәтлек көчле иде – дөнья мине кимсетергә теләсә дә, ирек бирмәячәкмен, мин беренче булырга тиеш!

Хәер, беренче үк була алмам әлегә. Чаңгыда Сәлимнең апасы Хәлимә шәп

жилдерэ. Район ярышында да беренче килгэн. Көн буранлы булганда, Хәлимә апа туктап, мине көтеп ала, хәлләрне сорашкандай итә дә, аннары, минем кәефнең шәп икәнлегенә инангач, тагын алга чаба торган иде. Бу сылу кыз яшь матур болан кебек, киләчәктә спортчы булачагына шигем юк. Чаңгыда йөрсәм дә, минем күнел спортка алай ук тартмый, аяклар да – камыт. Мин жайдак булып өчен туганмын шикелле. Тик үзем фән юлыннан китәргә уйлыйм. Аеруча химия фәнен яратып укый идем. Аңа өстәп физиканы кимерергә керештем. Моңарчы берәүнең дә башына килмәгән яңа физика законы уйлап табып, хәерчеләрне байлар белән тигезләү иде хыялым... Ялгышканмын мин ул чакта. Дөнья «химия»дән тора икән ләбаса! Ярату да химия, көнчелек, үчлешү дә химик катализаторлар ярдәмендә адәм жанын кайната. Әшнәлек, имеш, шул катализаторның иң куәтлесе, ди...

Ул вакытта мин шулай дип фаразлый идем. Зөһрәдән хат кисәге алдым: «Синең сәпит Хәмитнең сәпитеннән яхшырак чаба...» – диелгән иде анда. Зөһрәнең ихластан язылган сүзләрен мыскыллау дип кабул иттем. Чөнки әлегә хат кисәге әни кулына да төшкән. Ул да җае туры килгән саен: «Атаң шул хужа-пәриләр нәселендәге Люция дип чапкан иде егет чакта! Тиң түгел алар безгә, күрмисеңмени, алар кемнәр дә, без кемнәр?! Әнә, Гадиля... менә дигән әйбәт кыз», – дип төрттерергә кереште. «Хужалар» Зөһрәләрнең нәсел кушаматы иде. Бабасы Хужәхмәт абыйдан килә торган... «Пәри» исә кап-кара күзле, кара чәчле булулары өчен кушылгандыр инде. Юкса берсе дә пәри баласы кебек жонлы түгел. Ә Зөһрә исә бөтенләй үзгә, башка туганнарыннан аермалы буларак, алтын чәчле, кап-кара шомырт күзле ул. Минә шул серле күзләр сихерли дә инде.

Алайса без Хәмитләргә тиң түгелме? Без алардан да мескенрәкме?! Ул мокрыт физика факультетына укырга керәм дип йөри, үзе Эйнштейнның чагыштырмалылык теориясен дә аңлата белми жүнләп! Мин – физиканы су урынына эчкәнгә, мәктәптәгә кушаматым да «Эйнштейн» иде. Яшь Эйнштейн кимме шул мокрыт Хәмиттән?! Жанда давыл кузгалды! Ләкин ул давылны вакытында йөгәнләргә кирәк булган икән. Хәмит Эйнштейнны белмәсә дә, тормышның үзендәгә «чагыштыру» фәнен яхшы үзләштергән булып чыкты. Унынчыда сыйныфташлар Хәмитнең атасыннан калган «Нива»сына төялеп йөри башлаган иде инде. Рульдә Хәмит үзе, янында Зөһрә!.. Хәмит миңа беркөн «чагыштырмалылык теориясен» шәп аңлатты. Мин велосипедта мәктәптән кайтып барыш. Арттан машинада Хәмит куып житте. Туктады бу, алгарак узып һәм кызыл авызын зур итеп ачып, әүвәл иснәде, борын очындагы бетчәсенә кагылып алды да:

– Менә син чагыштырмалылык теориясе, дисең, Эйнштейн кисәге... Үзең ничурта белмисең аның ни икәнән! Менә чагыштырып кара үзең белән мине... Син жирдән сөйрәлүче суалчан, ә мин бөркет, мин очам, син шуышасың. Син тратайкада йөрисең, мин машинада чабам. Икебез дә Зөһрә дип хыялланабыз. Ул минеке булачак, ә сиңа тәтемәячәк! Чөнки син бетле хәерче! Сезнең дәү туганнарыгыз юк. Менә шул ул, яшты, чагыштырмалылык теориясе.

Хәмит шулай диде дә, мине соры тузан эчендә калдырып, авыл ягына чапты. Мин тешемне кыстым, үзем дә сизмәстән йодрыкны да жыйганмын икән. Катгы итеп кысканмын, тик тамчы да авыртканын тоймадым. Икенче көнне физиканы читкәрәк куеп торып, яңа химияне үзләштерә башладым. Күлнең аргы ярындагы элеккегә бакыр базында эти хикмәтле балчыкка юлыккан булган икән. Шуның үзлеген өйрәнә башладык химия укытучысы белән. Алда мине ниндидер могжиза

көтө кебек иде. Нинди булыр ул, нәрсә ул – белмим, эмма сизенәм. Хәер, башта мин аны Зөһрә белән очрашу – аңлашу дип уйлый торган идем. Аңа үземнең хисләремне аңлатам. Ул аларны кабул итәчәк. Мактанчык, купык Хәмит читтә калачак!.. Мин боек химик, кешелек дөньясы өчен яңа төзелеш материалы уйлап чыгарган Дәүләт премиясе лауреаты, хатыным Зөһрә – илһамчы!.. Хыялның канатлары булмаса да, ул биектә. Алар күктә! Шулар яшәтә дә инде мине! Тик теге көнне Хәмитнең «чагыштырмалылык теориясе»ннән соң күңелгә бозлы сөңге кадалды. Артыгын хыяллана башласам, шундук буыла башлыйм. Мескенлегемне юксыллык арттыра. Аның саен үжәтләнә төшәм! Максатым, әйе, беренче хыялым Зөһрә түгел, беренче ниятем зур кеше булу! Ә кем соң ул зур кеше? Моңысын әлегә мин белми идем... Төрлечә фаразлап карыйм. Иң зур кеше ул – райком секретаредыр? Аннан берәз кайтышрагы – склад мөдиредер? Белмим... Тик бары бер нәрсәне генә беләм: мин хыялыма ирешәчәкмен! Зөһрә әлегә торып торсын! Көтсен минем зур кеше булганны! Чөнки аның турында уйлый башлауга, мин бөтенләй югалып калам, химия укытучы Шөгәеп абый да хәлне сизенә: «Син катализатор кирәк, ахрысы, малай!» дип көлә. Ул бик акыллы кеше, шундук тынып кала һәм райком секретаре кызының миңа тәтемәячәген уйлаптыр, боегып кала. Беркөнне ул эшемне үтереп мактады: «Син Эйнштейн, энем!» – диде. Шуннан алда күл балчыгы белән мин яңа эксперимент ясаган идем. Бу әле эшнең башы гына булса да, гомерен химик серләргә багышлаган Шөгәеп абый алдан күргән икән: мин тора-бара төзелеш өчен яңа төр измә уйлап чыгардым. Алда мине химия юлы буйлап якты киләчәк көтә иде...

...Әнинең миңа матай түгел, яңа велосипед алырга да акчасы юк. Без хәерчеләр, юксыллар идек... Әтисе иске тракторда йөргән Сәлимнең дә сәпите юк. Ләкин Сәлим бик үжәт һәм үзсүзле, белмим, бәлки, артык һавалыдыр, ул андый чакта: «Апам Сергеев абыйга кияүгә чыкса (чаңгы буенча ниндидер чемпион), мин дә әллә кем булачакмын әле! Сәпитләрем дә миллион булачак! Менә күрерсез әле!» – ди, кем алдындадыр акланып маташкандай.

Их, яшьлек – жүләрлек, дип уйлыйм хәзер. Ул чакта беренче чиратта үз-үземне кимсеткән булганмын, үземне Хәмиттән түбәнрәк итеп күрүем белән рухымны шул пыяла химик «пробирка» эченә куып керткәнмен! Фән юлыннан китмәдем бит. Тиз генә төзелеш фирмасы оештырдым, теге измәне эштә куллану миңа зур уңышлар китерде. Бай эшмәкәргә әйләнәп киттем. Шуннан ни?

Йә, мин бүген бик бай кеше инде... Әйе шул, шуннан ни? Шуннан шул: теге чакта үз кулларым белән тышаулаган рух һаман «пробирка» эчендә. Зөһрә-йолдызга булган мэхәббәтем дә шунда ук. Гомер буге бәргәләнә гыйшык жаным, тик иреккә чыгарга соң инде... Шунда гына яшәсен... Аны хәтта минем чит ил банкларындагы долларларым да сөйрәп чыгара алмый аннан! Бернинди акчалар белән дә коткарып булмый инде «коллыктагы» рухны... «Азатлык» оешмасы егетләре милли тәрәккый өчен иганәче ярдәме сорап килгәли. Күпме кирәк, шул чаклы бирәм. Тамчы да кызганмыйм. Ләкин бары бер нәрсәне кызганам, ул да булса – үзәбезне. Гасырлар буге холкыбызда тамыр жибәргән «коллык фәлсәфәсе»н нинди акчалар бәрабәрәнә юкка чыгарып булыр икән? Исәпләгез әле шуны, егетләр, дим. Акчасын табарбыз, дим. Яшьләр көлә, минем ни хакында әйткәнне аңлап көләләр. Үзләреннән, миннән көләләр... Әйдәгез, хор коллективлары, ансамбльләр төзик, жыеннар, Сабантуйларны күпләп уздырыйк. Рухыбызның коллыкта икәнлеген балаларыбызга сиздермәс өчен, уйныйк-көлик, шаярыйк, жырылап яшәгән булыйк...

Бу, беренче чиратта, үз-үземнән көлүем: система калыплаган кабыкта яшәүче әкәм-төкәм дип атыйм мин үземне, үзем белән беррәттән бар татар җәмәгатьчелеген. Мин бит, энә, аның бер вәкиле, таза-сау бәндәсе, малай чактан үз ихтыярым белән шул кабыкка куып керттем үземне. Кыскасы, әкәм-төкәм фәлсәфәсе миннән башланды... Барысына да мин гаепле. Мәгәр шундый куркак, тыйнак, оялчан, коты табан астына тәгәрәгән йомшак мәсләкле булмасам, калганнар да башка сурәттә тереклек итәр иде... Мин тугач та башлангандыр кебек бу курку... Әллә әтидән киләме? Колхоз рәисе белән дә дуслыгы юк иде аның. Бер урамда, бергә уйнап үскәннәр. Әти алтын куллы безнең. Оста инде менә! Ләкин, әни әйтмешли, аны һәрчак яңадан жыеп торырга кирәк. Казандагы химия-технология институтын да өченче курстан соң ташлап кайткан ул. Алтын коюга, ювелир эшләренә бик маһир иде әти. Ләкин бу шөгыйльне гел тыеп торганлыктан, иркенләп эшли алмадымы, әллә үзе теләмәдеме – ташлады, дип сөйли әни. Аның каравы төнбоеклы күл төбеннән ниндидер гажәеп үзле балчык тапты ул. Кирпеч салырга менә дигән. Цемент та кирәкми. Хәер, аңа тагын ниләрдер куша бугай. Элек әби уңжиде тавыкның ник берсе күкәй салсын дип зарлана торган булган. Әти аларны измәгә тондырып барган дип шикләнәләр. Чөнки өй кырыендагы кирпечтән салынган мунчага ничәмә-ничә машина килеп төртелгән булган, әле дә бер чите дә кителмәгән, җимерелмәгән, өр-яңа кебек утыра.

Колхоз рәисе исә әтине «шабашник» дип кенә атап йөрткән, чөнки колхоз эшендә көрәк-сәнәк күтәрәп йөрергә вакыты булмаган алтын коючының. Хәтерлим, юксыл кешеләргә ата-бабаларыннан калган брошка, беләзек, иске алка ише чималдан бушка менә дигән яңа алка-йөзекләр, шуның ише бизәнү әйберләре ясап бирә дә, акчасын алмый торган иде. Ә персидәтел хатыныннан, йә райком кешеләреннән каера торган булган. Монысын мин дә беләм. Димәк, әти дә авылда читлек эчендә яшәгән кебек яшәгән. Яңа калада ирекле булам дип уйлагандыр, күрәсен.

Бәхетсез мэхәббәтем, энә, нинди фикерләргә этәрә мине. Жавапсыз гыйшкым, эчкерсез ярату хисләрем, халык холкы турында мескен фәлсәфә кайнатып чыгара. Канлы жәрәхәткә «перекись» салган кебек, файдалы булырга тиеш ич инде бу, чистартырга, рухны сафландырырга тиеш. Алтын дәүләтләр төзегән, аңа кадәр римлеләрне тезләндергән бабамнарның гаярь, көчле генофондына кайчан зыян салынды икән соң? Жаннны чукуындыру башлангачмы, әллә аңа кадәр үк, мәсәлән, ханлык егылгачмы?..

Пычагым да, химик реакция түгел ул мэхәббәт! Адәмнәренә Ходай тарафыннан бирелгән иң гүзәл, әмма бик серле хиссият-бүләктер, миңа калса...

Мәктәптә төрле кичәләр булып тора. Хәмит ул көнне энәдән-жептән киенә, һәр кичәдә аның яңа кәчтүм-чалбары була торган иде. Мин, кичтән үк, үземнең сүсәрә башлаган көрән чалбарны үтүклим. «Стрелкасы» кулны кисәрлек булсын өчен эчке ягыннан юеш сабын сылайым, шул килеш кайнар үтүк белән бастырам – катып кала, чыннан да, кылыч шикелле була. Хәмитнең киеме өр-яңа булса да, ул һәрвакыт җыерылган, бөгәрләнгән. Түшәндә, комсомол билгесе янында, һәрчак селәгәй тамчысы каткан булып. Ә Зөһрә андый кичәләргә купшы киенергә яратмый. Беләм ич инде, мин аның янында хәерче күренмәс өчен ул иң гади күлмәген, кофтасын кия. Затлы, матур киёмнәре дә бар бит югыйсә.

Урамда буран чыккан. Мәктәп директорына Зөһрәнең әтисе шалтыраткан. Ул Хәмитне чакыртып ала. Беләм нәрсә сөйләшкәннәрен, Зөһрәне үзеннән

калдырмаска, машинасына утыртып кайтырга куша. Жиденен алтысы Хәмитнең калтырша машинасына төялэ. Зөһрә мине дә чакыра. Юк инде, ишетмим, мине буран үз эченэ йолып алган. Шулай да Сәлимнең, чын күз яшьләре белән елый-елый, машинага үрмәләгәнән күрөп алам. Хәмит аны киез итек башы белән этэ, эмма тегесе аның саен карышып менэргэ тырыша.

Буранның юеш карлары йөзнэ камчылый, аннары гарьлек яше белән бергә алар бөтен битне каплап ала. Мин абына-сөргөнэ Хәмит машинасының сүрән утын маяк итеп, бар көчем белән авылга таба ыргылам. Машина фарасы күздән югалгач, авылга хәтле мине төнбоеклы күл өстендөгә бозда шуган ай яктысы алып кайта. Дөрөсрәгә, күл өстендә ай яктысында пәри кызлары шуа. Алар миңа көч өсти, кар өстенэ утырып, изри башласам, көлгән тавышлары белән шундук уяталар. Төнбоеклы күлнең пәри кызлары мине ярата. Ә мин үзем Зөһрәгә гашыйк... Үпкәли, көнләшэ беләмә икән ул чибәр пәри кызлары?..

Икенче көнне Зөһрә минем белән сөйләшми дә. Юкса кичэ генэ икәү бергә барысын шаккатырып кара-каршы биегән идек. Хәер, бергә биюгә исләре китмәгәндер, безне болай да «йөриләр» дип сөйлиләр бит. Имеш, Зөһрә минем белән «йөри», Ә Хәмитнең машинасына гына «утырып йөри»...

...Менэ өченче ел инде Ранияне пәри кызы итеп кабул итмәкче булам. Пәри кызы түгел ул... Аптырагач, мин аны бер кайтуда төнбоеклы күлгә дә алып бардым. Озак басып тордык без яр буенда. Жәйгә жылы яңгыр да сибәләп китте, аның артыннан Казан ягыннан балкып салават күпере күренде. Әлегә гажәеп нурлар күперенең бер очы күлгә тоташты. Шунуң буйлап, энэ, бер кыз төшөп килэ. Менэ ул төшөп житте дә күлдән аллы-гөллэ чиләгенэ су алды. Гадәттэ, алар икәү булалар иде. Ник бүген ялгызы икән ул?

– Син дә күрмисеңме? – дип, ялгыш кына Раниядән сораганмын.

– Нәрсәне?! – диде ул, миңа аптырап карап.

– Нәрсәне түгел, кемне!

– Хыялый! Химик түгел син, шагыйрь! – дип көлдә ул, аңлап алгач.

Теге кыз югалды, аның көлү тавышыннан куркып, юкка чыкты суга килгән кыз. «Зөһрә ич бу!» – дип уйладым мин. Янымда аның урынына Рания басып торганын шәйләп, кәефем төштэ.

Монда хатыным Гадилә белән дә килгән булды. Ул да берни күрмәде, ул да миннән көлдә генэ.

Гадилә дә мине яратмый иде. Яшь чакта бу сизелмәде, бала тугач исэ, бөтенләй икенче дөнья башланган иде кебек. Малай үсеп житкәч, ул дөнья да сүнде.

– Рания! – дип сорадым мин карантинның соңгы көннәре житкәч. – Теге чакта бикле ишектән ничек кердең син?

– Авылдамы? Һе... Гадилә апа запас ачыкчын биреп жибергәни! – Һәм Рания шырык-шырык көлэ башлады. Көлүе ихлас иде, беркатлы иде. Әйбәт хатын Рания, уңган, чибәр хатын. Кемне дә булса бәхетле итэргә сәләтле, ләкин мине түгел. Ә Гадиләгә рәхмәт! Безнең аерылу сәбәбен нинди хәйләгә корган. Безнең арадагы мөнәсәбәтнең салкынаюын тойган сизгер Рания Гадиләгә: «Синә кирәкмәсэ (барыбер аерылышасыз, янәмәсэ!), читләргә дә тәтемәсен жизни, мин аны яшәтән яратам, үземне яратырга мәжбүр итәчәкмен!» – дигәндер, бәлки. Хәер, бу минем гарип фантазия генәдер? Алай дисэ, Гадилә, бәлкем, киресенчэ, миңа чат ябышыр, сөңлесенэ кукиш кына күрсәтер иде?..

Ни әйтсәң дә, буласы булды инде: Гадилә икенче ачкычы белән өйне ачып, өстебезгә килеп керде. Тик нигәдер, мине түгел, Ранияне гаепләде. Болай гына, сүз өчен генә әйткәләшә башлаганнар иде, соңыннан, кызып китеп, сөңлесенәң чәченә ябышып, битен дә тырнап алды. Көнчелек уты Гадиләмнән миңа карата мэхәббәтен уятты, хисләрен кабызып жибәрде бугай. Бәлки, аерылышып та тормас әле, дигән фикер дә узган иде баштан. Әмма, жәтмәне үз куллары белән үрсә дә, горур хатын иде, судка гаризаны беренче булып, ул илтөп бирде. Ни генә әйтсәң дә, икебезгә дә жиңел түгел иде мондый карарга килү...

Менә шулай: миннән кыпчак, тәвәккәлрәк булып чыкты Гадилә.

Карантинда чакта, интернетның социаль челтәрләре аша килгән миллионлаган фарыз-гипотезалар, гайбәтләр, акыллы-акылсыз киңәшләр, блогер һәм журналистларның «кызган» фактларны виртуаль мәйданга учлап-учлап сибүләре – болар барысы да, миндә бөтенләй икенче төрле тойгы-хисләр уята башлады бугай: ни өчен эшлим, нигә яшим? Малайны аякка бастырдым, ул инде күптән мөстәкыйль хәят алып бара. Бу байлыгым миңа нигә кирәк, акча белән нишли алам?! Әлбәттә, мин олигарх та, череп баеган һәм телгә кергән эшмәкәр дә түгел, әмма урта хәлләдән шактый югары катта торган түгәрәк тормышлы. Гәрчә берничә урында коттеджым, яхшы машиналарым булса да – мин үземне гади эшмәкәрләр рәтендә дип исәплим. Мин уйлап тапкан, төзелеш өчен бик мөһим, яңа төр измә технологиясен башка беркем дә кабатлый алмый. Шулай рәвешле мин хөсөтлө «дуслардан» да бик шикләнмим шикелле. Ходай биргән баш бар, төзелештә һәрчак яңалык кирәк була, ә мин ни дисәң дә, уйлап табып, аны эшкә жигәргә бик маһир адәм хәзер. Бу исә, үз чиратында, бернинди төшенкелеккә бирелергә урын калдырмый. Яшүсмер чакта чагыштырмалылык теориясен үзенчә шәрехләп биргән Хәмит «дус» – сабакташ та еракта, Татарстанга гына сыя алмады ул. Без студент чакта аның әтисен «растрата» өчен утыртып куйдылар, үз артыннан Рево абыйны да «өстерәгән» дип ишеттем. Булачак кодаларның бай-мул тормышы шуның белән хәл кылынган. Хәмит, укып бетерүгә, башта Мәскәүгә, анда эшләре пешмәгәч, күршәдәге Кировка киткән, ди. Зөһрә исә, өченче курста укыганда ук, хәрби дингезчегә иярәп, Ерак Көнчыгышка олаккан. «Студентлар язы» фестивалендә күрешкән идәк без аның белән, ут йотсам да, мин горур хәерче, исем китмәгән кебек кыландым. Ләкин егылып китепләр үкенмәдем шикелле. Ул бит мине шулай юксыл булуым аркасында үз итмәде, аны Хәмит белән «бәйләп куйдылар». Кайчак, искә төшкәндә, әле дә ул «бетчә» Хәмитне атып үтерәсе килгән чаклар була, үзенә дә булмады Зөһрә йолдыз, минем юлга да аркылы төште. Кайчак аны күнелдән гафу да итеп куйгалыйм, чөнки мин беренче чиратта үз рухымны түбәнәйттем бугай: тиз ризалаштым, үпкәләдем бу тигезсез һәм мәрхәмәтсез дөньяга! Йә, үпкәләп ни кылдым? Нәрсә майтардым, ике кулымны күтәрәп, аяусыз язмыш каршында?! Велосипедта чапкан малай машинада кураеп утырганнарда кайсы жире белән ким булган икән соң?! Булмаган... Мин бай хәзер. Ә Хәмитне туган ягы да сыендырмады. Хәер, Киров өлкәсендә ул зур түрә, ди, бугай хәзер. Ләкин Зөһрә белән бергә түгеллеге минем көнче күнелне безәз сөендерә, юата шикелле... Миңа да эләкмәде, аңа да юк бит!.. Әмма аның белән очрашудан барыбер курка идем, балачактагы «мескенлек» бәрәп чыгар да... мин Хәмит алдында тагын калтырап төшәрмен кебек... Дөресрәге, күнел теге чактан дөньяга рәнжәп калган, мин ким, минем арттан үткәннән озын чыбыркысы сөйрәлеп килә... Әнә бит, үзәктәге бер түрә минем кирпеч заводлары белән,

карьер һәм балчык базлары белән кызыксына башлаган. Карантин беткәннен генә көтә, ди, янәмәсе... Карантиннан соң, ди, имеш...

Шулай да бу карантин тормышымны анализларга зур этәргеч булды. Элек мин төшөнкө уйлар чебен кебек баш тирәсендә әйләнә башлауга, апрель аенда, гадәттә, дөнья буйлап сәяхәткә чыгып китә идем. Нинди генә илләрдә булмадым, кайсы гына диңгез-океаннарда чумып чыкмадым! Мин аяк басмаган бер Гренландия гына калгандыр, мөгаен. Гомер шул рәвешле үз көнә генә уза кебек, яшәүдән тәм табам.

Карантинда чакта башка тагын бер фикер китереп сукты: мине беркем дә яратмый, хөрмәт итми, мин беркемгә дә кирәк түгел икән! Бу карантин дошманнарымны арттырачак, миннән көнләшүчеләр чебен гөмбәсе кебек үрчеп, тормышны, сулаган һавамны агулаячак! Үземә сукур лампа уты кебек кенә булса да, бер яктылык кирәклеген тойдым. Бик, бик кирәк иде ул миңа нәни яктылык! Мин тунам... Йә, хуш, хәзер менә кем янына барып, башымны куеп тора алам! Кемнән жылы сүз ишетә алам! Гадилә янына кире барырга, Раниядән эзләргәме ул сукур лампа утын! Таныш табибларым «глицин» суырталар, кайберләре «адаптол» дигән дару эчәргә куша... Тыңлыйм сүзләрен, тик малайга бу хакта ләм-мим. Аны борчыйсым килми... Ике ай Америкада эше буенча командировкада чакта, елдан артык сөеп йөргән, вәгдәләшкән кызы кияүгә чыккан! Киресенчә, аны үзем юатырга тырышам. Берәр атна түз, вакыт дәва ул, әгәр атна-ун көннән соң да ул кызга карата булган кайнарлыгын сүрелмәсә, эшләр хөрти, ул кызыңны урлап алып кайтабыз киявеннән дип шаяртам да хәтта. Ун көн узды дигәндә, малай яңа кеше булды, хәтта шул кыз өчен юкка янып йөргәнмен икән дигән фикергә дә килеп өлгерде. «Не было б счастья, несчастье помогло!» – дидем мин шулчак улыма. Тагын бер айдан, ул миңа: «Әти, чын мэхәббәтемне очраттым!» дип шалтыратты. Жңңел сулап куйдым. Кңңелемдә жңңелган кургаш болытлар таралды. Таралды, эмма ул буш урынга инде башкалары жңңела башлады – монысы үз халәтем, үз кичерешләремнең кире әйләнөп кайтуы икәнлеген үзем генә сизенәм бугай.

Узган атнада районда булдым. Бер ел эчендә район үзәгендә генә жңңиде эшмәкәр үзе-үзенә кул салган! Юк, эшләре хөрти барудан түгел, киресенчә, уңышка ирешкән егетләр кылган бу Ходай ниятенә каршы алымны? Ник, ниңә, ни сәбәпле?! Баш тубал булды, берни аңламыйм, аңлата да алмыйм...

Шулчак Ахияр абый ярдәмгә килде. Күршемне «коронавирус» диагнозы белән Казанга алып килгәннәр иде. Бу хакта ул телефоннан миңа үзе шалтыратып әйтте. Сулыш алуы дөрес түгел иде аның. Әтием урынына калган якын кешем янына чыгып чаптым.

Искитәрлек кеше инде бу Ахияр абый. Монда да миңа сюрприз әзерләп куйган: бернинди коронавирус түгел картлачта! Ышансаң ышан, ышанмасаң, юк – хастаханәгә махсус кереп яткан?! Шикәргә йод тамызып, әүвәл температурасын күтәргән, аннары рәттән ике-өч тундырма ялаган. Ютәлли, температурасы да төшми, ди! Тик язмыш белән шаярма икән: анализлары Ахияр абыйда коронавирус күрсәткән! Билләһи, шулай, чөнки анда әлегә афәт вирусның яшерен формасы моңарчы да булган икән! Менә сиңа мә! Ахияр абыйның бу хәлгә исе дә китми ди, чөнки ул әле һаман мин врачларны алдап ятам монда дип уйлый. Ул моны миңа сер итеп кенә пышылдый: «Миндә чуртым да тажлы вирус түгел.... Тажлы мэхәббәт миндә...» – ди. Аннан соң ул авыр сулап: «Бер караганда, мэхәббәт дигән нәрсә дә адәм башына төшә торган бер афәт инде ул!...» – дип куя. Икенче колакta таныш табибның диагнозы:

«Картлачның хәле әйбәт түгел. Вирус янына ике яклы пневмония дә өстәлгән!» Мин, никтер, күршем сүзләренә күбрәк ышанам, чөнки Ахияр абыйның кәефе гадәттәгедән дә яхшырак: шаярта, юк кына сәбәптән дә көлә, хәтта гомердә булмаганны бер-ике мәзәк тә сөйләде. Болар гадәти мәзәкләр түгел, Ахияр абый аларны русчадан үзе тәржемә иткән, башта русчасын сөйли.

«Когда вас раздевает муж – это любовь, когда грабитель – преступление, когда правительство – это закон...»

Ирең чишендерсә, бу – мәхәббәт. Карак шыр-ялангач калдырса – жинаять. Ыштаныңны Хөкүмәт салдырса – шулай тиеш икән...

– Сер итеп кенә әйтәм... – ди Ахияр абый мин китәргә кузгалгач кына. Мин кире аның караваты янына чүмәшәм... – Әле генә кереп чыккан чибәркәйне күрдөң бит?

– Укол кадаган медсестраны әйтәсеңме?

– Шул. Куллары йомшак чукуынчыкның. Әнисенеке кебек... – Мин аптырап күршемә карыйм, кызыксынуым бермә-бер арта.

– Галия... минем беренче мәхәббәтем шул кызның әнисе була инде.

Ахияр абый сорау бирергә урын калдырмый, сүзен давам итә. Бульнис карантинда бит. Врачлар өйгә дә кайтмыйча эшлиләр. Галия кызына төшке аш ташый. Шунда күрешәбез.

– Кит инде! – дим аның сүзләренә каршы.

– Киткән, ди анда берәүләр. Беләсеңме, ул миндә теге вирус дип уйлый бит. Бөтен брач палатага маскадан керә. Ә Галия минем карават янына утыра да маскасын наруш сала. Тамчы да курыкмый вирус эләктереп үләрмен дип. Гәпләшәбез. Ул да сагына яшьлеген...

Моңа каршы мин ни әйтергә дә белмим, аптырап, башымны айкыйм.

– Зөһрәнә эзләп тап син, – Ахияр абый мин инде кабат китәргә дип торгач, өстәп куя: – Мулланур малае да монда эләккән.

Мин үзем дә сизмәстән:

– Хәмитмени?! – дип сорап куям.

Ахияр абый моңлы күзләрен тутырып, миңа карый һәм керфекләрен кагып кына хушлашкандай итә. Сөйләшә алмый картлач, күрәсәң, күнеле тулы ачы сагыш, күзләре тулы кайнар яшь – аларын үзем дә күрәм... Ләкин ул савыгып чыгасына ихластан ышана иде. Дөрөсрәге, үзен шуңа ышандырган. Күңел түрәндә саклап йөргән мәхәббәте ярдәм итте дип көлкөгә борачак ул үзенә терелеп чыгуын.

Теге чакта Ахияр абый житкәргән хәбәрдән соң, Хәмит белән күрештек без. Авылда. Рания бакчада тиз генә өстәл корды. Хәмит үзе белән бер затлы коньяк кыстырып килгән. Аның белән кара-каршы утырып бер дә чәкештереп тору теләгем юк иде, әлбәттә. Ләкин ниндидер көч үжәтлегемне жинде, мөнәсәбәтләрнең ахыргы сеансын күрергә булдым.

Сөйләве буенча, Хәмитнең көймәсе инде күптән комга терәлгән икән. Мәскәүдә матур гына башланып киткән тормышы, әтисен утыртып куйгач, куык кебек шигән, бизнесын алдап-йолдап ниндидер аферистлар үз кулларына төшәргән. Киров өлкәсендә дә эшләре уңмаган. Өшнәләр илне бүлеп бетергән, имеш. Казанда да зур түрә булган Сәлим тынгылык бирми, ди. Аны гел кыерсыталар икән, гел юлына аркылы төшеп торалар, имеш. «Жаныңның пычрагын якма башкаларга!» – дип, эчтән генә хәтта сүгенеп тә куям. Ләкин Хәмит жәлләтә белә. Күз яшьләре белән сөйли. Мин шул чакта аның битендәге бетчәләргә игътибар итәм, яшүсмер чактагы кызыл

тимгеллэр карасу төскө кeргэн, арада ике бөртөк кeнэ кызыл бетчэсe һаман калган элe, ап-ачык күрeнэ.

– Син молодец! – ди Хэмит, көтмөгөндө. – Бирешмөдөң... сынмадың теге чакта да... Эшлэрeң дe яхшы гына бара, кланнарға да исeң китми...

Ул кесэсеннэн алтын чылбырлы медальон ала да аны миңа суза. Аптырап, тик карап утырам. Нигэ мин аны алырга тиеш ди элe? Хэмит медальонны ача. Мин авып китэ язам: медальон эчендөгe рэсемдe без Зөһрe белән икeү!

– Ни бу?! – дип кычкырганымны үзем дe сизми калам.

– Зөһрeнeкe, сиңа...

– Ә син причём?

– Авылда бит ул, шуның яныннан килеш. Сиңа тапшырырга кушты.

Хэмит миннән нидер яшерe, алдыймы, хэйлэлиме – элeгe белмим, болар барысы соңыннан гына билгелe була. Хэмит, Зөһрeнeң авылға кайтканын ишетеп, күрешергe ашыккан. Төннe шуның янында уздырмакчы булган. Тик Зөһрe аны очыртып чыгарган – моны иң ахырдан ишетүчe, мөгaен, мин булганмындыр!..

Беренчe эш итеп, такси чакырттым да Раниянe шөһeргe озаттым. Миңа ялгызым гына калып уйланырга, хисләрeмнe тәртипкe китерергe кирeк иде. Бик кирeк иде...

Бу файдага гына булды: Зөһрe белән күрешү уеннан кирe кайттым. Анын каравы күршe малae артыннан медальонны Зөһрeнeң үзeнe кирe жибәрeргe карар иттем. Хэмитнeң «төн кунарға» дигән сүзe жeн ачуларымны чыгарды.

...Теге чакта Хэмит хастаханeгe элeккeн дигән идeк. Тажлы вирус диагнозы белән. Бер атнадан соң мин аның вафат булганын ишеттем. Кемнән икeнeн белсeгeз, шаклар катачаксыз: беренчe һәм соңгы хатыным Гадиладeн... Хастаханeдe Хэмит белән бергe төшкeн фоторэсeмeн ватсап аша жибeргeн. Хэмит караватта ята, Гадилe аның янында басып тора. Карантин вакыты булса да, битлeгe юк. Бер кулы Хэмитнeң күкрeгeндe, икенчe кулы белән селфи ясый, күрeсeң?.. Аста сүзләр: «Корона любви!..» Үзем дe сизмэстән төзэтeм икeн: «Любовь с короной...»

Ничектер моңсу булып киттe....

Авылга кайттым, юл уңаеннан төнбоеклы күл буена сугылдым. Жэйгe жылы яңгырдан соң, күлнeң аргы ягында салават күперe балкып яна. Төслe күпернeң очы күлгe тоташкан. Күпер буйлап бер сын-сурeт атлый. Кылт итеп эбиeм хикeятe искe төшe: бу ат житeклeгeн ир-ат түгeл... Моның ичeндe көянтe-чилeгe бар... Кемгeдeр бик охшаган. Мин аны таныым да, танымыйм да...

*Бу QR-код аша сез Зиннур Хөснияр белән
Ландыш Әбүдәрова әңгәмәсен карый аласыз. Моның өчен
смарт эсәйланмаларыгызга (телефонга яки планшетка)
QR-код укый торган махсус кушымта йөкләгез.
Шуннан соң камераны журналдагы тамгага якынайтырга
һәм экранда чыккан сылтама аша үтәргә кирәк.*

К л а р а
Б у л а т о в а

БЕРГӘЛЕК КАДЕРЕН ЮГАЛТМЫЙК

Мин пәйгамбәр түгел

Мин пәйгамбәр түгел. Ә шулай да
Ни күрәсен шушы көннәрдә
Төнлә төштә күреп уянам бит,
Күрәзәлек яши миндә дә.

Күрәзәлек күктән иңәдер ул,
Алдан күрәм нәрсә буласын...
Алдан күргәч үзгәртәсе иде,
Төзәтәсе иде дөньясын.

Үзгәртергә ләкин, төзәтергә
Жегәр көчем житми бит әле.
Гомеремне кыскартмагыз әле,
Күп димәгез әле сиксәнне.

Ходай үзе өстәп биргән икән
Берничә ел гомер яңадан, –
Мин үземне әле шагыйрь итеп
Танытырлык жырлар язалам.

Астагылар миңа үрелеп карый,
Өстәгеләр карый иелеп.
Үткән-барган борылып-борылып карый,
...Үзем генә йөрмә бөгелеп.

Беләп-белми кылган гөнаһларның
Саллылыгы төшми иңемнән.
Авырлыкны алыр түбәләрнең
Ни икәннен үзем мин беләм.

Клара БУЛАТОВА (1936) — шагыйрә; Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре. Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты. «Язлар алда», «Өрнү», «Каурык канат – җил атым» һ.б. китаплар авторы. Әлмәттә яши.

Бэндэ генэ итеп яшәтмичә,
Адәми зат булган кешесен,
Тәкъдирендә шулай теркәгәчтен,
Хак Тәгалә үзе кичерсен.

Көзге көннәр көн дә кыскара шул,
Озыная көзге төн генә.
Көзге озын төндә йоклый алмый
Газаплану хәлен кем белә?

Озыная төне, озыная,
Кыскарта бит Раббым көз көнен.
Көзге көннәр чамасына үлчәп,
Кыскаруын сизәм гомернең.

Кыскаруы гына түгел хәтта,
Бетүе дә инде житәдер.
Сиксәнгәчә яшим, дия идем —
Тулып үтте инде сиксән бер.

...Бүген әле әрәмәлек күрдем,
Әйтерсең лә кабат килгән жәй.
Гомер өстәп анда кәккүк йөри:
Яшә әле бераз, дигәндәй.

Күңелем синең белән, мәчет!

Күңелем синең белән, мәчет!
Юл йөрсәм дә кайсы якта.
Күңелем синең белән, мәчет,
Күзем карый синең якка.

Әлмәтемдә үзәк мәчет
Балкып тора нурлар чәчеп.
Игелекле бәндәләрне
Игелекле эшкә дәшеп.

Һәр кешенең үз шөгыле,
Үзенең эше бу дөньяда.
Эшләп алган даны, малы
Үз артында жирдә кала.

Бакыйлыкка күчкән көндә
Кылган гамәлләре генә
Яхшысы да, яманы да
Иярәп китә үзләренә.

Әлмәттәге үзәк мәчет,
Әнә шуны безгә әйтеп,
Гөнаһлардан саклап тора...
Күңелем синең белән, мәчет!

Гозер

Кайчакта ризасыз булсаң да,
Эчкә йот ачуың һич юкта.
Үзеңнең гаилә башлыгы
Һәм бабай икәнне онытма.

Әбиләр, бабайлар үрнәге
Чистарта ала бит ил йөзен.
Синең дә, минем дә ярдәмгә
Бик мохтаж улыбыз бар безнең.

Ә аның саулыгы юклыкта
Синең дә, минем дә гаеп юк.
Нишләмәк кирәк соң?
Тормышта
Язмыштан узмыш юк шулай ук.

Тәкъдире теркәлгән булгандыр,
Туганда ук фани дөньяга.
Бертуган кеме дә булмагач,
Ялгызы үссен дип бу бала.

Бу көндә ул ялгыз түгел бит!
Шөкер ит: гаиләсе түгәрәк.
Ике ул, ике кыз үстерә
Хатынын яратып, бергәләп.

Оныкның олысы – өйләнгән,
Аның да баласы – кызы бар.
Әтисе, безгә соң ни житми? –
Куаныч бит инде шушылар.

Үтәргә кирәк бу дөньяда
Әбиләр-бабайлар бурычын.
Бергәлек кадерен югалтмыйк,
Яшик без шуларга булышып.

Булгандыр инде

Булгандыр инде...
Бар да булгандыр,
Сиксәнне үткән озын гомердә
Фани дөньяда яшәү шулайдыр –
Хатадан хали түгел беренчә дә.

Булгандыр инде гөнаһларын да,
Белеп кылганы, белми кылганы.
Яшәү – көрәш шул, шул ике нәрсә
Шул тарткалашу тота дөньяны.

Булгандыр инде, бар да булгандыр,
Көрәш алгандыр йөрәкнең көчен.

Булганнар өчен, кылганнар өчен
Аллаһы үзе берүк кичерсен.

Ул шәфкатьле бит, мәрхәмәтле бит,
Шуңа ышанып өмет итәбез.
Олыгайган көндә тәүбәгә килеп,
Иманлы булып жирдән китәбез.

Виллалар юк минем Сингапурда,
Акчам да юк чит ил банкында,
Фатир да юк Әлмәт каласында,
Калдырырга мирас артымда.

Бернәрсәм юк минем, ә шулай да
Китапларым кала өелеп.
Шигырьләрем һәм жырларым кала
Шәкертләрем кала иң элек.

Кем генә юк алар арасында,
Иманлысы, әйе, күбрәк.
Шулар өчен янып гомер үтте,
Шулар өчен тузды бу йөрәк.

Без китәбез инде, алар кала,
Аларында безнең көй калыр.
...Үзе өчен генә яшәгәннең
Каберенә кемнәр гөл салыр?

Эшләрнең күп чагы ла,
Вақытның юк чагы да,
Ике ел бит булганы юк
Әбиләр чуагы да.

Сентябрьнең яртысы да
Житеп килә ләбаса.
Инде ярап торыр иде
Иртәгәсен яумаса.

САЙРАР ЧАК

РОМАН

Дуслык, бердәмлек

Суфия апа дуслык темасына инша язарга кушкач, малайлар да, кызлар да эшнә тиз тоттылар. Өч көн дигәндә, барысы да иншасын тапшырды. Исламныкы гына әзер түгел иде.

- Ни булда, Нуруллин? – диде Суфия апа.
- Мин әле башламадым. – Ислам кыенсынып, сыйныф житәкчесенә карады.
- Нишләп?
- Уйлыйм берәз.
- Ярый, мин көтәм.

Суфия апасының елмаюына Ислам да елмая белән җавап бирде. Ул бу теманы бик җиңел дип уйлаган иде. Тик эчкә керә торгач, ул үзе дә буталып бетте, ә үзең буталган нәрсәне иншада ничек итеп язмак кирәк?! Башта ул дуслык дип яза башлады да, моңа канәгатьләнмичә, Суфия ападан «туганлык» дип атарга мөмкинме, дип сорады. Ул рөхсәт итте. Әмма уйланып торгач, Исламны бу төшенчә дә канәгатьләндермәде. Туганлык ул кан мөнәсәбәтләренә нигезләнә. Бердәмлек – менә бусы кан мөнәсәбәтләреннән дә, милек мөнәсәбәтләреннән дә, хәтта милли мөнәсәбәтләрдән дә өстенрәк биеклектә тора, дип фикер йөртте.

Менә алар сыйныфташлар матур гына укып йөриләр. Кызларны берәз аерыбрак куйганда, малайлар бөтенесе бер чыбыктан куалаган бит. Ничек рәхәт үстеләр алар! Кем булырлар алар киләчәктә? Хыяллары гел үзгәрәп тора. Ислам күңелендәге хыялларын хәтта үзенә әйтергә дә курка. Тургай кайчан Исламга әйләнде соң әле?! Кайда калды ул малайларны, кызларны гына түгел, бөтен авылны көлдәрәп йөргән юләрләнүләр?! Кайда ул бернинди чик-чаманы белмичә котырулар?! Кайда ул агач башларыннан чабулар, баш түбәсе белән зәңгәр күк пыяласын чәлпәрәмә китереп, қояшка кадәр сикерүләр?! Аяк-куллар гына түгел, тел дә озын: көннәр бие туктый белми, әкияттән дә әкиятрәк хәлләрне сибеп кенә тора, аның тирәсендәге кешеләр, син атлаганда юлыккан чәчәкләр, агачлар шул әкияти хәлләрне аңлап, кабул итеп яшәгән чаклар кайда икән соң ул?! Офыкларның бер читеннән икенчесенә атылган малайларга ни булды?! Элек бөтен кешенең күзе Исламда иде. Хәзер киресенчә Исламның күзе бөтен кешедә. Алар ни әйтер? Яратырлармы аның гамәлен, әллә яратмаслармы? Алар үсеп життеләр, алар алдына олы мәсьәлә куела. Ислам

Дәвам. Башы узган санда.

үзенен иншасында авылның, мәктәпнең, һәрбер кешенең үз аурасы булуы турында язды. Ул – намус, дуслык, шәфкать, туганлык, бердәмлек аурасы. Ислам шушы аураларны бергә, иген көлтәсе кебек бәйләп, бергә яшәгәндә генә, ниндидер уңышка ирешеп булачак дигән нәтижә чыгарды. Суфия апа аның эшен бик яратты һәм аның буенча презентация оештырды. Исламны тын да алмыйча тыңладылар. Ул безнең киләчәк бердәмлектә, бары шул гына бәхетле киләчәккә баруның төп шарты, дигән нәтижә чыгарды.

– Бердәмлекне тотып торучы баганалар нәрсәдән гыйбарәт, синеңчә? – дип сорады Файл.

– Иң элек дуслык, – дип җавап бирде Ислам.

– Мәхәббәткә «угың» каламы соң анда?

Рөстәм соравын бирде дә сәер генә көлеп куйды.

Ислам мәхәббәтнең бердәмлек, дуслык кебек күренешләренең чынын да, жанын да тәшкил итүе турында озаклап сөйләде.

Шунда Риф тә сөйләшүгә кушыласы итте.

– Гаделлек, тугрылык булмаса, бернинди дуслык та, бердәмлек тә юк. Эшнен шушы өлешен киңәйткәндә, отышлырак булыр иде.

– Син хаклы, – диде Ислам. – Мин бу мәсьәләләргә кагылсам, иншаның күләме артык зураячак иде. Шулай да бер генә деталь өстәп китәм. – Ислам пинжәк кесәсеннән алып, канатлы атны күрсәтте.

Сыйныфта жанлану булып алды, үзара пышылдашулар китте. Күрәсен, кемнәрдер канатлы атның тарихын беләләр иде. Ислам Сөмбелгә күз төшерде. Ул башын аска игән, битләре кып-кызыл булган иде.

– Менә бу канатлы ат, – дип дәвам итте Ислам. – Егет кеше аның корсагы астыннан чыкса, батырга әверелә. Толпар аны гел жиңүләргә генә алып бара. Аның колыннарны жир астында яши, дип тә сөйлиләр. Ул колыннарны беркем дә тоталмый. Алар хатын-кызга буйсынып кына, жир өстенә чыгалар. Менә ни өчен толпар безне мәңгегә бәйләү билгесе булып тора. Аны миңа бала чакта бер дуслым бүләк иткән иде. Шуннан бирле ул безнең дуслык билгесе булып тора.

– Дуслыкның кем икәннән дә әйтсәң, без бик шат булыр идек.

Бусын Энжә әйтте һәм Исламның күзләренә туп-туры төбәлде.

Ислам көлеп жибәрде:

– Менә әйтмим әле, вакыты җиткәч әйтермен. Алдан кычкырган күкенен башы авырта, диләр бит.

Аның бу сүзләрен хуплап, берничә кеше кул чабып куйды.

Презентациядән барысы да канәгать калды. Исламга Сөмбел генә куркыбрак утыргандай тоелды. Ул бер генә мәртәбә карашын күтәрде дә башын гаепле кешедәй аска иде. Ислам аның кай арада чыгып киткәннән дә күрми калды.

Энженең тылсымы

Аның турында сүз чыкса, малайлар «Энжене жиңеп булмый, эмма ул сине үзенә ничек кирәк, шулай бөкли», дип сөйлиләр. Аның ниндидер буйсындыра торган тылсымы бар. Ул бик көнче дә. Исламның берәр кыз белән сөйләшеп торганын күрсә, шундук йә кулы белән төртеп китә, йә соңрак сүзә белән төрттерә. Ул гел үпкәләп кенә тора. Үпкәләве котыңны ала торган:

– Мин сиңа мәңгә дөшмәчәкмен! – дип, кулларын болгый. – Син алдакчы!

– дип, тавышын күтэрэ. – Мин сине күралмыйм! – дип, аяклары белэн идэнне дөпөлдөтө.

Шулай кылануына эле өч көн дө үтмэгөндөр, бүгөн Ислам янына килеп, ул мәче кебек сырпаланырга тотынды:

– И-и-и Ислаа-а-ам! Математикадан чишэ алмыйм! Кил эле бүгөн!

Ислам аңа мияулагандай сузып жавап бирде:

– Мин сиңа эндәшми-и-им! Мин сине күралмыйм! Син алдакчы-ы-ы!

– Ярый инде, Исла-а-ам! – дип сузды Энже, күзлөрөн уйнатып.

Ислам нэкэ аның тавышы белэн жавап бирде:

– Ярар инде, Исла-а-ам!

– Исла-а-ам! – дип сузды Энже. – Мин сине пылау пешереп көтәм. Сөйлөшөп утырыбыз.

Кич Ислам Энжелэргэ барырга чыккач, янына машина килеп туктады. Рульдэ Ольганың абыйсы Николай, янәшәсөндө ул үзе утыра иде. Ольга машинадан чыгып, аны кыстарга тотынды:

– Абый өйлөнө, костюм-чалбар алырга кирәк иде, Болынкырга кибетләр ябылганчы барып кайтыйк эле, син бит эйбер ала беләсең, – дип үтенгәч, Ислам ризалашты.

Унбиш минут барасы, унбиш минут кайтасы, унбиш минут костюм сайлыйсы, ярар, бер сәгать каян килеп кая китмәгән, дип уйлады ул. Костюм-чалбарның бер дигәнөн алдылар, ләкин кайтырга чыккач, машиналары сүндө. Ниләр генә кыланып карамадылар – машина кабынмады. Ислам телефоннан аңлата башлауга, Энже телефонын сүндереп куйды. Аның сөйләшәргә теләмәве, үпкәләве аңлашылды. Ислам гафу үтенмәкче булып күпмә шалтыратса да, Энже жавап бирмәде. Аларның машинасын бер мәрхәмәтле кеше сөйрәтеп алып кайтты...

Канатлы атны Айгөлгә биру

Айгөл икенче көнне дө мәктәпкә килмәгәч, Ислам чын-чынлап борчылды. Димәк, нидер булган, бу салкын тиюдән температура күтәрелеп яту гына түгеллеген Ислам күңелә белән сизде. Айгөлнең ихтияр көчен Ислам яхшы белә. Нидер булган, барырга кирәк. Ул моны кичкә, сәнгать мәктәбеннән кайтуга планлаштырды. Һәм үч иткәндәй, ничә көннәр юньләп сөйләшмәгән Сөмбел аңа дәрестә СМС жибәрде: «Мин бүгөн Шәмседоха әбидә калам. Син килә аласыңмы?» Ислам ни дип язарга да белмәде. Әгәр бүгөн дө Айгөл янына бармаса, ул кем була соң инде? Шул ук вакытта Сөмбелнең сихри тарту көченә каршы тору мөмкин түгел иде. Сөмбел зәңгәр күктән акрын гына тирбәлеп агучы алсу өрфия шарф төсле иде. Ул дулкындай уйнаклый, бер жыела, бер тарала, зәңгәр күк белән кушылып, аны алсулата һәм шул алсулыкка йолдызлар да уйнаклай, тирбәлә кебек. Шунда Сөмбелнең серле елмаючы иреннәре, саргылт бөдрә чәчләре, зәңгәр күзләре күренә. Бөтенесе ниндидер көмеш тузаны эчәндә бөтерелә... Исламның Сөмбел турындагы уйлары жиргә төшә алмый, ул аны берничек тә туктата алмый...

Ө менә Айгөл чын, синең янәшәңдә. Ул тыштан тыныч төсле, ләкин эчке давылларын яшерергә күнеккән. Тик Ислам аның йөрәк тибешен ерактан тоя. Айгөлнең уң як битендәге бер ноктасы сулык-сулык тибеп тора... Ислам СМСка ике генә сүз язды: «Бүгөн булмый». Ул алдан планлаштырып куйганча, сәнгать мәктәбеннән кайтышлый ук Айгөлләргә кагылды. Аның абзарда мал караган чагы иде.

– Нишләп йөрисең? – диде ул төксе генә.

- Хәлеңне беләсем килде...
- Хәлем әйбәт. Китә аласың.
- Китмим.
- Нишләп?
- Хәлең әйбәт булмаганга күрә.
- Синең хәл белә торган кешеләрең бүтәннәр бит.
- Чамалап шаярт, шаяртсаң да.
- Дөресе шулай түгелмени?

Айгөл абзар эчендә мал аягы астындагы саламны сәнәк белән күчергәләде, читкәрәк өеп маташты. Тик капка турында янган лампочка яктысында Ислам аның күзләренең яшь белән тулганлыгын аермачык күрдә. Ул аның сәнәген кулыннан алып, читкә сөяде.

- Айгөл, ни булды?
- Берни дә булмады, – диде Айгөл.

Аның йөзеннән берни дә аңларлык түгел иде: әллә елмая, әллә өзгәленә.

– Мин шундый фикергә килдем. Юкка тырышуның мәгънәсе юк, – дип, Айгөл аңа буйсынмас кырыс караш ташлады.

Ислам аптырап, инбашларын сикертте.

– Синең әнине карау – иң төп бурычым, дигән сүзләрең исемдә. Бөтен яшәешне шул бер принципка корып булмый лабаса.

– Кормыйча кая барасың?! Нәрсәгә дип ми черетергә миңа? Табылыр әле берәр эш. Озак уйладым мин моны. Юкка тырышуның мәгънәсе юк.

Ислам аңа булачак аттестатның кирәклеген, әгәр алмый калса, ун ел буе укыган бөтен хезмәтен югалтачагы хақында сөйләде, эмма Айгөлнең фикере үзгәрмәде. Ислам нинди генә дәлилләр китерсә дә, аның ниятен әз генә булса да үзгәртә алмавын күрдән гажиз иде. Шунда Айгөл кинәт кенә әйтеп куйды:

- Син бит минем янга кызык итеп кенә киләсең. Йөрмә син жанны үртәп.
- Син минем дуслыгымның чынлыгына ышанмыйсыңмыни?

Айгөл көлгәндәй итеп куйды да:

– Сөз барыгыз да сүз берләшкәндәй, шуңа ышандырырга тырышасыз. Син бит Әнжә белән дә, Сөмбел белән дә, Фәйрүзә белән дә, Ольга белән дә дус.

Аның бу сүзләре Исламның күңелен яндырып үтте.

– Син шуның аермасын күрмисеңмени? – диде ул, тавышын күтәреп.

Айгөл гаепле кеше кебек башын аска иеп җавап бирде:

– Элегрәк бүтәнчә иде. Ә хәзер... белмим, белмим...

– Алайса син минем бер сорауыма җавап бир: әгәр минем дуслыгымның чынлыгына ышансаң, укырга барасыңмы?

Алар бер-берсенен күзләренә туп-туры карадылар.

– Ә нигә шуның өчен генә мин барлык уйларымны үзгәртەرگә тиеш?

– Чын дустаның буларак, мин сораганга. Бүтән сәбәп юк. Әгәр чын дус санасаң, син миңа ышанырга тиеш. Җавабыңны көтәм. Синең җавабыңнан безнең дуслыгыбызның дәвам итүе яки өзәлүе хәл ителә.

Айгөл башын игән хәлдә уң аягы белән ниндидер хәрәкәтләр ясап, абзардагы саламнарны чыштырдатуын дәвам итте.

– Укырга йөрергә сүз бирәсеңме? – дип, кабат сорады Ислам.

– Ярар, бирәм, – диде Айгөл бик озак көттергәннән соң. – Әгәр чын дус икәнәңне раслый алсаң.

Ислам күкрәк кесәсеннән нидер алып, кулын өскәрәк күтәрде. Аның учында канатлы толпар ат ялтырап китте.

– Син моны танийсыңмы?

– Танийм, – диде Айгөл, дулкынланып.

– Минем башка дәлилләрем юк, Айгөл. Мин аны сиңа бирәм. – Ислам толпарны аның учына салды, Айгөлнең бармакларын йодрыклаткан кебек эчкә бөкләде. – Аны беркемгә дә күрсәтмә, сөйләп йөрмә. Ул тылсымлы... Нух тавында булып кайткан толпар. Әгәр башкалар белсә – икебезгә дә бәла киләчәк.

Айгөл толпарны алып, аңа бик озак карап торды, йөзөндә елмаю, сагаю, курку шәүләләре уйнады. Толпарны кадерләп кесәсенә салганда, оялды ишегендә Нәфисә күренде.

– Исәнме, Нәфисә апа! – дип сәлам бирде Ислам.

– Исәнме, үскәнем. Нишләп кунакны ишегалдында тотасың, кызым? Баядан бирле сөйләшкәнегезне ишетәм, үзегез кермисез.

– Мин үтеп барышлый гына кагылган идем, Нәфисә апа, – дип алдашырга мәжбүр булды Ислам, капкага таба борылып.

– Сөз сөйләшкән арада мин борчак оныннан коймак пешереп куйган идем. Коймакны үпкәләтерсең бит, Ислам.

– Коймак кунак киткәнгә сөенә торгандыр ул, Нәфисә апа. Тагын бер авыздан котылдым дип.

Айгөлнең йөзө ачылып китте. Ул аның кулыннан тотып, өйгә таба тартты:

– Тыйнак кунакка коймак куана, ди бит ул.

Алар өчәүләп өйгә керделәр. Коймак белән чәй эчкәч, Исламны озата чыкканда Нәфисә:

– Зөһрәгә миннән сәлам әйт, – дип калды.

Айгөл урамның яртысына кадәр Исламны озата барды. Аннары алар туктап аерылыштылар. Нәрсәдер үзгәргән иде. Гүя алар дөнъяның моңа кадәр белмәгән яссылыгында басып торалар иде.

– Толпар синдә чакта мин янәшәндә булачакмын, – диде Ислам. – Әкияттәге ат кебек «ни боерасың?» дип килеп басачакмын.

Ислам төшендә Ыкта зәңгәр аккошлар йөзеп йөргәннен күрде. Иртән Айгөл мәктәпкә килгән иде. Ислам аңа төшендә зәңгәр аккошлар күрүе турында әйтте. Айгөл «Ай!» дип кычкырып жибәрде. «Ни булды?» дип аптырады Ислам. «Мин дә аккошлар күрдем бит! – диде Айгөл, еш-еш сулыш алып. – Алар зәп-зәңгәр күлгә чумдылар да, зәңгәргә буялып чыгып, каядыр очтылар. Мин толпарны мөндәр астына салып яткан идем, шуның хикмәтедер бу...»

Толпарның ачылуы

Айгөл толпарны биргәннән бирле үзен жиңел, рәхәт итеп тойды. Ул аны, йоклаганда, мөндәр астына салып ятты, әллә нинди тылсымлы төшләр күрде. Төшләрендә кошлар кебек очты, болытлардан болытларга күтәрелде, үзен бөтенләй киёмсез итеп тойды, эмма беркемне дә күрмәгәнчә, оялу тойгысы кичермәде. Ул әнисе сөйләгән әби-бабайлары, әтисе белән очрашты, алар белән күктә кара-каршы тирбәлдә, үзара әллә ниләр аңлаштылар, тик ул аңлашулар сүзсез аңлашу иде. Айгөл ул төшләрне хәтта әнисенә дә сөйләмәде, аларга сәбәпче толпар икәнне белә иде. Ул төшләрне кемгәдер сөйләү толпар турында сөйләү белән бер булачак, дип уйлады ул.

Мәктәпкә барганда, толпарны Айгөл сумкасының бер кесәсенә салып йөртте. Кесә бәләкәй булганлыктан, толпарны кысып тота, аның төшөп

калу, югалу мөмкинлеге юк иде. Ләкин беркөн көтелмәгән хәл килеп чыкты. Беренче дәрәс математика иде. Шамил Жәмилович керә-керешкә контроль эш буласын белдерде, чишәсе мисалны интертактада язып та куйды. Тик Айгөл, сумкасының кермәгән жирен калдырмыйча актарса да, ручкасын таба алмады. Аңа Лилия ручка бирде, ул шуның белән контроль эшен эшләде. Тәнәфестә китап-дәфтәрләрен бушатты, сумкасын селкеп жибәргә, башта ручкасы, аннары канатлы аты шалтырап, идәнгә килеп төште. Айгөл кабаланып толпарны сумкасына яшерсә дә, аны күпләр күреп калды. Сөмбел өчен бу бөтенләй көтелмәгән хәл иде. Канатлы атны Ислам Айгөлгә биргән! Бу башка сыя торган хәл түгел иде. Димәк, аның өчен Айгөл кадерлерәк булып чыга дигән сүз. Ул шундук Исламга атылып барып, күңелендә кайнаганнарын әйтергә уйлады. «Син хыянәтче! Безнең яшьлегемизгә, дуслыгыбызга хыянәт иттең!» дип кычкырасы килде. Ләкин болай ташланырга хакым бармы соң дигән сорау аны туктатып калды. Сөмбел үзен артык ирекле тотуын уеннан чыгармады. Барлык егетләр аның тирәсендә бөтерелде, ул шушыннан кызык тапты. Исламга «Мин гел сине генә уйлыйм, синең белән генә дус булам», дип әйтергә аның хакы юк иде. Шушы фикер аны тирәнрәк уйларга этәрде. Ә киләчәктә ни булыр? Кем белән калыр ул? Бу сорау да аны әлегә артык борчымады. Әгәр Ислам Айгөлне сайлаган икән, Сөмбелнең дә мөмкинлекләре аз түгел. Һәм, гомумән, ник соң әле бу сайлау? Мәхәббәт дигән нәрсә юк икән, бу аралашулар барысы да уен гына түгелмени? Сөмбел тынычланды. Исламның хыянәтенә аны үзенә якин китермәү белән җавап бирергә уйлады. Өнәс тә, Фаил дә, башкалар да аның өчен жаннарын бирергә эзер торалар. Исламны читкәрәк этеп кую ул шахмат уенындагы бер фигураны корбан итү кебек кенә иде.

Уен дәвам итте.

Бер тамчы шатлык

Озын тәнәфестә Суфия Баяновна дәрәсләрдән соң актлар залына керергә дип кисәтеп куйган иде. Нәрсәгә икәнән сораштыра башлагач, кызыклы сөйләшү булачак, дип серле генә елмайды. Актлар залына алар белән бергә Раушан Салихович җитәкчелегендә унберенче сыйныфтан дүрт кыз һәм Өнәс белән Равил да ияргән иде. Ашыгып, директор урынбасары Диләрә Ахуновна да килеп керде. Кемнәр катнашканын барлады, унберенчеләрнең өч егете зона ярышыннан кайтып җитмәгән булып чыкты. Диләрә Ахуновна түрдәгә түгәрәк өстәл янына басып, һәммәсен күздән үткәргәч, сүз башлады:

– Сөз – мәктәпбезнең һәрьяктан өлгергән егетләре, кызлары. Сөзнең белән үз-үзегезне тотуга бәйле төрле мәсьәләләр буенча сөйләшеп була. Андый әңгәмәләр һәрчак файдага гына. Дирекциягә кызлар, егетләр мәктәптә ачыктан-ачык үбешәләр дигән сигнал керде. Моның башында Ислам Нуруллин торуын атаганнар. – Залда көлешү, пышылдашу тавышлары ишетелде. – Тынычланыгыз, моны кемнеләр гаепләү дип кабул итмәсәгез иде. Үзара аңлашу, сөйләшү зыянга булмас, дип уйлыйбыз. Нуруллин, бу дәрәсме?

Ислам торып басты, елмаеп, як-ягына карап куйды.

– Сорауга җавап бирмәдең. Бәлкәм, алга чыгарсың, иптәшләрәң каршына. Ислам елмайган хәлдә иңбашын жыерып алды да алга чыгып басты.

– Син кызларны берәм-берәм үбәсең, дип язганнар.

– Кемнәр язган соң аны? – дип куйды Ислам.

- Анысы мөһим түгел.
- Үпкәнем юк, – диде Ислам һәм көлөп жибәрде.
- Аңа бөтен зал кушылды.
- Ялган язганнар инде алайса? – Дилэрэ Ахуовна күзләрэн түгэрәкләндереп, туп-туры Исламга төбәлде.
- Ислам каушамады, залга хэйлэкэр караш ташлады да, елмаюыннан туктамыйча, ике генә сүз әйтте:
- Үзләрәннән сорагыз...
- Дилэрэ Ахуовна Фэйрүзэгә мөрәжәгать итте:
- Салихжанова, әйтеп бир әле.
- Нәрсәне?
- Нуруллинның сине үпкәнен.
- Бер генә мизгел тынлыктан соң пырхылдашкан тавышлар ишетелде.
- Фэйрүзәнең йөзө тыныч калды:
- Аның мине үпкәне юк.
- Мин үз күзләрем белән күрдем! – диде Дилэрэ Ахуовна, дулкынланып.
- Тәрәзә турында идегез.
- Ялгышасыз, Дилэрэ Ахуовна. Мине үпкәне юк аның.
- Ә башкаларны?
- Башкаларны да үпкәне юк.
- Заһидуллина, әйт әле, сине үптеме?
- Айгөл торып кистереп әйтеп салды:
- Беркемне дә үпкәне юк. Бик тәртипле малай ул.
- Башка кызларның да «юк, юк», дигән тавышлары ишетелде. Шунда унберенчедә укучы Миңлегөл урыныннан тормыйча гына:
- Ник яшерәсез инде, кызлар, барыгызны да үбә бит, – диде.
- Яла якма, Миңлегөл, – диде Мансур.
- Кем ул? – диде Дилэрэ Ахуовна.
- Мин ул. – Мансур акрын гына аягүрә басты. – Күптән кирәк булган Исламны тикшерергә. Мин башта абайламыйчарак торган идем. Көнъяк Кореяда ир-ат хатын-кызны кешеләр карап торганда үпсә, төрмәгә утырталар.
- Риф көлә-көлә әйтеп куйды:
- Исламга гомерлек төрмә эзер икән!
- Аның бу сүзләренә зал бердәм көлү белән җавап бирде. Рөстәм баядан бирле чәйнәгән кәгазь кисәген Лилиянең жирән чеченә төзәп чирттереп жибәрде дә:
- Ә демократия кайда? – диде.
- Аның әйткәнен дә пырхылдап каршыладылар.
- Афзалов, гел уенга гына алып утырма әле син. Әйт дөрөсен, – диде Дилэрэ Ахуовна.
- Бас, Әпзәл! – дип өстәде Риф.
- Рөстәм озын гәүдәсен чайкалдырып торып басты да ишетелер-ишетелмәс кенә тавыш белән:
- Мине үпкәне юк, – диде.
- Алай-болай буталмыйсыңмы? – дип ялгап куйды унберенченең Гөлнуры.
- Зал тагын шаулаша башлады. Рөстәм елмаеп жибәрде, күзлеген елтыратып башын боргалады:
- Кызлагны үбә инде ул. Аны нишләтәсең. Ул шундый инде. Аңа килешеп тога ул.
- Бу сөйләшүгә Сөмбел башта кереп китә алмыйча аптырап утырды. Биредә

әйтелгән сүзләр аңа ниндидер спектакльгә эзерләнгәндәге репетицияне хәтерләтте. Чөнки соңгы вакытларда ул бер нәрсәдән дә канәгатьләнү, бернинди шатлык очкыны таба алмаудан газәпләнә иде. Ике ай элек көндәлеген карагач, әнисе аның аякларына богау салгандай итте. Һәркөн мәктәптән кайтып, автобустан төшүен күзәтеп торды, тегендә-монда чыгармады. Сирәк булса да очрашкалап торган Әнәснә Фаил куып жибергәч, аның үзе белән очрашырга да мөмкинлек киселде. Алар турында машина күпме генә торса да, әнисе чыгармады. Ислам әле бер басуда, әле икенче басуда сайраган тургай шикелле бик сирәк күренде. Жәяүләп, Карамалыга килгәнче, сөйләүләренә караганда, Ольганың машинасын кулайрак күрдә бугай. Әнисе Шәмседоха әбидә кунуны да туктатты. Уку, дәрәсләр, БДИ дигән күңелсез нәрсәләр Сөмбелнең гел уйнап-шайрып торган күңелен тәмам корытты. Әмма андагы шыксыз, тынчу бушлыкны яшерә белә иде ул. Эчәндә дөрләп ут янганда да, илһамланып очынган, гел шатлык-бәхеттә йөзгән кеше кыяфәтенә шулкадәр ышандырырлык итеп керүе аркасында ул үзен иптәшләреннән шулкадәр өстен итеп куя алды ки, кемнәрдер аның һәрчак ачык йөзле, шат һәм канәгать булуына сокландылар, икенчеләре кызыгып карадылар. Ә Исламга килгәндә, ул аның барлык кызларны да үбеп исәнләшүен баштан ук өнәмәде. Ислам Сөмбел белән дә шулай исәнләште, әмма ул болай гына, аны аерып калдырмау өчен генә эшләде. Сөмбел янына атлап килсә, башка кызлар янына ул канатланып очты, ул чакта аның күзләрендәге очкыннарны берни белән дә тиңләрек түгел иде. Сөмбелнең өнәмәве көнләшүгә һәм бик тиз арада ачуга әверелде. Эчәндә жыелган шул коточкыч көчле ачуны ул Исламга да, кызларга да юллады. Тик тып-тын юлланган ачудан ни файда? Куәтле дулкын булып ачу кире үзәң китереп бәрә, кәефе кырылудан Сөмбел чак кына елап жиберми кала.

Аны сискәндереп йокысыннан уяткандай, Суфия Баяновна сүзләре залда барган сөйләшүләргә кайтарды:

– Хрисанова, әйт әле дәрәсен генә.

– Ул бөтен кызларны да үбә инде. – Иринаның йөзәндә әллә елмая, әллә икеләнү, әллә курку – һич тә аерырлык түгел иде. Ул иреннәрен берәз мимылдатып торгач, әллә үзәң бу эштән читтә икәнән белдерәсе килеп, әллә башка сәбәптән: – Минә үпкәнә юк, – дип өстәде.

– Дирекциягә кем язганы билгеле булды, кеше араламасын иде, – диде Фаил, кырых-кырых килеп.

– Ольга, ә сине? – дип сорады Мансур кинәт кенә.

– Үпкәләштерә.

– Керәшен дип тә тормый икән, господи, сохгани! – дип куйды Рөстәм.

Залда көлешү белән сөйләшү бергә кушылып, тоташ берни аера алмаслык шау-шуга әверелде. Укытучылар өчәүләп тынычлык урнаштыргач, Суфия Баяновна житди генә итеп, Исламга мөрәжәгать итте:

– Үзең әйт инде, Нуруллин. Нишләп кызларны үпкәнәңне.

– Үпмим мин, апа, – диде Ислам, елмаяын тыярга тырышып. – Үбү түгел бит ул... Буталалар алар...

– Кызлар, сез әйтегез әле...

– Үбә, апа, үбә, көн саен үбә, – диде Ирина.

Шунда Әнжә сикереп торды:

– Үпми ул!

– Күпме кыз үбә дип торганда, ник алдыйсың, Яруллина?! – Диләрә Ахуновна аңа ачулы караш ташлады.

Унберенчеләрдән Өнәс кулын болгый-болгый алга ук чыкты. Ярсудан аның борын яфраклары киңәйгән иде.

– Күрмисезмени, Ислам кызларның башын әйләндереп бетергән бит! – дип башлады ул тамак төбөннән чыккан калын тавышы белән. – Балыкчы балык тотасы урынына кичтән жим сибеп куя да, иртән килеп рәхәтләнеп каптыра тегеләрне. Ул да шулайрак кылана, килчәккә эзерли кызларны...

– Алайса ник син шулай итмисең соң? – дип аның сүзен бүлдерде шул ук унберенчедән Земфира.

Өнәс аңа мыскыллы караш ташлады:

– Әллә кабасың килә?

Земфираның ачудан иреннәре калтыранып куйды:

– Өметләнмә! – диде ул усал тавыш белән. – Халык милкеннән ясап салган жимгә якын барырга безгә вөжданыбыз кушмый.

Аның бу сүзләрен залдагылар барысы да Өнәснән яңагына чабып жибәрү кебек кабул итте. Өнәснән әтисе Байгузин шушы төбәк салаларын берләштергән авыл хужалыгы фирмасының генераль директоры булып эшли, ничә еллар буге халык акчасын миллионнар белән генә үзләштерә һәм шуның өчен аны барысы да күрә алмый иде. Бик кыен булса да, Өнәскә Земфираның усал төрттерүен йотып жибәрергә туры килде. Аннары ул берни булмагандай, сүзен дәвам итте: – Сөз, кызлар, үзегезгә кирәктә вөждан сүзен кулланырга бик оста. Бер кеше бөтенегезне үбеп йөргәндә, намусыгыз нишләп дәмши соң? Сөздән көлә бит ул. Кайда горурылыгыгыз?! Бу нинди битарафлык? Мәктәпнән эчке тәртип кагыйдәләре бар. Алар безнән өчен закон лабаса! Болай дәвам итсә, без кая барып чыгарбыз? Ярый, без аттестат алып чыгып китәрбез. Ничек укыганбыз, үзара нинди мөнәсәбәтләрдә яшәгәнбез – болар берсе дә онытылмаячак. Оят булмасы безнән арттан килүче балалар алдында? Син, Ислам, матур сүзләр сөйләргә оста. Ө үзеңне акларлык дәлилең юк.

Исламның карашы каядыр чиксезлеккә төбәлгәндәй, бер генә мизгелгә хәрәкәтсез калды. Күрәсәң, ул үз дөньясына күчкән иде. Бераздан акрын гына йөзәндә жанлану чагылды, күз алмалары дерт-дерт килеп хәрәкәтләнә һәм карашы залга төбәлдә. Йөзәң кыенсынуга охшаш билгеләр чыкты, елмайган иреннәре арасыннан йомшак кына әйтелгән сүзләре ишетелде:

– Мәктәп тормышы күңелсез булмаса тиеш. Бизгәк тоткандай калтыранып яшәү кызык түгел... Мин күңел тәрәзәләренә бер генә почмагын булса да күтәрмәкче идем... Саф һава керсен дип. Бер кайгылы жыр тыңлагыз әле:

Сандугачым, уйнаклайсың,
Кайларга кунаклайсың?
Янган йөрәккәйләремне
Ваклайсың, тураклайсың.

Өйдәгез, шушындый жырлар жырлап яшик. Күңелле булырмы икән? Ө үбүгә килгәндә... Мин бөтенегезне дә яратам! Шуңа күрә бөтенегезне дә үбәм...

Ул тагын ниләрдер әйтмәкче иде, әмма унынчыларның Равиле бармак яный-яный Ислам тирәсендә бөтерелә башлады:

– Бик шәп уйлагансың син моны, Ислам! – диде ул, очынып. – Тормышта бөтенесен тигез яратырга кирәк – синең теләгән шул. Өнә Рөстәм кычкырып утыра торган демократия булачак! Кайсы хатын-кызны теләсәң – шуны үп,

аның белән мөнәсәбәтләр урнаштыр. Моңа беркем дә сүз әйтмәсен, ире-хатыны шулай яшәсен. Ул чакта балаларның эти-әниләре кем икәнлегә дә мөһим булмас иде. Шәп бит, ә? – Равил кычкырып көлеп куйды, тик залда аның көлүенә кушылуы гына булмады. Чөнки аның Әнәс жырын жырлаганын беләләр иде. – Кызларны шушы кызыктыра, күрәсен. Тигез яраткач, Исламның үпкәнен көтеп торучылар да бардыр.

Ислам карашын әледән-әле Сөмбелгә юнәлттеп алды. Ул ник дәшми? Исламга гаеп ташлый башлаганда, Сөмбелнең күзләре бәргәләнергә тотынды, битләре кызарып чыкты һәм йөзә яктырып киткәндәй тоелды. Ислам моның нәрсә икәннен төгәл билгели алмады, чөнки Сөмбел зәңгәр күзләрен аска яшереп, үзалдына карап утыра бирде. Күрәсен, Исламны гаепләп әйткән бу сүзләргә аның хуплавы иде. Моңы Ислам бик тә авыр кичерде. Әгәр Сөмбел аңа каршы якта икән – моңа соңгы вакытта аларның арасы суыну сәбәпче булып чыга. Исламның аңа булган кичерешләре катлауланганнан катлауланды. Аралары суына башлагач кына, ул үзәндә Сөмбелгә карата ниндидер аңлаешсыз бер зур тойгының барлыгын сизде. Ул аңа игътибар бирмәскә тырышты. Ләкин ул тойгы һич көтмәгәндә шундый нечкә итеп, бәгырьдән эләктереп ала торган булып китте. Бу хакта Сөмбелнең үзәндә әйтмәкче булып, берничә мәртәбә омтылды, әмма теле бәйләнде. Чөнки бу тойгы артык зур һәм кайнар иде. Аның ни икәннен Ислам анык кына аңлап та бетерә алмый. Моңа кадәр таныш түгеллегә белән күңелнең кайдадыр иң тирән почмагында яшеренеп ятуы белән ул серле дә иде. Аны Сөмбелгә аңлатмакчы булып сүз башлаганда, ул чак кына «яратам» дигән сүз ычкындырмады. Әлегә сүзгә әйтсә, бөтен дөнья ишетәчәк шикелле тоелды. Беренче чиратта әтисе белән әнисенә, әбисе белән бабасының ишетәчәкләрен уйлап оялды. Шуңа күрә ул бу тойгыны әнә шул тирән почмакта саклады. Әмма аны саклап булмагачы да сиземләде. Чөнки Ислам үзәндә жанының тәнненнән күп мәртәбә читтә яшәвен белә. Күп очракта жаны аның тәне теләгәнне санга сукмый, Исламны ничек тели шулай гамәл кылдыра. Бу очракта да ул үзә күпме генә теге тойгыны яшерергә тырышса да, жаны аны иреккә чыгарачак иде... Ә болай ачыктан-ачык әйткәндә, бу тойгыны яшереп тотуның бер сәбәбе эти-әниләреннән оялу булса, икенчесе Сөмбелнең әлегә тойгыдан кычкырып көлүе, аны кире кагу ихтималы иде...

Равилнең:

– Син хәйләкәр! – дип, бармагын уйната-уйната кычкыруы Исламның уйларын таратып жибәрде. – Син бит үбүң белән кредит бирәсен! Син аны кайтарып алачаксың. Зур процентлар белән. Сөз шушыны онытмагыз, кызлар!

Ислам көлеп жибәрде:

– Юк, мин һәр үбүемне ипотекага бирәм, – диде ул. – Сөекле кызларыбыз, сөз аның бәйсен гомер буге түләячәксез!

Залда көлү тавышлары, күңелле шау-шу купты.

– Равил, йөрмә әле анда күз көеге булып! Синнән болай да туйган.

Стена янына чыгып баскан Әнженең бу сүзләрен ишеткәч, Равил тиз генә урынына барып чүмәште.

– Исламның үбүе мин үзем көтеп торам. Ул бит әле берәр кызык сүз, жыр да әйтеп өлгөрә. Күңелнең яралы чагы да була... Шунда Исламның янына килүе дөньяңны яп-якты итә. Мин аның иң якын дуслы булып идем.

– Хатыны буласың килмиме соң? – дип кыстырды Риф.

– Анысына да биш куллап риза, – диде Әнжә, ап-ак тешләре белән кин

елмаеп. – Рэхмэт эйтеп жибэрүсөң өчен, Риф. Такта янында жавап бирэ алмыйча маңгаенны жырып торганда, мин дә сиңа эйтеп жибэрермен.

– Рэхмэт, Энже, сине бу теләгенә үтәдә озак көттермәскә тырышырмын, – диде Риф, шаркылдап.

Аларның төрттерешеп алуын зал хәтта кул чабып хуплады. Сөмбел шушы төшкә кадәр генә түзде. Исламның, бөтен кызлардан аермалы буларак, Энже янына атылып баруларына, икесенә күзләренә мэхәббәтләр караш белән бер-берсенә төбәлүләренә ничек түзгәнән Сөмбел үзе генә белә. Энженең бу күзләреннән соң ул үз-үзен тота алмас хәлгә килде. Аның эчендәге ниндидер изге нәрсә жимерелеп төште, юкка чыкты. Һәм ул бөтен сабырлыгын жуеп торып басты. Аңа хәзер Ислам ул кадәр кирәкми, Энженең яктырган дөньясына аз генә булса да, күлгә төшерү кирәк иде. Сөмбел күз ачып йомган арада эченең усаллык белән тулуына үзе дә аптырады.

Телевизорга төшү

Унынчы сыйныфны тәмамлап, каникуллар башлангач, авылны телевизорга төшерәләр икән, дигән хәбәр таралды. Көнен дә, нәрсә төшерәселәрән дә беркем дә эйтә алмады. Ләкин авыл Советы рәисе Насыйров, мәдәният хезмәткәрләре, бухгалтерия кызлары, һәрбер йортка кереп, ихаталарны жыештырырга, капка-коймаларны буярга кушып йөрделәр. Сигезенче, тугызынчы, унынчы сыйныф укучылары ике-өч көн мәктәп ихатасын матурлау, буяу белән шөгыйльләнделәр. Шунда Мансур Хәлил бабай белән үлән жыярга барырга жыенуларын эйтте. «Миңа да дәшәрсез әле», – диде Ислам. Жомга көнне Мансур этисенең «Рено»сы белән аларны болыңга алып китте. Үләнле юлдан болынның уртасына ук кәргәч, туктап, яшел үләнгә бастылар. Болын дөньяның иң оста рәссамнары, чигүчеләрә бизәкләп эшләгән иксез-чиксез паласны хәтерләтә иде. Аңа карагач, күзләр камаша, чәчәк, үлән исләреннән баш әйләнә.

– Нинди матур! – дип күзләрен кысты Хәлил бабай. – Үз жиребезне дөньяның бер генә төбәгенә дә алыштырмалы түгел!

Нибары жиде сыйныф укыган, армия хезмәтеннән соң Үзбәкстанда яшәп калган Хәлил бабайның һәрбер үләнне, һәр чәчәкне белүе аларны хайран калдырды. Бабай малайларны хуш ислә эрем, кара эрем, себерке эреме, биек эрем белән таныштырды, аларның дөвалау үзлекләрен яздырды. Аңа ияреп, күп төрлө үләннәр жыйдылар.

Кинәт Исламның телефоны шалтырады. Ул Фаил икән.

– Син кайда? – дип сорады ул исәнләшеп тә тормыйча.

– Болында үлән жыябыз.

– Нәрсә белән килдегез?

– Мансурның машинасында.

– Аңладым. Мин хәзер сезнең яңга төшеп житәм, – дип, телефонын сүндерде.

Бабай су тирәсендә үскән үләннәр кирәк, дигәч, Әйләнмә күл янына килеп туктадылар. Хәлил бабай күл буендагы үләннәрне дә жыярга өйрәтте аларны. Шунда алар тубылгы үләнә белән таныштылар. Әле аны жыярга иртә икән. Август башында чәчкә аткач, чәчәген, берәз сонрак тамырын жыярбыз, диде. Ревматизмнан, бронхит, бума чирдән, бөер авыруларынан, тагын бик күп сырхаулардан файдасы бар икән. Ул арада этисенең зәңгәр Нивасы белән Фаил килеп житте.

– Телевизорга төшерүчеләр килгән. Насыйров тиз генә сине алып кайтырга кушты.

– Сез кайтасызмы? – диде Ислам.

– Без жыябыз әле, – диде Мансур. – Мондый көнне тагын кайчан туры китерәсең.

Юлда Фаил барысын да сөйләп бирде. Сыер савучыларны да, Галимжан абыйны да, печән чабучы механизаторларны да төшергәннәр.

– Безнең ихатага да керделәр, – диде Фаил. – Глава да бар иде. Ул этинен инде егерме еллап экология буенча жәмәгать инспекторы булып эшләвен әйтте. Эти табигатьне саклау турында сөйләде. Урамны төшергәндә, редакторлары казлар кирәк, авылның иң матур жан ияләрен төшермәсәк, тапшыруыбыз ярлы булып, диде. Насыйров: «Безнең казлар телен белүче егетез бар, хәзер инештән алып кайтачак ул аларны», – дип, мине сине алырга жиберде.

Алар кайтып туктаганда, Исламнар турына бик күп халык жыелган иде. Коңгырт чәчләре иңбашларына ук төшкән кара күзлекле абый белән Насыйров Исламның инештән казлар алып кайтуын үтенделәр. Ул өйләреннән жим савыты белән бер кисәк ипи алды да, алар Фаил белән парлашып, тыкрыктан Бормалыга төшөп киттеләр.

– Син барма, – диде Ислам. – Чит кешедән курка алар.

– Минем дә телевизорга төшәсем килә бит.

– Син шул тирәдәрәк басып тор. Төшерә башлау белән казлар янына килерсең.

Аның сүзенә буйсынып, Фаил кире китте. Инештә казлар күп иде. Инде каурыллары чыгып, олы казларга охшаганнары да, әле сары төсөн югалтып кына килүче бәбкәләре дә бар. Ислам үзе генә белгәнчә, аларны «ка-ка-ка» дип чакырырга кереште. Казлар каңгылдашып, урыннарыннан куба, аның ягына килә башлауга, эз-эз генә чеметеп, ипи ыргыткалады, үзе акрын гына тыкрыкка таба чигенде. Казлар көтүен ияртеп, тыкрыктан урамга чыкканда, кешеләрне читкәрәк күчәргәннәр, капканы ачып куйганнар иде. Казларның муеннарын сузып, каңгылдаша-каңгылдаша ишегалдына керүләрен оператор веранда түбәсеннән торып төшерде.

Ислам халык арасында укучыларны, сыйныфташларын күрде, Айгөл белән Фәйрүзә аңа елмаеп, кул болгады. Болдырга баянын алып чыгып куйганнар иде. Кара күзлекле редактор яныннан китмишә бөтерелүче кыз Исламга «Чистай вальсы»н уйнарга кушты, малайларны, кызларны танцга чакырып чыгарды. Әсгать Айгөл белән, Фаил Энже белән, Лилия армиядән кайткан Роберт белән биеде.

Соңыннан редактор белән теге кыз, оператор Исламның үзен генә агач бакчасына алып керделәр.

– Без сезнең хакта яшыләр өчен аерым тапшыру эзерләребез, бәлкәм, – диде редактор. – Кош сайрауларын охшатасыз икән. Төшереп алыгыз әле.

Исламны зур шомырт агачы төбенә бастырдылар. Ул сандугач, сыерчык, тургай булып сайрады. Саескан, чәүкә, карга, этәч, тавык, үрдәк булып кычкыруларын да яздырдылар. Аннары телевидение машинасына утыртып, Галимжан абый янына киттеләр. Ул Исламның атта чабуы турында сөйләгән булган икән. Ислам атның сыртына баскан килеш тә, атланып та чапты, оператор видеокамерасын машинаның ачык тәрәзәсеннән төзөгән килеш аның артыннан калмыйча ияреп йөрдө.

– Ат өстендә болай оста йөрергә кем өйрәттә? – дип сорады теге кыз, микрофонын Исламга якын китереп.

– Галимжан абый, – диде Ислам.

Галимжан абыйга да сораулар күп булды. Ул аларга төгәл, кыска җаваплар бирде. Болыннан мәктәпкә кайттылар. Исламның уйлап табучылар конкурсында җиңеп чыккан Кисекбашын татар теле һәм әдәбияты кабинетында төшерделәр. Иң элек Ислам Кисекбашның кереш өлешен сөйләп бирде. Аннары эченә куелган икенче программаны җибәрде:

– Әле һаман шушылай мыек сыпырып, тегендә-монда вакыт уздырып йөрисезмени, бәбкәччәемнәр?

Шуның артыннан ук тыела алмыйча гөлдәрәп көлгән тавыш яңгырады. Телевидение кешеләре моны үзләренә әйтелгәндәй кабул итеп, бердәм көлделәр. Исламны яздыру шуның белән төгәлләнде. Казан кунакларын печән пресслауны төшерү өчен болынга алып киттеләр.

Яңа дөньяга таба

Казаннан Илшат теге тапшыруны карагач та, Исламга шалтыраткан иде. Эти дә карады, мактады, сине цирк мәктәбенә укырга да чакырырга мөмкиннәр, диде. Ислам аның сүзләрен ничектер көлемсерәп, колак очыннан гына үткәргән һәм оныткан да иде. Август башында Илшатның әтисе Гомәр Солтанович шалтыраткач, Ислам бер тын ни әйтергә белми торды. Тик ул Исламны тыңлап та тормады, үзе генә сөйләде. Казанга шушы ай ахырында яшьләр циркы килә икән. Аның директор урынбасары телевизордан теге тапшыруны карагач, махсус шалтыраткан, аның белән кызыксынган. Әгәр циркка килергә теләге булса, махсус мәктәпкә кертергә мөмкин булачак, дигән.

– Циркта эшләр идекме соң? – дип сорады Гомәр Солтанович.

Исламның бөтен гәүдәсе кызышып куйды һәм ул үзен әллә кая югарыга күтәрелгәндәй итеп тойды. Бер генә мизгел булган бу халәттән котылып, ул тирән итеп сулады да:

– Эш... эшләр идек! – диде.

Бу сүз ничек теленнән ычкынгандыр – ул аны сизми дә калды.

– Бик яхшы. Без сине әңгәмәгә чакырырбыз.

– Мин бит әле унберенче сыйныфка күчтем генә, – диде Ислам, кабаланып.

– Анысы проблема булмас. – Гомәр Солтанович тамак кырып куйгач, сүзен дәвам итте. – Кайту белән медицина тикшерүе үт. Укырга кергәндә бирелә торган форма буенча. Паспортыңны ал.

Ислам бу сөйләшүдән соң кеше яшәми торган утрауга китереп ташланган кешедәй аптырап йөрде. Беренчедән, ул бу хакта өйдәгеләргә әйтергә курыкты. Әтисенә аны бер сүз белән туктату ихтималы да бар иде. Әнисенә дә, бабасы белән әбисенә дә ул үзенә теләк-омтылышларын аңлата алырына шикләнмәде. Әгәр әтисе каршы килсә? Качып китә алмыйсың. Ислам үзенә андый адымга бармаячагын белә. Әле аны алаармы, юкмы – бусы да икеле-микеле. Шулай да күнеле хыяллы сраклыкка ашкына, ниндидер зур эшләр башкара алырмын, дигән өмет йөрәген дәртләндереп тора иде. Бер көнне кич барысы да ашап эчкәннән соң, телевизор каршына җыелгач, ул Госман бабайның министрлыкта эшләүче туганының аны Казанга чакыруын, цирк мәктәбенә укырга кертергә теләүләрен сөйләп бирде. Моны ишеткәч, иң элек әнисе, кая ашыгасың, унберенче сыйныфны тәмамла, дип борчылды. Әбисе дә әнисе сөйләгәннәрне

кабатлады. Бабасы Исламга уң күзен кысып алды. Ул аның хуплау билгесен аңлата иде. Этисе сабыр гына:

– Ө нәрсә? Тәвәккәлләп кара, улым, – диде. – Аттестат та, һөнәр дә алырсын берьюлы. Мин анда керү бик кыен икәннән беләм. Аеруча талантлыларны гына кабул итәләр ул мәктәпкә. Мондый очрак кабат булмаса мөмкин. Шуңа күрә беркемгә бер сүз дә әйтмәгез. Әгәр керә алмаса, улыбыздан да, бездән дә көләчәкләр. Аңладыгызмы? – дип кисәтеп үк куйды этисе.

Сүз бер көнне дә туктап тормады. Өйдәгеләр цирк сәнгатенең барлык төрләрен барлап, әйбәтләрен кат-кат сайлап мәшәләнгән арада, Ислам район больницасында тикшерелеп, теге белешмәне алды. Паспортын, грамота, диплом ише кәгазьләрен, киём-салымын эзерләде. Ул малайлар, кызлар белән очрашуларны да киметте. Хәер, август ае жәйнең итәк-жиңен жыяр чак, аларның да һәрберсе мең төрлө мәшәкәтләр белән мәшгуль, очрашкан чакларда да «исәнме-исән»нән тыш сөйләшеп торырга вакытлары юк, төрлесе төрлө якка ашыктылар. Ниһаять, ике көн элек Гомәр Солтанович шалтыратып, бер генә жөмлө әйтте:

– Берсекөнгә документларың белән министрлыкка килеп жит.

Аның бу хәбәре Исламга канатлар куярга тиеш иде. Әмма күнелен ниндидер куркуга тартым тойгы биләде. Ислам күпме генә куса да, ул тойгы китмәде. Соңгы көннәрдәге эчке халәтен хәтереннән уздыра башлагач, Ислам бер нәрсәгә хәйран калды. Аның күнеленең бер генә дә бәргәләнмәгән чагы булмаган икән. Эчәндә бертуктаусыз әле курку, әле билгесезлек, әле хыялда очынулар, әле шул очынулардан айнып, төшенкелеккә бирелүләр!.. Нишләп болай булуына күпме генә эзләсә дә, җавап таба алмады ул. Хәзер генә түгел, балачактан ук үзенә ниндидер көчнең йогынты ясавын сизеп үстә. Ләкин акрынлап бу көчнең бер генә булмавын да сизенә башлады. Өлегә көчләрнең тәэсире төрлечә, кайчакларда хәтта капма-каршы иде. Иң күп сиздерүчесе, Исламны буйсындыручысы жилдәй үз ягына бора, дуамалланып алып та китә. Нух тавына беренче мәртәбә аны энә шул дуамал көч алып менде. Анда менү авылда зурлар өчен дә тыелган гамәл иде. Тагын берсе гел икеләндерә, куркыта, үзе сине шул курыккан нәрсәңә этәрә, ялгышасың дип котыңны ала. Андый чакта Исламның эчәндә бернинди жегәре калмый, ул тыны чыккан туп шикелле бушый. Ө кайчакта, энә шул аптыраудан куркып, икеләнәп ни кылырга белми торганда, өченче зирәк көч синең зиһенеңне яктыртып жиберә, нәрсәнең дөрес, нәрсәнең ялгыш икәннән аерырга булыша һәм син гайрәтләнәп, алга атлайсың... Әллә соң минем эчәндә берничә жан утырамы икән, дигән уйлар да килгәнә бар аның башына. Ислам үзенә бу фикерә белән дә килешә. Әмма ни өчен ул алар белән теләгәнчә, жиңел генә идарә итә алмый, ә алар аның белән идарә итә? Исламның рухында аңа ия булу, аны идарә итү өчен алар үзара көрәш алып баралар микән әллә? Әгәр алай икән, арада өстенлек, элбәттә, беренчесендә. Ул гел тургай кебек зәңгәр биеклектә талпынып оча, жырылмый, көлә, шаярта, карикатуралар ясата, баянда уйната, биетә, ашкындыра. Ул чик-чаманы, түбәнне-биекне белми, канатлы ат кебек давылланып, қояш нурларына уралып оча, аңа буйсынмау мөмкин түгел. Аның үз канатларында сине яфрактай очырып, хыяллы биеклекләргә күтәрүе, көтмәгәндә жыратуы-биетүе гайре табигый нәрсәләр, ялгыш адымнар кылырга мәжбүр итүен күпләр юләрлек, исәрлек дип кабул итәләр. Әгәр шул очынулар булмаса, Исламның яшәвенең бер кызыгы да калмас иде кебек...

Ислам энә шундый каршылыклы уй-тойгылар давылы кичергән хәлдә

Мәдәният министрлыгына барып житте. Гомәр Солтанович хәл-әхвәл сорашкач та, бүлмә уртасына баскан килеш телефоныннан сөйләшә башлады:

– Сөләйман Кәримович, хәерле көн. Гастрольләр графигын эзерләп бетердек. Сөз кунакханәдәме әлегә минутларда? Безнең егет килде. Ярый, хәзер барып житәбез.

Гомәр Солтанович папкасына кәгазьләр салгач, алар министрлыктан чыктылар. Август кояшы эсселеген тагын да арттырган. Атна буге дәвам иткән бу эсселекнең хәтта асфальтны да күпмедер йомшартканы туфля табанына да сизеләп тора иде. Алар опера театры алдыннан узып, тротуарга чыктылар да, уңга борылып, «Театральная» дигән кунакханәгә керделәр. Гомәр Солтанович бер бүлмәнең ишеген шақыды. Ишек ачылып китте. Алар каршында ап-ак күлмәк, ак чалбар кигән, чем-кара чәчле, кара кашлы, кысыграк күзле мәһабәт гәүдәле кеше басып тора иде. Сөләйман Кәримович ап-ак тешләрен күрсәтеп елмая-елмая:

– Әссәламегаләйкүм! Рәхим итегез! – диде һәм кулын биреп күреште.

Ислам кулы аның көрәктәй учы эчендә калганда, үзенең гаять зур ят дөньяга керә башлавын һәм менә хәзер кулы ят кулга кысылгандай, шул дөньяга чыкмаслык булып элгәдер кебек тоелды. Хужа әмеренә буйсынып, өстәл янына уздылар. Сөләйман Кәримович суыткычтан пыяла шешәле су алып килеп, зур фарфор тәлинкәгә каплап куелган чиста бокалларга су салды.

– Бисмилла әйтеп, теләк теләп эчегез. – Елмайганда, аның күзләре кысылып бетте, тешләренең аеруча аклыгыннан күзне алып булмый иде. – Суны теләк теләп эчсән, барлык ниятләрең чынга аша.

Алар суны йотып-йотып куйдылар. Ул тешләрне чатнатырлык салкын иде. Иртән чәй дә эчеп тормаган Исламның суын эчеп бетерәсе килсә дә, бокалын олылар белән бергә өстәлгә куйды. Сөләйман Кәримович көлеп жибәрде:

– Мин күрәп торам, бик тә эчәсәң килә бит, егетем. – Ул Исламның бокалын кулына тоттырды. – Борын астыңа чыгасы мыгеңа хәзер үк чорнап куй: цирк кешесе чегән шикелле кыю, чырыш булырга тиеш.

Аның бу сүзләре Исламга кыюлык өстәде. Гомәр Солтанович белән Сөләйман Кәримовичның үзенә төбәлгән карашларын юри игътибарсыз калдырган рәвештә иң элек стакандагы суын голт-голт эчеп бетерде, аннары шешәне житез генә алып, ярты бокал су салды һәм, менә без шулай итәбез аны, дигәндәй гөлдәрәп көлеп жибәрде. Гомәр Солтанович белән Сөләйман Кәримович шаркылдап көлеп, аңа кушылганның сизми дә калдылар.

– Молодец, синнән артист чыга, энем! – дип мактады Сөләйман Кәримович.

Аннары алар икесе министрлыктан алып килгән кәгазьләргә карап, куллар куйганнан соң, Сөләйман Кәримович Исламның паспортын, медицина белешмәсен, дипломнарын, мактау грамоталарын карады, ничек укуы, гаилә хәле, спортның нинди төрләргә белән шөгыльләнүе белән кызыксынды. Кагыйдәсез көрәш алымнарын өйрәнгәнлеген белгәч, «саклан!» дип, кул-аяклары белән төрлечә һөжүм итте, аннары Исламга һөжүм итәргә кушты, үзе сакланды, аның аяк-кулларының катылыгын тикшерде, бер сүз белән «әйбәт» дип бәяләде. Исламга кошлар булып сайрарга, сыер-бозаулар, сарык-кәжәләр булып кычкырырга, мәче булып мияуларга, эт булып өрәргә дә туры килде.

– Реакцияң әйбәт, мөмкинлекләреңне белгечләр белән кабат тикшерербез, – диде Сөләйман Кәримович. Аннары Гомәр Солтановичка мөрәжәгать итеп: – Без аны, мөгаен, циркка алырбыз. Нигә аңа цирк мәктәбендә гомер үткәрергә? Йөргән таш әйбәтрәк шомара, – диде.

Эшлэргә дигәнне ишеткәч, ул төпсез чоңгылга очкандай тойгы кичерде. Бу шул кадәр тиз, көтелмәгән хәбәр булды.

– Миңа аттестат алырга иде...

– Без сиңа экстерн юл белән укырга ярдәм итәрбез, – диде Сөләйман Кәримович. – Анысы өчен курыкма. Мин директор белән очрашып, мәсьәләне хәл итү белән шалтыратырман. – Алар бер-берсенә номерларын телефоннарына саклап куйдылар. – Шуннан соң мәктәбеңнән документларыңны алып, үчәттан төшөп эзер торырсың. 20 августтан без Казанга гастрольгә киләбез. Шул көннәрдә мин сине чакырырман.

Шуның белән сөйләшү тәмам булды. Ислам белән Гомәр Солтанович сабуллашып, аның бүлмәсеннән чыктылар. Исламның Илшат белән очрашасы килгән иде дә, ул халыкара мөнәсәбәтләр институтына укырга кергән, Мәскәүгә торак мәсьәләсен хәл итәргә киткән булып чыкты. Илшатның әтисе Сөләйман Кәримовичның бик милли жанлы кеше булуы турында сөйләде. Әтисе татар, әнисе үзбәк икән. Яшьләр циркын ул оештырган, аның эшен тулаем диярлек ул алып бара, диде. Циркның эшли башлавына әле ел да тулмаган, ә инде аңа халык ябырылып йөри, ди. Опера театры каршында аларның юллары аерылды: Гомәр Солтанович министрлыкка, Ислам автовокзалга юл тотты.

Китмә, Ислам!

Ул көнне Сөмбел ичмасам Болынкырга бармаган гына булса соң! Тамагы кипкәч, ашханәгә кереп, бер стакан сок алганда, аркасына кемдер төртеп куйды. Борылып караса, ап-ак тешләрен елтыратып, Энже көлеп тора. Ул ашарга утырып маташканда, Сөмбелне күреп алган. Аның өстәленә утырып сөйләшә башлауга, Энже:

– Син Исламны ишеттеңме соң әле? – дип сорады.

– Юк. Ни булган?

– Ул Казанга китә бит.

Аның бу сүзләре Сөмбелгә яшен суккандай тәэсир итте. Авызына капкан согын көч-хәл белән йотып жибәргәч, әллә нинди ят тавыш белән:

– Нишләп китә? – диде.

– Цирк мәктәбенә укырга. Барысы да хәл ителгән. Берсекөнгә китә, ди. Очты тургаебыз...

Сөмбел эчә башлаган стаканын өстәлгә куеп, Энже белән сабуллашып та тормастан, ишеккә атлады. Ислам китә... Нишләп бу хәбәр аңа шул кадәр тәэсир итте соң әле?

Сөмбел Карамалыга кайту белән, әнисенә «башым авырта» диде дә, караватына бөгәрләнеп ятты. Аның өчен дөнья урталай ярылгандай булды, чөнки ул Исламнан башка яшәүне күз алдына китерә алмады. Ислам аны ташлаган... Алар бит телләре ачыла башлаган вакытларыннан ук бергә иде. Хәзер бергәме соң? Ә Фаил? Аның белән болай гына чуалуын бөтен кеше күреп тора. Үтенечен аяк астына салып таптамыйм дип кенә, янына китерә ич ул Фаилне. Ә Ислам иң якын кешесе булып, янәшәдә генә торды. Ул жил искәнгә өзелеп төшә торган пешкән алма сыман Сөмбел бер дәшүгә килеп житәчәк иде кебек. Ә Ислам көтмәгәндә-уйламаганда, Казанга китеп бара икән! Бу башка сыярлык хәл түгел, Сөмбел моны күтәрә алмаячак! Ул йөрәгенә ярысып тибүенә түзә алмыйча, өйдән чыгып, Ык буена юнәлде. Ислам беркемнеке дә

була алмый, ул Сөмбелнеке генә иде! Бу хакта ул моңа кадәр уйлап та карамады, чөнки бу шулай иде. Сөмбелгә гәүдәсе ничек үзенеке булса, Ислам да шулай тоела иде! Шушыны тойгач, тагын нигә дип уйланырга? Көн саен мәктәптә үбеп каршылаган, иң ягымлы, иң шаян сүзләр әйтүче Ислам гына иде. Кичләрен дә очрашмый тормадылар. Аның да Сөмбелне бары үзенеке генә дип уйлавы йөзәнә язылган, очкынланган күзләрендә чагыла иде.

Күп баш вата торгач, ул бер уйга килде: Исламны жибәрмәскә! Ләкин Энже бит барысы да хәл ителгән, диде. Исламны тизрәк күрергә, аңлатырга!.. Фаил белән болай гына йөрдем, сине яратам, дияргәме? Ислам, гадәттәгечә, гөлдәрәп көлеп куйса? Ул төрлөсән уйлады, тик Исламның ниятен үзгәрттерлек дәлилләре житмәде. Ярар, берсен, икенчесен, өченчесен әйтер. Шуларга карап, ул Казанга китү уеннан кайтырмы? Кайтмастыр, диде Сөмбелнең күңеле.

Ә Исламны үлөп-житеп булса да, жибәрмәскә кирәк! Жибәрмәскә, юлына аркылы ятып булса да, жибәрмәскә! Сөмбел хәтта кече якка чыгып, әнисенәң өйдәме-түгелме икәннән тикшерде. Чөнки уе хәтәр иде... Әгәр Исламны жибәрмәү өчен башка юл сайласаң? Тик аңа көче житәрме Сөмбелнең? Булдыра алырмы? Әгәр булдыра алмаса, Ислам, урталай ярылган дөньяның якты ягында, Сөмбел караңгы ягында калачак... Булдырырга кирәк!..

Төнге унынчыда Сөмбел Исламга шалтыратты: «Мин Мәтәлчек тавында, күрешергә иде», – диде дә телефонын сүндерде. Төн заманында Карамалыдан килеп, тау башына чакырырлык ни булды икән, дигән хәвәфле уй Исламның күңелен бимазалап куйды. Ул капка бикләргә чыккан жиреннән, велосипедына атланып, тыкрыктан Мәтәлчеккә элдерде. Велосипедын аста калдырды да йөгәрә-атлый тау түбәсенә менеп житте. Болыт астыннан чыгып килгән ай яктысында Сөмбелнең тау түбәсеннән арырак уйсулыкта басып торганын шәйләде. Янына килеп житкәндә, Ислам аның сул як күкрәгенә кызыл роза төшерелгән зәңгәр күлмәктән икәннән күрдә. Мәктәптәге гадәте буенча кочаклагандай итте, битенә иреннәрен тигереп алды, әмма шаян сүз әйтү урынына хафаланып:

– Ни булды? Ник чакырдың? – диде.

Сөмбел елмаеп жибәрде. Бу елмаю Исламның күңелен тынычландырды. Димәк, борчылыр нәрсә юк. Елмаю гына түгел, Сөмбел көлеп тә куйды:

– Әллә сине чакырырга да ярамыймы хәзер? Түрәгә әйләнмәгәнсеңдер бит? Ислам аның сүзләренә шаяртып жавап бирде:

– Мин түрә генә түгел. Шушы Мәтәлчек тавының президенты булам. Һәм монда чит авыл кешеләренә рөхсәтсез йөрергә ярамый. – Шушы сүзләрдән соң Ислам житди итеп сорау бирде: – Ник чакырдың?

– Сине Казанга китәсең, дип ишеттем.

– Дөрөс ишеткәнсең.

– Укырга китә, диләр.

– Хак әйтәләр. Белем күтәрергә.

– Ислам! – Сөмбел әллә нинди сагышлы, ялварган тавыш белән шулай дәште дә, тамак төбенә нидер тыгылгандай, туктап калды. Аннары ике-өч кенә адым читкә китеп, кабат акрын гына аның янына килде. Ислам сискәнеп куйды. Сөмбелнең йөзе артык агарып киткән идеме, әллә ай нурлары аның йөзәнәз генә зәңгәрләтеп күрсәтә идеме – Исламга ул бөтенләй ят кеше кебек тоелды. – Ислам! – диде ул кабат. Хәзер аның тавышы жылы, ягымлы иде. – Мин сине бер үтенеч белән чакырдым.

Сөмбел башын кыңгыр салып, сәер генә елмайды. Ул, ахрысы, Исламның

нидер әйтүен көтте, әмма Исламның күңелендә аптыраштан башка берни дә юк иде. Шуна күрә ул дәшмәде.

– Ислам! Китмә син! – Сәмбелнең тавышы инде әрнү белән тулы иде. – Китмә, яме?!

Ислам һаман да берни дә аңлай алмады, бары тик аның сүзләренә гажәпләнде генә.

– Мин китәргә тиеш, – дип куйды ул. – Барысы да хәл ителгән.

– Бездән башка берни дә хәл ителми бит!

Ислам Сәмбелгә якин ук килеп аның кулын тотты. Аның куллары кайнар иде, әз генә калтыранып куйдылар.

– Сәмбел, ачыктан-ачык әйт әле. Минем китү-китмәвем сине нишләп кызыксындыра?

– Белмим, – диде Сәмбел, ярым пышылдап.

– Мин ачыктан-ачык әйт, дидем бит.

– Белмим, – диде Сәмбел иңбашларын жыерып. Берәз дәшми торгач, пышылдап диярлек өстәп куйды: – Китмә генә. Шушы җавап сине канәгатьләндерәме?

– Юк, Сәмбел. Синең сүзләрең табышмак шикелле.

– Табышмакларга җавап табуда синнән оста кеше юк бит.

– Мин сиңа бер серемне әйтәм, – диде Ислам, моны әйтергәме-әйтмәскәме дип, икеләнеп торган арада, теле чишелә дә башлады. – Тик беркемгә дә чыгармаска сүз бир.

– Сүз бирәм, – диде Сәмбел.

– Минем үземнең дә авылдан китәсем килми.

Дөрәс ишеттемме дигәндәй, Сәмбел шактый вакыт аңа текәлеп карап торды:

– Алайса ник китәсең соң?

– Олы нияtlәрәм бар.

– Нинди нияtlәр?

– Хәзергә әйтә алмыйм.

– Ул нияtlәрең авылда да ирешеп буладыр бит.

– Алар авылга сыймый.

– Сине беркайчан да аңлап бетереп булмый, – диде Сәмбел. – Синең үз дөньяң. Төпченүнең файдасы юктыр. Чыннан да карарың ныкмы?

– Нык. Бу минем тормышымдагы беренче зур адымым. Дөрәсме ул – белмим. Мин инде хәл иттем. Артка борылу юк.

Берәз уйлап торганнан соң, Сәмбел үзенең йөзен Исламның йөзенә якин ук китереп пышылдады:

– Алайса мине дә үзең белән ал...

Аның бу сүзләре Исламның аптыраш тулы күңелен бөтенләй чайкалдырып җибәрде: чын әйтәме ул, әллә шаяртамы?

– Сәмбел, син ни сөйләгәнеңне аңлайсыңмы?! – Ислам аны иңбашларыннан тотып селкетеп куйды.

Сәмбелнең бу уеннан кайтырга нияте юк иде.

– Аңлайым, Ислам! Алып кит син мине! – дип ялварды ул.

– Синең урта мәктәп бетерәсең бар, – диде Ислам, аны акылына китермәкче булып. – Мин сине ничек, кая алып китим?

– Мин сиңа ярдәм итәргә теләм. Мин синең алда гомерем буге бурычлы.

– Сәмбел, ни булды сиңа? Әйт дөрәсен!

– Беләсеңме... мин әни белән яши алмыйм... – Сөмбел кульяулыгы белән яшьләрен сөртте. – Ул мине кол хәлендә тотта.

– Мин моңа ышанмыйм! – дип кычкырды Ислам. – Хәлимә апа йомшак күнелле бит ул.

Ләкин Сөмбел аның сүзләрен ишетергә дә теләмәде, кулларын селтәп кенә куйды да сүзен дәвам итте:

– Мин аның теләгеннән башка бер адым да атлый алмыйм. Кибеткә барсам да, артымнан күзәтеп тора. Кич чыксаң, өйдә мәхшәр куба. Бу коллыктан мине син генә коткара аласың. Алып кит мине!

– Мин әле үземнең кайда ничек укыячагымны да, кайда яшәячәгемне дә белмим. Бу мөмкин түгел!

– Комачауласам, кайтып китәрмен. Безнең Казанда туганнарыбыз бар. Мин шунда яшәр идем. Син минем өчен бик күп эшләдең. Сезнең мәктәпкә күчкәч, кызлар мине ашап бетерәсе иде. Шул чакта үз-үземә кул салыр чиккә житкән көннәрем дә булды. Син коткардың мине. Ислам, зинһар тагын бер адым яса минем өчен.

– Нинди адым? – диде тәмам башы каткан Ислам, ни уйларга да белмичә.

– Китмә! – дип ялварды Сөмбел. – Коллыктан коткар мине!

– Сөмбел... Хәлимә апа белән сезнең арагызны мин ничек үзгәртә алайым?! Син ни уйлайсың?

– Синең мәктәптә бер исәнләшүең мине коллыктан коткара. Синең елмаяларың, шаяртуларың – ул барыбызның да йөрәк дәвасы. Кал син, Ислам!

– Юк, юк, юк! – дип өзгәләнде Ислам. – Син ялгышасың. Әниңә карата айткәннәрең дә хаксыз.

Сөмбел әнисе турында ялгыш сүзләр ычкындыруын, арттырып жибәрүен аңлады. Ул сүзләр ялган да түгел, хак та түгел, күпмедер дәрәжәдә дөрөс тә иде. Исламның аны ышанмаган мәгънәдә башын як-якка чайкап тыңлавыннан ук күрде Сөмбел. Хәлне төзәтергә кирәк иде. Ләкин ничек?! Шушы сорау аның башын утлы пычак кебек телгәләде. Ахырда ул соңгы чарага ниятләде... Ул Исламга күкрәге белән терелә язып якынайды.

– Син бит хәтта агачлар белән дә сөйләшәсең. Ишет мине дә! Бир миңа бер тамчы жылыңны! Мин күбәләк түгел! Гөнаһсыз балачак болыннарыңда, мәктәп елларыңда өлгергән пар чәчәк түгелмени без?! Исеңдәме, ничек иркәләндек без тормышка?! Искә алыгыз хәммәсен... Мин күбәләк түгел!.. Мин роза чәчәге!..

Сөмбел күлмәгенең итәген ике яктан куллары белән тотып пышылдады:

– Безне менә шушы юка пәрде аерып тора. Мин аны салып куям... – Сөмбел әллә нинди сыгымалы хәрәкәт ясады һәм, тылсымлы дулкын әйләндереп кенә алгандай, аның күлмәге үлән өстенә ятты...

Исламның ни чигенергә, ни читкә атарга көче житмәде... Гүя ул ниндидер төш күрә иде...

– Сөмбел, тукта!.. – диде ул, утлы күмердәй телен көч-хәл белән әйләндереп. Ләкин Сөмбел аны ишетмәде.

– Яшьлегез бездәшә безгә... Жавап бир аңа, бир миңа бер тамчы жылыңны! Кил миңа! – Ул ике кулын Исламның иңбашларына салды, аның йөзеннән, тәннән бәргән кайнарлыгы Исламны чорнап алды. Аның сулышы кысылды, Сөмбел айткан сүзләрнең мәгънәсе хәзер аның башына керми иде. Күкрәге ялкын белән тулды, бөтен тәннен калтырауга охшаш киеренкелек биләп алды. Сөмбелнең көмештәй ай нурларында коенган ике күкрәге, шома иңбашлары

егарлык көч белән аны үзенә тарта иде... Йөрәге күкрәгеннән чыгардай булып типте, тәнендәге һәр күзәнәге дөрләп янды. Сөмбелнең куллары аның муенын урадылар, кайнар күкрәкләре күкрәгенә тиде...

– Бир миңа бер тамчы жылыңны! – дип, Исламның колагын кайнар сулышы белән өттерде ул.

– Сөмбел! – Ислам көч-хәл белән аның кулларын муеныннан аера алды. – Без моны эшли алмыйбыз!..

– Ислам, китмә! – Сөмбел кычкырып елап жибәрде.

Ислам кайнар сулышын йота-йота, күз аллары караңгыланган хәлдә авыл ягына йөгәрде, тауның маңгаена житкәч, артына борылып бер карады да тау итәгенә – велосипедына чапты...

Еракта акрын гына машина гүелдәве ишетелде, аның якынайганнан якыная баруын сизенеп, Сөмбел торып утырды. Фаралары яндырылмаган машина акрын гына якынлаша иде. Ул күз ачып йомган арада күлмәген киде, кулъяулыгы белән күз яшләрән сөртте дә торып басты. Машина аңа якын ук килеп туктады. Кабинадан кулына мылтык тоткан Фаил килеп төште.

– Нишләп болай йөрисең?! – диде Сөмбел, коты алынып. – Әллә син безне атмакчы идеңме?

Фаил көлгәндәй итеп куйды.

– Ни сөйлесең, Сөмбел? Нинди ату?

– Нишләп мылтык тотып йөрисең?

– Аның оптик приборы бар, – диде Фаил, мылтыкны Сөмбелгә якын китереп күрсәтеп. – Сине монда калдыргач, мине кайтып китәр дип уйладыңмы әллә?

Сөмбелнең йөзе бозылды.

– Син шушы оптикаң белән безне карап тордыңмыни? – диде ул ачулы тавыш белән.

– Карадым, түзә алмадым, – дип куйды Фаил, гаепле малай кебек башын иеп. – Мин сиңа хәзергедән мең мәртәбә ныграк гашыйк булдым...

Сөмбел оялып, аңа аркасы белән борылды.

– Ә Исламга сокландым... Ихтияр көче нык икән...

– Фаил, син моны оныта аласыңмы? – диде Сөмбел һаман да аңа аркасы белән торган хәлдә.

– Син кушсаң, онытам... Нишләп Ислам каршында чишендең?

– Уен иде ул... – диде Сөмбел, аңа борылып. – Ислам аңламады. Ул башкача аңлады.

– Сәер уен, – дип куйды Фаил.

– Мин аңа үземнең сурәтемне генә калдырмакчы идем. Киткәч онытмасын дип. Ул мине ялангач хәлдә ясарга теләгән иде бервакыт. – Сөмбел бусын алдады. – Ул мине бозык мәгънәдә аңлады. Ярый, оныт барысын да. Син мине кайтарып куя аласыңмы?

– Мин шуның өчен көтеп тордым да инде сине.

Алар юл буе бер сүз дә сөйләшмәделәр. Фаил баш вата торгач, Сөмбел Исламга үзенә яратуын белдергәндер, дигән нәтижәгә килде. Ләкин яратуны чишенеп белдермиләр. Әгәр кыз кеше егет алдында үзе чишенеп ташлый икән, монда ниндидер хәтәр нәрсә бардыр, дип уйлады ул. Ә нинди хәтәр нәрсә булырга мөмкин? Хәер, Сөмбел турында ныклап уйлый башласаң, аны аңлау катлаулана гына бара. Егетләрне ул курчак уйнатучы курчакларны уйнаткандай уйната. Элегрәк озатып куярсың әле авылга дип әйтеп, үзе Әнәс машинасына утырып каядыр югала иде. Шаяртып сөйләшеп торганда, кинәт

үпкәли, әллә ничә көн дәшми йөрергә мөмкин. Вәгъдә бирә – үтәми. Әгәр син сүзендә тормаһан, туйганчы жәзалый. Ул ни тели, ни әйтә – шул була. Аның нәзакәтле көйсезләнүләренә барлык егетләр дә буйсына. Төрле кыланмышлары өчен аңа берсе дә үпкәли алмый. Сөмбел көйләтеп ачуын чыгаргач, Фаилнең аңа үпкәләргә тырышып караган чаклары булды, тик барып чыкмады. Бик тә сәер Сөмбел. Уйнап йөргән сабийның барлык кыланмышлары ничек гафу ителсә – аныкы да шулай гафу ителә бирә. Сөмбел үзе сүзендә тормаган, алдашкан чакларында гафу үтенеп тә, ничек шулай килеп чыкканын аңлатып та тормады. Әйтәрсен лә, аңа ни тели шуны эшләү хокукы Ходайның үзе тарафыннан бирелгән һәм ул һәртөрле гаепләнүләрдән азат. Әмер шундый: уйнасын, шаярсын, ә сез барыгыз да аның гөнаһсыз шаяруларына кулдан килгәнчә булышыгыз, аңа шул шаярулары өчен мөмкинлекләр тудырыгыз, аның бер генә омтылышын да гаепли, чикли күрмәгез. Сөмбел шул әмергә буйсынып яши...

Әмма Фаил Сөмбелнең кыланмышларының өйдәге тыю-чикләнүләргә нәфрәт рәвешендә, бәлкәм, шул тыюлардан мәктәптә генә булса да котылып тору бәрәбәрәңә эшләнүен белми иде. Сөмбел моны үзе дә аңламыйча йөрәгендәгә ниндидер тыелыгысыз дәрт-омтылыш көче белән эшли иде. Бу – иреккә омтылу, әнисенең күзәтүеннән котылу энергиясе иде. Мәктәптәгә кичәләрдә, танцылар, концертлар вакытында Сөмбел тулы куәтенә ычкына ала иде. Шуңа күрә башкалар гына түгел, Сөмбел үзен үзе дә аңламый иде. Аның сәер кыланмышлары турында уйларга вакыты да юк иде бугай. Мәктәп стеналарыннан чыгуга, ул юлчы, авылга кайтып житкәч, ул басынкы, шул ук вакытта әнисенең һәр сүзенә каршы әйтә торган өттереп тешләнүче борчага әверелә. Күрәсен, бу тыюдан котылу аңардагы барлык сыйфатларның да берьюлы бәрәп чыгуына китерә һәм алар әллә ничә төскә, әллә нинди рәвешләргә кереп кабатланалар, берсе икенчесен юкка чыгара, кабат тергезә, бутый, бөтенесен болгата һәм акыл белән аңламаслык хәлгә китерә иде.

Авыл башына житкәч, Сөмбел машинаны туктатырга кушты. Фаил аның теләген үтәде. Сөмбел утыргычтан бераз күтәрелеп, Фаилнең иреннәреннән суырып үптә дә рәхмәт әйтеп, машинадан төштә һәм урам буйлап өйләренә таба йөгерде.

Фаилнең аны тау башына илтәп, Ислам белән Сөмбелнең нишләгәннәрен куаклык арасыннан күзәтеп каткан башы хәзер бөтенләй эшләмәс хәлгә килде. Бусы ни була? Ни өчен? Әллә Ислам аның мәхәббәтен кире каккач, Фаилгә борылдымы? Мең төрле сорауның берсенә дә ачык җавап бирә алмаса да, аның күңеле шатлык белән тулган иде...

(Ахыры киләсе сәндә.)

Илшат
Вәлиулла

ШИГЪРИ ФИКЕРЛӘР

Кояшның чыгуы һәм батуы –
күкләрнең бер күз кысуы...

Я з

Күптән ачылмаган китап өстендә
исә йомшак, жылы жилләр...

Хаклык –
Кешене һәр көн чакырган офыклар...

Коръән –
Кешене фани ярдан бакый ярга илтүче кораб...

Ерак офыклар –
Укып бетереп булмаслык китап,
куып җитеп булмаслык аргамак...

Карлар –
Күктәгеләрдән җирдәгеләргә
сөю хаты ташучылар...

Яз җиткәч,
Кар тәңкәләре суга әверелеп,
кышка кадәр кача-кача уйныйлар...

Илшат ВӘЛИУЛЛА (1967) – шагыйрь, публицист; «Мәңгелек бәхет эзләреннән», «Һәр шагыйрь бер дәрәя» исемле китаплар авторы. Кукмара районы Зур Сәрдек авылында яши.

Өмет –
Сине соңгы мизгелгә кадәр калдырмаучы миһербанлык...

Тарих:
Елъязмалар эзли кеше үткәннән,
ә күзләрәннән бабалары карап тора...

Хезмәт җимешләре өлгергәч:
шәһәрләр кала,
юллар кала,
күперләр кала...

Азан –
Ерак бабаңарның сине
зләп тапкан тавышы...

Манаралар –
Ерак бабаңарның сиңа
калдырган иң кадерле мирасы...

Моң

Асфальтны тишеп чыккан чәчәкләр:
«Кайчандыр монда да болыннар иде...»

Истәлек

Кичке порт-шәһәрләрнең матурлыгы
яшьлек хатларыма бизәк булып төште...

Кораблар

Парлы акчарлаклар күргәндә,
диңгездәге кораблар да сөю кораблары,
гаилә кораблары булып тоела...

Сабырлык

«Сабыр төбе – сары алтын», диләр.
Уйласаң, күпме алтын киткән бездән...

Күкләр хәтере

Һәр халыкта бар: матурлар һәм батырлар...
Күкләр хәтергә алып карап тора,
ә кешеләр онытырлар...

Кеше

Үзен Аллах Тәгалә күзәткәнән белеп тора,
тик еш кына адәм үз гамәлләренә күз йома.
Агачлар гына туп-туры кояшка таба үсәләр мәллә?!..

Ике хис

Мәхәббәттән балалар күбәя,
ә нәфрәттән ятимнәр арта...

Кешеләр

Чүп-чарда казынып йөргән кешеләр –
аз гына көч житмәгәнгә
егылып төшкән кошлар сыман...

Кошлар – кыйтгаларны тоташтырган беренче Колумблар...

Чык

Таң белән үләннәр гөсел коена..

Хаж –
Кешеләрнең садәлектә кайткан мәле...

Яңа ел – язылмаган ап-ак бит!..
Тик ул романның яки поэманың
дәвамы гына...

Уйласаң...

Без башка очрашмабыз, дисең.
Ашыкма син,
алда – мәңгелек...

Кайчакта...

«Ромашкалар жыйам», дип кыз офыкларга чапты;
...ә ул бары реклама тактасы гына булып чыкты...

Иске йортлар

Өй сүтүчеләр әкрән генә йортлар сүтәләр.
Йортларны соңгы юлга озатып калмыйлар шул,
алар тып-тын гына безнең хәтергә күчәләр...

Чабата

Күченгән вакытта бабайның чабатасы югалган.
Әйтерсең лә, үткәннәрдән бер васыять
ишетелми калган...

Сүз

Әйткән сүзләр кире кайта, диләр.
Карап торам йолдызларга –
алар дәшми...

«Эше барның – ашы бар».
Нәни өйләрдән зур кафеларга күчә
өстәлләр, туган көннәр, туйлар...

Синең күзләр

Барлык күзләр арасыннан
жиңел табар идем күзләреңне –
Алар миңа гына карый...

Кояш –
Кешеләрне гел тигез күрергә теләгәнә,
аларның барысына да яхшылык теләгәнә,
күккә күтәрелгән кеше күңеле кебек...

Һәр хәреф кадерле:
«Саз» сүзендә «с» төшеп калгач
«аз»га әверелде...

Яңгыр тәрәзгә шакый,
әллә керергә тели инде?!

Дингә килү –
Шторм вакытында төзек корабка утыру...

«Казан ятиме»

Бала һаман туган телен белми әле,
һаман да ул «Казан ятиме»...

Сан һәм сыйфат

Саннан сыйфатка күчү
жиңелме икән?!
Миллиардлаган кеше карап тора
пәйгамбәрләр заманына...

Агачлар

Кешеләр йөзә белә,
башка жан ияләре дә йөзә.
Ә агачлар йөзә белмиләр –
алардан ясыйлар кораблар...

Гармония

Нәниләрнең йөрәге зур була ала,
зурларныкы – кечкенә...
Кеше күбәләкне ятьмәдән коткарганда,
жирдә гармония сизелә.

Бу дөньяда:
Кадерле әйберне яшерә төшәләр,
серне саклыйлар,
кирәкмәгән әйберне
чүплеккә ташлыйлар...

Киңәш

Назларыңны сакла – иң кадерле кешең өчен:
кирәк булуы бар.
Нәфрәтеңне алдан чәчмә – дошманың алдында
көчсез калуың бар...

Төзүчеләр

Эш беткәч, кич белән, төзүчеләр
Гүя үсеп кайта.
Ахры, аларны да йолдызлар
үзләренә тарта!..

Ятимнәр йортында

Ятимнәр дә түгел кебек үзләре:
күпләренәң эти-әниләре бар:
алар, бәлки, эштән кайтмаганның,
автобусларга соңарганның...

Хисаметдин Исмәгыйлев

МӨНЕР

ХИКӘЯ

Зәки менә ничәнче мәртәбә шушы чокырдан өскә үрмәләп чыгарга омтыла инде. Юк, булдыра алмый. Ерым бик тирән, яры текә. Житмәсә, ярны кар баскан. Каршы якка сырынты итеп өйгән, һич кенә дә турыга менәрмен, димә. Ярар, эзрәк хәл алгач, тагы чыгарга тырышып карар. Чокыр эченә аркылы авып төшкән агачтан карны сыпырып төшерде дә, корсагы белән аркылы ятты. Исәбе шулай агачка сарылып берәз ял итеп алырга иде. Кирегә, егылып төшкән якка менәргә булып иде дә ул, ярга ябышып үскән куакларга тотынып ничек булса да чыгар иде. Тик артта дошман. Дошманның да ниндие әле. Баштанаяк коралланган фашистлар.

Йоклап китмәс өчен үзенә үсмер чакта күргәннәрен исенә төшерә башлады. Алайса туңып үлүң ихтимал. Әйе, теге чакта лагерьдан качканда да, артыннан бастыручылар: «Тукта, атабыз!» – дип кычкырдылар. Шунда ул юл яздырып өчен урман арасыннан бөтенләй кире якка, тайга эченә йөгәрде. Жил аударган галәмәт зур нарат тамырлары астына кереп качкач, арттан куып килүчеләрнең сөйләшкәннәренә чаклы ишетеп ятты. Алар шул наратның теге очына утырып тәмәке тарттылар.

– Әллә кая китә алмый. Тагы утыз чакрымнан елга һәм уголовниклар лагере.

– Әйдә, шунда таба качсын. Без жайлап кына артыннан кычкыра-кычкыра барырбыз. Елганы барыбер йөзеп чыга алмый. Кичүгә килсә, сак тотып алачак. Атып ексак та, беркем дә беләсе түгел. Тайга зур. Әллә аюга очраган, әллә адашкан?

Эзәрлекләүчеләр ары китте. Ә Зәки качкан өнәнән чыгарга куркып, озак ятты. Шуннан соң гына бар көченә кирегә, станса ягына торып йөгәрде. Үзләре сөргендә яшәгән лагерь тирәсен яхшы белә иде. Шуңа да адашудан курыкмады. Бердән, шушы тирәдә күпме урман кистеләр, күпме агач аударып ташыдылар.

Ә хәзер аны беркем дә эзәрлекләми. Берәү дә куып килми. Тик алда, артта һәм кырыда, гомумән, бар якта да дошман – фашист. Теләсә нинди вакытта

гомереңне өзәргә мөмкиннәр. Сөргеннән качкан вакытта жәй иде. Хәзер кыш. Чатнама суык һәм билдән кар ерып барырга кирәк.

Зәкиләренң частенә, чигенүче дошман артыннан эзәрлекләп барырга боердылар. Сугышта боерык үтәләргә тиеш. Һәм аларның часте дошманны эзәрлекләп, фашистлар корган капкынга барып кергәнән сизми дә калды. Дошман шундый астыртын ният белән чигенгән булып, аларны божра – капчыкка алдап кертте дә капчык авызын бәйләп тә куйды. Жиңел генә жиңүгә ирешәбез дип, алга ыргылган полк бөтенләе белән камалышта калды. Штаб белән бәйләнеш өзелде. Камаудан чыгарга тырышып, полк барча көчен сарыф итеп бетерде. Ашарга ризык, атарга патрон бетте. Калдык-постык көчләренә жыеп, божраны өзәргә тырышып карадылар. Юк, барып чыкмады. Үз өстенә команданы алган олы яштыгә яралы капитан соңгы чиктә:

– Кем ничек булдыра ала, шулай үзәбезнекеләр ягына берәмләп булса да чыгарга тырышыгыз, улларым, – диде.

Зәкиләр төнгә өчләрдә дүртәүләп юлга кузгалдылар. Зәки лагерьдан качкандагы алымны кулланырга кирәклеген күңеле белән сизде. Шуңа да иптәшләрен чак үтетләп, кирегә, дошманның нәкъ каршысына алып китте. Дөрөсөн әйтергә кирәк, барча яклап та дошман аларны уратып алган. Шуңа да фашистлар совет солдатларын артка, үзләре ягына чыгарга тырышачаклар дип, үзләре ягын ныклап сакламыйча капчык авызын зур көчләр белән буып тора. Житмәсә, көне-төне көчле динамиклар аша:

– Рус, сдафайса! Будеш жить. Согрейшся. Будет шнапс. Будет фодка. Жиф будеш! – дип кычкыралар. Әле урыс такмакларын, әле Русанова жырларын яңгыраталар.

Алар төне буге, әле шуышып, әле билдән кар ерып атладылар. Күзгә төртсән күрәнмәслек караңгы. Житмәсә, ябалаклап кар ява башлады. Моңысы әйбәт. Эз калмый. Иң курыкканнары – ялгыш фашистларның бу якны саклаган гаскәрләренә барып төртелү иде. Ул чакта үлем йә кулыңны күтәр. Тик берсенен дә әсирлеккә элэгәсе килмәде. Бар сиземләү тик колаклар белән генә. Шуңа да икенче көнне урманнан чыгарга ашыкмадылар. Тик туплар тавышын гына тыңлап, төнлә шул якка барырга кирәклеген чамаладылар.

Чолганыштан чыгарга тырышып, кар ера-ера барганнарына да атна үтте. Хәлләре бетеп, бер авыл кырыендагы урманда яттылар. Тагы кар ява башлады. Болай ятып туңып үләргә була дип, кар явудан файдаланып, авылны урап үттеләр үтүен. Кинәт аязып, кар явудан туктады. Сугышчылар яланда, үч төбөндәге кебек ачык урында калды. Алда урман. Тик анда чаклы барып житәргә кирәк бит әле. Торып йөгәрделәр. Ач, хәлсез кеше күпме йөгәрә ала инде? Алдан йөгөргән Вася кулларын бутап, карга ауды. Башкалар шунда гына ату тавышын ишетте. Калганнар да карга чумды. Күрәсен, фашист снайперы булды. Шуннан авыл ягынан немецлар миномёттан атып, алар яткан урынны утка тотып, сөрә башладылар. Зәки тәүге мина шартлаган чокырга тәгәрәде. Тәжрибәле сугышчыларның, «снаряд бер урынга ике тапкыр төшми» дигән әйтемен белеп, шулай эшләде. Берәздән немецлар миномёт белән атуны туктаттылар. Зәки исән калды. Ә егетләргә күпме генә дәшеп караса да, алар жавап бирмәде. Күрәсен, һәлак булдылар. Яңа ел алдыннан фашистлар качкыннарны эзәрлекләп тә булышмады һәм башкача миналар да яудырмады. Беләләр иде, алда аларның төп көчләре урнашкан. Исән калучылар булса, йә туңып үлчәк, йә барыбер алдагы гаскәрләргә туры барып элэгәчәкләр.

Мина шартлаган чокыр тиз суынды. Фашистлар аларны эзәрлекләмәсәләр дә, бинокльдән карап торалардыр дип, караңгы төшкәнне көтте Зәки. Шуннан

соң гына снаряд чокырыннан чыгып, алга шуышты. Шартлау дулкыны бүреген алып очырган иде. Аны эзлөп тормады. Васяның бүреген алып, башына киде. Мәетне берәз кар белән күмөп, исенә төшкән доганы кабатлады. Өшегән иде. Шуңа да алга таба шуышып кына китте. Берәз баргач кына аяк-куллары язылып аягына басты.

Ә менә бу зәхмәтле тирән чокырга төнлө килеп егылды. Ничә сәгать чыгалмый азаплана. Чыгып життем дигәндә, кар белән бергә ишелә дә төшә, ишелә дә төшә. Аптырагач, чокыр буйлап ары китте. Менә таң да атты. Әйе, чокыр текә ярлы һәм тирән. Кар күкрәккә житә. Юньләп атларлык та түгел. Нушы алынды егетнең. Утырып, хәл жыя-жыя атлады. Озак утырып ял итәрлек тә түгел, суык хәзер үк юешләнеп беткән киёмне катырып өшетә башлый.

...Белмим, ничә яшъ булгандыр аңа, этисе белән Усман тегермәнәнә барганнар иде. Шул вакытта онлы чиләк эченә канатлары яшелле-зәңгәрле, ялтырап торган матур бер коңгыз килеп төште. Чиләктән чыгарга азапланса да, чыга алмый онга буялып бетте. Өскә менеп життем дигәндә генә, кырыдан үтә алмый, кире эчкә егылып төшә дә куя. Зәки шул коңгызны күзәтеп, арба янына ни өчен чыкканын да онытты. Этисе дә арттан килеп улының нәрсәгә аптыраганын карап тора икән. Шуннан ул Зәкигә:

– Улым, син аңа чыгарга ярдәм ит. Мөгаен, өенә кайтырга ашыгадыр. Оясында балалары көтеп торадыр. Тере жан иясе бит.

Шуннан соң гына Зәки коңгызга эрем сабагы сузды. Коңгыз шул сабакка үрмәләп менеп житте дә канатларын жәеп фырылдап очып та китте.

– Эти, аларның да балалары буламыни?

– Була улым, була. Һәр жан иясенәң баласы була. Шуңа да юкка-барга тере жан ияләрен үтерергә ярамый. Хәтта суга төшеп бата башлаган кырмысканы да коткарырга кирәк. Рәхмәт әйтер, савабы булыр.

– Ә алар рәхмәтне ничек әйтә?

– Алар әйткән рәхмәтне без ишетмәсәк тә, Аллаһ ишетә. Аллаһ күрә.

– Шуннан?

– Шуннан шул, фәрештәләр гамәл дәфтәренә язып куя. Һәм сиңа кыенлык килгәндә, фәрештәң үзеңә ярдәм итәр. Тор, улым, тор! Алга атларга, бу чокырдан чыгарга кирәк. Тырышсаң чыгасың.

Шушы сүзләрдән Зәки дертлөп уянып китте. Гажәеп төш. Бала чагында булган хәл ничек итеп исенә төште. Өши башлаган иде. Алга атларга кирәк. Ул юлын дәвам итте. Урман бетте. Менә чокырның сөзәгрәк күренгән урыныннан янадан өскә үрмәли башлады. Ярый мылтыгын ташламаган иде. «Үлсәгез дә, коралыгызны кулыгыздан ычкындырмагыз», – дип, старшина катгый кисәтте шул. Мылтыгын ярдагы каты карга кадый-кадый шуңа тотынып өскә үрмәләде. Әйе, аста – тигездә кар йомшак. Ә сырынты булып өелгән кар каткан. Кул-аяклар белән генә эз салып менәрлек түгел. Мылтыкның штыгын салдырып баскыч кебек киртләрчә ясады. Тик чокырдан менеп житкән урында кар өй кыегы кебек аска салынып каткан. Шул урыннан һич кенә дә менәрлек түгел. Сапёр көрәген юкка ташлап калдырдылар. Менә хәзер бик ярап куяр иде.

Зәки янадан төшен уйлады. Теге чакта коңгыз да бит чиләк киртләнчән менә алмый азапланды. Әле менә үзе шулай азаплана. Их, көрәге булса, күптән чыгып житкән булыр иде. Штыгы белән салынып торган каты карны казырга кереште. Озак азапланды. Кичке якта чак өскә чыга алды. Хәле бетеп, кар өстенә ауды.

Алда юан гына ялгыз каен үсә икән. Шуны күрдә һәм, ичмаса коры

ботакларын, тузын алып учак кабызырмын дип, шул каенга таба шуышты. Кесәсендә кат-кат кульяулыгына төрөлгән шырпысы һәм бил каешына асылган кечкенә казаны бар иде. Каен кырыендагы карны казып, үзенә оя сыман урын әзерләде. Кичке якта ут әллә кайдан күренә, шуны чамалап, чокыр ясады. Көчкә учак кабызып, кар эретте. Лагерьда чактагы хәлләрне уйлап, алдан ук кесәсенә жыйган чыршы ылысларын кайнаган суга салды. Ылыстан ясалган чәй әче һәм тәмсез. Әмма файдалы. Тайгада алар ачыгу – сусауны шушындый әче чәй белән баса торган иделәр. Эченә жылы керде. Нык арудан һәм ачлыктан бөтенләй хәле бетте. Шушында азга гына булса да, сузылып хәл алырга уйлады. Һәм утырган килеш оеп йокыга талды.

– Тор! Нәрсә эшләп йоклап ятасың? – дип, әтисе яңагына китереп сукканга, дертләп уянып китте.

– Юк, мин йокламыйм. Әзрәк хәл алырга гына утырдым, – дип әйтергә чамалады. Булдыра алмады. Суыктан яңаклары туңа башлап авырта икән. Сөргендә мәрхүм булган әтисенен рухы аны шулай уяттымы? Күрәсен, аның рухы шулай саклап килә. Болай уйлау иргә хәл кертте. Таңга таба тагы кар ява башлады. Ул бозланып каткан киёмнәрен кыштырдата-кыштырдата алга атлады.

Эт өргән тавыш колагына чалынып китте. Алда берәр авыл иде, ахрысы. Шул якка карап атлады. Саграк булырга кирәк. Чолганыштан чыгам дип, фашистлар авызына барып эләккәннен сизми дә калырсың. Ниһаять, авыл күренде. Һәм колагына тонык кына булып, дошман солдатларының көлгәне һәм сөйләшкәннәре ишетелде. Туктап, тизрәк карга чүгәләде. Аяк астындагы карны тазартып, урынын тирәнәйтте. Шунда гына башын чак күтәрә биреп, тирә-ягын күзәтергә тотынды. Чамалап алды, каршыда ныгытылган немец позицияләре. ДОТ һәм башка корылмаларын да күреп алды. Пулемёт нокталары ул барган якка каратып эшләнгән. Тиз төшенде: безнең гаскәрләр шул якта булырга тиеш. Тик дошман позициясе кырыннан ничек үтеп китәргә? Кичне көтәргә булды. Әйтүе генә рәхәт. Ә көтә башласаң, шыкраеп туңасын. Аркасындагы биштәрендә старшина биргән ак эчке ыштан белән күлмәк тә барлыгы исенә төште. Алар бик зур размерда булганга күрә ир аларны кимәгән иде. Кире алыштырырга баргач, старшина:

– Ярый солдат, булганына канәгать бул. Мунчада берәрсә белән алыштырырсың. Тагын өстәп, простыня белән мендәр тышы да бирәм әле. Барыбер юкка чыгып, әрәм булалар. Күпме кеше һәлак булды, болар шуларның өлеше. Ал, ал барыбер кирәге чыгар. Соңыннан рәхмәт тә әйтерсең әле, – диде.

Менә ярап куйды. Ак күлмәк-ыштан зур булса да, аларны чак шинель тышыннан кия алды. Артык шинель чабуын кисеп ташлады. Бүреге өстеннән мендәр тышын урады. Ак япманы шәл кебек ябынып, калган очын биленә бәйләде. Шулай итеп бөтенләй акка уранды. Болай жылырак та булып китте. Шәп маскировка!

Караңгы тиз төште төшүен. Тик күз бәйләнгүгә дошман үз позициясе каршындагы ачык яланни бертуктаусыз яктырткыч ракеталар атып яктыртырга тотынды. Исән калыйм дисәң, ничек тә бу тирәдән ераграк китәргә кирәк. Үзәбезнекеләр дошман позициясенә каршы ягында булырга тиеш. Һәм Зәки түземлеген жыеп, шул якка кар ерып шуыша башлады. Зиһененә әллә кайсы күзәнәкләре белән аңлады. Шушы урыннан фашистларга сиздермичә үтә алса, исән калырына ышанды. Әйе, ышаныч һәм өмет зур көчкә ия. Шуңа да безнең халык, «өметсез – шайтан», ди. Исәндә калган догаларны укып, алга шуышты да шуышты. Ә яктырткыч ракеталар берсе артыннан икенчесе, ниндидер даими

ритм белән оча торды. Чамалап алды, кайсы чакны берсе сүнгәч, икенчесен унбишне санаганнан соң очыралар. Кайсы чакны егермене дә санап өлгөрөп була. Күккә очырылган ракеталарның яктылыгы төмам сүндем дигәндә генә, тиз-тиз шуышырга кирәк. Үч иткәндәй, кары да яумый, жиле дә юньләп исми. Авыз гармуны тавышы һәм немецларның аңа кушылып, ниндидер, чатлы-ботлы жыр сузганы ишетелде. Менә гармун белән жыр тавышы да туктады. Күрәсен, дошман үзенә Яңа елын бәйрәм итә иде.

Зәки барча сизгерлеген колагына күчереп, шул тавышларны тыңлый-тыңлай, әле туктап, әле шуышып, дошман кырыннан үзезнекеләр ягына үтеп китеп бара. Йөрәк аның саен ныграк дөпелдәде. Менә тагын кырыйдагына немецларның шаркылдашып көлгәннәре, авыз гармунында уйнап, жырлашканнары да ачыграк ишетелә башлады. Ара, күп дигәндә, йөз метрлап кына булыр. Дошман тавышлары таңга таба гына тынды, позицияләре артта калды. Шулай булуына карамастан, ул аягына басып атларга курыкты.

Урман башланды. Шунда гына аягына торып басты. Жылынырга һәм кипшенергә учак якса, башкача торып китә алмаячагын аңлады. Инде хәзер ничәнче көн шулай барганын да чамалый алырлык хәлдә түгел иде. Аңа хәзер тормышы, гомере буге шушылай күкрәктән кар ерып алга барудан гына тора төсле. Ниндидер эчке тоемлавы туктамаска кушып, алга әйдәде, туктаса – һәлак булачак. Шуңа да ничек кенә булмасын, алга барырга кирәк. Агач кәүсәләренә сөял-сөял ял итеп ала да, тагы алга атлый. Адымы да инде ташка үлчим. Әллә йөз адым атлый, әллә унны. Үзенә адымнарын да санап барырлык хәлдә түгел.

Кайдадыр еракта кыңгырау тавышы ишетеләп китте. Зәки бу тавышны саташа башладым ахры, дип кабул итте. Мөгаен, үлем алдындагы саташудыр инде. Әжәл шулай туйдагы кебек киләме икән әллә? Картәнисе әйтә иде: кешенең өч туге була дип. Имеш кеше туганда бер туге. Өйләнгәндә икенче туге. Ә инде әжәле житкәч, өченче туге була. Барысы да бәйрәм инде, дип сөйли иде. Менә өченче туге – әжәл туге да житте, ахры. Кыңгырау тавышы якынайганнан якынайды. Зәки аңа игътибар итмәскә тырышып, алга атлавын белде. Салкыннан биткә, кашларга бәс утырган. Ул гына да түгел, шул бәсләр эреп бозга әйләнеп, менә ничә көн кырынмаган сакал-мыекларына каткан. Хәтта башын борып артка карар өчен дә барча гәүдә белән борылырга кирәк. Ул, әйтерсез лә, курчакка әверелгән иде. Шуңа да тирә-якны чамаларлык булмыйча, тик алдында күренгән чираттагы наратка таба атлавын гына белде. Аягы катыга килеп баскач кына, ниндидер юлга килеп чыкканын аңлады. Менә дугасына кыңгырау таккан бер атлы да борылыштан күренде. Монсы инде саташу түгел иде. Зәки кычкырырга теләде. Тавышы чыкмады. Ат, бу бозга каткан адәмне кинәт күрүдән өркөп, читкә тайпылды. Шунда гына чанадагы адәм аны абайлап алды. Атын көчкә тыеп туктатты. Чанасыннан коралын алып аңа төбәде дә:

– Тукта! Атам! – дип кычкырды.

Бозга төрөнөп каткан һәм мылтыгына таянып, аягында чак басып торган адәмнең кузгалырга да рәте юклығын чамалап:

– Ташла коралыңны! – дип кычкырды.

Зәки үзенә винтовкасын ташларга чамалады. Тик кулындагы юеш бияләе мылтык көбәгенә каткан. Кулын ычкындыра алмады. Икенче бияләен салып, мылтык тоткан кулын көчкә винтовкасыннан ычкындырды ычкындыруын, тик таянып торырга терәк булмагач, гөрселдәп жиргә ауды. Хәле бөтенләй беткән иде.

Атлы өстендәге толыбын салып, чанага жәйдә. Кемнелер яман сүгенеп

эрли-эрли, бу бозга шыгырдап каткан сугышчыны өстерәп, чанасына салды. Нык талчыккан һәм нушын югалтыр дәрәжәгә житеп арыган Зәки саташулы йокыга талды.

Ә кыңгырау әле дәртләнеп, әле моңсуланып шалтырап-зыңгылдап, зарлана-зарлана үзенә көн көйли. Юк, ул йокламый икән дә инде, ә кәләше Зөһрә белән язылышырга китеп баралар түгелме? Әйе, Зөһрәсен чак кулга төшерде ул. Яшьләр бер-берсен инде күптән яратышып йөри.

Сөлге алырга дип баргач, булачак кәләшенең әтисе каршы килеп шундый шарт куйды:

– Син, улым, башта колхозга кер! Ничек итеп кулак малаена кызымны бирим, ди? Сезнең гаиләгә кулак дигән мөһер сугылган бит. Шул мөһерне юып ташлап, аңардан котылырга кирәк. Сөрелгәннәр өчен кыз үстөрмәдем. Улым, үпкәләмә миңа. Мөһерле кешене яңадан тагы сөргенгә жибәрергә мөмкиннәр. Өнә урта урамдагы Шәйхетдин Мөтәвәлине өченчегә озаттылар. Ә мин Зөһрә кызымны синең белән бергә Себергә жибәрүләрен теләим.

Шуннан соң Зәки икенче көнне үк колхоз идарәсенә төшөп, гариза язды. Жомга көн килерсәң дип, кайтарып жибәрделәр. Жыелышка аны да чакырдылар. Гаризасын укып ишеттерделәр. Һәм карар кабул иткәндә, Зәкигә йорт алдында көт, дип чыгып торырга куштылар. Ә егет барысын да алдан уйлаган иде. Колхозга алмасалар, Зөһрәсен алып, бөтенләй авылдан чыгып качарга ният корды. Кыз да егетнең бу тәкъдире белән риза иде. Икәүләшөп, йә Урта Азия якларына, йә Магнит төзелешенә качарга булдылар. Колхоз идарәсендә күпчелек халык түбән очлар. Ә ул очта гомер-гомергә ярлы-ябагай яшәде. Һәм алар гел югары оч, хәллә яшәгән очка үч тотты. Ә бит Зәки уңган, данлыклы Тукай бабай нәселеннән. Шуның аркасында нахакка сөргенгә дә куылдылар түгелме соң? Аның барча туганнары, барча нәсел-ырулары уңган һәм булдыклы. Зәкиләр караңгы таңнан торып, басуга эшкә йөгәрә. Алар эш бетереп, иртәнгә чәйгә кайтканда, ялкаулар яңа торып, капка төпләренә чыгып утыра. Ә аларга алай капка төбөнә чыгып, башкаларның эшлэгәннен күзәтеп, гайбәт чәйнәп утырырга форсат тимәде. Алар аны белмәделәр. Уңганнар эш бетереп, басудан кайта. Ялкаулар йокы туйдырып, күлгәдә ята.

Егетнең уңган нәселдән икәннен белгәнгә күрә генә, Зөһрәнең әтисе егеткә кызын бирергә ризалашты. Язмышы кайсы якка борыласын озак көтте егет. Һәм менә йомышчы малай чыгып, аңа керергә кушты. Жыелыш бер тавыштан ук булмаса да, аны колхозга алырга дигән карар кабул итте. Азактан гына белде егет, бабай буласы кеше дә, булачак каенагасы да кайбер каршы төшәчәк кешеләрне алдан үгетлэгән булып чыкты. Яңа елда туйлары булды. Менә шунда кыңгыраулар тагылган атларда, бизәклә артлы чанада язылышырга китеп баралар түгелме соң?

Ә ат Исмәгүйль карт айгыры нәселеннән. Андый ажгырып торган айгыр якын-тирә авылларда да юк иде. Исмәгүйль карт – сәүдәгәр. Айгырны казакъ якларыннан алып кайткан. Айгыр үзе юк инде. Авылда янгын вакытында янып һәлак булды. Ул жәйне бик күп өйләр янды. Менә янгын Исмәгүйль карт йортына да якынап килә. Өйдән булдыра алганча мөлкәт – жиһазны чыгардылар. Ирләр абзардагы айгырны чыгара башлаганнар иде, Исмәгүйль карт кырка каршы төште. «Тимәгез айгырга! Янсын!» – диде. Барча халык ах итте! Картны тыңламыйча, айгырны жәлләп, абзар ишеген ачарга бара башлаган берничә егеткә Исмәгүйль балтасын күтәрәп каршы чыкты.

– Тимәгез! Янсын!

Ут ялмап алган абзар эчендә айгыр кешни-кешни янды. Һәм барчасын аптыраткан Исмәгыйль карт үзе айгыры янганны күз яшьләренә манчылып, елый-елый карап торды. Аннан бигрәк иң гажәбе: абзар эчендә айгыр янганнан соң, янгынны бу якка куалаган жил тынып, кирегә борылды. Гүләп янган утның кинәт хәле бетеп, бөтенләй басылды, өйгә сикермәде. Янгынның иң соңгы корбаны шул абзар белән бергә янган айгыр булды. Ә бит авылның бу урамы бөтенләе белән янып бетәргә тиеш иде. Шулай итеп, янгында егермедән артык өй көлгә әйләнде.

Авылдагы барча халык, үзенә нәсел айгырын тереләй утта яндырган Исмәгыйль картны каһәрләде. Ә карт бер сүз дәшми кара көп йөрде. Тик ниндидер бер мосафир карт бу хәлне ишеткәч:

– Дөрөс эшләгән. Югыйсә авылыгыз утта янып бетәсе булган. Һәрбер олы янгын, йә булмаса зур афәт үзенә корбан алмыйча туктамый. Юкка кешене каһәрләмәгез. Ул авылны янгыннан коткарып калу өчен айгырын да кызганмаган. Аңа рәхмәт әйтәргә генә кирәк, – дигән, имеш.

Картка рәхмәт әйтүче булгандырмы, юкмы, анысы билгесез калды. Тик шул мосафир сүзләреннән соң, авыл Исмәгыйльне каһәрләүдән туктады.

Менә әле Зәки шул айгырның нәселеннән булган бия жигелгән бизәклә артлы чанада үзенә сөйгәнә Зөһрә белән кочаклашып, силсәүиткә язылышырга китеп баралар түгелме? Бик сирәк атлар гына дугадагы кыңгырау чыңына туры китереп баса-баса биеп юыртырга сәләтле. Әле дә менә шул Исмәгыйль картның айгыр нәселеннән калган бия малы, кыңгырау көенә туры китереп, карны тояклары белән тупырдатып, юырта да юырта. Зәкигә рәхәт. Ул ниндидер саташулы чынбарлык арасында изрәп, йоклар-йокламас, Зөһрәсенә итәгенә башын салган да, шул кыңгырау көенә биеп барган атның назлы моңын тыңлый.

Ат идарә йорты алдына килеп туктады. Толып астында изрәп, кыңгырау моңын тыңлап баргандагы ярым саташу бүленде. Алар ниндидер өй алдына килеп туктаганнар икән. Кыңгырауның тынып калуы ирне кире фани дөньяга кайтарды. Ул өстенә ябылган толыпны ачып, торып утырырга чамалады. Булдыра алмады. Өй эченнән бер хәрби чыгып, Зәкигә өйгә керергә кушты. Ирнең хәле юклыгын күрәп, ат хужасы аны күтәрәп торгызды. Шуннан соң аны кемнәрдер култыклап, өйгә алып керделәр. Өстәл артында майор чинындагы бер житди генә хәрби түрә утыра. Ул бик тә дорфа итеп:

– Нинди куркылык алып килдегез?

Ат хужасы хәлне аңлатып бирде. Ә майор күзләреннән ут чәчеп:

– Смирно! Совет солдатты бит син. Илнең бөтен кораллы көчләрен хурлап, нинди хәлгә төшкәнсең. Үзәң доклад яса! Ну?!

Зәки эзрәк һушына килә башлаган иде. Иң шатланганы – ул үзәбезнекеләр ягына чыга алды бит. Ничек итсә итте, совет ягына кайтты. Исән калачагын аңлап, шатлыктан елап жибәрде. Тик аның елаганын беркем дә сизмәде. Жылы өйдә сакал-мыекларына каткан бәс-бозлар эреп, идәнгә тама башлады. Ир, хәрби устав кушканча кулын чикәсенә терәп, доклад ясарга чамалады. Тик киёмнәре боз булып кату сәбәпле, кулын күтәрә алмыйча, көчкә күкрәге турысына гына китерә алды. Авыз эченнән үзенә кем булуы турында нәрсәдер мыгырдады. Аның нәрсә әйтәргә теләгән берсе дә аңламады. Майор тагы да катырак:

– Нәрсә жебеп төштең? Шушындый хурлыкка калганчы атылып үләргә иде! Монда авыз эчәннән мунчала чәйнәп торасың.

Һәм кырыендагыларга:

– Чишендерегез үзен. Карап карыйк әле, нинди кошчык, нинди лазутчик икән? Әллә фашист шпионымы?

Кырдагылар Зәкинең өс киёмнәрен салдырырга чамаладылар. Тик өстәге барча киём боз булып тунган. Салдырырлык түгел. Шуннан киёмнәрен пычак белән кискәләп салдырдылар. Майор кырдагы утыргычка утырырга кушты. Атлаганда ул кадәр туңмаган кебек чалбар шыгырдап каткан, шуңа да ир көчкә урындыкка утырды. Өс киёмнәрен салдыргач кына азрак кеше рәвешен алды. Тирә-ягына каранды. Бoryнына пешкән бәрәңге һәм сохари исе килеп бәрелде. Ирексездән ир иреннәрен ялап куйды. Үзе дә сизмәстән:

– Пич кырындагы менә бу капчыктан эзрәк сохари бирегез әле. Бик ашыйсы килә, – дип куйды.

Ир үз тавышын үзе танымады. Хәтта бу сүзләргә мин әйттемме, әллә башка берәүме дип дертләп китте. Ишек кырында торган ат хужасы, сохари алырга дип капчыкка үрелде. Өстәл артында кәгазьләр актарган майор:

– Отставить! Аннары. Башта белик әле, кем син? Ашатыргамы, әллә чыгарып атаргамы?

– Ичмаса берәр кабымлык кына булса да, ашарга бирсәгез иде. Аннан чыгарып атсагыз да, мин риза, – дип куйды, инде тәмам өйнең жылысын барча тәнәһә сәңдерә башлаган Зәки солдат.

– Молчать! Ишь, аңа ашарга кирәк икән. Үлмәссен әле.

Майор шунда нәрсәдер исәнә төшереп, телефоннан шылтыратып, ниндидер олырак чинлы берәүгә доклад ясарга тотынды. Зәки аның нәрсә сөйләшкәне турында аңламады да. Аңа кирәк тә түгел иде. Иң мөһиме – ул исән калды һәм өйнең жылысынан мәлжәрәп утырган килеш стенага сөялеп йоклап китте. Һәм йокы аралаш майорның килделе-киттеле сорауларына әллә җавап бирде, әллә юк. Үзе дә аңлап бетермәде.

Соңыннан аңа ниндидер бушлат кидереп һәм кабат толыпка төреп, тагы кайдадыр алып киттеләр. Ачлыктан һәм ничәмә көн йокы күрмичә аяк өсте булганлыктан, ул йокыга талды. Үзен селкетеп уятканнан гына айнып китте. Аны зур бинага алып керделәр. Авыл клубы иде шикелле. Тагы бер майор алдына китереп утырттылар. Бу хәрби бик ипле булып чыкты. Солдатның хәлен чамалап, шикәрле эссе чәй китерергә кушты. Зәки ачыккан гына түгел, сусаган да икән. Рәттән биш чинаяк шикәрле чәй эчте. Шуннан соң гына зиһене ачылып, майорның барча сорауларына юньле-рәтле җавап бирә башлады.

Бу түрә барысын да аңлады. Ниндидер язу язып, кулына тоттырды. Кече чинлы ярдәмчесенә чолганыштан ниндидер мөгҗиза белән исән калып, үзәбезнекеләр ягына чыккан солдатны лазаретка озатырга кушты.

Лазарет әллә кайда еракта түгел, шушы район үзәгендә булып, тиз барып життеләр. Дару исе аңкып һәм башка яралы хәрбиләр белән тулы лазаретка керер алдыннан мунчага алып бардылар. Үз аягында йөрү түгел, чак басып тора иде. Зәки мунчада аягындагы пимасын сала алмады. Аны мунчада юндырырга тиешле санитар чамалап алды. Пима солдатның аягына ябышып туңган һәм әле эрергә өлгөрмәгән иде. Пиманы эссе сулы ләгәнгә тыккач кына йомшарып, кисеп алырлык хәлгә килде. Зәкинең аяк бармаклары пимага ябышкан икән. Салдырганда тире белән кубып чыкты. Аяк жылыда канап, түзеп тормаслык булып авырта башлады. Төрле май-дарулар сөртеп бәйләгәч кенә, авырту азрак басыла төште. Барча тәнә белән мунча эссесен үзенә сәңдереп утырды ир. Эссегә дә сусап талчыккан иде.

Әйе, теге чакта әтисе Михранны мунча да кертә алмады бит ул. Бала гына

иде шул. Тайга эчендә тоткыннар өчен мунчаны бер текә генә калкулык өстенә салдылар. Ә этисе авыр эштән һәм салкын тигәнлектән каты авырып китте. Бет басты. Зәки этисен бәләкәй чанага салып, мунчага алып барды баруын. Тик Михран мунчаның хәтсез биек һәм текә баскычыннан өскә менәрлек хәлдә түгел иде. Малайга этисен кире баракка кайтарып куярга туры килде. Бигрәк үкенечле булды шул чакны. Олы яшәтә булып, инде житмеш ягына атлаган Михран өч көннән дөнья куйды. Зәки күрше авылдан мулла алып килде. Хәзер кирәге калмаган этисенең тунын шул ук авылда кәфенлеккә алыштырды. Ак тукума юк иде. Ниндидер сары тукума табып, шуңа кәфенләделәр. Хәтта соңгы юлга озатканда, этисенең мәетен дә юып кадерли алмадылар. Мулла булган кеше бу балалыктан да чыгып бетмәгән малайны үзенчә юатып, тынычландырган булды.

– Улым, этиеннә тәһарәтләнדרеп гөсел коендыра алмаганың өчен бик уфтанма. Ул көрәштә шәһит булды. Китап шәһит булган кешене тәһарәтләндремичә дә күмәргә рөхсәт итә. Үзеннә сакла һәм туры килсә, бу мәхшәрдән ераккарак кач. Монда сезне үлемгә дучар итеп алып килделәр, – диде.

Зәкинең күңелсез хатирәләрен бүлдереп, санитар килеп керде. Бик тә яхшылап юындырды. Мунчадан соң чиста алмаш киёмнәр кидереп, кире лазаретка алып киттеләр. Тире белән сөяккә калган Зәки солдатны ике санитар носилкага салып алып барды. Үз аягы белән барырлык түгел иде. Бигрәк тә мунчадан соң бөтенләй хәле бетеп, мәлжерәп төште. Соңрак бик тә тәмле итеп пешкән итле карабодай боткасы белән сыйладылар. Ярты сәгать үттеме, юкмы, күпме көннәр агач кайрысы, ылыс чәе белән генә тукланган солдатның эче бик каты авырта башлады. Ярый әле фельдшерлар сизеп, дарулар эчәрәп өлгерде. Югыйсә үлә иде. Аннан да бигрәк теге мәрхәмәтле майорның биш кружка шикәрле чәе ярдәм итте. Күпме миһнәт-газаплар белән исән калган Зәки ач килеш кинәт ашадан һәлак була язды.

Иртәгәсенә ике аягы да тезенә чаклы кара янып чыкты. Хәрби хирург кереп ирнең аягын тикшереп карап, сестраларга:

– Иртәгә операциягә эзерләгез. Аягын кисәргә туры килер, – дип чыгып китте.

Әмма лазаретка тагын авыр яралыларны китерделәр. Хирург шулардан бушый алмады. Өч көннән Зәкине башка яралылар белән санитар поездына төяп, тыл госпиталенә озаттылар. Санитар поездында врачлар кулдан килгәнән дә, килмәгәнән дә эшләп, аякларын дөвалады. Хәрби хирург бер көнне карап:

– Бәхетез солдат, аягыңны алып кала алдык. Гангрена куркынычы үтте. Организмың көчле, тәнең азгын түгел икән, – диде.

Ә эшелон тәгәрмәчләре рельс жөйләренә бәрелеп, үз көйләрен көйли дә көйли. Зәки солдат өчен оҗмахка тиң көннәр башланды. Туйганчы ашаталар. Ә йокыны сөйләп торасы да юк. Вагон тәгәрмәче такмагын тыңлый-тыңлый ул үткән гомерен исенә төшереп, тайгада мәңгелеккә калган этисен уйлады.

1933 нче елда матур гына келтерәп барган тормышлары кырка үзгәрде. Март азалары иде. Бер көнне кичтән комбед (комитет бедноты) кешеләре килеп, Михран абзыйга кулаклар белән бергә сөргенгә сөреләчәген айттеләр. Ул төнне өйдә йокы дигән нәрсә булмады. Әниләре юлга азык-төлек, киём-салым эзерләде. Ә таң атуга аларны озатырга тиешле кешеләр килеп, шуны хәбәр иттеләр:

– Сезнең барча мөлкәтегезгә арест салынды. Өйдән бер әйбер дә алырга рөхсәт ителми, – диделәр.

Шуңа карамастан, Михран абзый ичмаса ябынып ятарга булыр дип, жиңел тунын, хатынының калын шәлен ала алды. Әнисе дә кайбер киёмнәрен төенчекләде. Түбән оч «шәрә» Әхми төенчеген кулыннан тартып алырга тырышса да, әнисе чат ябышып бирмәде. Шулай аларны милиция йортына алып килделәр. Ә милиция алдында мәхшәр. Ул елаш, ул кычкырыш. Бу хәлне күреп, әниләре йөрәген тотып жиргә чүгәләде. Аягында басып торырлык түгел иде. Шуңа да әнисен таш койма кырына алып барып яткырдылар.

Таш койма кырында өелешеп торган хатыннар кырына килгән бер милиция Михран абзыйны күреп:

– Ә сез монда нәрсә эшләп йөрисез? Бар кайтыгыз, сез исемлектә юксыз, – дип китеп барды.

Әнисенң атларлык та хәле булмаганын күреп, Зәки берәр атлы, йә булмаса берәр бәләкәй чана табып булмасмы дип, урамга чыгып йөгерде. Жигүле ат тапты табуын, тик сакчылар аны йортка кертмәделәр. Күн курткалы икенче берәү чыгып, атны кире борды. Атлыны куркытып:

– Нәрсә, үзеңнң дә Себер китәсең килдеме әллә? Хәзер исемлеккә язып куябыз. Сөрелгәннәргә бернинди дә ярдәм, мәрхәмәт булырга тиеш түгел. Капиталист калдыкларына шул кирәк.

Михран абзыйга бик тә каты итеп:

– Юк, монда кергәнсез икән, кирегә юл юк. Сез икенче исемлеккә азылгансыз! Урыныгызда калыгыз! – дип боерды.

Азактан тынып калган халык тәрәзә аша шуны ишетте.

– Син нәрсә, коткы таратасың? Тәтер Арыслан авылыннан оч раскулачынның гаилә төнлә качып киткән. Күрәсең, алдан сизгәннәр. Алар урынына кемнәренә жиберәсең? Исемлек тулы булырга тиеш! Моңың өчен үзең җавап бирәчәксең. Конторларны кырып бетерергә кирәк. Тамырлары да калмаска тиеш! Аңлашыламы? Фамилияләренә күз сал! Болар бит атаклы Тукаевлар нәселе! Теге патша Думасында патшага эшнә булып йөргән байлар калдыгыннан!

Шул чакны Зәки үзенң пич буенда калган пәкесен исенә төшерде. Пәке кайда да кирәк нәрсә. Өйләренә торып йөгерде. Тик малайны йортка да кертмәделәр. Капка төбөндә күрше бабае сакта тора икән. Ул инде:

– Өгезгә керергә рөхсәт юк. Бу өйгә комбед хужа, – диде.

Әйе, заманалар кырыс, кешеләр дә миһербансыз таш күңелләгә әйләнеп бетте. Барлы-юклы унбиш ел эчендә Совет хөкүмәте кешеләрнең йөрәген мүкләндереп, ташка әйләндерергә өлгерде шул.

Юлда шуны белделәр: башка яклардан сөрелгәннәр капчыклап ярма, азыклар да алганнар. Ә аларга хәтта төенчекләрен дә бирмәделәр.

Яна урында аларны озын-озын баракларга урнаштырдылар. Күршедә генә бер урыс гаиләсе туры килде. Алар үзләре белән ике капчык он, капчык ярым ярма алганнар икән. Көн дә кич ботка йә булмаса, көлчә пешереп ашыйлар. Ә Зәкилә ач. Бигрәк тә күршеләрдә ботка пешкәндә таралган хуш ис ачылыкны нык сиздереп җәфалый.

Сөрелгәннәр башта шахтада руда ташыдылар. Аннан Михран абзыйның авырып, нормасын үти алмаганын күреп, гаиләләре белән тагы да ераккарак урман кисәргә жиберделәр. Ай, ул урман кисүләре... Михран абзый олы яшьтә булгач, тиз биреште. Эшкә чыга алмый башлады. Шуңа паек та юк. Житмәсә, Зәки белән эшләгән кеше бик тә астыртын бәндә булып, урманда агач ташыганда, үсмер малайдан бүрәнәнең авыр башыннан күтәртә. Көч житмәслек шундый авыр шартларда эшләп, Зәки дә өзлегеп, эче төште.

Шул сәбәпле төнлә йоклаганда, астына сия башлады. Юеш киндер ыштан иртәнгә кибеп өлгерми. Ни эшлисең, шул юеш ыштан белән эшкә барырга кирәк. Ничек түзгән бу адәм баласы?! Әнисе йөрәгә авырту сәбәпле, вак-төяк эшкә дә чыга алмый. Аннан да бигрәк ашау житмәүдән сукурая башлады. Ә сеңлесе бөтенләй бала гына әле. Ул елны көчкә кыш чыктылар. Ул чаклар искә төшсә, ирнең елйысылары килә. Бигрәк тә әнисен жәлләп. Тапкан ризыкны да авызыннан өзеп, эшкә йөргән улына бирә торган иде бит.

Михран абзый бер көнне улын үзе кырына утыртып:

– Зәки улым, безнең монда исән калуыбыз чамалы. Нич югында әниң белән сеңлеңне кайтарып жибәрергә тырыш. Үзең күрәп торасың бит, минем дә эшләр бөтенләй хөрт, – диде.

Зәки бер карарга килеп, әнисе белән сеңлесен кара таңнан станциягә алып китте. Вакытында килеп життеләр житүен, эмма сөргендәгеләр качмасын дип станция тирәсен саклап йөрүчеләргә тап булдылар. Тегеләр туктарга кушып документ таптыра башлагач, әнисе басып торган жиреннән тагы йөрәгә тотып, ауды да китте. Әнисе аңлап алды: йә болардан котылып кайтып китә, йә шушында үлчәк. Булгач булсын инде дип, шартына китерергә тырышып, күзләрен акайтып, авызыннан күбекләр дә чыгарды. Моңы күрәп, сакчы, тикшерүчеләр кулларын селтәп китеп бардылар. Шуң хәлләрдән соң Зәки сеңлесе белән әнисен вагонга утыртып жибәрә алды. Алар белән бергә кайтып китү уенда да юк иде. Күрәләтә авыру этине тайга эчендә ташлап китеп буламы соң?

Менә кар төшөп, кыш та житте. Күршәдәгә карчык белән бәләкәй кызының юкка чыгуын баракның теге башында яшәгән бер башкорт агае күптән сизеп алган иде. Баракта яшәүчеләрне сакчылар барлаганнан соң, ун-егерме көн үттеме-юкмы, бер кичне малайны үз кырына чакырып, үтенечен белдерде.

– Якташ, үзең күрәп торасың, быел кыш чыгу бик кыен булачак. Син безгә станциягә чыгарга ярдәм ит инде, улым. Буш итмәбез. Минем дә хатыным авырып тора. Алты баламнан өчесе генә исән калды. Шушы балаларны алып чыгышырга ярдәм ит. Ичмаса үлсәк тә, туган якка кайтып үләрбез. Кышын сакчылар башкача баракка кереп, исемлек белән барламыйлар. Кар яугач, бу жәһәннәм тишегеннән качучылар да булмый. Шуңа да курыкма, улым. Ярдәм ит безгә. Син бит урман аша станциягә ничек чыгып буласың беләсең, – диде.

Әйе, ярдәм итте ул бу башкорт агаена стансага чыгарга. Хәтта гаиләсен поездга да утыртышып жибәрә алды. Агай рәхмәт йөзеннән бик тә матур итеп сугылган бер палас белән эзрәк акча да бирде. Һәм әйтте:

– Улым, сиңа бик рәхмәт! Паласны ашап булмый, ризыкка алыштыр. Этиенне сыйла, аягына бастырырга тырыш. Котыла алсагыз, Дим буендагы шуң авылга кил, – дип хушлашты.

Зәки станциядән базарга барып, паласны бер капчык бәрәңгегә алыштырды. Шатланып, лагерьга кайтып китте. Яшьлеге белән көчен исәпләмәгән булып чыкты. Ярты юлны үттеме-юкмы, хәле бетте. Бөтенләй атларлык көч-күәте калмады. Аптырагач, капчыкны кар өстендә калдырып, көчкә баракка кайтып егылды. Этисенә хәлне аңлатып бирде. Михран абзый да ризык турында ишеткәч, дөртләнеп урыныннан торды:

– Әйдә, улым, ул бәрәңгене алып кайтыйк. Икәү булсак, ничек тә юлны үтәрбез әле, – диде.

Төнгә каршы юлга чыктылар. Тик капчык янына барып житүгә этисенен бөтенләй хәле бетеп, аяксыз калды. Ул инде улына:

– Зәки улым, син мине монда калдыр. Башкача атлый алмыйм. Бәрәңгенә җартысын булса да, алып кайтып житкер. Мине иртәгә килеп алырсың, – диде.

Зәки әле үсмер генә булса да, әтисен урманда калдырса, аны башкача исән килеш күрә алмаячагын аңлый иде. Шуңа да капчыкка кул селтәп, әтисен күтәрәп алды. Төнә буга кайттылар. Таңга көчкә кайтып баракка аудылар. Ә бәрәңгә урманда ятып калды. Берничә көннән соң барып бәрәңгенә кар астыннан чокып чыгарды чыгаруын. Тик бәрәңгә туңган иде. Яшьлеге белән белмәде шул. Туңган бәрәңгенә дә пешереп ашап булганын. Их, белгән булса иде дә бит.

Ә инде иртәгесен әтисенә хәле тагы да авыраеп китте. Анда бәрәңгә кайгысы калмады. Мунча да кертә алмыйча, әтисен җирләделәр. Шул вакыттагы хәлләр исәнә төшсә, Зәкинең күзләреннән мөлдәрәп яшьләр ага.

Ул елны барча халык бик этләшәп кыш чыкты. Иң күп кырылган халык – олы яшьтәгеләр белән бала-чага иде.

Менә яз да җитте. Яшел үлән баш төртте. Халык ашау җитмәүдән лагерь кырындагы үләнне кырып ашады. Якындагы ашарга яраклы агач кайрыларын кыштан ук каезлап кимереп бетерделәр. Сөргендәгеләр хәзер тау битеннән, урманнан эчтәрәк урыннан үлән җыя. Урман эчендә аның үләнә дә юньләп үсми. Күптән Зәкигә күз салып йөргән һәм дә туры килгәндә, аның белән тапкан ризыгын бүлешкән бер чуваш агае серен ачты. Барактан читкә үк алып китеп, үзенең нинди нияттә торуын әйтте.

– Улым! Без кече улым белән моннан китәргә уйлыйбыз. Теләсәң, үзегез белән алабыз, – диде.

Бу чуваш күрше Федор районыннан булып, иң читтәгә баракта яшиләр иде. Аның да хатыны һәм бер улы суык тидереп, быел кыш һәлак булды. Чуваш агае бу беркемсез калган ытимне кызгана иде.

Көнөн-сәгатен һәм кайда очрашырга кирәклеген сөйләштеләр. Бергә юлга чыгу турында уйларлык та түгел. Көннәр жылыткач, лагерьдан качучылар да күбәйде. Шуңа да сөрелгән халыкны ныклап саклый башладылар. Сакчылардан күз яздыру өчен аерым-аерым качарга булдылар. Станциягә бара торган юлдан читтәгә чокырның арты башындагы юан карагай кырында очрашырга сүз куештылар. Юлны ныклап саклыйлар. Шуңа да читләтеп барырга булдылар. Зәки вакытыннан алдарак барып житәргә тырышып һәм күзәтә-нитә калсалар, юл яздырырга була, барактан читкә, тимер юлдан бөтенләй кире якка, тайга эченә таба атлады. Ярый әле станция ягына бармыйча кирегә юл тоткан. Урманга житәрәк арттан туктарга кушып, бер сакчы кычкырды. Малай туктамыйча һаман атлавын белде. Тик кычкыру тагы да көчлерәк яңгырагач, урманга торып йөгәрде. Ату тавышы яңгыраганда, ул инде урманга кереп өлгергән иде. Эзәрлекләүчеләрне бутарга була һаман станциядән кирегә, бөтенләй башка якка йөгәрде. Малай гына булса да, агач ботаclarын сындырып, үләннәрне тапап эз калдырып барды. Бер чокыр кырына килеп житкәч тәгәрәп дигәндәй чокырга барып төште. Чокырны чыгып берәз барды да бөтенләй икенче яклап, эз калдырмыйча кире чокырга сикерде. Чокырдан чыгуга үзен куып килүчеләрнең тавышын ишетеп, җил аударган карагай тамыры астына кереп посты. Әйе, эзәрлекләүчеләр шушы лагерьга сөрелгән егетләр иде шул. Аларга эшкә йөрмичә үзләре кебек сөрелгән тоткыннарны сакларга кушылган. Ни эшләсеннәр, саклыйлар инде. Чөнки сакчыларга бөтенләй башка паёк, башка ризык бүленә. Һәм алар авыр эшләрдә катнашмый, тик үзләре кебек сөрелгәннәрне генә саклыйлар. Алар Зәкине эзләп, алга китте. Ә ул бар көченә

билгелэнгән очрашу урынына йөгерде. Бик соңлап, ярты төн үтүгә генә барып житте. Курыккан иде, чуваш агай аны көтеп тормый станциягә үзләре генә китерләр дип. Карагай кырында үзен көтеп торучыларны күргәч, аптыравының һәм шатлыгының чиге булмады. Зәки ашык-пошык нәрсә булганын аңлатып бирде. Чуваш агае хәлне нәрсәгәдер юрап:

– Пик якшы! Пулай пулгач Турым песнен пелән, – дип куйды.

Көн тәмам яктырганда гына, станциягә килеп керделәр. Поездлар туктаган турыга житүгә ат менгән һәм аркаларына мылтыклар аскан ике сакчы алларына килеп басты. Ярый әле абзый курыкмаска кирәклеген кисәтеп өлгерде. Зәкигә карап:

– Улым, пелгәнәнне укы! Калтыранмый гына күзләренә карап-карап алыгыз. Әйтерсең лә, сез качаклар түгел, анау жирдә яткан ташны тибеп уйный пашлагыз, – дияргә өлгерде.

Сакчының алдарак килеп житкәне бик тә житди итеп, кемнәр, кайдан килүләрен сорап башлады. Чуваш агае битараф кына җавап биргән булып, кесәсеннән бер кәгазь дә алып күрсәтте. Ат өстендәге иелеп кәгазьне алды. Укыгандай итте. Таш тибеп уйный башлаган Зәки күз кырые белән чамалап өлгерде. Бу бөтенләй надан, укый белмәгән сакчы икән. Абзыйдан алган кәгазьне баштубән тоткан. Икенчесе дә килеп житте. Укый белмәгәнә белешмә язылган мөһерле кәгазьне абзыйга кире биреп, иптәшенә:

– Белешмәләре бар. Мөһере дә урынында, – дип куйды.

Тегесе абзыйга карап:

– Ни бит. Тегеләй-болай шикле бәндәләр күренмәдеме?

Абзый башын селки-селки бик тә ышанырлык итеп:

– Ю-ю-к, андый-мондыйлар күренмәде, – диде.

– Юлда шикле бәндәләр очрап, вагонга утыручылар булса, органнарда шунда ук хәбәр итегез! – диде.

Сакчылар дөньяларын онытып, таш тибеп уйнаган малайларга карый-карый ары китте. Менә шулай котылдылар. Ә белешмәне чуваш абзые үзе язып, мөһерен дә чи бәрәңгедән үзе әтмәлләгән булып чыкты. Качкыннар кайтып житкәнче бу хәлне исләренә төшереп, үзара көлешкәләп алдылар. Шатланып көләрлек тә шул, азатлыкта тын алулары да иркен, һава да икенче, кәефләр дә күтәренке. Күңелләре әйтеп бетергесез шатлыктан канатланып, вагон өстеннән очкан төсле иде.

Уфага исән-имин кайтып житкәч, чуваш агае Зәкигә:

– Улым, пескә авылга кайтырга иртәрәк. Шуңа да пес монда калабыз. Син пар инде үсеннекеләр янына исән-сау кайтып ет. Тегеләй-полай сорапшытып, төпченсәләр, сөргән вакытын тутырып кайттым диген. Иң мөһиме – песне син пелмисен, пес – сине, – дип, бик жылы сабуулаштылар. Зәки дә бу чуваш агаена әйтеп бетергесез рәхмәтләрен белдерде. Шулай аерылыштылар.

Туган авылына, төрле михнәт-газаплар күреп, көчкә кайтып житте. Авылга туры керергә курыкты. Шуңа да караңгы төшкәнән көтеп, тау башында кылганнар арасында качып ятты. Төн житүгә җизнәләренә ишеген шакыды. Апасы чыкты. Бик куркып кына сөйләште. Әниләренә кайда яшәгәнән әйтте һәм азактан:

– Туганым, безгә берүк яңадан килә күрмә. Камсамуллар көн дә тикшереп йөриләр һәм кисәтеп куйдылар. Әгәр дә сөрелгәннәрне өегезгә кертеп, ярдәм күрсәтсәгез, үзегезне дә Себер җибәрәбез дип куркыталар. Шуңа да әни безгә кайталмый тау битендәге землянкага урнашты, – диде.

Зәки әнисе белән сөңлесе яшәгән землянканы тиз тапты. Коточкыч шартларда яшәп яталар икән. Ничек кенә булмасын, исән кайту шатлыгы барча кыенлык-юклыкларны вакытлыча оныттырды. Сөңлесе дә үсеп киткән. Ул инде абыйсы кайтуга бигрәк тә шатланды.

Зәки тәүге көнне урамга чыкмыйча, землянка эчендә генә утырды. Әнисе белән сөңлесеннән авылдагы хәлләрне сорашты. Тегесен-монысын төпчөнде. Тәтергә бара торган күперне чыккан жирдә зур итеп таштан тегермән сала башлаганнар. Ярлекәү тегермәннән дә зур булырга тиеш, ди. Тегермән салу эшләре белән Стәрлетамактан килгән кеше идарә итә икән. Авыл егетләренә күбесе шунда эшли, ди. Зәкиләренә тартып алынган өендә авылның элекке атаклы ялкавы яши икән. Йорттагы малны колхозга алганнар. Теге ялкаулар өйдәге калган жиһаз-мөлкәтне азыкка алыштырып, ике ел эчендә таратып, ашап бетергәннәр.

Егет ике көннән юылган ыштан-күлмәкләрен киеп, тегермән төзү белән идарә иткән урыс янына китте. Юлда очрап сораштыручы авылдашларга сөргән вакытын тутырып кайттым, дип алдады. Тегермән төзү белән житәкчелек иткән урыс ниндидер эшләр белән Стәрлетамакка киткән булып чыкты. Ярдемчәсе ташчылар бригадасына барырга кушты. Зәки бригадир янына килеп, үзен эшкә алуларын үтенде. Бригадир Галләм исемле кеше, әзрәк тегесен-монысын сорашкан булды. Әтисе-әнисенә кем булуларын белеште. Кем булуларын белгәч:

– Улым, мин барысын да аңладым. Син дә мине аңла. Кабат кайткан жиренә озатмасыннар, дисәң, тырышып, йөгәрә-йөгәрә эшләргә кирәк булачак. Ялкаулашсан, үзем үк куып жибәрәчәкмен, – диде.

Аңлады егет. Барысын да аңлады. Жиң сызганып эшли башлады. Монда шунысы әйбәт, эшләгән өчен азмы-күпме он-ярма бирәләр. Кайчакны әз-мәз булса да, акча да түлиләр. Матур гына эшләп йөргән бер көнне эш хакы алырга контор дип исәпләнгән йортка барды. Йә Ходай, каршысына сөрелгәннәр лагеренда хезмәт иткән НКВД хезмәткәре очрады. Аралар бик якын иде шул. Кирегә борылып китәрлек тә түгел. Хәрби егетне танып, үзе туктатты. Тегесен-монысын сорашкан булды. Һәм үзен милиция бүлегенә алып барырга боерды. Үзе бүлеккә кереп китте, ә егеткә көтәргә кушты. Бик озак көтте егет. Теге НКВД кешесе бүлектән кичке якта гына чыкты. Зәкигә үзен өйләренә куна алып барырга кушты.

Ярый әле әнисе улы кайтуына кабартма пешереп, чәй кайнатып көтеп торган. Шул гади генә сый белән кичке ашны ашадылар. Килгән кунакка землянка эчендә урын салып, үзләре тыштагы алачык сыман куышта кундылар. Ни эшлисәң бит, советларның «мәрхәмәтлелеге аркасында» элекке, нык һәм житеш хужалык белән яшәгән мәрхүм Михран абзыйның гаиләсе шушындый коточкыч хәлләрдә, жир астында яшәргә дучар ителде.

Килгән кунак иртәнгә чәйдән соң зур рәхмәтләр әйтеп, башкача борчылмаска кушып, үз эше белән милиция бүлегенә юнәлде. Шул ук көнне сөргәннән качып кайткан байтак кына халыкны кире сөргәнгә алып киттеләр. Зәкигә тимәделәр. Бу НКВД хезмәткәре күпне күргән кеше иде. Шуңа да үзен кунак итеп кундырып чыгарган хужаларның ничек яшәгәннәрен күрәп китте. Киткәндә, Зәкигә:

– Башкача куркып яшәмә. Сиңа тимәсләр, – диде.

Чынлап та аны башкача бимазаламадылар. Төзелештә тырышып эшләп, егет үзләренә яшәү шартларын әкрәкләп яхшыртты. Ничек итсә итте, бер бәләкәй генә өй дә сатып алды. Өй, өй инде, землянка түгел.

Яшьлек бит! Алга карап яшәргә кирәк. Берәз акча әтмәлләп, гармун сатып алды. Гармунда уйнарга өйрәнде. Үзе үк такмаклар чыгарып, концертларда җырлады. Стәрлебашта колхоз театры да эшли башлады. Ни дисәң дә, тормыш та әйбәтләнгән сыман.

Ничектер, үзе дә сизмәстән, Зөһрә дигән кызга гашыйк булды. Кыз да егетне яратты. Тик бабай буласы кеше катгый шарт куеп, колхозга керергә кушты. Шунсыз Зөһрәне сиңа бирмим, диде. Шулай итеп, егет колхозчы да булды, өйләнде дә. Бабасы авылда хөрмәтле кеше иде. Шуңа да киявен Стәрлетамак шәһәренә тракторчы һәм шофёрга укырга җибәрә алды. Укып кайтты. Тракторда эшли башлады. Монда инде эшләгән өчен эш хакы да күпкә югары иде.

Зәкинең яшәтәшләре күптән Армиядә хезмәт итәләр. Ә аңа чакыру юк та юк. Аптырагач, военкоматка төште. Үзен Армия сафларына алуларын сорады. Шунда утырган түрә турыдан-туры бәрәп:

– Син кулак баласы. Ә кулакларга Армиядә урын юк. Сезнең кебекләреннән маңгаена мөһер басылган. Аңладыңмы? – диде.

Бик гарьләнде егет. Бөтенләй надан, урысча да белмәгән башкалар Армиягә алынды. Ә аның хакы юк! Ут күрмәгән ут күрсә, көндөз чыра яндыра, дигәндәге кебек. Чабаталы ярлы-ялкау түрә булып алгач, чабатасын түргә элөп, нәрсә эшләгәннән белми шаштылар. Тилегә тиле дигән саен тигәнәк бую сикерә, дию дә бик туры килеп бетмидер әле бу чакта. Элеккеге ялкау-ябага үзен иң зур түрәгә санап, без дөнья тоткасы дип, гади халык башына басып йөри башлады.

Дөньялар җайланып барганга түзәргә була дип яши башлады Зәки. Дөньяларын түгәрәкләп, кызлары да туды. Тик шулвакытта Зәкине Армия сафыннан кайтканнар белән бергә сугыш алымнарын кабатларга дигән булып, хәрби җыенга алдылар. Син кулак баласы дип тормадылар. Бу 1941 нче елның 3 нче июнь көне иде. Аларны Ленинградка җибәрделәр. Озакламый сугыш башланды.

Хәрби эзерлектә бер ай укытып өйрәттеләр. Шул чакта ук Зәки үзен тракторчы икәннән һәм машина да йөртә белгәннән әйтте. Үзен танкист, йә шофёр итеп билгеләүләрен сорады. Ләкин (әлегә шул ләкин), аның шәхси эшен тикшергәннән соң, аңа танк белән машина ышанып тапшырырга ярамый дигән нәтиҗәгә килделәр. Менә шулай итеп наһак тагылган мөһер – кара сакал, армия сафларында да эзәрлекләп артыннан барды.

Зәкине 944 нче санлы укчылар полкына җибәрделәр. Шул полк составында Новгород өлкәсендә барган авыр сугышларда чолганышта калдылар да инде. Дошман полкны туздырып ташлады. Ярый әле, кем ничек булдыра, шулай чолганыштан чыгарга дигән боерык булды.

...Санитар поезды үзенә бер көй көйләп бара да бара. Ә ир үзенә үткән тормышын искә төшереп, бер җепкә тезә. Аяклары сызлавын исәпләмәгәндә, оҗмах инде. Санитар поезды яралы сугышчыларны Киров өлкәсендәге бер госпитальгә чаклы алып барды. Калган вакытын Зәки шунда дөваланды. Ике айлап госпитальдә яткач, аны комиссия аша үткәреп яңадан фронтка җибәрделәр...

Эльмира
Жәлилова

МИНЕМ БЕЛӘН ТУТЫР БАР ДӨНЬЯҢНЫ...

Кайтар эле ышанычны. Кайтар!
Мин бит бүген
Элеккечә ярсый алмый йөдим...
Нидер булды. Тынга кабар тойгы
Уалдымы?! Югалдымы? Белмим.

Шулкадәрле кадерле бу тойгы. Кайтар!
Минем өчен генә түгел. Үзең өчен.
Онытылган саф яшеллек төсө бу хис!
Һәм яңгырдан килгән зәп-зәңгәр күк исә!

Яшәү көче! Син бит миңа төнге тынлык ярып,
Сандугачлар ишеттергән кеше!
Шул бер тамчы ышанычны кайтар!
Кылдан нечкә күңел жебен ялгар өчен!

Янар өчен. (Ә югыйсә...
Бушлык белән хушланармы?! Ай-һай...
Кыегына Кояш оялаган жаның.)
Бөтен кануннарны кире кагып
Ышанасым килә. Сиңа. Тагын!

Ак буранда адашасым килә.
Төкселектән, төссезлектән йөдәп,
Кышлар кичтем. Озын төннәр буге
Тик бер төшкә керүеңне теләп!..

Эльмира ЖӘЛИЛОВА (1979) – шагыйрә; «Кыз күңеле», «Икебезгә бер гомер», «Яратулы еллар» исемле китаплар авторы. Казанда яши.

Хэтга төш тэ кабатланмый. Мин аңладым.
Һәм... Бу халәт бер үтәргә тиеш!
Яшәү яшәү микән сиңа жирдә,
Минем жаннан киталмаган килеш?!.

Үталмәгән килеш киләчәккә,
Кичә белән иртәгәне бутап?!.
Күрәсенме, кыш та башка хәзер.
Буранламый. Елый гына сыктап...

Ваз кичәргә булдым бу хисләрдән.
Көчсезлектән түгел. Көчсез, димә!
...Минем бары яннан киткәннәрне
Жанымнан да жибәрәсем килә!..

Мин сөйләшеп йөрим икән синең белән.
Күнелемнән. Берәм-берәм
көннәр арты көннәр үтә тора.
Хәл белешер кешең бармы?!. Бүген
кемнәр сиңа мине оныттыра?!.

Ярап тора аклы-каралы төш, имеш.
Төсле төшләр күрәп күнәк тә син!
Кырау төшкән күнәл кичлегенә меңенче кат
тыным белән килә эретәсем.

Элек тә син шундый идең микән?!
Кар салкыны өтә үзәгемне.
Мин шулкадәр көтеп күшеккәнмен
«Бик сагындым!» дигән сүзләреңне.

Синдә түгел бүген, үз жанымда
битарафлык сискәндерде кинәт.
Өйрәт! Кабат кабынырга өйрәт мине,
үз-үземдә табылырга өйрәт!..

Кирәк миңа, һава кебек кирәк,
тетрәү, дертләү, дөрләү – элеккечә.
Йөрәк тутыгырга мөмкин юкса,
сулыш алган чакта көчкә-көчкә...

Өстә миңа тик бер тамчы жылы
(донъям жуйган бөтен атомнарын...)
Син күрәсең инде миндә күптән
жан тетрәтеп вулкан атылмавын.

Ят булмавым таны. Үткәннәрең
яшәгәнгә көлүемә төреп,
йә, бер сөйләш әле минем белән,
онытылып. Нәкъ элекке кебек...

Болай гына. Бер хәлемне белеп,
барлыгыңны хет исемә төшер!
дип сөйләшәп йөрим икән синең белән
күңелемнән генә. Кичер...

Бу дөньяның үзеңә үз булган
почмагына чакыр.
Кояшсызлык талчыктырды
һәм... төкәнде сабыр...

Туктап калды күчәрәндә
зыр-зыр килгән галәм.
Мин бүгенге көлүемне иртәгәдән
тик әжәткә алам.

Тәмам ятлык, тик мең катлы
бу жан тота-каба:
нидер эзли, нидер таба
икебезгә таман.

Һаман Сине күргән саен
күбрәк сагынып калам.
Олыгаям. Әллә үз-үземне алдый,
әллә аңлый алам:
меңгә телгән сәгәтьләрең,
сәбәпләрең бардыр!..
Тик... үз-үземнән тәмам арган чакта миңа
кайтып егылырга күңелеңнең
бер почмагын калдыр...

Монда бар да үзгә. Күкләр сыек зәңгәр.
Дөнья тоташ кояш һәм... яланбаш.
...Анда – ургып чапкан поезд тәрәзәндә
Улып калды болыт. Кургаш-кургаш.

Сагыш тоташ. Беләсеңме, синең сагыну миңа
Үлчәп теккән кебек! Шундый таман.
Һәм тәмәке төтенедәй төн уала анда. Ә мин монда
Син озаткан көнне каршы алам.

Үзем һаман ят шәһәргә якыная барам.
(Моңа кадәр ятсынылган. Хәзер тансык сыман!) Хак, әлбәттә –
Бу бәхетне бәяләргә кирәк. Монда син бит энә
Үз-үземнән яшырәк, дисең, мине. Ун сәгәтькә.

Ә, гадәттә... Яшь гел онытыла. Жә, тын торма!
Әйт, ни халәт соң бу?! Һәм кай үлчәм?!
...Синсез синең белән гәпләшүем. Ә анда төн. Чү!
Йоклайсыңдыр. Үзем белән үзем пышылдауга күчәм.

Төнгә кояш күктә. Мин таң көтәм.
Һәр яңа таң жирдә яңа алыш.
Дәръя даулап шашкан йөрәгеңне учларыңа кысып, синең энә
шып-шыр бушлык тарафына китеп барыш...

Ярты карыш... якынаю булган, төсә уңган
төштән никтер дертләп уянуым.
Сизмәвен дә мөмкин юклыгымны, синең язмышыңда минем
табылмаган килеш югалуым.

Ишетелә синең тын алуың кара төндә
минсез никтер жиңел сулау кебек.
...Соры бушлык тарафына юл алуың. Җан түрең
калдырам мин кайнар кояш элөп.

Тоташ яңгырлардан ялыксам да, зарыксам да,
кояшымны кире кайтар, димәм.
Ал таң ата. Күзләремдә зәп-зәңгәр күк бата,
Май югыйсә. Җанга салкын тигән.

Тәңгәллеген әйтәм: кыш һәм синең!
Салкынлыктан куырылган тиле
мәлем искә төшә, юкса йөз ел
күргән дә юк, ишеткән дә сине.

Инде оныткандай... Танысам да, томан аша гына
чалымлана ала чалымнарың.
Тик хушбуй исең?! Әллә кыш исеме?!
Синең исең бүтән табылмады...

Сарылмады синең жаныңа да
башка жылы миннән башкалардан.
...Кышны әйтәм, тик ул гына дулап
буран вальсын шулай башкарала...

Башкалада ак кыш – шуны сөйлик,
хәл-әхвәлләр сорашырга соңарылган.
Юкса... ничә тәүлек айный алмый йөрим ятлар аша мине
«Үзгәргәнме?!» – диеп соравыңнан!..

*Бу QR-код аша сез авторның
үзе укуында видеоязма
карый аласыз.*

Гүзәл Галләмова (1970) – Лаеш районы Имәнкискә авылында туган. Лаеш авыл хужаһалығы техникумын тәмамлагач, мәдәният йортына сәнгать җитәкчесе вазифасына алынганнан соң, туган авылында ике дистә елдан артык хезмәт куя. «Ялғыз көймә» (2016), «Түз, йөрәк!» (2016), «Ызандашлар» (2017), «Күңелнең дә үлчәме бар!» (2019) дигән китаплар авторы. Татарстанның Язучылар берлеге әгъзасы.

Гүзәл Галләмова

ЗӘҢГӘР КЫҢГЫРАУЛАР

РОМАН

Башта сезгә игътибар итмиләр.

Аннары сездән көләр.

Аннары сезнең белән көрәшләр.

Аннары сез җиңәсез.

Махатма Ганди

Пролог

– Ни ди? Туганнан бирле рәхәт күргән юк, диме? Син туганда, мин дә туган! Син күргән кыенлыкны, хәсрәт ачысын мин дә татыган!.. – Үпкә-сапкалы уйлар бертуганы Хәбир белән әрепләшә, аяклары үзенә буйсынмыйча Чишмәсуга, Баланлы тавына таба ыргыла... Мин нинди рәхәт күрдәм соң? – дип, изү аермыйм лабаса...

Зөлхәбирә туктап калды. Каршында – күңеленә газиз тау. Мең дә беренче мәртәбә үз-үзенә сорау бирде:

– Кирәкме ми-н?..

Тау итәге чамасыз киң иде, оеш-оеш чиялекләренә санамаганда, агач-куаксыз, гел яшел чирәмлек. Соңгы вакытта төшенкә тавыш белән сөйләшкән Зөлхәбирәнең, йөрәк әрнүе дә кушылганга, авызыннан көчле чыгуы булдымы, әллә табигать кочагында аваз салырга комачауларлык киртәләр булмагангамы – тавышы яңгырап, еракларга, җил уңае белән тау өслеге буйлап таралды. Әмма җиһаннан көтелгән җавап кайтмады. Зөлхәбирә ике кулы белән күлмәк изүен чытырдатып учлап тотты. Әйтерсез, җавапны шуннан йолкып ала:

– Кирәкме син, бу дөньяга-а? – Тавышы ачыргаланып, күкрәк читлегеннән чыкты. Зөлхәбирә дөньясы монда да кышкы шомлы җил кебек гүелдәде, кыңгырау күк чыңлады, дингез шикелле шаулады, чәйнек сыман сызгырып кайнады:

– У-ү-ү, ф-ф-ф, ч-ч-ч, сь-ш-ш-ш, щ-ц-с-с-с...

Ул жавап көтеп, озак кына Баланлы тавына карап торды. Июнь кояшы баешында кызарып киткән тау бите күнелен тагын да ярсытты, алгысытты. Нишлэгәнән дә аңламастан, күзләрән тауга төбөп, йөгереп китте.

И-и, акылсыз түгел лә, белә! Тауга табан чапмыйлар, ашыкмыйча жай белән менәләр. Юк, Зөлхәбирә, бара икән барлык мөмкинлекләрен эшкә жигеп, алга бара, юк икән – юк! Үзен кызганып, биек тауларны урап уза торган түгел, түгел...

Күнелдән китмәвеме, кайтаваз сыман һаман бер сүз әйләнә дә кайта:

– Кирәкме, си-и-ин?! – Шушы сорауга җавап таба алмавыннан гаҗизләнә, үзен белештермәс дәрәжәдә йөгерергә мәҗбүр була.

– Кирәк-ме си-и-и-н?!

Ул яшел үлән каплаган алдавыч чокырларга төшөп, тигез жирдән күтәрелеп торган ташлы түмгәкләргә сөрлөгеп, тигезлеген югалтты; чия куакларының бөгелмәс карт ботаклары киёмнәрән йолкып алды, кырык яшен куып барганда да, әле беркем кагылмаган саф тәнән тырнап жәрэхәтләде. Күлмәге ерткалануны түгел, тәнә сыдырылуны да тоймады Зөлхәбирә. Бар вөҗүдән үзен кирәксез тою хисе биләде...

Тау итәге сөзәк. Сөзәк булса да, үргә каршы йөгерү җиңел түгел. Тауга таба чапкан саен сорауга җавабы да, әрнүләрәк үртәү булып, тау итәгеннән аска тәгәри сыман:

– Кирәкми, син! Беркемгә дә кирәкмисең!

Сулуы капты, тавышы гырылдап чыга, ләкин туктыйсы килми. Чарасызлык аңлаешсыз гамәлгә әйди. Ник йөгәрә? Ник? Кая йөгәрә? Белми. Ул бары үртәлүдән жаны үрсәләнүен генә белә.

Йөгерү дигәннән, мәрхүмә әнисе кызының житез атлап йөрүен, ара-тирә чабулап алып ашыгуын өнәми иде. Уенын-чынын бергә кушып орыша иде: «Мәктәпкә баруыңны артыңнан карап калам. Хәбир дә малайлар белән салмак кына атлый. Җигелгән байталга ияргән тай кебек нигә син генә чабулуйсың? Матур гына атла-а!»

Матур гына атлап яшәп булмады шул, әни! Бик иртә бакыйлыкка күчтең. Өйрәнмәгән килеш тәртә арасына керттең. Син түгел! Син түгел, язмыш шулай итте.

«Һи әни! Син минем клубка эшкә баруны күрмәдең. Сәхнәдән халык күнеленә ирештерәсе иҗади бөөк омтылышлар жирдән йөртмәде... Исән булып, йөгәрә-чаба эшлэгәнәмне күрсәң, тагын орышкан булыр идең. Барын да аңлаучан әни булсаң да, бүгенге мәдәният дигән серле дөньяны син дә аңламас идең...»

Зөлхәбирә алагам зур ташка абынып, егылып китте. Күкрәк турысы бәрелде булса кирәк – мизгел эчендә көчле авыртудан куырылып килде. Күнел әрнүенә авырту газабы кушылды, аңын уатып: «нишләвем бу?» дигән уй йөгерде. Күкрәген учы белән тотып, жиргә утырды. Күзләрән үзәнлектәге авылга төбәде. Кичке энгер төшсә дә, ул үрдән яхшы күренә.

«Кая чабам мин? Үткәннәрдән качаммы? Үз-үземнән качам мин! Кимсенүле гомердән туеп, шуны үзәндә калдырып чабам...» – Күнеле тагын да ныграк әрни төште. Авырткан урын онытылды. Җан тилмереп сызлаганда, тән авыртуы ни соң әле ул?

– Кирәкме мин бу дөньяда? Эһе-һе... – Сыкрап, сыктанып, ишетер кеше юк дип, жәелеп такмаклап елады Зөлхәбирә. Сорау бер генә иде бу җиһанга: «Кирәкме мин?»

Елау да яхшы нәрсә икән бит. Берәздән күнеле бушап калды. Күнелгә җиңеллек килде. Торып басты. Кая барырга? Кайтасы килми! Ничек кайтып керәсе, ди анда?! Күзен дә алмыйча, түбәнлектә – авылга карап торды. Бу

үзэнлектэ миңа урын юктыр! Моңарчы эллэ ничэ тапкыр күнелдэн сөйләшкән Ходай белән, тауга менеп, кара-каршы очрашасы килде. Әйе шул, нәни чагында әнисе аңа: «Аллаһ Тәгалә галәмдә, кайдадыр – күкләрдә ул!» – дигәч, алайса нигә күрәнми дип аптырата иде. Башка аптыратмасын диптер: «Тау каплап тора аны, кызым, ләкин ул безне күрә, без генә аны күрмибез!» – дия иде әнисе. Төннәрен шул тауга менеп, Ходайның үзен күрәсе килеп, йокламыйча ятканы күп булды Зөлхәбирәнең. Кечкенәдән шундый хыялый иде, үзе кечкенә булса да, омтылышлары зур иде. Ә аннан... аннан үстә, аңлады. Зөлхәбирә энә шул чакларын искә төшереп, киң итеп сулыш алды. Ныклы фикергә килде:

– Тауның башына менәргә!!! Якынак торып, Үзеннән сорарга! Кирәксез булсам, үз хозурына алуын үтенергә!..

Инде ул йөгереп менми, ашыкмыйча, ныклы адымнар белән максатына таба бара. Караңгы төште. Кояшны офык кызыллыгын алган тау башы алыштырды. Кояш баюы аны куркытмады, киресенчә, көч бирде.

Кайда зуррак үләннәргә тотынып, кайда үрмәли биреп, югарыга таба омтылуын белде. Каян атлавы да мөһим түгел аңа. Авыр иде, эмма кире борылырга бөтенләй дә уйламады.

Чү! Бу, бу бит Яшьлек аланы! Шул! Әйтәм аны атлавы жиңелрәк сыман – тигезлек икән бит. Күңеленә рәхәт жиңеллек килде – туктап калды. Яшьлек аланына кул сузымы ара калган...

Кичке караңгылык куера. Ярсу кимегән саен шомлырак була бара. Тау күлмәгенә балитәгә тигезлек сыман бер яссылыкта жәлеп ята. Шуңа да Баланлы тавы тау өстендәгә тау сыман. Менә шушы яссылыкка элек яшьләр уенга менгәннәр. Яшьлек аланы дип йөрткәннәр аны. Әле Зөлхәбирәләр яшьлегендә дә еш менәләр иде монда. Хәзер инде илләр чит жирләрдә ял итә. Бактың исә, Баланлы тавын сурәткә төшереп, социаль челтәрләрдән карап кына да ләззәтләнәргә мөмкин. Зөлхәбирә дә еш кына шулай итә. Телефон? Зөлхәбирә кесәләрен капшады. Тәсбих килеп чыкты. Ах, мин бит телефонны өйдә өстәл өстенә куйган идем... Ә нигә кирәк ул? Кем кирәксенеп шалтыратсын, кем язсын миңа? Кемнең кадерләсе соң мин?..

Уйлар, уйлар... Ярый ла үткәннәргә яңартып, уйларга, хәтергә алып ләззәтләнәргә була! Энә шушында Минвәли, яратуын үз теле белән әйтеп, нык итеп кочаклаган иде. Элек жанлы аралашуларны Интернет кысыккламаганда, Балантау авылының һәр гашыйк егете-кызы яратуларын шушында белдергән, иңне-иңгә куеп, матур киләчәккә планнар корганнар. Тауның иң өстендә үскән карт юкәләр, наратлар, бердәнбер каен – өлкән яшьтәгә элекке гашыйкларның тәүгә үбешүләренә шаһит ич. Зөлхәбирә Яшьлек аланына Минвәли белән кулга-кул тотынышып менгәнән һич онытмас. Айлы кичтә, яшьлек таңында бит ул!.. Әйе, Зөлхәбирәнең яшьлегә таң кебек тыйнак кына чәчәк атты да, саф сөюне тоеп, кояш кебек күңел түренә күтәрелде. Кайда гына булса да, айлы кичләр кебек серле итеп, үзенә ымсындырды. Һәм... гел шулай күңел жылытасы мэхәббәт көзгә пыскак яңгырлы көннең кояшы сыман кара болытлар артына посты. Яшьлек дәрте сүнде, хурландырып ярситты, юрган асларында шыңшытып елатты... Минвәли аны калдырып, Суфияга өйләнгәннән соң, Зөлхәбирәнең күңелендә гаилә уагы тергезерлек кояш бүтән кабынмады. Бу аланга яшьләр, парлылар гына менгәнә, шушы сукмак та аның өчен ябык булды. Хәер, алай гынамы, Зөлхәбирә өчен күп ишәкләр ябылды. Ялгызлар өчен күп юллар бикле шул. Гайбәт дигән камчы сызып кына тора: һәр ялгыш адымны, һәр караңгы почмакны шымчылык итүче, һәр кыек юлны күзәтеп торучылар бар бу дөньяда.

Аптырарсың: Раббының ялгызак итеп бар иткэн Аен, күкнөң кайсы ягында ялтырап күренсә дә, гаеп эзлөп карамыйбыз ласа!..

Ә бүгөн ул беркемнән курыкмый. Һәм кеше сүзеннән куркырга кирәкмәгән дә! Бу алан яшылек хатирәләрен исенә төшереп, күңелен күтәрергә тиеш иде бит! Алай булмады шул. Зөлхәбирә тизрәк тауның иң биек урынына менү жаен карады. Алар – классташлар – чыгарылыш кичәсендә, уй-хыяллары кабул булсын өчен, кулга-кул тотынып, бер-бер артлы тау башына менгәннәр иде. Егерме бер ел элек! Зөлхәбирә, шуны исенә төшереп, әлегә мәлдә жиһан шавын басып, шул чактагы жырларны, шаярулар, яңгыравык көлүләрне ишеткәндәй булды. Ул чакта төнө дә якты иде.

«Ялгзым ай яктысында сукмак таба алырмынмы?» дигән сыман озаклап, алга таба карап торды кыз. Курыкмады, ул бер Раббысына ышана, аңа таба ашкына! Аланның сул ягынан үргә сукмак күтәрелергә тиеш. Монда эрәмәлек киңәйгән икән шул. Зөлхәбирә арырак атлады һәм... аяклары бушлыкка төшә сыман тоелды. Шул кадәр тиз булды: гәүдәсә нидер аша үтте дә суырылып, караңгылыкка төшөп утырды. Мизгел эчендә «үлүем шушы» дигән уй йөгереп узды. Котчыкмалы куркыныч хәл иде бу. Акылдан язарлык! Аңын югалтмады, әмма берни аңларлык түгел иде. Йөрәгә «чыгам-чыгам» дип дөпелди. Үлдем дип уйлады. Ләкин куллары жирне тойды. Юк, исән!.. Тирә-як дөм караңгы, күзгә берни күренми.

...Бәлки, мин үлгәнмендер? Ниятемне белдең, газиз Раббым, тау башына интегеп менеп торма, дидеңме? Их!..

Зөлхәбирә кычкырып еларга кереште. Куркып, калтыранып озак елады. Һәр нәрсәнең – елауның да ахыры бар. Тирә-ягына каранды. Шәйләнә иде инде – энә балчык стена. «Каберем шушы була микәнни? Башта жаным чыгып күккә ашарга, аннан соң гына гәүдәмне кабергә индерергә тиешләр иде бугай дип уйлады. Укыганы бар: сорау алырга тиешләр...

Зөлхәбирә, берни аңламыйча, тилемсә сыман башына нинди уй килсә, шуны озаклап уйлап, асылына төшенергә тырышып утыра...

Өч дус

Кызлар тау итәгеннән күтәрелделәр. Суфия юл уңаенда ялгзы гына үсеп торган балан агачыннан бер тәлгәш өзеп алган иде.

– Өскәрәк менгәч жыярбыз, Суфия! – диде Лилия, кырт кистереп.

Ә өстәрәк агач куелыгы башланып, мәмрәп пешкән балан тәлгәшләре тагын да матур, кызыктыргыч булып күренеп тора. Ә Суфия атлаган уңайдан, кулындагы тәлгәшен бармак битләрендә орчык әйләндергән кебек әйләндереп ләззәтләнә: әле Лилия йөзенә якин китерә, әле Зөлхәбирәнең күз алдында уйнатып ала, тәмләп капкан кебек авызын чәпелдәтә. Күңелле кызларга! Сүзсез генә елмаешалар... Көзгә кояшның жылысы киёмнәр аша үтеп, тәнгә изрәткеч рәхәтлек иңә. Кояш чагылдырган күзләр күңелнең рәхәт халәтеннән тагын да кысыла, ә шаян сүзләр әйтсә килеп торган иреннәр өзлексез елмая.

– Тәмлемә? – дип үртәде Лилия.

Суфия елмаеп, тәлгәшне Лилиягә таба сузды:

– Кабып кара!

– Абау! Ух, әче! – диде Лилия, капкан баланнарын авызында эвәләп. Һәм шундук, чыраен сытып, йотып та жибәрде. – Салкыннар баланның ачысын алды дигән булды әни. Әче-е-е! – дип сузды ул.

Суфия нечкә иреннәрен сызык сыман калдырып, рәхәтләнеп көлдә.

Зөлхэбирэ Суфия кулыннан балан алып капты. Ачы булса да, чыраен сытарга яхшысынмады:

– Баланнан балан тэме килэ инде. Ул кадэр эче түгел ич! – диде ул. Шулай дисэ дэ, кызлар сизделэр: ачы тэмнэн Зөлхэбирэ калтыранып куйды.

– Нигэ йотасыз соң аны? Матур, кызыл дип кызыгып каптым, эче булгач, өфелдэттем. Юлэр сез, кызлар! Пирогын да ашамыйм, жыярга куштылар – жыеп кайтам! – диде Суфия берез эшлекле кыяфэт белэн нәм дусларына өстен караш ташлады.

Зөлхэбирэ белэн Лилия ирекседэн елмайдылар. Житез куллы кызлар муеннарына капчык сыман итеп аскан ашъяулыкка чемлөп жыялар да авырайган саен, тэлгэшлэрне бадьяларга бушаталар. Суфияның кулы сөйлөшкөндө тик тора. Күрө – үзенөң жыйган баланы азрак.

– Жыя белмисез сез! Нэрсэ дип ашыгып эшлисез, э? – дип, тиктомалдан тузынып алды Суфия.

– Юк ла, ашыкмыйбыз, – диде Зөлхэбирэ, елмаеп. – Телең тегермән тартканда, кулың да эшлөсөн, жаныем!

– Хикмэт шунда, Суфиякай! – дип куйды Лилия, сүзне кирегэ борып: – Кызлар! Мин бит килэсе елга сөүдэ техникумына барам... – Шуның белэн серен ачканын сизми дэ калды. Лэкин үкенми иде. – Син берэр нэрсэ уйладыңмы эле, Зөлхэбирэ?

– Балачак хыялым үзгәрмөдө.

– Укытучы булам дисең, алайса?

Зөлхэбирэ сүзсөз генэ баш какты.

– Э мин кияүгэ чыгам! Сразу, унны бетерү белэн! – Суфия, үз сүзеннэн канэгаты калып, башын артка ташлап көлдө. Сары чэчлэре көлтө булып сибелде.

Зөлхэбирэ оялып калды, э Лилия тел шартлатты:

– Алай ук килешеп бетмэс ул. Өлгерерсең эле!

– Укыгач, эшлэргэ кирэк була! Эшлэмэгэч, нигэ укырга? Э кияүгэ эшлэр өчен чыкмыйлар, бик белэсегез килсэ! – Суфия классташларына карап, күз уйнатып алды.

– Бум кечкенэ, кэнишне... Ни игътибар иттерергэ тырышам инде, име, бала-чага итэлэр, жыен пацан. Рэхэттер инде ул, име, егетлэр белэн йөрү?

Суфия моның белэн генэ чиклөнөп каласы итмөдө, балан жимешен бармак битлэре белэн сытып, Зөлхэбирэгэ чэчрэтте. Үзе бу шаянлыгына куанып, рэхэтлөнөп көлдө.

– Ай-й! Юлэр, күзгэ керттең. Эче бит ул! – диде Зөлхэбирэ, тавышын күтөрөп.

– Эче түгел дигән идең бит эле.

– Тилчэ тел! Миңа төрттергенөңне болай да аңлаган идем инде. Соң, егет тэмен белэсең килсэ, йөрөп кара берэрсэ белэн!..

– Миңа кызыкмыйлар дим ич.

– Алайса, зуррак үс!

– Турникта яртышар сэгаты эленеп торам, ишек яңагына басып, бумны билгелим. Миллиметр да юк!

– Егетлэр буйга карамый инде, Суфия. Гел усал, гел эче телле син.

– Берсенэ дэ усаллык эшлэгән юк эле. Энидэн шүрли торгандыр алар. Эни бит безнең Сэлия-Усалия. – Аз гына сүзсөз торгач, Суфия Лилиягэ күз кыскан булып:

– Зөлхэбирэ, үбештегезме эле Минвэли белэн? – дип ярып салды.

Суфияның нэр сүзенэ күнексэлэр дэ, Зөлхэбирэ кызарып чыкты.

– Үбешкәнне кешегә сөйләмиләр инде, Суфия!

– Үбешәсе килә минем. Әй татлыдыр ул, ә? – Суфияның кылануы кыяфәтендә күренә иде.

– Нәкъ балан төсле, – диде Зөлхәбирә, шактый төксә итеп.

– Әчемени?!

– Үбешкәч белерсең, яме!

Суфия, кыланып, авыр сулаган булды.

– Өни миңа артыгын жыйма, диде. Бер-ике тапкыр балан бөлешә пешереп ашарлык булса, шул житкән, диде. Күп тә әле бу, – диде Лилия, килеп чыккан уңайсызлыкны жиңәргә тырышып.

Зөлхәбирә акрын тавыш белән генә:

– Килгән-килгән, берәр чиләк алып кайтыйк инде, – дип әйттеп куйды.

– Моңың урынына хөрмә үсә икән, ә, кызлар! – Суфия уена килгән сүзенә куанган сыман шәрран ярды. – Шәп булыр иде ул, ә? – дип күзләрен кысып, татлы хөрмә капкандай, авызын чапылдатты.

– Балан – балан инде ул! Хөрмә баланны алыштыра алмый. Өнигә дә, миңа да пиругы ошый. Үләм дә китәм шуны ашаганда, – диде тыныч холыклы Зөлхәбирә.

– Менә! Шуңа Пирог Халисә кызы инде син! – Суфия сүзен ничек әйтте, шулай мыскыллы кыяфәт чыгарды. – Валлаһи ялгыш әйттем, Зөлхәбирә туган! Валлаһи менә, ипидер! – Житез генә Зөлхәбирәнең баланга үрелгән кулын кушучлап тотып, күкрәгенә кысты. – Туган! Ачулана күрмә инде, теләм тик тормый бит инде, беләсең. Зинһар, яме.

Зөлхәбирә кулын кисәк тартып алды.

– Сүзеңне кайчан уйлап сөйләшә башлайсың инде син?

– Ялгыш, малай-жаным, теш аралы бит минем. Эф-ф итә дә чыгып китә... Зөлхәбирә әнисенә кушаматын искәртүгә үпкәләп өлгерде:

– Кайтыйк алайса, берәр чиләк тутырганбыз бит инде, – дип куйды.

Алар Баланлы тау итәгеннән төшөп, Яшьлек аланы аша авылга табан юнәлделәр. Нәрчактагыча, алан читендәге ялгыз каен янында туктап ял иттеләр.

– Азрак утырыйк, кызлар! Киләсе елда болай иркенләп йөри алмабыз, студент булабыз бит!

Егерме бер сәйлән

Яз иртә килде. Унынчы класс укучылары имтихан чорына керешкәнчә дип, традицияне дәвам итеп, клубта концерт куйдылар. Жырга оста Зөлхәбирә моңлы итеп жырлады. Суфия да, Зөлхәбирәдән калышасы килмичә, көйгә салып, такмак башкарды. Лилия шигырь сөйләде. Тышы чүпрәк кебек йомшап беткән «Пионер сәхнәсе» китабыннан алып, скетч куйдылар. Малайлар да күпләп катнашканга, концерт бик озын булды һәм оешкан төстә үттә. Мәктәп директоры сәхнәгә күтәрелеп, уңышлар теләде. Колхоз председателе концертларга йөрми иде, ул да сүз алгач, ник килгәнә аңлашылды тагын үзе...

– Бакчый, тезелеп торасыз – сәйләнмени? Бер айдан сезнең өчен соңгы кыңгырау чыңлар. Шула-ай! – Олы гәүдәле Сәгыйть Сәйфиевич ак күлмәгенәң якасын ныклап буган галстугын бушаткан сымак итендә дә моңсуланган кыяфәт чыгарды: – Кызым Гөлсем дә өйдән чыгып китә дип... – Нидер әйтә башлаган иде, тәмамларга кирәк дип тапмадымы, тиз генә башкага күчте: – Әйе, укырга кирәк! Тик, чыгып китәргә ашыкмагыз, яшь авылдашлар! Карап утырдым,

бигрәк кечкенәләр кебек тоеласыз. Ашыкмагыз әле, әнкәләрегезнең мичтә пешкән кабартмаларын ашап тазарыгыз, көч жыегыз! Шула-ай!

Залда көлешкән тавышлар ишетелде.

– Кызык ук түгел шул, – дип дәвам итте председатель. – Без идарәдә быел да шундый карар чыгардык. Бер елга классыгыз белән колхозда калдырырга! Бер ел эшлэгәч, көрәйгәч, китәрсез, теләгегез булса. Укырга кайчан да соң түгел! Алдагы елгыларның күбесе калды. Беләсез, бүгенге көндә авылыбызның уңганнары, горурыклары алар!

Колхоз рәисе эш аты иде, телгә осталыгы әллә ни юк. Ихлас күңелле һәм ярдәмчел булганга, халык ярата үзен, шуңа да рәиснең һәр сүзен жөпләп алкышлап алдылар.

– Тарихтан укып беләсез, Ломоносов Мәскәүгә карт егет булгач кына укырга киткән. Күсәк дип үртәгәннәр, имеш.

Халык кабат дәррәү көлешеп куйды.

– Шула-ай! Бу көздә үк дүрт-биш егет армиягә китәчәк!.. Шунысын әйтеп үтәргә кирәк: беләсез, бер-ике ай бар бугай инде, Совет сугышчылары Әфганстаннан чыгарылып бетте. Сугышлар юк, дөньялар тыныч! Шөкер! Һәм дә тыныч булсын!

Ир балалы гаиләләрне куркытып торган Әфганстан сугышының туктавы зур шатлык иде, әлбәттә. Ләкин балалары бу елда мәктәп тәмамлыйсы балантаулыларны, колхоз рәисенең авылда калырга чакыруы күбесенең күңеленә хуш килмәде. Хәер, арткы рәттән хуплап: «Яшьләр кирәк, кирәк!» – дип кычкыручы булды-булуын.

Клубтан кайтканда, апрельнең карлы-бозлы баткак юлында Суфия сөрлегә-сөрлегә атлады:

– Хәзер менә, калды, ди! Гөлсемен калсын, жәме! – Әйтерсен, рәиснең үзе белән тузынып әйткәләште ул.

Мәктәптән дә, клубтан да гел бергә кайтучы Чишмәсу урамының өч кызы, холыклары белән өчесе өч төрле булсалар да, моңарчы узара килешә беләләр иде әле. Быелларда гына каршылыктар күзгә күренеп арта бара.

«Ие, ие», – дип, Лилия сүзен куәтлөгән саен тузына Суфия. Лилия, килешмәсә дә, яраклаша ала, йә сүз жөпли, йә уенга салышып үткәрә белә. Ә Зөлхәбирәнең эче поша, ләкин эндәшми калырга көч таба. Зөлхәбирә классташы Минвәли белән нык дуслашканнан бирле, аның гел гаебен табып, кимсетеп сөйләргә жай гына эзли. Моны үзе алдында сөйләмәсә дә, Зөлхәбирә нык сизә.

Зөлхәбирәнең исә бу мизгелдә сөйгән егете Минвәли белән игезәк туганы Хәбирнең армиягә китүен күзаллап күңелсезләнүе иде. Ә үзенә килгәндә... Әйе, Зөлхәбирә дә институтка, физматка керергә уйлап тора. Әнисе ни дияр? Үзе хыялын белдерергә дә яхшысынмый. Алар бит ялгыз әниләренә ике бала. Хәбир – армиягә, ә кыз укырга китеп барса, әниләре нишләр? Башы тулы энә шундый уйлар.

– Мин авылда калам, Суфия! – диде Зөлхәбирә, сүзне юри башкага борырга теләп. – Без икебез дә арык синең белән. Пред кабартма ашарга кушты. Бер ел кабартма ашагач, икәү китәбез, яме!

– Кабартма, кабартма! Калам дип күзеңне агартма! – Суфияның ачуы ташыды. Зөлхәбирәне үзеннән этеп үк жиберде. Менә шул чак арттан Минвәли атлавын күреп, ачуы тагын да артты, үзен тыя алмады:

– Дурак мәллә мин авылда калырга, – дип кычкыра төште ул. – Китәм, кайтмыйм да мин монда. Ржинкә бутуен өстерәп, ферма юлында энә Гөлсеме йөрсен! Зөлхәбирә йөрсен! Мыштым гына атлайсың, калыргадыр әле исәбең?! Укытучы булам, диюче!

– Калам шул.

– Кал шул! Артыңнан бер километр сөйрәлеп Минвәлинең килә энә, бар, кал!..

Зөлхәбирә унайсызланып куйды. Концерт мәшәкатчеләре белән, аннан колхоз рәисенең авылда калырга кыставыннан, әниләрен ялгыз калдырмас өчен Хәбир армиядән кайтканчы авылда калырга микән дигән уйлар белән күңелсезләнеп, сөйгән егетенең һәрчактагыча озата килүе дә ничектер исеннән чыккан иде бүген.

Зөлхәбирә өйгә кергәндә, игезәге Хәбир инде йоклап киткән, ә әнисе кызын көтә иде. Тик торырга күнәкмәгән куллары шәл бәйли. Бергәләп чәй эчкәндә, шуны аңлады: Хәбир әниләренә колхоз рәисе сүзен ирештергән икән инде.

– Кызым! Калмыйсың авылда. Укырга кирәк! Син бу йорттан очасы кыз бала. Укуың яхшы. Хәбир армиягә китә, мин ялгыз кала дип, тормышыңны авыл белән бәйлесе түгел! Бер ел колхозда эшлэгәч, авылга күнәгәсең ул. Вақытыңда кит! Сәгыйть әйтер, әйтми ни. Паспорт бирми интектереп, авылга беркеткән заманнар артта калды. Укы, кеше бул! Ике ел бер нәрсә түгел ул. Хәбир армиягә барыр да, кайтыр да. Аннан тагын күз күрер. Егетнең белән дә матур гына йөрегез! Әйтер сүзем шул. Ул малайның да, ни атлы әле Кадыйр малае, армиягә барып кайтасы бар. Син укый торырсың. Вәт, шулай, кызым.

Зөлхәбирәнең йөзенә кызыллык йөгәрде.

– Минвәли исемле. Рәхмәт, әни! – диде ул, оялып кына.

Белә шул әнисе егет белән йөргәнән. Минвәлинең дә әти-әнисе дуслыкларын белә. Кадыйр абыйсы очраган саен: «Безнең килең!» – дип шаярта. Сөешеп йөрүләренә бер ел тула. Минвәлинең ике кыз туганы бар. Алар да Зөлхәбирәне бик якын итә. Зөлхәбирәгә Минвәли бик ошый. Беләкләрендә көч уйнатып, спортзалда волейбол, баскетбол уйнаганда, кызның күңелендә соклану, ярату хисе гөжли. Үзе сиздермәскә тырыша. Муеннан гашыйк ул аңа. Һәм... кабарыңкы кара чөчлө, озын зифа буйлы, чиста ак йөзгәндә килешле нечкә генә мык тибрәнгән егеткә кем битараф була алыр икән?! Бигрәк тә сине хөрмәт итеп, кайгыртучанлык күрсәтсә, мәхәббәттен белдерсә! Белдермәсә дә, Минвәлигә Суфия да гашыйк бит әле. Көнләшүен яшереп тә тормый. Суфия белән Зөлхәбирә икесе ике гаиләдә яшәп, асылда бер ата балалары булсалар да, көндәш әниләре бер-берсә белән тату яшәмәгәннә, туганлык хисе бөтенләй юк. Соңгы вақытта аралашулары да Лилия белән дус булганга гына.

Зөлхәбирә бүген дә йокы алдыннан Минвәлине күз алдына китереп ятты. Дымлы кулларына тотынган кебек булды. Ак йөзгә күзләрен тутырып караган сыман хис итте. Тукта, ә күзләре, күзләре нинди төстә соң әле? Нич белми Зөлхәбирә. Шул күзләргә караса, югалып кала... Бик, бик рәхәт аңа. Күзләрен йомса, Минвәли белән янәшә басып торганны шәйли. Кабат кулларыннан кысып тоткан кебек була. Кызык, аларның мәхәббәте көннән-көн көчәя. Мәктәптә бер-берсенә тартылалар. Аерылышасылары килми. Кыңгырау чыңлап, дәрәс башлангач кына, аерым парталарга утыралар.

Ә бүген алар чын күңелдән, беренче тапкыр тартынусыз үбештеләр. Шул мизгелне исенә төшергәч тә, тәнненнән рәхәт бер ләззәт үтте. Ә үзе, оялып, тиз генә баштанаяк юрган белән капланды. Һәм елмайган килеш йокыга китте...

Кыш буе кар күп яуганлыктан, Баланлы таудан эреп төшкән көрт сулары инешне ярыннан ташытты. Әле ике ай элек кенә атна ахырында клубка чыккач йә спортзалга волейбол уйнарга баргач, тиз генә таралмыйлар, клубтан

эйлэнгеч юлдан – инеш буен урап кайталар иде. Унынчы класс укучыларының уйлары житдирэк: уен-көлкеле сөйләшүләр дә элеккечә түгел – чама белән генә. Хисмәт тә караган киноларын, гадәттәгечә, жентекләп сөйләп тормый. Алар классындагылар һәр сишәмбе була торган политинформация дәресе башланганчы: «Время»дан ни күрсәттеләр әле?» – дип, белгәннәрен дә Хисмәттән сөйләтәләр иде. Ә аңа шул гына кирәк, барысын да тәфсилләп сөйли.

Бүген сораганны да көтмәде. Әмма кәефе юк иде.

– Пред теге көнне клубта Әфганстанда сугыш бетте, дип кенә әйтеп куйды. «Время»да Грузиядә булган митингны күрсәттеләр энә. Болганалар анда. Бер якта – халык, икенче якта – солдатлар... «СССР таркала башлады!» – дип борчыла эти. Ил бер бөтен булса гына яхшы, дип әйтә. Литва да суверен, ди хәзер, тагын кайсыдыр ил. Солдатлар өчен әйбәт түгел бу, ди. Дөнья күргән кеше эти – «палитически абразованный» ул безнен.

Сәяси хәлләр аларны кызыксындырмаса да, бу юлы Хисмәтне урынсыз сөйләшүдә гаепләүче юк. Кайсы телевизорыбыз күрсәтми, кайсысы караган да юк, диешеп, инешкә таба ашыктылар. Егетләр-кызлар, гадәттәгечә, Чишмәсу аркылы салынган агач күпер буена жыелдылар. Уйчан карашлар Баланлы тавының карлы түбәсен, ара-тирә үскән наратлар яшеллеген, берәз кардан арчылган каракучкыл тау битен күзлө. Тауга яз төсмере кергән! Хәер, бу табигать уянып килүдән генәме икән?! Үзләрен белә-белгәннән бирле (унжиденче яз!) күз каршында булган тауга моңарчы әллә ни исләре китмәгән икән шул. Дөньяга карашың үзгәрсә, табигатьнең кышкы йокыдан уянуын тауга бер күз салу белән үк бөтенләй башкача күрәсең икән...

– Яшьтиләр! – диде мәһабәт буй-сынлы Хәбибрахман. Мәктәпнең комсоргы, кая барса да, оештыру эше белән яна. Монда да вазифасын онытмады. – Соңгы кыңгырау көнне Яшьлек аланына менәргә тәкъдим итәм. Кем риза – кул күтәрүгезне сорыйм!

Барысы да шулашып, кул күтәрделәр.

– Минем план бар иде.

«Әйт!» диештеләр классташлары.

– Чыгарылыш кичәсе көнне, авылыбыз традициясен дәвам итеп, таңны каршылайбыз бит инде?

– Әйттең сүз! Каршыламыйча?!

– Менәбез, Хәбибрахман!

– Безгә житкәч кенә нинди традиция бетерү ди ул?! – диештеләр егетләр-кызлар.

Хикмәтле сүзен ахырга калдырган икән:

– Ә ул көнне яңгыр яуса?

Классташлар табигать кочагында юешләнеп, бар рәхәтнең юкка чыгуын күзаллап, күңелсезләнеп калдылар.

– Яхшы хәтерлим, биш ел элек Рамил абылларның чыгарылыш кичәсе көнне яңгыр койды. Кая учак ягу, кая таң аттыру булсын ди аларга?! – дип куйды Хисмәт.

– Башыма бер фикер килде, яшьтиләр. Әйдәгез, боз китеп, жир берәз кипшү белән, имтиханнар башланганчы, аланда штаб казыйбыз.

Кайсылары күзләрен очкынландырып, Хәбибрахманга текәлдә, кайберләре аңлашылып бетмәгәнә, бер-берсенә карашып куйдылар.

– Мин былтыр ук бер урын карадым. Аланнан берәз читтәрәк, аз гына сөзәк жир бар, шунда баз сыман нәрсә казып, өстен каплайбыз да баскыч

төшөрөбез, әйеме? – Комсорг өмет белән иптәшләрә йөзәннән теләктәшлек чалымнары эзли. Барысы да телсез калган сыман аңа текәлгән. – Нәрсә шул кадәр сәер итеп карап торасыз? Алачык итеп жир өстенә ясасаң, малай-шалай ватарга мөмкин. Аңламаслык нәрсә юк бит инде! Нәрберебезнең бәзә бар әвәслек астында. Киноларда күргән жир астындагы сугышчан штаб, мәсәлән.

– Аха, егерме бер кеше сыярлык итәр өчен, беләсеңме никадәр зурлыктагы баз кирәк? Палатка корыйк, шалаш ясасаң да шәп кенә.

– Юк, баз казуның романтикасы бар. Тирән итмичә казыганда, тугыз малайга ни инде ул, егетләр?

– Казыйбыз, брат, – диде Минвәли, Хәбибрахманның иңбашына дусларча кулын салып..

– Менә бу егетләрчә, ичмасам, – дип, Суфия дә аваз салды.

Жир кипшү белән штаб казырга һәм аны беркемгә дә әйтмәскә сүз бирештеләр. Классташларның таралышасылары килми иде.

Хисмәт күтәрәнке рухта аваз салды:

– Иптәшләр! Мин тәки «Маленькая Вера»ны карап кайттым бит, Рамил абыйга иярәп.

– Йә, ничек соң ул кино? Сөйлә! – диде Булат, үзалдына кәефләнәп.

Хисмәтнең авызы жәелде, күзләре ялтырады.

– Юк, сөйләмим. Кызлар бар!

– Беләм инде, оятсыз кино ул!

– Ну, шәп инде, егетләр! Авылга тиз генә килмәс шул ул. Матайлар белән җилдереп кенә, районга барып карап кайтырбыз. Рамил абый бие озын булганга гына билет ала алды. Сугыш анда билетка. Телевизорда күрсәтелгән союздаш республикалар митингысы ерунда ул!..

Егетләр елмашып, кызлар оялышып, кем читкә таба, кем жиргә карады. Зөлхәбирә яман сүздән ышыкланган сыман Минвәлигә сыенды. Әмма беркем берни әйтмәде.

– «Интердевочка» дигәне бар әле тагы... – дип ярып салды Хисмәт.

– Ярар, булса! – диде усал тавышлы Суфия. – Синнән сорамадылар бит әле. – Аның нигәдер кәефе китә иде.

– Әйе, Хисмәт, хисләнмә, яме, – дип, Суфияның сүзен жөпләде Лилия.

Сөйләшүнең тәме китте. Бераздан саубуллашып, Зөлхәбирә белән Минвәли төркемнән аерылып, кайтыр юлга чыктылар. Алар артынан:

– Ике сөйлән читкә тәгәрәде, – дип көлдә Булат.

Тәүге таң

Минвәлинең әтисе Кадыйр, күп ашлык суктырган өчен «Уңыш бәйрәме»ндә куе зәңгәр төстәге бишекле «Урал» мотоциклы белән бүләкләнгән иде. Әлбәттә, бишеген салдырып торганнар. Аңа утыру да бер мәртәбә иде.

Мотоциклга утыргач, ул егетнең күлмәгеннән каптырып тотты. Минвәлинең дә кызының кулы кагылуга, күнеле җилкенде, газга басты. Ә Зөлхәбирә, тизлектән куркып микән, Минвәлине биләннән кочаклап ук алып, егетнең киң җилкәсенә янагын куйды. Аның егет кочагына сыенып, күп тапкырлар басып торганы булса да, үзе кочаклаганы юк иде әле. Шулкадәр рәхәт минутлар иде бу. Тимер чапкын җиһанны рәхимсез кисеп бара. Ә, юктыр?! Берничек тә рәхимсез була алмый ул! Ихлас сөю хисе белән өрәтелгән ике яшь йөрәк җиһанны ерып, Яшьлек аланына ашыга, керсез саф хисләрен иярләп, олы тормышның үренә беренче

учакны ягарга ашкына. Эйе, беренче! Эмма ул учак ялгызныкы да, парлыныкы да түгел. Ул яшылекнең хыялый уйдан туган күмәк учагы!..

Яшылек аланы гасырлар буге үзгәрми. Наман шул! Шул ук аланлык... Бары агачлары гына картая бара. Аска карасаң, әүмәкләнәп тәгәрәп төшәрдәй сөзәк тау итәге; ә аның итәк очында саф күз яшәдәй чиста сулы инеш ага. Тауның уң як өлешендә балан агачлары үсә. Авылының исеме дә шуннан килеп чыккан дип фаразлана. Алтын көзләр житкәч, балан куакларының яфраклары кызгылт-көрән төскә кереп, балан тәлгәшләре кызыллыгына кушылгач, тирәлек янар тауга әйләнә. Өскә карасаң – серле биекле! Менү жиңел түгел! Түмгәк-түмгәк ташлы, урыны-урыны текәлегә белән баш әйләндергеч. Барыбер ымсындыра! Балантау авылының һәр чыгарылыш класс укучылары менә анда. Ак ташларга утырып, таң аттыру – балантаулыларның горейф-гадәте!

Яшь йөрәкләр кабызган учак телләре күккә үрли... Шаярдылар, уен-көлкә тынмады. Һәркем учакка чыбык-чабык ташып салды. Күңелләрдәге уртак хыяллар, имтиханнар тапшыру турындагы борчулар, һөнәр сайлау сер булудан туктап, уртага салынып сөйләшәнде.

Учак ялкыны наман күккә үрли... Вакыты-вакыты белән өтеп ала. Учак – учак инде, пешерә дә, кабат үзенә чакыра, күңелне канатландыра.

Булат, гадәтенчә, бөдрә чәчен сыпырып куйды да гитарасын алып, уйнап жырлап жибәрде:

Бөдрә чәчәң тараладыр,
Таратып караган юк.
Нинди була ул мэхәббәт –
Яратып караган юк.

Суфия, житез генә Булат янына килеп басты, бер кулын егетнең иңбашына куеп, жырға кушылды:

Аклы күлмәк кигән идем,
Итәкләре киң икән.
Сандугач сандугачка тиң,
Ә мин кемгә тиң икән?

Ә кушымтаны алар бергә жырладылар. Булатның көчле, матур тавышы янында Суфияныкы чак ишетелә:

Әй гитара, әй гитара,
Көмеш микән кыллары?

Ничек кенә булмасын: жырдамы, сөйләшүдәме, ир-егетләр тавышына хатын-кызныкы да кушылса, тормышның күзгә күренмәс үлчәве тигез тирбәлә кебек. Хәзер дә менә шулай булды. Жыр күңелләргә жилкендерде. Һәрберсе ниндидер ризалык кичерә иде.

Жыр! Нинди халәткә генә кертмисең син кешене?! Караңгы төндә бүген ничә күңелдә учак кабынды?! Ул ялкынсыз, утсыз учак әле пешерә, әле тундыра. Ул, ул – мэхәббәт дип атала бугай... Ә кем әйтә әле аны ялкынсыз, утсыз дип?!.

Минвәли аланнан ерак китми генә чәчәк эзләде. Ай нуры, учак яктысы төшкән аланда бары бер генә кыңгырау чәчәк күренде. Тапканына канәгәтләнәп, ул да булса кыңгырау чәчәк булуына куанып, тиз генә учак янына ашыкты... Ә

Зөлхәбирә шулкадәр чибәр, хәтта озынча борыны да шулкадәр килешә үзенә. Ул күпне күргән Баланлы тауның барлык сагышын моңлы авазына салып, жылләргә тарата сыман. Әле генә гел көләргә эзер иптәшләре моңсуланып калган, хәтта безгә бөкрәя төшкән сыман. Учак ялкыны йөзләрендә туктаусыз уйный.

«Штаб»ка бер-бер артлы төшөп карадылар. Егетләр алдан ук шәмнәр алып килеп куйган булганнар. Хәбибрахман әйткән өстәл юк, уртада агач әржә генә тора. Жирдә төпләмәсә белән ниндидер газета ята. Мөгаен, жәеп утыру өчен кемдер алдан кайгырткан. Хәбибрахман кабызган шәмнәр рәтләп янмадылар – төтәсләнделәр. Шуңа да баздан тиз менделәр. Зөлхәбирә төшмәгәч, Минвәли дә өстә калды.

– Нигә кирәк булды инде моны казу, иптәш комсорг? Барыбер яңгыр яумады бит? – дип әйтеп куйды Хәбир.

– Ни дигән сүз инде бу?! Яумавы яхшы бит. Шундый жылы төн, их!

– Безнең бәхеткә! – диде Лилия, киң сулыш алып.

Утлы адым

Бер Халисә генә түгел иде шул балаларын укытасы килүчеләр. Сәгыйть Сәйфиевичның чыгарылыш укучыларын колхозда калырга үгетләве хупланмаган сүз булып аңлашылды. Һәрберсе китәргә жыенды. Классташларның очрашулары сирәгәйде. Шундый көннәренң берсендә Суфия Лилияләргә килде. Нияте – беләсә килгән сорауларына җавап табу иде. Әтиләре авырганга кәефе дә начар. Белә иде – терелә торган түгел...

– Бер классташны да күргән юк минем... Зөлхәбирә конкурстан үткәнме икән? – диде ул ерактан урап тормый гына.

– Үтмәгән шул. Нишләргә дә белми. Өеннән чыкмый ята. Минвәли минем янга көн дә килеп, чакырып чыгар, дип аптыратып бетерде. Әнисенә әйтергә уңайсызланып йөри Зөлхәбирә. Кара аны, беркемгә дә әйтмә моны!

– Юк, миннән кайчан сүз чыкканы бар инде. Ә калганнар?

– Зилә университетка кергән.

– Ай-яй! Чатан гына үзе, ә, кергән диген, ә?! Кызганып алганнардыр инде.

Лилия Суфияның бу сүзен ошатмады.

– Бишлөгә биргән ул имтиханнарын. Син беренчесен үк бирә алмадың да барлык кешене пычратасың. Алай итмә, Суфия. – Лилия үзе дә студент булу-булмавына шикләнә иде. Алдан белешкән, «майланган» танышның сүзе әлегә билгесезлектә тора. Шуңа да Суфия сүзе аның күңеленә сыймады.

– Әзерләнмәдем дә мин. Әзерләнсәм, керә идем. Ярты авыл «Теплоконтроль»дә эшли. Тулай торагы бар. Миңа китү важно...

Өлешчә белсә дә, Зөлхәбирә һәм Хәбир белән Суфиялар гаиләсенң тарихы турында күбрәк кызыксына иде Лилия. Шуңа да нәкъ менә хәзер сорарга булды: – Суфия, синең әтиң Мәхмүт абый иң беренче кемгә өйләнгән соң ул?

– Әти берьюлы ике куян артыннан куган. Безне калдырып, Зөлхәбирәләренң әнисе Халисә апага өйләнгән. Өйләнсә дә, әни белән араны суытмаган. Ә әни миңа йөклә калган. Мин бит чекри, беләсез. Гел аларга бара идем дә, әни өйрәтеп жибәргәнчә, әтиңең алдына менеп утыра идем. «Сине сагындым, безгә кайтыйк инде!» – дия идем. Халисә апа белән әти әрләшәләр иде. Нәрсә дип әйтешкәннәренә кадәр кайтып сөйли идем. – Суфия көлә-көлә сөйли. – Ә әни, тагы да өйрәтеп жибәрә иде мине. Мин чатнатып сөйләшкәндә, Хәбир белән

Зөлхэбирэнең әле юньләп теле дә ачылмаган, Халисә апаның итәге астыннан чыкмыйлар да иде. Кыргый иде алар. Мин шулай көндөз килеп йөри торгач, төннәрен Халисә апа әтине куып чыгарган чакларда ул вакыт-вакыт бездә кунып китә иде. Аннан әни аны жәлләде. Бөтенләйгә бездә торып калды. Халисә апа әнидән көнләшә иде бит ул. Зөлхэбирә дә көнчә! Мин Минвәли белән сөйләшкәнгә дә кара көя. Әллә иреме ул аның? Классташ кына ул аңа. Миңа да!

Лилия килешмичә башын чайкап куйды.

– Суфия! Киресенчә түгелме соң? – дип елмайды ул.

– Мин көнләшәмме? – Суфияның борын яфраклары киңәйде, агарды, йөзөндә нәфрәт чалымнары пәйда булды. – Кит әле, нишләп көнләшим ди мин аннан? Казан егетенә кияүгә чыгам. Ул фатирлы, машиналы булачак! Кайтмыйм да мин авылга! Туйдым. – Суфия килештереп кенә кулын муеныннан сызып күрсәтте. – Әти безгә килмәсә, мин иркә кыз булып, матур киенеп кенә йөргән булыр идем. Нәрсәгә кирәк булгандыр ул? Гарык иттеләр гомер буге әрләшеп, сугышып... Әй-й... – Суфия йөзөн чыгып, читкә карады да кулын селтәде.

Жәйге матур тыныч кич. Халисә иркенәп эшләде. Күңеле гадәттәгедән дә тыныч, басынкы иде. Сыерлар да шундый күндәм бүген: берәмләп аранга керәләр, савылып беткәч, ашыкмыйча гына чыгалар. Әйтерсен, бар жиһан, һич ялгышмыйча, бер тәртипкә буйсына. Хәтта Усали кушаматлы чыгымлаучы сыеры да (үртәлгән көннәрендә көндәше кушаматы белән орышкалый, Халисә) кермичә жәфалап, кудырып йөртмәде, тыпырчынмый гына саудырды. Әле Халисәнең савылмаган өч сыеры бар иде, уылдап үкереп эшләп торган мотор тавышы астында ишетелсә дип, кулдашы Мәүва кычкыра иде:

– Халисә-ә! Әкрәбикә! Нишләвек бу? – Аптыраудан күзләре шар кебек булган Мәүва сәерсенеп, сораулы караш ташлады. – Бетердем! Көтәм! – дип терлекчеләр йортына ишарәләде.

– Кайт! Көтәм! Тау буйларын әйләнеп кайтам, – дип кычкырды Халисә, кулы белән кайтыр юлга ишарәләп.

– Ә, ярар алайса. Мин ашыгам, кайтам, яме?! – диде хезмәттәше тавышын төшермичә.

Халисә риза булып баш какты. Юк, ашыгасы килми иде аның бүген. Әллә нәрсә шунда, күңеле сүрән. Жай белән генә эшен бетереп, иң соңында гына сөт ташучы машинага сөтен салды. Чиләкләрне, саву аппаратын юып, махсус урынга куйды, юа-юа унып беткән зәңгәр сатин халатын салып, элгечкә элде, шофёр һәм көтүчеләр белән жылы итеп сабуулашты.

Тауга карап, акрын гына авылга таба атлады ул. Әкрәбә генә караңгы төшөп килә. Дөнъя нинди матур! Тынлык, серлелек! Тауга карап гомер итә Халисә. «Тауга карап тау булып булмый!» – дия иде әнисе. Тау үргә чакыра... Якыннан гына түгел, өй тәрәзәсеннән дә, караңгы тауга карап, авыл халкы йоклаганда, күпме шәл бәйләде ул! Шул тәрәзә буендагы өстәл янына басып, туйларга күпме чәкчәк, ничаклы бәләш пешерде. Үзән Баланлы тавында басып торгандай итеп күзаллап, концертларда жырлады, үзалдына моңланып, күпме күз яше түктә... Ялгзың игез бала үстөрөп, кеше рәтеннән атлаулары, ай-һай, ничек авыр. Ничек тә укытасы, кеше итәсе иде бит! Хәбир район үзәгендәге училищедә шофёрлыкка укыйм, диде. Унсигез яше тулгач, улын бу көздә үк армиягә алырга мөмкиннәр. Кызы имтиханны биреп кайтканнан бирле, конкурстан үтүен тели, ә үзе никтер бик борчыла. Аңламый да, япа-ялгыз калудан куркумы, укыганда, ярдәм итә

алмам дип борчылуымы – аңлашыла торган халәт түгел иде бу анага. Дөрөс, саклык кассасында акчасы бар барын. Мәхмүт Сәлиягә күчкәннән соң, сыеры игез бозау китергән елны берсен үстөрөп сатып, ашыйсын ашамыйча, киясен кимичә, сигез йөз сум итеп, процентлыга салып куйган иде. Арта-арта мең сумнан арткан инде менә. Бер сыер акчасы булган! Сөенеч! Ирсез ялгыз башка бит ул!

И-и Баланлы тау! Артык биек тә түгел инде син! Ә менеп булмады түбәнә. Толлык һәрчак итәктән тартты. Баш гел түбән иелде, күнел һаман сүрән булды. Байтак кына ачы балан белән сыйладың – йөзнә чыттырдың... И-и баланлы, кыңгырау чәчәкле тау! Ә барыбер күнелгә якын, матур син!

Халисәнең балан бәләше ашыйсы килеп китте. Бик ярата ул аны. Игезәкләр, кул астына кереп ярдәм итә башлаганнан бирле, ел саен, балан өлгереп, беренче салкыннар төшкәч, күпләп жыеп кайталар. Ул мичтә томалап пешереп, кышка әзерләп куя. Кышларын да әчкелтем-татлы бәләшләрен пешереп, сыйланалар. Авылдашлары мәжлесләргә пешерүен сорасалар, гозерләрен үти. Авыл халкы аны, кайсы Халисә дип сораганда, «пирог Халисә» дия торгач, исеменә кушамат булып тагылды ул. Бүген дә вакыт соң дип тормас иде, пешерер иде дә, Зөлхәбирәсе узган ел берничә тапкыр барып жыйган баланны пешереп бетерде шул инде. Йа Алла, нинди балан тәгамлисе килү икән бу? Тансыкклауны сабырлык белән бастырды. «Гомерләр бирсен, Ходай! Көз житәр, ашарбыз, Аллаһ бирсә», – дип уйлады ул. Ә менә Сәлия белән уртақ ире Мәхмүт Газраилне көтә икән, баланнар тәмләргә көзнә көтеп ала алмас, диделәр...

Хәбир дә, Зөлхәбирә дә әниләренәң кәефе булмавын сизделәр. Икенче гаиләдә гомер итсә дә, бер авылда яшәгәч беләләр: әтиләре үлем хастасы булып, урын өстендә ята. Инде кояш баеп, караңгылык иңеп килә иде, тагын да караңгырак булып, ишектән юан гәүдәле Сәлия килеп керде. Нич тә көтелмәгән кеше булуыннанмы, йөрәгенә ярамагангамы, Халисә дерт итеп сискәнәп китте.

– Нихәлләр! Килдем әле. Куып чыгармасагыз. – Көр тавышлы Сәлия шул рәвешле аваз салды.

Игезәкләр Сәлия бусагадан үтү белән житез генә алгы якка чыгып киттеләр. Халисә, чынлап та, көндәш булып яшәгән Сәлияне бусагасыннан атлап керер дип, нич тә уйламаган иде. Өдәп-эхлак белән гомере бие исәпләшәп яшәгән хужабикә теләр-теләмәс кенә йөзәнә елмая кундырды:

– Нишләп куыйм, ди? Килгән кешегә капка-ишек ачык. Түргә уз, димим. – Олы мич буена өстәл яныннан артсыз урындык китереп куйды...

– Утырып тормыйм. Беләсендер, Мәхмүтебез авырый... Саташа, алмаша. Сина эндәшә. Кичә әйбәт иде әле, озаклап сөйләште. Тозлы алма ашыйсым килә, диде. «Каян алыым?» дим, тозласам да, тиз генә өлгерми бит әле ул. Ә ул инде... (Сәлиянең тавышы югалды, яшенә төелде) сүнәп бара. Бер мәл әйтә: «Халисәдә бардыр», – ди. «Әлеккечә агач кисмәккә, арыш саламы белән аралаштырып тозлагандыр», – ди. Алмашамы дисәм, үзе: «Барма, сорама!» – ди. Әрләшәп йөрер дип уйлыйдыр, шуңа синнән сорамаска әйтәдер дип, бүген килдем инде менә. Үлсә, үкенечә булыр. Аның хакын хаклап килдем катыңа. Булса, кызыңмы йә улыңмы булса да китереп китсен әле.

Халисә мичкә терәлдә дә бер ноктага төбәлеп, уйга калды. Баз түренәң караңгы почмагында, ашалап бетмәгән әнис белән антоновка алмасы тулы агач кисмәк күз алдыннан үтте. Ул Мәхмүт яратканча, арыш оны һәм балдан ясалган сосланы арыш саламы белән катлап, ара-тирә карлыган яфрагы да тезеп тозлаган иде. Әйе, ире яратканча, Мәхмүт үзе өйрәткәнчә...

Әлек ире, салкын тидереп авырганда да, «тозлы алма ашап кына терелдем»,

дия иде шул. Агачыннан өзөп алган алманы да тоз сибеп ашый торган иде. Менэ хэзер ачу белэн «тозлысы булмаса, алмагачтан өзелгәнөнэ тоз сибеп ашасын!» дип кенэ айтер иде лэ Халисэ, эмма вакыты ул түгел, кеше кадэр кеше дөньяда соңгы тэгамнэрен жыя...

Халисэ гомерендэ беренче тапкыр килгән кешене капкага кадэр озатмады. Сэлия ишекне ябу белэн кунакка үзе тэкьдим иткән урындыкка лап итеп утырды. Сэлия белэн бер авылда яшэп, бер сукмактан йөрөп, унике ел эчендэ беренче тапкыр сүз алышулары иде бу. Аларның сүзлэре гел шул бер Мэхмүт турында булырга язган икэн. Моннан унике ел элек тэ, хэзер дэ... Үпкэлэр күптэн онытылган инде, язмышка да буйсынылган иде. Тик барыбер Сэлиянең бусагасыннан атлап кермэячэк Халисэ. Ул утырган килеш салкын мичкэ сөялде дэ яшыле күзлэрен бер ноктага төбэде.

Авыр бэдэнле Мэхмүтне ябыккан авыр хаста буларак күзаллап карады. Ахыр чиктэ тэрэээ буена килеп, караңгылыкка төбэлде. Кинэттэн борылып, шкаф эчендэге чите китек касэдэн гэрэбэ муенсасын кулына алды, аңа озаклап карап торды. Аннан елмаерга тырышып, муенсаны муенына такты. Кэефе киткән саен кулына гэрэбэлэрне ала... Йөзөнэ сарган сагышлары тарала, иреннэренэ елмая куна. Бүгөн дэ гэрэбэ муенсаны муенына тагу белэн күңеле күтэрелеп китте. Жңиңел адымнар белэн мич башыннан Мэхмүт истэлеге булган тутыкмас корычтан ясалган кечкенэ чилэкне алды. Озак тотылмаганга кат-кат юды. Эллэ ни шунда, каядыр жаны ашкына, кабалана. Уйлары Мэхмүт белэн аралаша... Акрын гына атлап килеп, иңбашына кызы башын куеп кочканына да сискэнep китте Халисэ.

– Әни-и! – Зөлхэбирэ ялварып әнисенэ карады. «Тынычлан!» диюе!

– Кызым! Бездэн калмасын! Үлсэ, үкенечкэ калыр, – дип, әйтэсе сүзлэрен тезде, Халисэ. – Әйдэ, яктыртып торырсың. Менэ шырпы! – Ана кызы кулына шырпы тоттырды. Үзе дэ бер капны кесэсенэ салды. – Яктыртуың да ул кадэр кирэкмэс, янымда булуың кыюлык өстэр. Шушы нэни чилэккэ тозлы алма тутырып алып меним. Хэтерлисезме? Имэн кисмэкне, алманы тозлап эшен бетергэч, атагыз белэн икебез төшерэ идек базга. Үткән көз Хэбир төшереп куйгач та: «Жүнлэп ашалмый да, нигэ мәшәкатьләнэбез», – дип, үз-үземне эрлэгән идем. Менэ атагызга соңгы тэгамнэрен жыярга кирэк булган икэн әле ул.

– Әйтмэ атагыз дип!

– Кызым! Алай димэ. Ата белэн ананы сайлап тумыйлар. Сезнең атагыз берү генэ! Алып менү белэн икегез илтеп кайтыгыз! Дөньялыктагысы дөньяда калсын!

Зөлхэбирэнең Суфияларга аяк та басасы килми иде.

– Вакыт соң инде, иртэгэ иртэн барырбыз, әни, базга да иртэгэ төшэрбез.

– Жэйге кичтэ бу вакытта беркем дэ йокламый. Авыр хасталы йортта төн йокысы юк та юк. Үлеп тэ китэргэ мөмкин... Жэйге төн саламэт кешегэ генэ кыска ул... Әйдэ, кызым! Төшмэгән баз түгел!

Зөлхэбирэ ирексездэн әнисенэ иярде. Чынлап та, әнилэре куркусыз иде аларның. Сарайны ачып керделэр. Керосин исе, эллэ бензин исеме, тэгаен белмәде Зөлхэбирэ, күңел болгаткыч ис борынны яра. Монда Хэбирнең мотоциклы да тора, керосинлы фляга да бар. Чыгарылыш кичэсе көнне, мотоциклы авып, багыннан бензины түгелгән иде булса кирэк. Сарайда көчле ис шул көннән бирле саклана. Әнилэре сарайның туфрак идәннән шул түгелгән өлешен көрэк белэн алып түгэргэ кушкан иде. Тик Хэбирнең һаман да кулы тимэгән булса кирэк.

– Кызым, мин яктырт дигэндэ генэ сызарсың шырпыңны яме. Мин жүрен аягым белэн тойсам, кайда икәннән чамалыйм...

Әнисенә якты булсын дип, баскычтан түбән төшкәндә, Зөлхәбирә шырпы сызды. Әнисе төшкән саен аңа куркынычрак була бара иде. Караңгыда яктылык сирпүче гәрәбә муенса күренеп китүе дә күнеленә ныклык бирмәде. Ул дөм караңгылыктан шүрли, шуңа да, кызыксынса да, таудагы «штаб»ка да төшмәде. Әнисе дөм караңгы базга төште дә юк булды. Шырпы янып бармагына таба килә. Зөлхәбирә бары шырпыга таба гына карап тора.

– Ай! – Ялкын бармагына таба килеп пешереп алды. Янып бетмәгән шырпы аска таба төшөп китте һәм баз эчендә гөлт итеп ут кабынды, битенә ялкынлы кызулык китереп бәргәндәй булды. Ул куркуыннан каты итеп кычкырып жибәрде һәм артына утырды. Баз авызыннан кеше сурәтендәге ялкын менеп килә иде кебек. Ул, һушы китеп, сарайның жир идәнә ауды...

Бу вакытта атасы белән бәйлә авыр хатирәләргә күнеленнән кичереп, Хәбир капка төбәндә утыра иде. Зөлхәбирәнең ачыргаланып кычкыруына ишегалдына атылып керде һәм сарай ишегеннән утлы гәүдә чыгуын күрде. «Ут» берничә адым атлап жиргә – ишегалды уртасына ауды. Хәбир югалып калды. Әнисе торырга талпынган сыман кулларын алга сузды, мизгел эчендә кире төште һәм хәрәкәтсез калды. Коточкыч күренеш: әйтерсең, яшен сугып сындырган агач газәпләнип яна, ә ул агач кына да түгел – газиз ана. Бала, киселгән агачтай – кинәт жиргә тезләнде, куллары белән суккалап ут сүндерергә кереште. Баш миңгерәгән, эмма анага сугарга күнел кушмый, утны да сүндерми булмый, ялкын да кимеми. Ул күзләрен күккә төбәп, ялвару, гажизләну, үкенү хисләрен укмаштырган аңлаешсыз авазлар чыгарды. Өйдән сарайга таба тарттырылган бауда жәймә булуын күреп, аңына тонык уй килде. Ул шуның белән әнисенә өстен каплап кочты. Ут сүнде кебек. Хәбир өчен дә бар дөнья сүнде. Болар барысы да бер мизгелдә үттә. Әни үлсә?! Баш миендә врач чакырырга дигән уй калыкты. Ул жәймәне ачты, кара көйгән киёмле әнисен күреп, тагын да аңгырайды. Житез генә чабасы иде, килеп чыкмый. Аяклар тыңлаусыз, адымнар ышанычсыз... Шулай да, зәгыйфь аңы Хәбирне ияrlәп, капкадан алып чыкты. Бәхеткә, алар турысыннан үтеп барган Нәфилә каршына чыгып, куркынган күзләре белән төбәлдә дә, тотлыга-тотлыга:

– Ә-ә-әнийй, у-у-ут, я-я-а-а-нды-б-бе-ет-те, ух-х-х... – Егет шашкан кыяфәттә жиргә тезләнде, – ү-үләм-м, ү-ү-үл-де... – дип, битен учлары белән каплады, тагы да жиргә чүкте.

Укытучы берни аңламады, кабатлап сорамады. Фажиға булуын сизенеп, ачык капкага томырылды. Хәлне күреп, бермәлгә өнсез калды һәм каршы күршеләре Мәрдан картның тыштан таяк кына терәп киткән телефонлы йортына бәреп керде...

«Мин гаепле!»

Мәхмүтнең колагы сак иде. Зиһенә дә яхшы булды ул көнне. Урында ятып торган килештән дә, өйдәгеләр дә, килгән-киткән дә, ничек кенә яшерергә тырышсалар да, кичә булган вакыйгадан ызым-сызым ишеткәннәрдән барын да аңлады. Сәлиядән дәрәсән сөйләттә. Сәлия үз гомерендә беренче тапкыр Халисә белән булган вакыйганы һичбер ялгансыз сөйләп бирде.

Авыр кабул итәр дип тормады, аңа үзен дәрәсләү мөһим иде:

– Соң, Мәхмүт, ул игезәкләр әтиләренә тел астына салырлык тозлы алма да китерергә яраклы булмагач, ни дип жиде яшьләренә кадәр үстергән син аларны? Син тозлы алма сораганга, горурлыгымны жиңеп, сорануга бардым.

Мәхмүтнең эчен, әйтерсең, ут көлтәсе ялмады – бөтен гәүдәсе кайнарланды. Рәнжү белән хатынына карады:

– Их, син, – диде ир. – Утлы адымга баргансың!.. – Ул эчтэн сызып, бер мэл түшэмгэ карап, якты дөнья белэн бэхиллэште. Уйлары белэн бу йортта дөньялыктагы алыш-бирешне тэмамлады. Күңеле белэн беренче гаилэсенэ, үзе салган йортка тоташты. Авыртулары онытылды. «Мин гаепле!» – диде эчке аваз. Бер генэ сүзгэ дэ жавап бирмэгэч, өйдөгелэр: «Мэхмүт телдэн калды», – диделэр. Сөйлэшэ ала иде, кем нэрсэ дисэ дэ, авызын ачып бер сүз эйтмэде. Бары ятагы янына Хэбир белэн Зөлхэбирэ килеп баскач кына, аңкавына ябышкан телен эйлэндереп: «Гафу итегез, улым, кызым!» – дип пышылдады. Алар нэни чакта сыенган матур этилэренең коры сөяктэн торган гәүдәсен, мәет төсөндөгө аксыл йөзөн күрөп, Зөлхэбирэ кабат тетрэнде. Хэбирнең, жан эрнүеннән бигрэк, куллары эрни иде. Аңа хастаханэдэ дэваланырга эйттелэр. Беркемне тыңламыйча, кулларын сары мазь сылап, бинт чорнау белэн шул көнне үк авылга качып кайтты. Зөлхэбирэнең игътибар итэсе генэ килми иде. Баз авызы янында һушы китеп егылып торганнан бирле, колагында ниндидер шау ишетелэ. Менэ шул аваз, этисе янында тагы да көчөп китте. Дингез шавы бит бу! Шаулап ярга кага да кага бу дулкыннар... Юк, нидер чыжылдый, быжылдый, сызгырып та жибэрэ кебек. Сэлия апасы каршы алганда, аңа бу авазлар ысылдау кебек ишетелгән иде.

Мэхмүт күзен йомды, тирэн итеп сулыш алды. Уфылдаган аваз чыгарып калтыранып китте. Зөлхэбирэ күзен дэ алмый этисенэ карап тора. Шау-шулы жиһанда эйтерсең, Хэбир дэ юк, этисе белэн икесе генэ. Этисе дэ тибрэлэ, ул да...

– Ыш-ш-ш...

«Әллэ тилерэмме икән?» – дигән уй да йөгөрэ башыннан. Битләре буйлап шаулап яшь коела. Аны берничек тэ туктатып булмый, колак шаулавын да...

Төгэл бер тәүлектән Балантау авылына хәсрәт инде. Газраил, бер сэгать аерыма белэн, башта Мэхмүт жанын, аннан, тәне пешүдән йөрэк оянаге яңарган Халисәнең жанын алды. Тагын ярты тәүлектән авыл зиратында янэшэ ике кабер калыкты. Куркынган йөзлө игезэкләр озак кына биэк-биэк тирэклэрнең шомлы шавы кочагында кызыл балчыклы ике калкулыкка карап тордылар. Ана карыныннан парлап, кулга-кул тотынып дөнья каршына чыккан ике жан (эниләре шулай дия иде!), бу юлы да уртақ язмыш кочагында икәүлөп калдылар. Ә язмышлар балан күк ачы иде. Зөлхэбирэнең бу хәсрәттән кемгәдер ышыкланасы, һич югында туганы кулыннан кысып тотасы килэ. Күңеле инештөгө язгы ташу сыман актарыла, чыртлый. Кыңгырау кебек өзлексез чыңлап торган бу жиһанга ул эчтэн генэ үксү белэн бер сүз тәкрарлый: «Мин төшердем утлы шырпыны, мин, мин! Мин гаепле!» Нәм ул үзен белештермәс дәрәжэдэ, капылт Баланлы тауга чабып китэ. Аның артыннан ак канатлы фәрештэ сыман, бушап чишелеп киткән бинтларын жил иркенэ биреп, Хэбир йөгөрэ. Сулулары каба, тау итәгендэ тэгэрәшөп елашалар. Зөлхэбирэ:

– Мин яндырдым, мин үтердем эһине! – дип ярсып такмаклап үкси.

Хэбир, чэбэләнөп, гасабиланып, тотлыга-тотлыга:

– М-мин к-кер-росинлы ф-ф-лэгене а-ау-да-дардым. М-мин гаепле! – дип, Зөлхэбирэне юатмакчы була. Хэбир үзенең тотлыгуын аңлап кабат эндәшми, куркынган күзлөрөн тау түбәсендөгө саргылт ташларга төби.

Хэбирнең жанын туктаусыз үкенеч ашый: «Таң каршылыысы көнне фляганы аудармаган булсам, базга керосин түгелмәгән булыр иде... Мин гаепле! Мин!!!» – дигән уй һич башыннан чыкмый...

«Жылы түгел, кайнар бу жил!» – Кыз шешенке күз кабакларыннан сызык

кына булып күренгән күзләрен йомып, кызарынган йөзен жилгә каршы куеп тын калды. Колак төбөндә галәм шавы гына тынмады:

– Ф-ф-ф, ш-ш-ш, с-с-с, ч-ч-ч...

Жил сызгырып исә: «Ш-ш-ш, с-с-с...» Жил генә түгел шул, галәмнен ниндидер авазлары кушыла. Галәмнәнме икән? Аңа гына ишетелә микән?

Башта Мәхмүтне, аннан Халисәне жирләделәр. Озатучылар арасында бер төркем – игезәкләренң барлык классташлары белән Нәфилә Ситдиқовна иде. Шул көннән классташлардан Зилә, Хисмәт, Минвәли генә сукмакны суытмадылар. Бу хакыйкәтне аңлау Зөлхәбирәгә үз көченә таянырга кирәклеген аңлатты, аны тагы да ныгытты. Өйләре – урамның иң башында, иң кырый йорт. Бердәнбер күршеләре – Мәрдан карт ялгыз яши иде. Ө каршыда инеш ага һәм Баланлы тау. Әниләренң туганнары яшәтән үлеп беткән, ә әтиләренң туганнары, Сәлиядән шүрләп, Халисәгә яқынаймадылар, Мәхмүт абыйларының игезәкләрен якын итмәделәр.

«Минвәли!.. Хәбирдән кала, иң якын кешем! Барлык матур хыялларның да яшьлек иртәсендә янып юкка чыгуын һич югында Минвәли аңлаймы икән?...» Хыяллар юк иде Зөлхәбирәдә. Хәбирдә юк та юк! Вакыты белән тере мәет кебек тоела ул Зөлхәбирәгә. Чынлап та, игезәкләр күңелендә бернинди өмет, ышаныч кебек якты хисләр юк иде. Шулай да ниндидер көч иярли Зөлхәбирәне! Бәлки, янәшәдә Хәбир булып, аңа терәк кирәк булуын тоядыр? Күңелдәге кайгыртучанлык, туган жанлылыктыр? Бәлки, шулайдыр... Әниләре аларга назны бербөтен итеп, әмма гел икегә бүлеп бирде бит.

Зөлхәбирә, гомерендә икенче тапкыр таң белән башлаганнан қояш чыгышын каршылады. Бу юлы ялгызы, пыяла аша, тәрәздән карап. Бу серле, тыныч манзара аның күңеленә күчте. Ул аягына торып басты. Тыныч кына йоклап яткан Хәбир янына килеп, юрганын ипләде. Күңеленә бер төрле жылылык йөгәрде. Ул беркемгә берни белдермичә, әнисенң киёмнәрен киеп, жәйләүгә сыер саварга китеп барды. Мәдинә карчык намаз укый иде. Казанга укырга китәргә хыялланган иде бит. Берсенә керә алмаса, башкасына кергән булып иде. Әнисе эштән кайтыр, уятыр, капка төбөnnән озатып калыр иде. Әлбәттә, фермага түгел, каядыр бер уку йортына юнәлгән булып иде Зөлхәбирә. Ө ул жәйләүгә китеп барды шул. Кызык, ә әнисе озаттымы икән аны? Кемдер әйдәкли сыман тоела аңа. Тын күккә карап алды кыз, аннан жиргә башын иде. Карарларны үзбаш хәл итәргә туры килә. Кем соң аның таянычы? Минвәлинең әбисеме? Рәхмәт аңа, рәхмәт! Тик Зөлхәбирәнең беркемне дә күрәсе килми, шул исәптән изге күңелле булса да, Мәдинә карчыкны да, хәтта көне белән Минвәлине дә...

Мәдинә карчык намаз өслегендә утырганда ук, кызның торып ашыгып чыгып китүен тойган иде. Эшләп кайткан Зөлхәбирә йөзөндә яшәү куанычы барын күреп, шөкер итте. Карчык эндәшми генә балаларны күзәтте.

Зөлхәбирә күтәрәнкелек белән Хәбирне уятты. Егет йөзе балкыган туганын күреп, теләр-теләмәс кенә елмаеп куйды һәм үзөндә көч тоеп сикереп үк торды. Зөлхәбирә Хәбирне ишегалдындагы юынгычка чакырып, аның битен юды. Ялангач жилкәсенә су сибеп жибәрде. Яшь күңелләргә яшәү дәрте үрләде. Балаларда иртәдән күңел күтәрәнкелеге булуын күреп, Мәдинә дә шөкер итте. Хәбир төзәлеп килгән кулларын инде төнлә бәйләми йоклай, көндөз нәфис тире, кутырлаган урыннар кабат жәрәхәтләнмәсен өчен перчатка кия.

Унжидешэр яшьлек игезэклэр хужа белэн хужабикэ сыман өстэлнөң ике ягына кара-каршы утырдылар. Бу урыннар нэни чактан нич алышынмады. Бер ягы белэн ике тэрээ арасына терэлөп торган өстэл янында алар гел өчәү булдылар. Табынга утырганчы, эниләре юклыгын ныклап төшенмәгәннәр иде булса кирәк. Чөнки ул урынны Мәдинә карчык тулыландырган икән бит.

Эти-эниләре вафат булганнан соң беренче тапкыр әйбәт кенә итеп яңгыр явып үтте. Кичкә бер болыт эсәре калмады. Игезэкләр сөйләшми генә чәй эчтеләр, ә уйлар икесенекә дә бер төрлө – энә шул истәлекләр тирәсэндә иде.

Зөлхәбирә, әнисенң үзенә зуррак булган бутуен киеп, кичке савымга китте. Матур итеп сәндәрәп кенә яуса да, машина еш йөргәнә, мамык кебек тузгып торган балчыклы юллар тәмам изелгән. Шифалы яңгыр да Хәбирнең күңелен тынычландыра алмады. Аның өчен бу яшәү яшәү түгел иде. Әйтерсәң, жаны кисәкләргә өзгәләнә, газаплы уйлар тынгы бирми. «Ник кенә ашыктым чыгарылыш кичәсе көнне? Ник керосин нәкъ базга түгелгән? И эни! Нәрсә дип төштөң инде син тозлы алмага? Барыбер үлә иде бит эти. Аны ашап терелсә иде ичмаса... Ә терелүе пычагыма идеме? Ул безне ташлап китмәсә, минем матай кылка булмас та иде...»

Зөлхәбирә туңып кайтты. Ә Хәбир кайнатырга чәйнек тә куймаган иде. Сузылып яткан да йокыга киткән. Мәдинә әбинең юклыгы да нык сизелде кызга. Хәбир уянып та карамады. Әйе, ул әнисе исән чакта да шундыйрак иде. Әнисе әрләсә дә, борынын салындырып, караватка барып ава, шуннан йоклап китә торган иде:

– Хәбир! – Зөлхәбирә игезәген төртеп уятты.

Хәбир күзләрен ачты. Ачты да, туганына күзен бер сирпеп алу белән кабат йомды.

– Хәбир! Тор! Син хужа кеше! Эни юк! Терлекләренә кара дип әйтергә кирәкмидер бит инде?!

– Ә?! Ә-әйе! И-истән ч-чыккан, гафу!

Хәбир торып ишегалдына чыкты.

Зөлхәбирә чәйнектән салкын чәй агызып эчтә дә ашарга эзерләргә кереште. «Бәлки, миңа караганда авыррактыр аңа?» дигән уй тынгылык бирми.

– Мин аудардым ул керосин бидонын, мин!» – дип, күкрәгенә сугып елады ул. Хәбир елаганда Зөлхәбирә еламаска тырышты. Әйе, ул көнне дә ул игезәгенә авыррактыр дип уйлап, хәтта әнисе үлсә оныта төште. Бәргәләнгән бертуганы үзенә кул салыр дип курыкты. Шуңа да ул аны бер генә минутка да игътибарсыз калдырмады.

«Йә Алла, нигә озак тора?» Кыз кайнап торган шулпаны кысып, ишегалдына ашыкты. Ишекне ачуы булды, Хәбиргә килеп бәрелде. Туганы баскыч төбенә утырган да гамьсез генә тәмәкә көйрәтә. Исән-имин хәлдә аны күрүенә кәргән шатлык хисе берәз кителде – тәмәкә тарта башлавын беренче тапкыр күрүе иде.

– Хәбир?! – Кызның тавышы таләпчән яңгырады.

– Бә-бәй-ләнмә! – Шундый төксә аваз! Үзеңне читкә тибәрү, шул ук вакытта игезәгенәң бу үтенечендә бөтен дөньяга битарафлыгы аңлашылды.

– Хәбир! Бәгырькәем! Алай итмә инде. Борчылма дим! Миңа да авыр бит! Син гаепле түгел! Сәлия апа гаепле. Ул килмәсә, эни төшми иде базга.

– Б-булды! Ка-каб-бат-лама бү-үүтән. – Хәбир кискен генә Зөлхәбирәне үзеннән этеп жибәрде дә ачу белән тәмәкәсен жиргә ыргытты. Көтелмәгән кагудан кыз дертләп китте, шундук күз яшен эченә йотты. Инде ул Хәбирне энесә итеп кенә түгел, үзен әнисе урынында калган дип хис итте. Ничек юата

иде, әнисе, елап кайткан улын?.. Ул бертуганын кабат кочты, маңгайга маңгаен терәде:

– Елама! Без икәү бит! Безгә нык булырга кирәк!

Әнисе сүзләре! Бары «өчәү» дигәнне генә «икәү» сүзенә алыштырып әйтте.

– Әни рухы риза булмас елап утырганга! Мәдинә әби: «Еласагыз, гәүдәләре суда ятар, еламагыз!» – диде.

Көчледән дә көчлерәк

Классташ егетләр, Хәбибрахман белән Булаттан башкалар, СПТУда укыйлар. Район ерак булмагач, училищегә барып-кайтып йөриләр. Хәбир берәз ачылып китте. Училищедан кайткач – терлекләр янында. Телевизордан барлык киноларны карап бара. Клубка чыкмый.

Хәбибрахман белән Булат Суворов хәрби училищесында укып йөриләр. Кайткан чакта игезекләр янына киләләр. Киемнәре матур, бертөрлө, хәрбиләрчә. Аларда ниндидер рухи көч тоела, аралашкач, күңел үсә. Тик сирәк кайталар. Хәбибрахман түш кесәсеннән ак йөзлө көлөч бер чибәрнең фотосурәтен еш күрсәтә. Горурлана. Минем матурым, ди. Яратуы, карточкасын кадерләп, сак кына тотуында ук күренә. Булат әллә шаярта, әллә чын сөйли: «Әнкәсе ишетсә, элэгә инде аңа. Надюшасы урыс затыннан», – дип елмая. Белмәсәң Булатны, ул бит гел елмая, гел шаярта. «Хәбибрахман Баланлы тау түбәсендә таң каршылаганда, қояш чыгышын күзәтмәгән икән, сары чәчлө Черемушка кызын күзләгән», – ди. Көлешәләр инде. Яшьлеккә ни аңа? Аннан бергәләп, клубка чыгып китәләр. Минвәли Зөлхәбирә белән көн дә очраша. Классташ кызлар арасыннан бер Зөлхәбирә генә авылда калды. Ә Суфия «Теплоконтроль»дә эшли, диделәр. Аңламый ул Суфияны. Ни өчен шулай тәкәбберләнәп үтә ул аның яныннан? Сыер савасың, диюеме икән?

Классташлар атна ахырында клубта күрешәләр. Суфия Зөлхәбирә булганда, башка төркемгә кушыла, ул китү белән янәдән килә. Шәһәрчә киенергә тырыша, эмма зәвык белмәгәнгә, бар кигәне котсыз күренә. Беренче карашка гына шулай. Үзе белән аралашканда, киemenә һич тә игътибар ителми. Ул күңелдәге бушлыкны очсыз сүзләре белән тутыра. Һәркемне авызына карата. Сөйләгәнә житди булмаганга, гел күңелле. Ә мәданият йортында үзара кызык тапсаң табасың, тапмасаң – юк. Бәйрәм көннәрендә мәктәп директоры доклад укый, аннан укучылар көче белән эзерләнгән концерт куела. Гадәти көннәрдә, яшьлек хакимлек иткәнгә, уен-көлкө үзәннән-үзе ярала, шуңа да рәхәт! Бер уйлассаң, Суфия кебек юк-бар сөйләп көлүче, көлдөрүче булмаса, шәһәрдән дуслар кайта дип очрашырга ашкынмасаң, клубта ни бар соң? Хәер, кино яратучылар атнаның һәр көнөндә диярлек мәданият йортында. Клуб мәдире Мәрдан инде карт. Нигәдер аны Мәрдан абый дип түгел, Мәрдан карт дип йөртәләр. Мөдир клубны ача да яба. Соңрак япсын өчен хәйләкәр егетләр өстәл уеннарында картлачка уен комары биреп, юри жинеләләр. Жинелсә, кәфе бетә – клуб ябыла. Сәнгать житәкчесе концертлар булганда гына күренә. Тәртип – ташка үлчим. Авыл советы башлыгы клубта эшләргә кеше таба алмый. Сәнгать житәкчесе вазифасында ике-өч ай эшлиләр дә ташлап китәләр. Сәгыйть Сәйфиев яшьләрне тәртип белән ял иттерә алган клуб хезмәткәренә колхоз кассасыннан өстәмә акча түләргә риза. Бары мәданиятне ныклы куллар гына алсын! Суфия, әнисе клубта техникка булып эшлэгәч, үзен хужаларча тотта. Янәсе үз кеше!

Классташ егетләр военкоматта кат-кат тикшереләп йөргән чакта, Хисмәтне

армиягэ яраксыз дип тапсалар, Хэбирнең быел ук китэчэге билгеле булды. Зөлхэбирэ «Хэбирне дә алмасыннар иде» дип, чын күнелдән теләде. Өметләре акланмады. Игезэгән армиягэ озаткан көн әнисен мәңгелеккә озаткан көн кебек булды. Туганнан бирле гел бергә үскәч, туганыннан аерылу бик авыр иде аңа. Күнеле төште. Бер кешене дә күрәсе килмәде. Минвәли белән дә рэтләп аралашмады.

Ул көнне егет бик хисчән иде. Классташ егетләр көзгә каткак юлдан куркып тормадылар, матайларын жигеп районга «Маленькая Вера» киносын карарга бардылар. Кайткач аракы эчтеләр. Барысына да кыюлык инде. Зөлхэбирәне гел кочасы, үбәсе килде Минвәлинең. Ө кыз, киресенчә, аннан тайчанды. Аның күнеле мөлдерәмә сагыш кына иде. Көч-хәл белән егет кочагыннан ычкынып, кайтып бикләнде.

Зөлхэбирә бүгенге кичтә клубка чыгарга, Минвәли белән соңгы кичләрен бергә үткәрергә тиеш. Иртәгә Кадыйрлар йортында озату кичәсе була. Аның икенче көнөндә үк Минвәлине ике елга армиягә китеп барачак. Зөлхэбирә ышанасы да килми, аш пешергәндә дә, табын жыйганда да тукталып-тукталып уйга калды. Мәрхәмәтсезме әллә бу дөнья? Әле май аенда гына әтисен урамда күргән иде. Жәй уртасында гына кадерле әнисе исән иде. Кара көздә бердәнбер газиз туганы да, ике елга аны ялгызын калдырып, китеп барды. Инде сөйгән яры Минвәли... Кызның күнеле катылана бара. Жиһанга ниндидер үпкә, язмыштан канәгатьсезлек туа. Тәлинкәләрен дә житез-житез юа. Нигә болай? Нигә минем белән генә шулай? Зеңгелди жиһан!

Кинәт кемдер артыннан кочты. Кыз акрын гына, аяк очына басып кергән егетне сизми калган иде шул. Куркынып башын борды һәм кочаклаучыны этеп жиһәрде. Минвәли икән.

– Ай, нишлисең, ә? Ул кадәр жилпенмә инде, – диде үпкәләгән егет.

– Яле! – Кыз матур итеп кабат кочакларга үрелгән кулларны кабат читкә этәрде.

– Аңламыйм мин сине! Мин берсекөнгә армиягә китәм, ә син кочаклатмыйсың да. Кил әле! – Минвәли кочагын жәеп, чын күнелдән елмаеп, Зөлхэбирәне кочагына алып үпмәкче булды.

– Минвәли! Син эчкәнсең дә, ахрысы?

– Аз гына ул! – диде шактый кәефле егет.

– Исе әйбәт үк килә.

– Каты итеп кочаклыым әле.

Зөлхэбирә каршы килмәде, ләкин аңа бу әрсезлек һич тә ошамады. Минвәли Зөлхэбирәдән каршылык булмагач, иреннәренә үрелде. Тик кыз егетнең бу кыланмышын яратмады, үзеннән этә төште.

– Син мине тамчы да яратмыйсың, ахрысы. Китәм бит инде, син аңлыйсыңмы? Яртып каласым килә. Без синең белән каты итеп яратышканыбыз да юк.

– Без бик яратышабыз бугай. Тагы ничек итеп сөешәсе, ди егет белән кызга?

Минвәли елмаеп текәлеп торды да стенага кысырыклап, кызны үбә, назлый башлады. Утны сүндерде. Караңгылыкта бер мәлгә Зөлхэбирә югалып калды. Егет, кыз йомшарганнан файдаланып, караватка егылуның жаен китерде. Өвәл курку, аннан ниндидер эчке тетрәнү Зөлхэбирәне бу жиһанда эретеп, зәңгәр дингезнең йомшак, шаян дулкыннарында тибрәтәсе килә иде бугай. Ул дулкыннар, бер-бер артлы килеп, каршылыксыз бөтереләләр, бер-берсен үз иркенә ала-ала, әүшәләнә-әүшәләнә кушылалар... Минвәлинең көчле куллары

кием эченә кереп ныграк капшый, назлый. Зөлхәбирә дулкыннар иркәнә бирелә, тирәнрәк чума, рәхәтлеккә бирелә, диңгездә йөзә, бата... Ю-у-ук! Анны ярып, уй керә: төпкә китәргә ярамый! Ул дулкыннар арасында батмас өчен салулап, ике куллап каршы көрәшә. Ул бит чалкан яткан килеш йөзә икән. Зур дулкын өскә менә, сулыш каплана. Чү, бу куркыныч йөзү! Борын төбөндә мыш-мыш килеп бәргәләгән дулкын тәмам күмеп китмәсен, Зөлхәбирә! Ул көчлө итеп сулыш ала:

– Әни!!!

Тирә-ягына карый. Ә анда диңгез төбөндәге энжеләр жемелди. «Өскә күтәрел!» Курку каяндыр көч тудыра: «Болай ярамый!» Ул, бар көчен жыеп, диңгез төбөnnән күтәрелә – зур, куркыныч дулкынны жиңеп, тәмам өскә чыгу бәхетенә ирешә һәм сулышын томалаган уйнакчан, шул ук вакытта дуамал дулкыннан арыну белән йотлыгып сулыш ала. Кыз чарасыз каушый. Йа Хода, бу төш?! Түшен каплый... Төш түгел, чын лабаса. Тамак төбөnnән көчлө аваз күтәрелә:

– Юк! Кагылма! Кагылма! – Кыз егеткә суккалый, тагын да ныграк чәбәләнә.

– Кыргыйланма инде!

Кызының бар тырышлыгы аягына басу иде. Ниһаять...

– Көтмәссең дә инде син мине, кызый! – Дулкынның көчсезләнүе иде.

– Көтәм, тик кагылма миңа! – Зөлхәбирә сикереп торып, аягына басты, утны яндырды. – Башка болай кыланма! – Кыз дуамал диңгездән дә хәтәррәк ярсый иде, шуңа тавышы да чамасыз көчлө. Ул:

– Эчкәч, буеңа сендерә бел! – дип ярып кычкырып жибәргәнән үзе дә сизми калды.

Мондый каршылык, дорфалык Минвәлинең мин-минлегенә тиде:

– Минме исерек?

– Мин алай димәдем. – Кыз үзенең дуамаллыгына уңайсызланды. Егеткә күтәрелеп карамый гына өс-башын тәртипкә китерде, караватны ипләде. Чәчелгән гәрәбәләрне жамаякка салды. Үзенең куллары калтырый, сер бирмәскә тырыша.

– Без клубка чыгабызмы? – Зөлхәбирә җавап көтмәде. Әйтүе дә болай сүз өчен генә. Өстенә киенә башлады.

– Син мине яратмыйсың! Яратсаң, болай итмәс идең. Китәм бит, син аңлайсыңмы?

– Китсән, кайтырсың, Минвәли! Көтәм, көтәм, көтәм!

Минвәли үпкәләп, Зөлхәбирәгә карап тора.

– Без чыгабызмы клубка? – дип кабатлый ишек төбөндәге кыз.

– Ничек инде син, кунак кешене калдырып, үзең чыгу юлында беренче торасың. Мин кунакка килдем. Синең чыгып барышың, «бар кит!» дию белән бер. Мин синсез армиядә нишләргән дип уйлап аптырап беттем. Ә син?.. – Минвәли бик каты үпкәләгән чырай ясады.

Зөлхәбирә үзен гаепле хис итте. Башын аска иде. Үзе мичкә сөялде. Мич бик кайнар иде, аркасына хәйран нык кызу үтә, эмма ул түзә...

Минвәли үзен жиңелгән итеп калдырасы килмәде.

– Киттем мин алайса. Сиңа мин китсәм дә, берни түгел икән. Аңлашылды! – Йөзенә нәфрәт чыгарып, ачу белән идәнгә лап-лоп басып, егет өйдән чыгып китте. Утлы ялкын мич эчендә түгел, Зөлхәбирә эчендә дөрли иде бугай. Тораташ сын басып торган килеш «янды». «Дык» итеп ишек ябылганга да байтак вакыт үтте сыман. Миңгерәгән баш, ахыр чиктә, үткән вакыйгаларны төш сыман кабат хәтердә барлады. Ышанасы килми: «Бу Минвәли идеме соң?»

– дигэн самими уйлар калка. Мэхэббэтле күнел күпме генэ аklarга тырышса да, вакыйга чын булып күз алдына килеп баса, тэнне калтыравык ала.

Кыз, тынлыкта башын аска иеп, зыңгылдаган зур дөнья каршында япа-ялгыз басып калды. Вакыт саны – кич, пешерде арканы мич, Зөлхэбирэ аны тоймый һич. Бэхеткэ, ярсыткыч көч янында көчсез, елак хис бар ич. Ул капылт кына кузгалды да әле яңа Минвәли үзен көчлэргә теләгән караватка барып капланды һәм үксеп елап жибәрде.

Клубка килгәндә, Минвәлинең ачуы бик яман иде. Классташ егетләр, жаен туры китереп, тагын берәз кәгеп алдылар. Егетнең ярсу холкы басылды. Күнеле күтәрелде. Зөлхэбирэ онытылды. Клубта «Ласковый май», «Мираж» хитларына биеделәр. Минвәли тирәсендә Суфия рәхәтләнеп бөтерелде. Күп тә үтмәде, Минвәли Суфия колагына нидер пышылдады да дуслары, классташлары белән сабуллашмый гына клубтан парлашып чыгып та киттеләр. Жыр озата калды:

Белые розы, белые розы... Беззащитны шипы...

Бу ике яшь йөрәк өчен бернинди чикләр юк иде.

Зөлхэбирэ боларның берсен дә ишетмәде, күрмәде. Ул елап арыгач, жәелмәгән урында клубка барырга дип кигән өс киёмнәрәннән йоклап киткән.

Озату кичәсенә Зөлхэбирә үзе барды. Минвәли килеп алып дип көткән дә иде, ләкин ул күрәнмәде. Тәкәбберлекнең эзе дә юк, Зөлхэбирәдә горурлык бар иде. Әмма ул Минвәлигә булган саф мэхэббәтен дә, Кадыйр абыйсына, Мәдинә әбигә булган хөрмәтен дә горурлык белән бастыра алмады. Бер урамнан ун ел буге житәкләшеп мәктәпкә йөргән өч кыз: Лилия, Суфия һәм ул Минвәлиләр йортына бергә килеп керделәр. Суфия бүген күнелсезрәк. Хужалар Зөлхэбирәгә аерым игътибар күрсәттеләр. Мәдинә әби кочаклап ук алды. Суфияның ачуын китерәсе килми иде аның. Шуңа да Мәдинә әби белән артык озак сөйләшеп тормыйча, кызлар белән бергәләп, табын артына ашыкты. Тик өстәлнең уң ягыннан түргә таба үткәндә, Суфия кинәттән Зөлхэбирә белән Лилиядән аерылып, Минвәлинең уң ягына утырды, Зөлхэбирәгә егетнең сул ягыннан урын калды. Зөлхэбирә Минвәли белән елмаеп исәнләште. Минвәлинең күнелендә дә ачу юк иде кебек. Ул да эчкерсез елмайды. Ә күзләре, күзләре... Анда ниндидер гажизләнү, әллә сагышмы, ниндидер уңайсызлану барын тойды. Туган нигезеннән, эти-әниеннән, туган иленнән аерылу авырдыр дип, Минвәли урынына үзен куеп карады кыз. Кайтыр жиргә китсән дә, жинел түгел шикелле. Күнеле нечкәрде. Сөю тулы күзләре белән күнелдән генә түгел, тәне белән дә якынарак, терәләрәк утырды. Суфия да, нишләптер, Минвәлигә елыша сыман тоела аңа. Ә Минвәли шәм кебек төз утыра. «Кичәгегә үпкәләгән, димәк, тамчы да жылылык юк!» Зөлхэбирә күнеленә үпкәле хисләр тулды. Килүенә үкенми, ләкин болай булырга тиеш түгел иде, түгел!

Ашадылар, жылы сүзләр әйттеләр. Зөлхэбирәгә дә сүз бирделәр. Ул: «Үзенә генә әйтәм мин!» – дип елмайды. Ошаттылар бу сүзен, алкышлап алдылар.

Яшьләр клубка чыгып биергә булдылар. Минвәли янәшәсендә атлаган Зөлхэбирәсен биләннән кочты. Кичәгә һәм баягы үпкәләр кыз күнеләннән мизгел эчендә юкка чыкты. Минвәлигә наз тулы күзләрен төбәп карады: «Дус кына булуйк, бәгърем! Мин бит сине бик яратам!» Зөлхэбирә аның күзләренә

караган саен, нигәдер Минвәли күзләрен читкә алды. Ө клубка килеп житәрәк Суфия аваз салды:

– Минвәли, калып тор эле!

Минвәли туктап калды. Зөлхәбирә көтеп торыргамы, тормаскамы дигән сыман таптанып торды да, акрын гына атлап китте. Артка борылып карарга горурлык кушмый һәм ничектер уңайсыз да. Атлый торырга булды. Тик арттан тиз генә куып житеп, биленә кул салучы булмады. Лилия читтән күзәтә иде. Килеп Зөлхәбирәне култыклады. Инде клубка килеп життеләр. Ул ишекне ачкан булып, артка борылып карады. Юл уртасында Минвәли белән Суфия әрләшәләр идеме – кызу-кызу әйткәләшкән сыман тоелды. Зөлхәбирәгә Суфияның кыланмышы ошамады, әмма сер бирмәскә тырышты. Лилиянең исә нидер әйтсә килә, әмма жаен тапмыймы төбәп-төбәп карап тора да, нидер йоткандай итеп куя. Соңгы вакытларда өсте-өстенә килеп чыккан вакыйгалар Зөлхәбирәне күпмедер битарафлыкка әйдәде сыман. Суфиядан тамчы да көнләшмәде үзе. Хаксызлыктан уңайсызлану гына кичерде. Шактый гына торып, клубка кергән Минвәли кәефсез иде. Ө Суфия клубка кермәде. Зөлхәбирә бик сәерсенде. Тын көйгә Минвәли аны танцыга алды. Тик биегәндә, чын күнелдән үзен кочагына алмавы яхшы сизелде. Ни бу? Кичәге өчен шулай һаман үпкәсен оныта алмыймы? Әллә китсә булганга, шулай күңеле сагышланамы? Шулайдыр, шулайдыр... Ул егетенең кулбашларынан ныграк кысып, иңбашына башын салды. Рәхәт дулкында икәү тибрәнделәр. Бу клуб түгел, киң жиһан!.. Анда Минвәли дә, Зөлхәбирә генә...

Иртүк торып, булачак солдатны эти-әнисе, Зөлхәбирә, ике классташ егет Казанга озата киттеләр. Шундый авыр булды. Минвәлигә сыенып елыйсы килде кызның. Егетнең эти-әнисе янында уяларын кочаклап, елап тору килешле түгел шул...

Кайтканда, киләчәктә каената булырга тиешле Кадыйр «булачак килен»гә булышырга вәгдә бирде. Һәм сүзендә торды. Ярты еллап, чыннан да, нык кына булыштылар...

Йолдыз булып ялтыра!..

Кыш соңгы көннәрдә хәйран тузынды – котырып буранлады. Кар мул яуганга аны як-якка ыргытырга да авыр була башлады.

Зөлхәбирә иртәнгә савымнан кайтып, чәй эчте дә капка төбенә кар көрәргә чыкты. Тыгыз, авыр көртне кистереп ала да жилләп еракка ыргытырга тырыша. «ЮМЗ» тракторы белән урам карын эттереп юл салып йөргән Хисмәт бу юлы сәлам генә биреп үтмәде. Кабинасыннан төшеп, классташы белән озаклап сөйләште. Ул Хәбир белән хат алыша. Алар ферма буенда очрашканда, хатта язылганнар буенча гәпләшеп алалар. Бу юлы Хисмәттән ишеткән хәбәр аяктан ега язды аны. Хисмәт бу хәбәрне Зөлхәбирә белә дип ялгышты. Белми иде, белми иде!..

– Суфияның Минвәлидән алты айлык авыры бар икән! – Буран тынган иртәдә Зөлхәбирә өчен коточкыч шушы хәбәрне Хисмәт житкерде. – Армиядән чакыртып кайтарасылар, никах укытасылар, ди, имеш...

Башта ул моңа ышанмады. Аннан хурлыклы хис бөтен күңелен биләде. Өйгә кергәч, тыела алмыйча, Минвәли көчләмәкче булган караватка авып, тәгәрәп-тәгәрәп елады. Очраклы гына килгән Зәйтүнә апасы тынычландырам дип, киресенчә, бу хәбәрнең дәрәс булуын раслады гына. Елаудан туктау белән бар жиһанга күрә алмас дәрәжәдә нәфрәт күзләре белән бакты. Барысын да күз

алдына китерде. Өйе, эштэгелэр башкача карый. Нидер эйтмэкчелэр, лэкин эйтмилэр. Кибеттэ арттан озаклап карап торалар сыман. Лилия очрашмаска жай эзли кебек тоелды. Кадыйр абыйның байтактан инде сөйлөшкөндө, башы аска иелгән... Их, мин бит боларны ятимэ булганга кызганалар дип уйладым. Кызганмасыннар дип, көчлө булырга тырыштым. Их! Нинди мыскыл! Бу ярсу, хурлыклы халэттэ ятып торып булмый иде – сикереп торды да шкаф тартмасыннан ике пакетка бүленгән хатларны ярсуын тыя алмыйча алып ташлады. Берсендэ Минвэлидэн килгән хатлар булса, икенчесендэ – Хэбирдэн иде. Берсе калтыранган куллардан шуып чэчелеп китте. Идэнгэ, эйтерсең, корама юрган яптылар. Ак жирлектэ зэңгэрсу жеп белэн аңлаешсыз бизэклэр чигелгән кисэк-кисэк корама өстендэ басып тора ул. Өзелмэс, нык жеплэр белэн ихлас йөрөктөн тамган хислэр чигелгән иде боларда! Саф иде алар! Нилэр язган иде? Баш эшлэми. Бары кыңгыраулар чыңлый! Бары кыңгыраулар аваз сала... Уйлау сэлэтен югалтты микәнни? Тукта! Нигэ шул кадэр сызгыра ул жиһан? Соңгы айда Минвэли хатлар язмады. Менэ хикмэт кайда икэн! Оятсыз! Ах!..

«З-з, ч-ч, ш-ш-ш, съ-щ-щ, ц-ц...» Жиһан авазлар көйли! Нилэр сөйли?! Минвэлидэн корсаклы!.. Баш гүли...

Ул сөйгән егетенең барлык хатын ертты, ахыр чиктэ йомарлады. Өйтерсең, шуның белэн ул аннан үчен, ачуын алды. Сөю хатларын йомарлаган саен йөрөгө куырыла, колаклар чыелдый, ерткан саен күнелен хыянэт кисэ. Безраздан ул үзенең чын мыскылга калуына төшенде.

– Адэм көлкөсө! Ах! Ул бит Суфияны да сөөп йөргөн. Суқыр, суқыр икәнмен...

Бер ноктага төбөлдө. Күзлэре кысылды, иреннэре бөрөштө. Күнелне чиркандырып, пычрак хис – чиксез нэфрэт ярып керде. Мэгнэсез аваз белэн шаулаган тоташ буш дөнья да аны үчеклөп, ачуын китерде:

– Ш-ш-ш, ч-ч-ч, щ-щ, ыс-с, ц-ц-с-с-с...

Юк, басып калып булмый иде бу хурлыклы, хыянэтлө мэхэббэт каршында – ул кабат караватка ауды. Өлө үткэн жэй башында гына Яшьлек аланында кулга-кул тотынып йөрүлэре, Баланлы тау итэгәннэн йөгөрөп төшүлэре, «ялгыш» егылып, бер-берсенэ тартылулары, Минвэлинең кыңгырау чэчэк жыеп, бүлөк итүе, үбэргэ омтылуы, үзенең үптермичэ шаяруы – беренче саф мэхэббэтнең матур, бэхетлө мизгеллэре күз алдыннан үттө. Күз читеннэн кайнар яшьлэре тэгэрэштө. Аннан Минвэли белэн аралашкан соңгы өч көн күз алдына килде. «Их! Без өч кызны бергэ күргән саен «өчлөк союзы» дип үчеклилэр иде лэбаса. Дуслык! Син кая югалдың? Лилия! Бу хэллэрне белэ идең дип уйлыйм. Нигэ эйтмэдең? Минвэлигэ тугрылык саклап, клубка да чыкмадым, шуңа синең белэн, Лилия, аралашулар да бик сирэк була иде шул. Таңнан торып, фермага эшкэ барасы булгач, иртэ ятып йокланылды. Өйе шул, хезмэттэшлэрем өлкән хатын-кызлар булгач, өлкәннэр фикере белэн яши башладым. Бэлки, шуңа яшь кызлар кебек чытлыккланып, клубта йөрөргэ телэгем дэ булмагандыр. Вакыты да житмэде бугай...» Күнелдэн үз-үзө белэн энэ шулай сөйлөштө ул.

Минвэли китү белэн, авыл советы башлыгы Зөлхэбирэне нэкь өч тапкыр клубка мөдир вазифасына чакырды. Ризалашмады. Аның анда эшлэргэ телэгө юк иде. Өйтерсең, энисе аңа өйрөтөлгән таналарын мирас итеп тапшырган, э ул ташламаска сүз биргән. Иртэн йокыдан торулар авыр булса да, сыер саварга йөрүен дэвам итте ул.

Зөлхэбирэнең өендэ, ул телэгэндэ генэ аваз салучы, баш түбэсендэ кыңгырау сыман түбэтэе булган, тере сыман бердөнбер хэрэкэт итүче нэрсэсэ – будильнигы бар. Өгэр аны терегэ санаса, өй эчендэ башка хэрэкэт итүче бер генэ нэрсэ дэ

юк. Чэчэк атып утырган гөллөре бар икэн, гөллөре! Тагын? Тагын күнеленэ сүнмэс яктылык, жылы, көч биреп торган гэрэбәсе бар. Ул өстәлдән үрелеп, гэрэбә алды, куш учында януын-яктыруын карады. Әнисенен еш жырлаган жыры исенә төште. Урында яткан килеш тулы тавышына жыр сузды. Әгәр берәү өйгә керсә, кычкырып жырлап яткан кызны күрсә, тилергән дип кызганыр иде.

Сары-сары гэрэбә,
Югалмасмы эрәмгә?
Егет биргән муенса,
Нәрсә икән уенда?

Йа Ходаем, мин бит бу жырны өйрәнмәгән дә идем, каян жырлый алдым? Әллә фәрештәләр булышамы миңа? Булыша?! Һе, ни дим әле мин? И Аллам, газиз анам язмышын миңа да язган түгелме соң? Анасы атамны үзенә караткан, кызы – минем сөйгән ярымны... Ни бу? Бу ни? Очраклылык юк, диләр. Кабатланган хәл очраклылык булмый лабаса. Зөлхәбирә кабат кычкырып торып жырлап жибәрде:

Сары-сары гэрэбә,
Ярдан түбән тэгәрә,
Су төбөндә калтыра,
Йолдыз булып ялтыра.

Их!.. Бөгәрләнеп килеп сулкылдады. Аннан тынып калды. Уйлар гына тынмады. «Егетле-ирле буласың килсә... Ни диде Сәлия түти безгә килгәч? Тукта! Сәлия апа әйткәннен кайчан алтын булганы бар? Очсыз сүздән түгел, халык жырларыннан хикмәт табаргадыр...»

Зөлхәбирә торып утырды. Тәрәзгә таба борылды, анда йолдызлы күк! Әнисенен дә жаны шул йолдызлар арасында бит инде.

– Әнием! Син шулкадәр көчле булгансың! Кеше күрмәгәндә калтырап еласан, кеше янында гэрэбәң кебек янып тордың, авылың бер якты йолдызы иден бит син!..

Күнеленә ныклык, көч ургылып керде. Чэй куйды. Гэрэбәләргә төбәлеп, һич тартынусыз чөмереп чэй эчте. Аягы белән генә урындыкны өстәл астына этеп кертте. Гэрэбәне кабат учына кысты.

– Ялтыра, гэрэбә! – диде ул үзалдына. Аннан, «ничек ялтыратырга бу гэрэбәләрен?» – дип, озак кына аларга сокланып карап торды.

Зөлхәбирә жырны тагы бер кат жырлады. Дөньяга битараф хис барлыкка килде. Ул ваемсыз гына урынын жәеп йокларга ятты.

Эш – адәм баласына иң сихәтле дэва. Әле генә томырылып эшлэгән хезмәттәшләренен, ике кулга бирелгән бер эшләрен тәмамлауга, Зөлхәбирәгә сынаулы караш ташлап, күзләре белән бораулаганнары инде яхшы сизә. Зөлхәбирә дөньяны өйрәнеп бара иде: әйтсә килә боларның, әйтә алмыйлар. Бу карашлар күптәннән каезлый аны. Тома ятим булганга кызганып карыйлар дип, күп ялгышкан икән ул. Хәзер генә аңлады кыз. Димәк, бу вакыйга авылдашлар телендә күптәннән йөри. Юк, Зөлхәбирә, авызыңны да ачма! Сиздермә! Су төбөнә төшөп калтыра, әмма жир йөзөндә, кеше алдында үзеңне кызгандырма! Минвәлигә булган нәфрәт сыгылмаска көч бирә. Сыгылмаячак! Чөнки күнеленә чиркангыч нәфрәт хисе шулкадәр нык урнашты, хәтта бәгъре катты.

– Кайта торыгыз! Без Зөлхәбирә белән кайтабыз! – диде Мәүва.

Зөлхәбирә аңлады.

Ферма юлыннан авылга табан туры юлга төшкәч, Мәүва тамак кырып сүз башлады:

– Кызым! Син ишеткәнсеңдер инде?

– Ишеттем, бер сүз дә әйтмә башка яме, Мәүва апа! Алар минем өчен дөньяда юк!

– И-и кызым, әниң язмышы сиңа да язылган микәнни соң? Мәхәббәт өчен көрәшәләр! Зинадан ясалган корсагын теләсә нишләтсән! Сөйгән ярны алай тиз генә бирмиләр. Яшьли сөйгән яр гомер-бакый онытылмый. Күңелендә төзәлмәс ярасы калыр.

– Ярасын ямармын.

– Ай, балакаем, Халисә кебек бигрәк үжәт, үзсүзле син! Ир бирмәк, жан бирмәк, диләр. Яраткан егетәңдер бит?!

– Мәүва апа, минем өчен ул юк. Булды! Башка әйтмә!

– Ярар. Уф-ф... Ярар, балакаем... Хәбир язамы?

– Яза! Мин дә язам.

– Ярар, балакаем!

Зөлхәбирә капкадан керү белән күңелендә туган жырны жырлады:

Сары-сары гәрәбә,
Минем йөрәк – мәгарә,
Су төбәндә калтыра,
Тау башында ялтыра.

Иллә дә рәхәт булып китте Зөлхәбирәгә. Жыр юаныч кына түгел, үзен жырлаганда, куаныч та була ала икән. Болдырга баскач, иркен итеп сулыш алды. Көн туды. Хәйран яктырып килә. Бу яктылык кыз күңеленә дә күчте. Ул үзалдына усал гына елмаеп куйды. Кем әйтә аны горурлык начар хис дип?

Ялгышмы, язмышмы?..

Жиһанга яз килде. Кояшлы көннәрдә өй кыекларыннан тамчылар тама. Иңмәсен дип, әвеслек өстеннән аз-азлап, кар төшерә Зөлхәбирә. Түбәдән юллар да, өйләр дә яхшы күренә. Чишмәсу яры буйлап яшькелт китель пәлтәдән бер солдат атлый. Зөлхәбирәнең йөрәге ярысып-ярысып тибәргә кереште. Кулыннан көрәге чак төшмәде. И мәхәббәт! «Мәхәббәттән нәфрәткә бер адым» дигән әйтемгә өстәп, күңеленнән: «Нәфрәттән – мәхәббәткә юк адым!» дип каттый итеп, үз сүзен әйтеп, шуңа үзен ышандырып яшәгән иде. Алай түгел икә-ә-н! Түбә өстендә, аяк астындагы жепшек кардан да жебек булып басып тора лабаса ул. Кая китте мәрмәрдәй катылык? Кая очты нәфрәт? Күңел, кош булып канатларын кагынып, Минвәли янына очып төште. Чын күңелдән куенына сыенды, күк йөзә кебек зәңгәрсү күзләренә бакты...

Минвәли каерылып, Зөлхәбирәләргә табан карады. Күрде, күрде ул Зөлхәбирәне: адымнарын әкрәңәйтте, башын ия төште. Ирләрчә сынауларга азмы-күпме чыныгу алырга өлгергән, төз гәүдә белән атларга өйрәнгән кичәге солдат та мәхәббәт каршында башын ия икән. Ә, бәлки, бу тәүге мәхәббәте алдында баш ию түгелдер, гөнаһкярлык хисеннән изалануыдыр, күзгә карамыйча бигайбә диюедер?! Зөлхәбирәдә кызгану хисе туды.

Ялгышыңмы, язмышыбызмы, Минвәли?.. Солдат артыннан озак кына инәлеп карап торды көрәкле кыз. Эшкә, тормыш авырлыкларына йөрәкле Зөлхәбирә

горурлыкка кушылып йөрөксенэ алмады шул. Эшлисе килми иде инде – ул түбэдән жиргә төштө. Күнелә дә төштө: актарылып, әллә кая – чоңгылга, караңгылыкка юнәлгәндер ул, югыйсә бу кадәр елыйсы килмәс иде лә. Ул кабат өс киёмнәре белән диванга сузылды, күзләре гажизләнеп түшәмгә текәлдә. Күнелдә шул ярлыклы такталардан гайре берни юк! Битарафлык! Көн шулай эшлексез бер жан иясә булып үттө. Үзен мәжбүр итеп кенә эшкә барды. Зәйтүнә апасының киңәше, Мәүва апасының үгет-нәсихәте тәмам туйдырды. Илтифатсызгына тыңлады. Каршы сүз әйтмәскә өйрәнде.

8 Март бәйрәмен сәбәп итеп, Хисмәт белән Лилия кунакка килделәр. Сүз күпләрен кызыксындырган авылдагы төп вакыйга – Минвәлиләр гаиләсенә дә барып житте.

– Суфияның авырлы булуын белгәч, Сәлия апа Суфияны ияртеп, Кадыйр абыйларга әллә ничә барган. Тавышланган, янаган, диделәр. Ул шундый ич инде. Каршы торып маташканнар. «Безнең бусагадан килен булып бары Зөлхәбирә генә үтәчәк», – дигән Мәдинә апа. Аннары инде туачак бала хақына йомшарганнар. «Минвәли үз сүзен әйтсен!» дип, «әниң авыр хәлдә» дигән булып телеграмма суккан булганнар. Шулай чакыртып кайтарганнар икән аны. Инде иртәгә китә. Бүген никах укытасылар, ди. Шушы көнгә кадәр ризалашмаган Минвәли. Сине ярата иде бит инде ул. Син борчылма инде, жанашым, – диде Лилия.

Хисмәтнең Зөлхәбирәгә үзенчә жиңеллек эшлисе килә иде, ахрысы:

– Китә ул! Ну, бала тугач, вакытыннан алда кайтачак икән, – дип әйтеп куйды.

Бер генә нәрсә дә аның файдасына булмаса да, берәз жиңеллек килде аңа. Юк, эчәңә йомылма икән! Сөйләш, күпне бел, кызыксын икән! Бит башка кеше турында түгел, минем турында да бу сүзләр дип уйлап ятты Зөлхәбирә, башын мөндәргә төрткәч тә. Бер нәрсәне аңлады ул: Минвәли аны көчлисә көн – Суфияның ирекле бирелү көне! Менә шуны уйлап, күнелен горурлык хисе били хәзер. Бу оят хәл аның белән килеп чыгасы булган. Аның хәле ул кадәр яман түгел икән бит! Бу гыйбрәттән ул берәз тынычланып калды. Ә киресенчә булса, хурлыгын кая куяр иде Зөлхәбирә? Нихәл кылыр иде ул бүген ялгыз башы?

Көндәшәндә дә эше булмады аның. Кибет юлында очрашсалар, Суфияның корсагын киеребрәк атлавы, карашының масаюлы, йөзәндәге елмаюы кинәлә булуыгына жанын өттө. Суфия, никахтан соң декрет ялы алып, Казаннан бөтенләй кайтты һәм Кадыйрлар йортында яши башлаган иде. Күнелдәге саф мәхәббәтнең бушлыкка алышынуы Зөлхәбирә күнелендә вакыт-вакыт авыр үзгәрешләр тудырды. Ул хәзер ялгызлыкны ярата башлады. Көннәр беркем белән аралашмыйча, зәңгелдәгән үз дөньясында үттө. Төнлә аеруча тыныч була Зөлхәбирә. Чөнки күк йөзәндә яшәргә көч бирүче ае, йолдызлары, ә өендә туасы көнгә ышаныч бирүче гәрәбәләре бар. Әниләренең икесенә дә тигез биреп калдырган туганлык хисе хатлар аша ныгыды. Зөлхәбирә бер нәрсә өчен яшәде: Хәбир кайтачак! Хәбир кайткач, бар да яхшы булачак! Өстәлдә кәгазь, каләм. Андагы язу мондый: «500 көннән Син кайтасың!» «Син» сүзен ул кабат-кабат каләм йөртеп зурайтып бетерде.

Бу хәлгә кадәр, «... көннән Син кайтасың» дип эре итеп язып куйганда, ул Минвәлине күз алдында тотып яза иде. Календарьга бармагы белән төртеп санап, очрашу көннәрен бик зарыгып көттө шул. Алар ertyлган хатлар белән бергә мичтә көлгә әйләнделәр. Ә ул очрашу энә нинди булды. Кем уйлаган? Кем уйлаган шулай булып дип?!

Үз эченә бикләнә баруын яхшы сизә Зөлхәбирә. Үзгәрергә карар бирде ул. Сабан туена чыкты. Классташлары белән рәхәтләнеп аралашты. Кадыйр абыйсы быел да кыр батыры булган. Бәйрәмнәргә генә кия торган зәңгәр костюм-чалбары бик килешә Кадыйрга. Ул гел шундый житез, чандыр гәүдәле. Ич тә авыру хатын тәрбияләгән ир димәссең, гел шаян, күңелле кеше булып күренә. Сәгыйть Сәйфиев бүләк тапшырганда, Зөлхәбирә ана рәхмәтле күзләре белән озаклап карап торды, ныклап кул чапты. Елмаю ирләргә дә килешә шул. Зөлхәбирә аның йөзөндә Минвәли чалымнарын тапты. Минвәлине онытырга йөрәгенә эмер бирсә дә, әтисенә, Мәдинә әбисенә ярдәмен онытырга хагы юк! Жаен туры китереп, янына барды. Котлады. Эти кеше бер мизгелгә күзен сирпеп алса да, жиргә карап сөйләште. Күңелсез кебек тоелды. Ошап бетмәде Зөлхәбирәгә. Мәйдан эчендә, чирәмдә аягын сузып утырган Мәдинә карчык белән дә күреште Зөлхәбирә. Карчык кочагына алды да, еламсырап ук жибәрде.

– Борчылма инде, Мәдинә апа! Кояшлы матур көн! Син тагын да матур! Ай, камзул-читекләрең!

– Кызы-ы-м, рәхмәт! Арка сөякләрең жылы булсын дип, камзулны Кадыйрым Сабан туена бүләк итте. Көенәм дә, сөенәм дә дигән күк: бүген төнлә генә Минвәлинең кызы туды бит әле.

Йөрәк сулкылдап типте. Тел башканы әйтте:

– Котлыйм, Мәдинә апа, беренче кыз оныкчыгың бит!

– Әйе! – Карчыкның күңеле нечкәрәп китте бугай: – Нихәл эшләтәсең... – дигәндә, тавышы үзгәрде.

– Ярый, киттем, күрешим дип килгән идем.

– Бәхетле бул, кызым! – Карчык Зөлхәбирәнең кысқан кулын бер мизгел жибәрмичә торды.

Зөлхәбирә өчен матур кояшлы көн тоныкланды. Ни бу? Көнләшүме? Әйе, көнләшү иде бу. Хуш, Минвәли! Тәгәрәшеп бетегез! Ул беркем белән сабуллашмыйча, авылга таба ашыкты.

Көन्नәр үтә торды. Кадыйрлар йортындагы сүрән бәхет Римма «тәгәрәп» үскән саен яктыра бара сыман иде. Гаиләдәге өлкәннәр күңелен тырнап, жәрәхәтләп торган хәл-вакыйгаларның ярасы төзәлдә. Килең якты йөзле: бер алдыңа, биш артыңа төшәргә сәләтле. Яшьләренә, артык гөрләп яратышып яшәгәннәре күренмәсә дә, талашып яшәмиләр.

Зөлхәбирәнең көннәре айлы кич кебек басынкы, сагышлы иде. Ниндидер яңалык алып килер дип өметләндереп санап көтелгән көннәр житте. Рухи ару-талудан гажизләнеп, төннәргә дә сердәш итеп гомер кичкәндә, көтелгән вакыйгалар гомернең кинәндергеч татлы бер мизгеле булып кабул ителә икән. Авырлыклар күргәндә, шатлыкның бәһасен сагышлыдан сора! Зөлхәбирәгә бу кадәр куанычлы көн әниләре исән чакта да булмагандыр кебек тоела. Аның бердәнбер, газиздән-газиз кешесе армиядән кайтты. Каршында әтисе кебек нык бәдәнле, чибәр яшь егет басып тора. Шатлыкның чиге юк! Аның таяныр туганы бар! Нинди зур сөенеч! «Кара син! Кеше үз көченә ышансын гына – тотлыгуы да юкка чыга икән», – дип уйлады кыз, Хәбирнең сөйләмәндә тайпылышлар бик аз булуына куанып. Хәбир мәктәпкә барып, укыткан укытучылары белән күрешеп кайтты. Әнисенә ахирәте Мәүва, Зәйтүнә апалары өснә барды. Кичен

Хэбир, Зөлхэбирэне дә ияртеп, клубка чыкты. Күршеләре Мәрдан карт өч ай элек кенә вафат булган иде. Аның урынына кабат Зөлхэбирэне эшкә чакырсалар да, ул бармады. Мәдәният йортында гомер бие жыештыручы булып эшлэгән Сәлияне күрәсе килеп тормый иде. Зөлхэбирэне клубка эшкә чакырганнарын ишетеп, Сәлия, башта тәмле телләнеп, аннан усаллыгы белән шүрләтеп, баласы яшә булуга да карамастан, Суфияны эшкә алдыруга ирешкән иде. Хэбир кайткан көнне Суфия юк иде клубта. Сэнгатъ житәкчесе Рәмис кенә иде.

Хэбир барлык авылдашлары белән очрашып күреште, бары Минвәли белән Суфия гына калды. Суфия белән Минвәлинең өйләнешүе турында солдатка классташы Зилә язган иде. Хэбирнең күчеленә аларны өнәмәгән хис кереп урнашкан иде инде. Минвәли үзе дә очрашырга килмәде. Армиягә бер вакыттарак китсәләр дә, бала тугач, ул вакытыннан алда кайткан иде. Хэбир, Зөлхэбирә үтенгәнгә, Кадыйр гаиләсе белән күрешү җаен эзләде. Минвәли эшкә чыгып киткәч, барып керде ул анда. Суфия якын туганы белән күрешкән кебек жылылык күрсәттә. Кызы исемненнән «Туган абыем!» дия-дия Хэбир белән сөйләште, кул селтәтеп сабуллаштырды. Ике ел эчендә төрле мөнәсәбәтләр күреп, дөнья гизеп кайткан егет: «Яхшы уйный бу спектакльне!» – дип, күчеленнән бәя бирде.

Сары чуқлар

Гаилә бәхетеннән мәхрүм булганнарда күчел дөньясына туры килгән эш бир! Ярты жанын бирер! Бар булдыкыгын салып тырышыр. Шунуң белән яраларын ялмаштырыр. Минвәлинең бер атна инде йөзеннән елмая китми. Армиядән кайтуына бер ел тулгач, аңа өр-яңа «Камаз» машинасы бирделәр. «Нәрсә дип куйдың бу кәгазьне?» дисәләр, җавап бирә алмас кебек: машина тәрәзәсенәң иң өске почмагына «USA» дип язылган уч төбә кадәр ул кәгазь һичшиксез затлылык, дәрәжә өсти сыман тоела. Булатка яздырды. Ә аның язучы матур. Аннан кабатлады. Әле, «Люби машину как жену, а гоним как тещу» дип тә яздырып эләрәгә уйлаган иде. Анысы ошап бетми аңа. Йөкләр алып кайтырга башкалага да җибәрәләр үзен. Бик рәхәт Минвәлигә, елмаеп-очынып кына җилдерә. Дөрес, кәефне төшерүчеләр дә булды. Хәтта классташы Хисмәт тә күрмәмешкә салынып йөри эңә. «Камаз»га күзләре кыза! Хэбир дә, тракторда булса, кабинадан нидер алган булып мәш килә, җәяүле чакта, башка юлга борыла, каршы очрашса – җиргә карап үтеп китә. Үпкәләми Минвәли Хэбиргә. Чөнки Зөлхэбирә өчен үзен гаепләрәк хис итә, үзе дә аны күрсә, күз карашын җиргә төби. Ошамауның нинди авыр хис икәннен бик яхшы белә ул. Суфияны күрмәс өчен көн-төн «Камаз»ыннан төшмәскә дә риза.

Актан-карадан сөйләшми йөрүче иренең соңгы вакытта елмаеп йөргәлэгәннен күргәч, Суфия ирен куанычы белән кат-кат котлады. Өйдәгеләр күрмәгәндә, илтифатсыз ирен гел кочаклады, күзләренә яратып карап, күкрәгенә еш сыенды. Минвәлинең күчелә шулкадәр иркәнәеп китте, шуңа да Суфияга юк-юк та ихтирам күрсәткәләде. Минвәли әнисеннән машинасының яң тәрәзәләренә матур итеп, пәрдә тегеп бирүен сорады. Мәдинә сандыгыннан гади ситец тукуыма чыгаргач, Суфия моны ошатмады. Юка һәм чәчәкле иде ул. Клубта элек тотылган, хәзер складта яткан калынча зәңгәр пәрдә алып кайтты үзе. Сәхнә кулисаларының чит-читләрендәгә сары чуқларын сирәкләп кисеп алды. «Ошарга тиеш бу Минвәлигә!» – дип уйлап сөенде. Пәрдәне Мәдинә карчык кулына тоттырды. Ә үзе ул тегү машинасын ни икәннен дә белми иде. Суфия

телэгэнчэ тегелгэч, ике пар пэрдэгэ чукларын кулдан үзе беркетте. Суфияның бу пэрдэлэр белэн кызыксынуу үз максатыннан иде. Руль артында утырганда, аның ире бик киң күңелле, сөйкемле затка эйлэнэ. Хэер, ул аны гел сөйкемле итеп күрэ. Тик салкынрак шул иренең карашлары да, кыланмышлары да... Кадыйрның йорты аллы-артлы бүлмэлэре зур булса да, төнлэ анда бик кысан була Суфияга. Мэдинэ карчык түр бүлмэдэ, сүттермэгэн мич артындагы караватта зур ястыкта. Минвэли белэн Суфия дэ шул бүлмэдэ үк чаршау корылган караватта йоклыйлар. Нэни кызчык көндөз генэ түгел, төнлэ дэ эби белэн. Малай өйлөнгөнгөн бирле, Кадыйрларның йокы урыны аш бүлмэсендэ. Суфияның каенанасы Дания көндөзлэрен дэ шул ятакта ятып тора. Аны үз каенанасы Мэдинэ карый. Суфия каенанасы белэн аралашмый диярлек. Энисе якынаймаска куша. Хэзердэн үк авыру карап утырма, яшь балаң булу да бик житкэн, ди. Суфия авыл советы эш кушмаган көннөрдэ, көнозын өйдө, клубка кичен генэ бара. Атнасына биш көн кино күрсәтелэ. Шимбэ, ял көннөрендэ – дискотека. Яңа ел, 8 Март бэйрэмнэрен, Сабан туен үткэреп жибэрсэ, Суфия бик канэгать. Мэрдан карт үрнөгендэ клубта эш шуннан гыйбарэт иде.

Суфия төшке ашка кайткан Минвэлигэ юл уңае энисенэ чаклы утырып бару өчен кирэксэ йөз сәбәп таба! Хэер, хэерхаһлы бу нәсел кешелэренэ шуның берсен генэ әйтеп гозерләү дэ житэ. Мут елмаеп, Минвэли янәшәсенэ утырып, туган нигезенэ житэрэк Суфияның теле телгэ йокмый, күзлэре ялтырый, ничек тэ авыл читендәге туган йорты каршындагы сулга керэ торган аулак юл читенэ туктарга, сары чуклы зәңгэр пэрдәне тарттыруга ирешә... Суфияны яратмый мөмкин түгел... Кайбер чакларда ул энисе янына кереп тэ тормый. Ә Сәлиянең үз тормышы тормыш. Техничка акчасы белэн генэ өч баланы аякка бастыру бик авыр шул. Кызының хәлле тормышка кияүгэ чыгып, кулдан китүенэ бик шатлана ана.

Хисмэт Зөлхәбирэ белэн гел очрашу ягын карый. «Хәбир дустым!» – дигән булып, өйләренэ килэ. Зөлхәбирэ чэйгэ кыстый, тик егет беркайчан да табын янына утырмый.

– Әйдәгез, клубка! Хинд киносы була! «Гита Ситапур кызы!» – Тавышы күтәренке. Зөлхәбирәнэ ничек тэ клубка алып чыгасы килэ, шуңа инде бер тапкыр караган киносын кызыктырып сөйләргэ тырыша. – Татарчага тәржемә ителгән ул. Кызык та инде татарча. Сыдыра гына малай, мин сиңа әйтием, кылыч белән... Подряд! Пачти ышанасың... – Сүз саен көлө үзе.

– Син хинд киносы яратасыңмы? – ди Зөлхәбирэ, елмаеп. – Хәбир яратмый бит!

– Мин Зөлхәбирэ аның ялганын яратам. Чөнки үзем дэ яңгалларга¹ яратам.

Хисмәтнең юк кына сүзе дэ кәефне күтэрэ. Ә ялганлау дигәндэ, ул ялганлый белми – бары шаярта, кызык сүзлэр белән Зөлхәбирәнэ көлдәрәсе генэ килэ. Тагын да күбрэк сөйләшер иде, Зөлхәбирәнэң житди кыз икәннән белә, ошамас дип уйлый. Кызының күк йөзә кебек зәңгэр күзлэренэ караса, югалып та калгалый ул. Кая китэ икән ул кыюлык? Аптырый үзе дэ. Бу мәхәббәт дигән нәрсә әллә нилэр үзгәртәргә сәләтле: теллене – телсез, телсезне телле итэ. Ә бүген ул тыелып тормады. Алай гына да түгел, бу йортта аның кәефе тагын да күтәрелә шул.

Егетләр көн дэ бергәләп клубка чыгалар. Зөлхәбирэ аларга иярмәскә

¹ яңгалларга – ялганларга (диал. сүз)

тырыша. Суфия белэн очрашмау өчен генэ түгел, яхшы күрсәтмәсә дә, телевизордан тапшырулар карый-карий шәл бэйли ул. Әнисенең бэйли башлаган шәле калды. Шуны төгәлләп сатып, яңа телевизор аласы килә.

– Өйдә, Зөлхәбирә, картайгач бәйләрсең! – Хисмәт уенын-чынын бергә кушты.

Зөлхәбирә зәңгәр күзләреннән шатлык чәчеп рәхәтләнеп көлдә.

– Хисмәт! Минем бит әле абыемны өйләндерәсем бар, шуңа тырышам инде, – дип елмайды.

Сүзгә күршегә керми торган Хисмәтме инде җавапсыз калучы?!

– Аха-ха... Сөз миннән дә ныграк шыттырасыз, ахрысы, кайсыгызга ышанырга белеп булмый. Хәбир әйтә, сәңелкәшне кияүгә бирәм башта, аннан үзем өйләнәм, ди.

Өйдә күңеллелек! Бу халәтне тагын да сузасы килә.

– С-сиңа б-бир-с-сәм генә инде, Х-хис-мәт!

– Хисмәткәме? – Хисмәт баш артын кашыган булып кылана. – Яхшы парин ул! Зөлхәбирә чыксамы аңа кияүгә, и-и, Хисмәтме, Хисмәт, вечно чәчәк атачак!

Зөлхәбирә дә, Хәбир дә, үзе дә рәхәтләнеп көлэләр.

– Көләсез сез, име? Билләһи!

Кунак егетнең күзләре кызга ялварып карый. Тик игезәкләр аның күңел дөньясын күрмиләр, күзләре яшыләнгәнчә көлэләр.

Шаян кеше нишли? Көлсәләр – көлдәрә! Хисмәтнең Зөлхәбирә күңеленә үтү өчен өйдә кат-кат уйланылган сүзләре бүген дә онытылды. Инде килгәнә дә сәгатәтән артык вакыт үттә:

– Өйдә, яшты, сигез тула бит! – дип, сәгатенә карады Хисмәт.

– Тугыз тула, сигез түгел!

Хисмәт, ышанмыйча, озак кына кул сәгатенә карап торды.

– Туктаган мәллә соң? – дип колагына якын китерде. Эшлиме ул, ә, ишетмим, дип, Зөлхәбирәгә тыңлатты.

Зөлхәбирә күпме генә тырышса да, колак шавыннан башка бер генә аваз да ишетмәде.

– Һэй, боргычы тартылган ич. – Хисмәт шып итеп учы белән маңгаена суккандай итендә дә сәгатен дөресләп мәш килде.

Зөлхәбирә егеткә күзләрен тутырып карый, сары чуклы башлык кигән егет аша бөтенләй дөньяны күрә, уйлары да башка дөңьядә гизә иде.

Ике егет өйдән «Шипр» одеколоны сиптереп чыгып киткәндә, Зөлхәбирә теләр-теләмәс генә шәл бәйләвен дәвам итте. «Классташларга сәлам миннән!» – дип калды ул. Егетләргә озаткач, Зөлхәбирә сәгать йөрешен тыңлаганда, башына килгән уйлары белән ялгыз калды. Бу ни була соң әле? Ул Хәбирнең өстәлдә эшләп яткан кул сәгатен колагына якын китерде. Үзенә даими ишетеләп торган колак шавыннан башка берни ишетмәде. Ул бит моны уйлап та карамаган иде. Йа Аллам, кул сәгате йөрешен ишетми микәнни?

Ул, башын учлап, өстәлгә таянды. Шәл бәйләү теләге сүнгән иде инде. Телевизорда «Время» тапшыруы бара. Аңгырайган баш сөйләнгән сүзнең, күрсәтелгән видеосюжетларның мәгънәсенә төшенми. «Останкино» каналыннан диктор сөйли, дөңья гүли! Уйлар бик хөрти. Ул, ул... дөңьяны сөйми! Телевизорның сул почмагында, кечкенә форматта, сары костюм кигән сурдотәржемәче кул чукалары белән яңалыкларны тәржемә итә. Йа Алла, йа Алла, үзең сакла!.. Булат та Чечен сугышында, диләр...

Ни генә булмасын, исән икәнсең – тормыш дәвам итә! Дәвамлы бар нәрсә дә

үзенә ияләштерә, күндерә. Тавышка да, сугышка да, ятимлеккә дә, саусызлыкка да...

Игезәкләр Хисмәтне көн дә көтеп алалар. Юкса, үзләре әллә ни сөйләшмиләр. Хәер, алар йортында әниләре исән булганда да, бары кирәкле сүзләр генә сөйләнде. Халисә: «Юк сүз – чүп сүз!» дип, кирәкмәгән сүзгә гел тәнкыйтьли иде.

Егетләр кызлар озатып йөрмәделәр. Хәбир тотлыгуыннан уңайсызланды, ә Хисмәт бары Зөлхәбирәгә генә күңел салды. Ул рус телендә басылган газеталарны укып бара. Сәгатъ тугыздан унынчы яртыга кадәр китапханәгә кереп, «Время» тапшыруын карый. Барлык сәяси мәсьәләләргә авыл кешесенә күрә яхшы күзәтеп бара. Әлбәттә, Хәбир гел Хисмәт янәшәсендә. Чечен сугышы турында жентекләп тыңлыйлар.

Бер килгәндә, Хисмәт:

– Ярый авылдан китмәдек әле дип сөенәм. Булат хәрби училищеда укып, хәрби эшкә бәйләнмәсә, сугышка китмәс иде. – Хисмәтнең бүген шаяртасы килми иде. Гел житди генә сөйләшеп утырды. – Шәһәрдәге тәртипсезлекне сөйләп, күрсәтеп бетерә алмый телевидение. СССР таркалганын гына көткән икән Казан шакаллары да. Группировка да группировка! Хәзерге заманда аерым сугышкан кеше юк! Апа әйтә, акчаны кошелёкка түгел, ярты литрлы банкага салып, эшкә йөрибезд, ди. Уртасында гармун күреге кебек резинкалы озын, сары автобусларда шәһәр хатыннарының сумкаларын кисеп кенә торалар, – дип сөйләде. Әйтсәм әйтим, «Интердевочка», «Вера»лар юл кырыенда күпләп басып торалар икән. Экрандагы кино урамда, ди, хәзер. Чын кино! Монысын жизни сөйләде.

– Хисмәт! Син берәз үзәңнең кушасыңдыр инде, әйеме? – Зөлхәбирә Хисмәтнең житди сүзендә дә берәз ялган, шаярту бар дип уйлый. Казанда якыннары юк, ә үзәңең барганы юк.

– Зөлхәбирә, мин синең янда яңгалламыйм бит, чын мәгәр.

– Син таныштырмасаң, илдәге яңалык түгел, үзәбезнең авылныкын да белмим. Хәбир авызыннан келәшчә белән дә сүз тартып ала алмасың. Син, шулай, килгәч сөйлә, яме.

– Иптәш Зөлхәбирә туташ! «Казан» программасыннан күрәсәңме, татар телен куәтли башладылар. «Туташ» сүзен өйрәндем. Без әдәбият дәрәсәндә укыган идек бит, әйеме, Әмирхан Еникинең «Гөләндәм туташ»ын, вәт, менә шул заманнардагы кебек эндәшеп булачак икән кызларга. – Хисмәтне белеп булмый, ихлас елмаюы артында, шамакайлануы да бар бугай. – Әтү, безнең авыллар: «Яэй-й!», «Си-и-ин!», «Әлләкем!» – дип эндәшәләр. Туташ дисәң, шәп бит, әйеме?

– Ай-яй, Хисмәт! Зерә тракторист булып йөрисең инде.

– ... майлы крик диген.

Кабат көләләр.

– Карале, Зөлхәбирә! Кешеләр бер-берсенә, «туташ», «ханым» дип, «әфәнде» дип эндәшә башласалар, авылыбыз халкы культурныйга әйләнеп бетәр иде, име.

Хәбир хахылдап көлә дә:

– Ү-үт-терәсең с-син, к-көлдерең... – дип куя.

Хисмәт тагын да жанланып сөйләргә керешә.

– Менә мин Зөлхәбирәгә туташ дип эндәшкәндә, Сәйдәшләр заманындагы зыялы кеше итеп хис итәм үземне, пусть фактта тракторист булыем.

Хэбир генэ түгел, Зөлхэбирэ дэ сыгылып көлө. Шул ук вакытта Хисмәткә сокланып карый.

– Хисмәт! Ә кызлары туташ исеменә лаекмы икән соң?

– Һ-м, Казанга китэләр дэ үзгәрәп кайталар кызлар... Зөлхэбирәгә охшаса – лаек!

– И-и, рәхмәт инде. Хисмәт! Күңеләң матур синең. Ну күп сөйләшсәң инде үзең. Син бер очрашканда сөйләшкән кадәрне без атна буге да сөйләшмибез.

– Ә тел нәрсәгә ул? Авыз эчендәге ризыкны чәйнәгәндә, кашык сыман болгатып тору өченмени?

– Зөлхэбирә туташ! Мөмкинме сезгә? Гафу итегез! – Хисмәт, кыланчыкланып, кызның кулын үбә. Башлыгы түбәсеннән сары чук кыз кулына килеп төшә. Зөлхэбирә елмаерга мәжбүр була. – Нинди яңалыклар бар, Хисмәт яшьтием? Үзем – төнтөк, Хэбир әфәндем – молчун, син – всемогущ.

– Зөлхэбирә! Безнең республикада хәзер татарча сөйләшәләр, суверен дәүләт бит инде ул. Мин русча сүзләр кыстырмыйча сөйләшүнең төмен таптым әле.

– Тәмле дисең, алайса. Безнең фермада элеккечә инде, Хисмәт.

– Беләсезме, Зөлхэбирә, сүзем бик житди иде. Сөйләшү минем өчен жан рәхәте бит, беләм, артыгын сөйләшеп ташлыйм инде. Беләсезме, күптәнге ике хыялым бар минем. Беренчесен әйтмим. Хыялга ашмас кебек сизәм. – Хисмәт чыңлап та, бик житди кыяфәттә иде. – Икенчесен тормышка ашыру өчен бөтен тырышлыгымны куям. Каршы килмә! Яме!

– Йә әйт инде, хыялыңны! Бик катлаулы мәсьәләләр күтәрәсен, ахрысы. Куркып куйдым.

– Курыкма! Мин сиңа булышам... Суфый икенчегә түгәрәкләнгән анда.

– Хисмәт, яхшысынмыйча, күз карашын идәнгә төшерде. Аннан үтенгән сыман сүзен дәвам итте: – әйдә, кер инде клубка директор булып. «Зәңгәр кыңгыраулар»ыңны сагындык.

– Авыл мәдәнияте «директоры»н кая куясың?

– Сәлиянең сыйрагы сынган, гер асып, бальниста ята, ди.

Зөлхэбирә Хисмәткә күзләрен зур итеп ачып карады. «Хакмы?» янәсе...

– Районга баргач, машина бәрәп киткән аны.

Кыз карашын тәрәзә аша урамга төбәде. Күз алдына шыксыз хастаханә палатасы, караватта гомер буге горур кыяфәтле Сәлиянең өскә күтәрелгән ак бинтка уралган аягы, авыртудан газапланган йөзгә килде. Байтак кына үз дөньясында күңелсез уйлар кичерде

– Зөлхэбирә! Кая китеп бардың? Шул хатын өчен кайгырдың инде әллә? «Сине клубка эшкә кертсәм, исемем Сәлия булмасын!» – дигән кеше бит ул. Ә син эшкә юри үч итеп кер!

– Хисмәт! Зур рәхмәт! Мин үч белән булышмыйм. Син әйткәнне уйлап карармын. Алмаслар да инде. Мин бит өч тәкъдимне кире кактым. Үз кешеләре дэ бардыр...

«Син мине дэ кире кагасың бит, Зөлхэбирә!» – Бусы Хисмәтнең уенда калды, ә теле:

– Зөлхэбирә, мин ышанам, син мәдәният йортында эшләп, үз юлыңны табачаксың, – диде.

– Хисмәт, яхшы кеше син! Зур рәхмәт! Күңелгә канат куя беләсез. Тик канатлар гына ялкыннарда өтелде лә... Талпынып карармын. – Зөлхэбирә күңелсезләнеп китте. Кешенең, кем булуына карамастан, авырлыкка калуы, үз башыннан үткәнгә, авыр кабул ителә иде...

Председатель аны үзе очратты. Машинасына утыртып, авыл советына алып килде.

– Мэдэният йорты директоры кандидатурасына авыл халкы инде биш ел сине күрсэтэ. Булдыклылыгың бар, коеп куйган эртист син! Сыер саварга кеше табарлар, э менэ синең кебек талантны фермада гына жырлатып йөрү килешми торган эш. Читтэн торып укырга кер! Бу эш синеке! – Эш кабинетына алып керде. – Гариза яз! – дип, өстөлгэ чиста ак бит, калэм куйды.

Ач, мэдэният, ишегең!

«Яз, яз, яз килэ!..» – Күңелдэн генэ шулай көйлөдө Зөлхэбирэ, мэдэният йорты тэрэзэсен киң итеп ачканда. Кэефе күтэрелде. Классташлары белэн күмөклөшөп, шул жырны жырлаган чаклары исенэ төштө. Үзалдына елмаеп куйды. Шушы мэдэният йорты бит инде ул! Мэктэп укучылары еш концерт куя иде. Ул клубта ешрак та булды бугай. Күрше Мэрдан бабайга ияреп килеп, сэхнэдэ торган фортепианода, бер генэ бармак белэн баскалап, тавыш-көй чыгара иде. Бик өйрәнэсе килэ, өйрөтүчө түгел, уйный белүчө дә юк иде шул Балантауда. Мэктэптэ өйрэнгән жырны «яз ки-лэ» дип ижеклэп көйлөп, клавишага баса, күңел белэн нотасын сайлай. Кайчак туры килэ, кайчак – юк. «Бирим дигән колына чыгарып куяр юлына», – дип сөйлөндө энисе, Балантау килене ире белэн ялларда кунакка кайткан чакларында кызын фортепианода уйнарга өйрөткөч. Бик тиз өйрөндө. «Синең ишетү сэлөтөң көчлө, талантың бар», – дип үсендерде ул аны. Өйрэнгән беренче көе энэ шул жыр иде.

Яз быел чынлап та көлө-көлэ килэ, салкын кышны житез куа килэ. Шулкадэр шат Зөлхэбирэ: гөрлөвеклэр ага, юл бус карының каракучкыл көпшөклөнгән катламы да яз кэефенэ буйсынып жемелди, үзенэ күрэ бер ямь биреп тора. Табигать бит ул! Табигатьтэ агы да, карасы да камил. Хэтта шул көпшөклөнгән аклы-каралы кар катламы да, догалы шамаил сыман, кешелек дөньясын сафлыкка, игелеккэ чакыра кебек. Хэбир белэн кечкенэ чакларында аларның өй стөнасында кара жирлектэ ялтыравык гарэп хэрэфлэрэннэн булган агач рамлы догалы шамаиллэре бар иде. Өй юган чакта энилэрнең «иплэп кенэ ал» дигэнен Хэбир колагына да элмичэ, илтифатсыз кагылды да шамаил йөзө белэн идэңгэ капланып төштө, пыяласы ватылды. Пыяла ватыклары арасыннан хэрэфлэрне берэмлэп жыйганда, Зөлхэбирэ ул кара жирлекнең рубероид булуын, э хэрэфлэре – аскы ягы ак, өске ягы ялтыравык чэй кэгазе икэнен күрөп, кул астында булган гади нэрсэлэрдэн матур шамаил ясалганына бик сокланган иде. Шулар да исенэ төштө. Зөлхэбирэ элэге мизгелдэ дөньяга үзенең алсу күзлэге аша карады. Чынлыкта гомер-бакый ачылмаган, буяу күрмэгэн, хэтта чери башлаган тэрэзэ рамнары тапталган, кадерсез ишек төбөnnэн дә пычраграк иде. Суфия сеңлесе Гөлсу, швабрасын идэн буйлап житез-житез йөрөтөп, сүзэн дә житез генэ эйтел ташлады:

– Мин тэрэзэлэр юып йөрми-и-м.

– Чиста эш урынында эшлисең килэдэр бит?

– Эни эйтте: «Концерт килгэндэ генэ ю идэнне», – диде. Тэрэзэ юарга кушмады.

– Синең директорың кем соң?

Кыз Зөлхэбирэгэ күтэрелеп тэ карамыйча:

– Мин идэнне юам да кайтам. Өй түгел ич бу – кылуб!

Зөлхэбирэ тэрэзэне тиз генэ ябып куйды. Күңелендэ буран купты,

эндәшмиңә калып, тавыш чыгармый уздырса, үзендәге тавыш, киресенчә, көчәйде – колаклары ныклап шаулады. Ул Гөлсуның йөзөнә карады. Яшь кыз ваемсыз чырайлы иде. Кәефе киткән Зөлхәбирә тәрәзә буенда зыңгылдаган дөньясында уйланып торды. Фермада, үзенә группа сыерлары турысындагы ялгауга ялгау итеп куелган катлы-катлы пияла кисәкләреннән торган тәрәзәләргә юып алгач, ферма яктырып киткәнә сөенүен исенә төшерде. Шушы чагыштырудан да күңеленә ничә сүз килде, әмма берсен дә әйтмәде. Гөлсуны оялту барып чыкмаячак иде. Кай арада диген, ул киенеп, янына килеп тә баскан.

– Кайтам мин яме, Зөлхәбирә апа! Ике-өч көн килмәсәм дә ярыйдыр. Көн дә көн дә клубка чыккан бандитлар өчен идән юып йөрөп булмас инде. Апа зур чүпләрен көннекен көнгә жыеп тора иде. Сөз дә алырсыз инде яме, Зөлхәбирә апа. Туган ич! – Гөлсу үзен шулкадәр иркән тотта иде, әйтерсез, ул Зөлхәбирә апасы белән шушы яшенә кадәр гел аралашып торган, дус булган. – Симәнке ашамасыннар! Апа иманнарын ала иде, ашаттырмады.

Зөлхәбирәнең күзләре шар булып түгәрәкләнде. Күзләре генәме, авызы да ачылды, ябарга онытты. Хәтта чәчләре торып баскан кебек булды, йөрәге үзенә иштерлек итеп типте. Дөнья уылдады, чәрелдәде, ахыр чиктә зәңгелди башлады. Ә Гөлсу, берни булмагандай сабуллашып, матур гына атлап чыгып китте.

– Сау бул! – дия алды алуын Зөлхәбирә һәм стенага сөялде. – Имгәк жан!!! Их! Әти-и-и! Үлөп котылгансың бугай...

Бусы белән аралашканы юк иде шул. Бусы Суфиядан да арттырган! Әйе, туганы бит! Анасы өйрәтеп жибәрү генә түгел бу дип, нәтижә ясады Зөлхәбирә. Мәдәният йортына карашы тискәре. «Бу әллә нәрсә түгел, клуб кына!..» имеш. Һе-е! Менә кызык! Кызык?! Кызганыч бит бу кыз! Хайван асрау өчен, ит-сөт житештерү өчен корылган бина түгел ләбаса. Культура бу, культура! Клуб тәрәзәсе юу ни ул? Менә синең кебекләргә эчкә дөньясын ничек чистартасы? Рухы сәламәт булмаганның тапкы күңел тәрәзәләрен дә, тәрәзә юган кебек, су, чүпрәк белән юып чистартасы иде дә жиганның якты, жылы нурларын әүвәл бүлмәләргә, аннан күңелләргә кертәсе иде. Тән сикхәтләнер, күңелләргә шатлык керер иде. Тәрәзә юган кебек ике кулга бер эш кебек кенә булса иде дә соң ул?! И кызык! Бу клуб кына, имеш...

Гөлсуның шул бер жөмлә сүзе аның күзен ныграк ачарга, алсу күзлеген салырга чакыра иде. Әнисе: «Аллаһ Тәгалә юлыңа кемне генә чыгарып бастырса да, ул кешедән йөз чөермә! Аллаһ Тәгалә барын да белүче – яхшыга тартучы. Сабырлык белән эш ит!»

Мәдәният!.. Театр кайдан башлана, дигәч, бер акыл иясе киём элгеченнән, дигән... Мәдәният кайдан башлана? Әхлактан башланадыр шул. Әгәр мин бу кызны туздырып әрләп кайтарсам, бу кыз берәз яхшырып елмаеп килеп кермәс иде. Юган тәрәзәгә дә игътибар итмәс иде. Әни! Син бит шулай яшәдең! Фермада да үз турында тәрәзәң чиста иде. Стенасы да акшарлы иде. Ә мәдәни учакны каян үрләрәсе соң? Зөлхәбирә утырып, иягә белән учларына таянды да уйга батты. Клубка килеп кергән кешене мәдәни югарылыкта кабул итәрлек кем бар коллективта? Сәнгать житәкчесе Рәмис абыйсы колхозда сөт ташый торган машинада эшли. Концертлар булыр алдыннан репетицияләргә баянын алып килә, оста итеп уйный. Суфия белән эшлөгәндә дә чиратлашып кына клубны ачканнар, япканнар. Зөлхәбирә эшлөгән бер атна эчендә бары бер тапкыр гына клубка кереп чыкты ул:

– Яңа себерке яңача себерэ, дигәнне ишеткән бар минем, сеңел, – диде, хэйлэкэр карашлы, карсык буйлы ир уртасы кеше, сөйкемле генэ елмаеп. – Давай, син үзеңчә эшли тор, баянда уйнарга кирәк булсам, чакырырсың, – диде.

Зөлхәбирэ Рәмискә гажәпләнеп карады. «Себерке» сүзе бер ошамаса, «кирәк булсам, чакырырсың» диюе аңа караганда да ныграк үртәлдерде.

– Икең дә нигә кирәк инде монда селкенеп йөрү? Концертлар булганда чыгам мин, чыгам. Син кыз кешегә кич белән көн дә чыгу берни түгел ул. Хатын мыжлый. «Клубта эшләтмим мин сине!» – ди. «Этү гел кәгеп кайту ягын карыйсың», ди әле. – Рәмис гөлдерәтеп көлдә дә саубуллашып чыгып та китте.

Шулай бер дә кирәксез эшкә кердем микәнни мин? Эшлэргә кирәкми дә икән бит монда. Кич ачтың – музыка куйдың, ябып кайтып киттең... Бәйрәм алдыннан гына жыелып, концерт куй да кайтып, шәлеңне бәйлә, Зөлхәбирэ. Нигә кузгалдым мин эшемнән?! Миңа фермада бөтенләй дә авыр түгел иде. Хезмәттәшләрем һәр сыерны яратып чәбәкләп саудылар. Миңа да энием өйрәткән сыерлар һәрберсе күңелемә якин иде. Гәрчә, тәрбия сүзе аңнарына кергәнәнә бик ышанмасак та, пычракка ятканнарны эрләп чистарттык. Тыңлаулы булганнарына иркә сүзләр белән эндәштек. Зөлхәбирэ ике эшне чагыштырып гажизләнде.

Авылда калган классташлар, Зөлхәбирэ эшли башлагач, клубка ешлай башладылар. Зилә, укып бетереп, мәктәптә укыта башлады. Мәктәптә кичке чаралар беткәч, Зөлхәбирэ янына кереп чыга. Эшендә уңышлар тели. Зиләнең йөзеннән яктылык сибелгән кебек тоела. Классташ булганы өчен генә түгел, уңай энергетикалы кеше дип, яратып аралаша Зөлхәбирэ аның белән. Ләкин никадәр үтенсә дә, ул озак тормый, кайтып китү ягын карый. Тиздән алар бер табын артына жыелачаклар. Лилия кыз озату мәжлесенә барлык классташларына әйткән иде. Зөлхәбирэ бик хөрмәт иткән гаиләгә – Хисмәтнең абыйсы, Зәйтүнә апасының улы Рамилгә кияүгә чыга, Казаннан туган авылына кайта. Шуңа да мәдәният йортында үткәреләчәк язылышу тантанасына һәм туйда шаһидә буларак, туй барышына тырышып эзерләнә. Булачак шаһит энесе Хисмәт икән. Рамилнең дуслары-классташлары өйләнеп беткәннәр инде. Зөлхәбирәгә бу атна бик тыгыз һәм күңелле мәшәкәтлэргә бай булачак. Хезмәте чаралар оештыру эше белән бәйлә кешегә утырып, шәл бәйләү түгел, тын гына басып, ял алырга да жай юк икән. Күңел гел эзләнә. Кызыклы идеяләр туа. Аларны гамәлгә кертәсе килеп, тагын бер очына. Лилия кияү һәм килеңгә дипломнар тапшыра торган, кызык итеп язылган, кулдан-кулга йөргән туй сценариен клубка кертеп бирде.

Бу авылда, әнисенең хезмәттәшләреннән башка, аның өчен жан атучы бары бер генә кеше бар. Ул – Хисмәт! Чынлап торып ярата. Белә Зөлхәбирэ, бу кадәр кире кагуга ул әйләнеп тә карамаска тиеш иде инде. Ә ул туган кебек, һәрдаим ярдәменнән ташламый. Ә Хәбир игезегә?! Аңламый, нигә бертуганы шундый аның? Уйлап-уйлап караганы булды, хыялы да, максаты да юк Хәбирнең. Зөлхәбирэ эше өчен жан атуы бөтенләй көтелмәгән хәл. Эшкә бара, кайта Хәбир. Ашый, сулый... Берни белән кызыксынмый. Мәдәният турында планнары белән уртаклашканда да, ни «ә», ни «жә» дими... Ә Хисмәт?! Ул бүтән! Клубта эшләвемне ник теләде икән Хисмәт дип аптыраган иде. Якынаю юлын эзләгән икән! Көн дә очрашалар. Тик кыз күңелендә дуслык мәхәббәткә әйләнмәде. «Мин киребеткән кеше!» дип бәяләде үзен...

Авыл советы башлыгы мәдәният йортына килеп керде.

– Зөлхәбирә, матурым! Ничек хәлләр?!

– Исәнмесез, Закир Надирович! – дип, Зөлхәбирә сәлам алган мизгелдә Закир күзләре белән мәдәният йортын әйләнәп чыкты. – Иртәгә авыл жыены була. Көн тәртибендә авылда салыначак мәчет урынын раслау, Согуд Гарәбстаны кунагы да булачак, – дип елмайды ул. – Сәгать бергә. Белдерү язып эл, яме. Клуб вакытында ачык булсын! Безнең авылда уңган кешеләр күп. Кул эшләре күргәзмәсе ясасан, яхшы булыр. Берничә концерт номеры булсын! Мәдәният йорты территориясе чиста икән...

– Әйе, кичә генә чалгы белән чаптым.

– Молодец! Зөлхәбирә! Так! Иртәгә район хакимиятеннән дә вәкил булырга тиеш. – Закир кул сәгатенә карады. – Бухгалтерия кызлары белән син дә Чишмәсу бие әрекмән-кычытканын чабып чыгарсыз. Баланлы тау атыннан юл кырыендагы телеграмм баганаларын акшарларга кирәк була. Иртүк правления каршына кил! Обедка эшләп бетерерсез дип ышанам.

– Яхшы, Закир Надирович.

Зөлхәбирә ярты сәгать эчендә клубны гөл итте. Хурлану, ачу зур көч бирде. Житез эшләп, тирләп пеште, эмма теләгенә иреште. Хәтта биек түшәмнән, озын таякка чүпрәк чолгап пәрәвезләргә жыеп чыгарга да өлгерде. Сәламәт, ике куллы яш кешегә ние бар бу эшнең? Ни гажәп, Сәлия йогынтысыннан балалар гынамы соң, күпчелек авылдашлар чыга алмый... Алламы әллә ул?! Нигә куркалар? Ярашалар?! Савыгып, аягына басып, үз эшенә Сәлия килсә дә, курыкмый Зөлхәбирә. Бары чиркана, бары күрәсе генә килми...

Мәдәният йортындагы үзгәреш күрер күзгә яхшы күренә иде. Ак киёмле гарәп кешесе дә булгангамы, әллә авылда мәчет төзеләчәк дип, план коргангамы – халык күтәрәнке рухта иде. Мәчет төзү урыны итеп Мәрдан карт нигезе күрсәтелде. Жыелыш беткәч, авыл советы башлыгы Зөлхәбирәне мактап үсәндерде. Аннан, сәхнә түрә фонына ымлап:

– Ленин башын алырга кирәк булыр, – дип пышылдады. – Гарәбстан вәкиле ошатмаган, тәржемәче шулай диде. Сурәт шайтанны эшкә җигә, имеш.

Барысын да озаткач, үзәндә бертөрле җиңеллек тойды. Әйе, зур жаваплылык белән карады ул аңа. Читтән килгән кеше, бигрәк тә башка милләттән булса, мәдәниятенә игътибар итә, эхлагын сыный, милләте белән кызыксына, горегф-гадәте белән таныша, авылының, халыкның йөзен күрәп китә.

Зөлхәбирә буш залның беренче рәтеннән, алсу төстәге пыяла мозаикада кабарынкы итеп эшләнгән Ленин башына карап уйга батты.

Октябрьдә туганнарның
Ленин була бабасы...

Никтер бер дә кубарасы килми иде. Ә алмасаң? Коммунистлар башлыгы бүгенге җәмгыятькә ят шул. «Баш» бик зур иде. Олы гәүдәле Закир Надирович колачы кадәр. Ничек алырга икән? Йа Хода, тарих кабатланмый, диләр. Кирегә борылды лабаса. Зөлхәбирә «Совет әдәбияты» журналыннан укыган әсәрләргә исәнә төшерде. Советлар төзелгән. Авыл саен диярлек мәчет манарасы киселгән. Манарасыз бинадан клуб ясаганнар, динне тыйганнар. Ә хәзер?! Киресе! Советлар Союзын җимереп, динне куәтлиләр, мәчет төзиләр, клубтан Ленин башын алып ташларга әйтәләр. Кем куша? Кичә генә коммунист, парторг булган житәкче! Әйләнә бу дөнья! Кем әйтә аны әйләнми

дип? Тамашачылар каршындагы сәхнә фонында горур рәвештә ияген күтәрәп торган житмеш еллык юлбашчы башы, катырылган агач чүбе һәм алсу пыяла ватыкларыннан гына торса да, бер кирәксез нәрсә булып чәлпәрәмә килергә, чүплеккә ташланырга тиеш түгел кебек. Ләкин житәкче әйтә икән, жәмгыять чит икән – төшерергә кирәк була. «Октябрь баласы» булганга, Ленин бабайга хыянәт итсә килми иде Зөлхәбирәнәң.

– Чү! – Мөдир яңа гына исенә төшкәннән үз-үзенә гажәпләнәп куйды: – Жансыз, имансыз бер сурәтнең хакын хаклап утырам. Мәчет кадәр мәчетнең – Алла йортының манарасын чыжлатып кисеп төшергәннәр, клуб ясаганнар – бер дә уңайсызланып тормаганнар бит. Имансызлыкның көче шул кадәр көчле була микәнни? Зөлхәбирә үскән ил, аңа, ятимлекне санамаганда, авырлык күрсәтмәде. Мәктәптә «Бәхетле балачак» дип жырлап укыдылар. Укылган әдәби әсәрләрнең көче зур икән! Укыганда, күңеленә чын булып кереп калмаса, Зөлхәбирә күрмәгән-белмәгән чорны күзаллап, тетрәнәп утырып идеме?! Зөлхәбирә генә түгел икән, ул чорларны, кич белән Ленин башын төшергәндә, Хәбир белән Хисмәт тә мәчет манарасын кисеп-тартып аударган чорларны үз күзләре белән күргән сыман тасвирлап сөйләп алдылар. «Баш»ның ниндидер күңелне кузгата торган тәэсире бар иде.

– Кемдер берәр әдәби әсәр язса: «Авылның соңгы комсоргы Хисмәт, сәхнә түрәндә житмеш ел буена алсу пыяла аша матур дөнья вәгъдә итеп торган Ленин башын аркан белән сөйрәп төшерде. Иртәгесен, тирес түгә торган трактор арбасына салып, ферма артына илтеп бушатты», дип язар иде мине, – дип көлдә Хисмәт. Аны югары белеме булмаса да, телгә оста һәм сәяси яктан белемле булуын исәпкә алып, авылның комсомол оешмасы житәкчесе итеп сайлаганнар иде. Оешма таркалып, эш кенә күрсәтә алмый калды.

Хисмәт Зөлхәбирәнә озатканда:

– Чык миңа кияүгә! Өрмәгән урынга да утыртмам, – дип, өмет тулы күзләре белән карады.

Кызга бик уңайсыз иде, моңсу гына елмайды да, башын иеп, аяк очына карап торды.

– Укырга керергә әйтәләр бит әле.

– Сәбәп таптыңмы? Беләм яратмаганыңны. Мин яратмасаң да яратырым, укытырым.

Зөлхәбирә авыр, тирән итеп сулыш алды.

– Хисмәт! Бу тәкъдимеңне әйтәсеңне белдем бит. Шуңа күрә ничек дип җавап бирермен дип газапландым. Уңай сүз әйтү өчен, күңелдән генә сиңең хатының булып, театр уйнап карадым. Нич тә уйный алмадым. Мин, мин начар икәнмен, Хисмәт. Сиңа тиң түгел мин. Син йомшак күңелле, хисчән кеше. Минем сиңа карата гына түгел, бөтенләй дә хисем юк бугай. Мин бары тере жан! Син бәхеткә ләек! Бәхетле итә алмыйм сиңе, зинһар өчен, ачуланма. Зинһар, моның өчен мине дошман итмә!

Хисмәт озап итеп кызга текәлеп карап торды. Ай яктысында яшьле күзләре алтырады. Голт итеп тамак төбөндәгә төерне йотып куйды да:

– Рәхмәт! – дип кырт борылып, өенә юнәлде.

Зөлхәбирә баскан урынында тораташ булып катып калды. Егетнең өметен кисү аңа ничек авыр булуын ул бөтен тирәнлегә белән аңлады. Кыз иреннәрен тешләде дә тын гына елап жибәрде. Намуслы кеше өчен, үзенә яхшылык

эшлэгән кешене кыерсыту яки аңа начарлык эшләү кебек килеп чыгу жаныңны эттән талату сыман авыр. Теткәләнгән жаны белән ялтыравык яшъ аша күз карашын үзеннән ераклаша баручы Хисмәткә төбәде:

– Кичер, Хисмәт! Син спектакльне чынбарлык итеп уйнадың. Ә мин тормышта синең хатының булып уйный алмыйм. Булдыра алмыйм мин икейөзлеләнүләрне! Йә, нишлим соң?!

Мин бер яфрак...

Бу юлы Хәбир каравыл сменасыннан соң, хатыны ягына кунакка кайтасын әйтеп китте. Шул китүдән Маша да, Хәбир дә бер ай Балантауда күренмәделәр. Исе китте Зөлхәбирәнең. Ничек шулай торган йортыңны онытып, озаклап кунакта йөрөп була икән ул? Берәр хәл булдымы икән әллә дип борчылды. Наман да үзенә кесә телефоны алмавын битәрләп йөргән көннәрнең берсендә бик шат кайтып керделәр алар.

– Хәбирчик тещасының тавык кетәклеген ремонтировать итте. Большой молодец!

– Олы кешегә ярдәм итеп, яхшы эшлэгән анысы, Маша. – Бусы әдәплелек йөзеннән генә иде. Эчәндә буран дулый, ярый ла акыл йөгәнли: – Озак тордыгыз бик. Монда да кузгалган эш ярты юлда ята бит. Калган эшкә кар ява. Кыш житә бит инде.

– Вот, именно тещасының тавыкларына салкын тимәсен!

Йөрәк кылтырап типте. Йа, Аллам! Сабыр, сабыр, Зөлхәбирә! Ә сабырлыкны гел-гел каян аласы?..

Маша туктаусыз сөйли дә сөйли. Тиз сөйли. Авызы эчәндә ботка пешерә. Аңлап бетереп булмый, аңлыйсы да килми. Башында бер генә уй: әллә бу да Суфия ишемә?

– Зулечка! Мин апа, димәм инде. Яшъ бит әле син. Ани кеше дә түгел үзең. Когда минга унсигез, мин уже ани идем. Так что, как говорят, никахым олы...

– Менә өстенә бастың! Никах укытабыз! Никахыгыз олы булып.

– Ну, да! Гражданский брак и всё! Тагы ни кирәк! Главный бер-береңне яратырга! Миңа просто Маша дип эндәш, Зулечка. Мы с тобой одногодники.

– Нич югында, татарча хәрәфләрне бозып булса да, мулла кушкан исемемне әйт.

– Яхши, Зүльхабира.

– Хәбир! Минем барлык хезмәт хакым шушы пристройга кереп бетеп бара. Син төзеп бетерергә уйлыйсыңдыр инде? – Игезәк сыңары елмаеп тик тора. «Әллә сабиймы икән ул?»

– Че нибудь подумаем, Зүльхабира. Мин тоже суткалы эштә. Кайтып йерермен. Построим, да ведь, Хәбирчик!

Машага елмаеп баш каккан бертуганына Зөлхәбирә гажәпләнәп карый. Ярый инде, ярый. Ярты үле иде, елмайгач, яши булып чыга бит! Зөлхәбирә игезәге турында ни начар, ни яхшы уйлый алмады.

(Ахыры киләсе санда.)

Рəшит Бәшәр

БОЛЫТКА КУНГАН ТУРГАЙ...

Минем өем

Татар телем – туган телем,
Бик кадерле телем минем.
Нинди матур сүзләр бит ул:
Әнием, әтием, өем!

Минем жылы, якты өем
Эчендә би-ик зур илнең.
Тәрәз төбөндә шул өйнең
Чәчкә аткан чагы гөлнең.

Чәчкә аткан ул гөлләргә
Сулар сибә сеңлем минем.
Ак жәймәле караватта
Бармак имеп ята энем.

Тынычлык

Тагандагы нәни кыз
Зәңгәр күккә атыла.
Сары чәчүргечендә
Яшькелт бөжәк атына.

Әнә тирән коедан
Су чыгара бер апа.
Көянтәсе – чирәмдә
Иркәләнеп тик ята.

Каз бәбкәсе бер читтә
Мәш килә үлән белән.
Күзләрендә бәбкәнен
Чайкала яшел үлән.

Рəшит БӘШӘР (1949) – шагыйрь һәм прозаик; А.Алиш исемендәге әдәби премия лауреаты. Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре. «Сандугачлы бишек», «Ачык капка», «Былбыл оясы» һ.б. китаплар авторы. Чаллыда яши.

Жир шарында тынычлык...
Туп шартламый, чыелдап,
Снаряд очып үтми.
Яңа шыткан чәчәкне
Танклар таптап китми.

Тамчы кибә, көн тыныч.
Кисми кояш нурларын,
Кынында йоклый кылыч.
Жирдә юк бер куркыныч!

Кино һәм туңдырма

Торабыз басып,
Ишек төбөндә.
Кинога кереп
Булмый бүген дә.

Шулай ди дустым,
Дустым бик тере.
Эчкә бер кәргәч,
Чыкмый ул кире.

Миндә – йөз тәңкә,
Дуста – йөз тәңкә.
Житми бит тагын
Ике йөз тәңкә.

– Кирәкми, – дим мин, –
Кибеткә барыйк,
Ике йөз сумга
Туңдырма алайык!

Тәмле туңдырма
Ялыйсы килә.
Кызык кино да
Карыйсы килә.

Юлыбыз бүген
Тагын уңмады.
Кызык киноны
Карап булмады.

– Әйдә, мин карап
Чыгыйм яртысын.
Һәм син карарсың
Калган яртысын!

Уңа иде ул
Без түзем булсак.
Иртән туңдырма
Алмыйча торсак.

Күрше кызы

Күзем төште: ул бүген
Тагын да чибәрләнгән.
Яңгыр юган вак ташка
Су тамды чиләгеннән.

Кулын сузды елмаеп
Чәчәкле капкасына.

Матур кызга ияреп
Кайтып килә пәси дә.
Өреп торган көчөккә
Китми аның исе дә.

Чишмәдән күлмәгенә
Күбәләк кунып кайткан.
Гөлле бакча. Бакчада
Сиреньнәр чәчәк аткан.

Песие калмый кыздан
Барса да кая гына.
Әнә тагын мияулап
Сыенды аягына.

Сиреньнәр дә кыз сыман
Киенгәннәр ап-актан.

Жемелди кояш кызың
Тамчылы алкасында.

Капка ачык. Әнисе
Ишегалдына дөшә:
– Чәй эчәргә Рузилне
Өйгә чакыр, Миләүшә!

Инде Миләүшә белән
Мин дә атлыйм янәшә.
– Мияу! Мин уяу! – Песи
Әллә миннән көнләшә?

Миләүшәне күзәтеп
Яннан берәз бара да,
Килә дә керә һаман
Икебезнең арага.

Алмалы кичтә

Ян капканы ача да
Жил кыштырдый бакчада.

Без дә эчкә керәбез,
Алмагачта – пәрәвез.

Кояш байый... Ап-аллар
Пәрәвезле алмалар.

Йокламакчы әллә гел,
Күзен йома лаләгөл.

Зәңгәр капка төбөндә
Утырабыз бүген дә.

Алма тешлим керт тә керт,
Карыйм авыл күгенә.

Жил кабарта чәчемне.
Күккә алмаз чәчелде...

Шүрәле

Сызгырмый жылда курай.
Очып аргач көн буе
Болытка кунган тургай.

Изрәп киткән, күр әле,
Үләннәргә күмелеп
Черем итә шүрәле.

Маңгаендә – мөгезе,
Телендә – жиләк тәме,
Кытыкмый күрмә, яме.

Кытыкласаң, уяныр,
Шыркылдап бер көләр дә
Куелыкта югалыр.

Тсс.. Эндәшә күрмә, берүк,
Икәү генә тылсымлы
Әкият тыңлап йөрүк.

Ишетерсең син аны
Бүген кич тын аланда,
Агачлар тын алганда.

Рәхәт

Яшенләп үтте яңгыр,
Пычранып беткән күкне
Чип-чиста итте яңгыр.

Жил сыйпады күк йөзен,
Күк үтә күренмәле.
Терекөмештәй ап-ак
Тамчылар дерелдәде.

Баш очында сайраган
Тургайга үрелмәле.
Ак жеп сыман нәп-нәзек
Нурларга төренмәле.

Күпереп торган куе
Үләнгә күмелмәле.

Көн үзэг

Өздөрөплэр сайрый кош
Күклэргэ ашып.
Чишмэлэрдэн су түгел,
Моң чыга ташып.

Тылсым тулы тирэ-юнь,
Гел дэртле аваз.
Урап килэ офыктан
Якты кайтаваз.

Шаулуй нарат... Купты жил,
Яшэрде күк тэ.
Кычкырудан тукталып
Калды кэккүк тэ.

Кара болыт иркенлэп
Бер коеп алды.
Аязды... Болын жиде
Төскө буялды.

Юешлэнгэн күбэлэк
Кыңгырау гөлдө
Канатларын киптереп
Тора эле дэ.

Үзгэ ямь

Болында йөри-йөри
Арган бугай бүген дэ,
Зэнгэр күлмэкле малай
Ята каен төбөндө.

Сызгыра каен тузы,
Үлэн селкенеп куя.
Сайрап жибэрэ кинэт
Куелыктагы оя.

Ап-ак нурлар сузылган
Жилэк тулы тырыска.
Ак кәүсә буйлап өскә
Йөгөрә бер кырмыска.

Сайрап кошлар ял иткән
Ояга менмәкчедер.
Кош канатына кунып
Очып ук китмәкчедер.

Китсен соң, иренмәсен,
Чит-ят жирләрдә йөрсен.

Ул илдәге кошларны,
Төрлө бөжәкне күрсен.

Каен үскән болынга
Тик кире кайта күрсен,
Кунакка ул һичшиксез
Алып кайтыр берәрсен.

Илгә кайтып житкәч тә
Ул илгизәр кырмыска,
Каен тузы сызгыртып
Кереп басар тырыска.

Тырыс тулы жилэк тә,
Тырыс та бүтән булыр,
Каен төбөндә яткан
Малай да бүтән булыр.

Дөнья үзгәреп торыр.
Каен тузлары гына
Жилдә сызгырып торыр.

Рәмзия
Габделхакова

ХӘТЕР ЮЛЫНДА ЧИКЛӘР ЮК

ПОВЕСТЬ

Көзгә томан куе була. Куе була, шомлы була... Ялан кыр өстендә жәлеп ятса да, юлдан яздыруы бар. Төнгә караңгылыкны кояш түгел, шул томан йота кебек. Гүя бар дөнья аертылган сөт эчендә калган. Зыңлап торган тынлык. Бу тынлык шикләндерә, сагайта. Беренче килүләре түгел югыйсә. Бәрәңгеләр кул тоярлык, учка алырлык булгач та, сукмак салганнар иде бирегә.

Дошман табаны астында калган, авылдан еракта, урманга ук килеп тоташкан бу кырга бәрәңгә утыртулары сәер иде. Партизаннар өчен бик кулай булды, әлбәттә. Беренче мәлләрдә бирегә күпне күргән, шомарган агайлар йөрсә, куркыныч юклыгын чамалап алгач, елгыр малай-шалайны гына жибәрә башладылар. Башта зур батырлык булып саналган гамәл көндәлек эштәй гадәтигә әйләнде.

Бу юлы ике үсмерне ияртеп, Рухия килде. Юлдашларын яхшы белә, тыныч заманда аларның тәрбиячесе иде. Илшат бик акыллы, башлы малай, еракта калган тыныч заманда да сугыш турында күп укый, тарих белән кызыксына иде. Ә Руслан шәп спортчы, хоккей уенында аңа тиңнәр юк. Курку белмәс, кыю малайлар. Ләкин никадәр кыю, алыптай баһадир булсаң да, дошман белән алышта, көч кенә түгел, акыл һәм хәйлә белән дә эш итәргә кирәк. Томан эчендә ни булмас, куенына бик күп серләр яшерә ул...

Ә урманда бернинди томан юк иде. Урман да куе, ләкин адаштырмый. Анда һәр сукмак, һәр агач таныш дигәндәй, ә монда томан менә. Шулчак ни хикмәт, көн кинәт яктырып китте, томан мизгел эчендә таралып юк булды. Кыр ачылды. Ул ялангач иде, учтагы кебек жәлеп ята. Юлдан шактый эчтә, йөз адымнар тирәсе ераклыкта, бер зур чүмәлә шәйләнә. Димәк, бәрәңгене казып алганнар да шунда өйгәннәр, өстен сабаклары белән каплап куйганнар. Их, белмәделәр, өчәү генә түгел, отряд белән киләсе булган! Шул кадәр байлык жиңел генә кулга керер, кыш буга ашар ризык булыр иде. Рухия качып яткан агач ышыгыннан чыгып, кырга йөгерәсе иде, малайларның берсе жиңеннән тартты:

– Ашыкмыйк әле. Монда ниндидер мәкер бар. Бер олау бәрәңгене юкка гына кыр уртасында калдырмалар.

– Алып китәргә өлгермәгәннәр, шул гына, – диде Рухия.

– Өгөр миналар булса?

– Булмас, бэрэңге үзлөрөнө дэ кирэк. Юкка утыртканнармы?

– Тозак бу. Тикмэгэ түгел, – дип шиклэнде Илшат.

– Тизрэк барыйк та алыйк! – диде Рухия. – Югыйсэ немецлар килеп житэр.

Лэкин өлгөрмөдөлэр... Каяндыр машина тавышлары ишетелде. Аннары үзлөре дэ күрөндө. Өйө, бу немецлар иде. Алда, артта – мотоцикл, уртада йөк машинасы. Аннан солдатлар коелды. Бик кэефле, шат иделэр. Берничэсе урман ягына карап, йомышларын үтэргэ дэ өлгөрдө. Алар тыныч, үз өйлөрөндөгө кебек ваемсыз иде. Рухия чирканып, йөзөн борды. Немец солдатлары үзлөрөнчө нидер сөйлөнөп, көлөшөп, чүмөлөгө таба юнөлдө. Бэрэңгене төяп алып китэргэ бу юлы никтер үзлөре килгэн, гадэттэ бөтөн эшкэ жирле халыкны куалар иде.

Их, өлгөрмөдөлөр! Буш кул белән кайтачаклар. Болай буласын белсэлэр, иртэрэк кузгалган булырлар иде. Төя дэ кит иде бит, никадэр байлык кулдан ычкына...

– Атабыз, – диде Руслан. – Шанс бар, алар аста, безне күрми. Икенчедән, куллары буш түгел. Автоматларын кулга алганчы, без житешэбөз. Патроннарны эрэм итмэскэ! Төзөп атабыз. Бер атуда егарлык булсын. Мин уртанчы позициядэ. Ө сөз уң һәм сул яклап һөжүм итэсөз. Боларны кырып салсак, техника да, бэрэңге дэ безнеке.

Рухия егеткэ сокланып карап куйды. Ул тэрбиялэгән бала бит! Яшь булса да, нинди башлы. Өйө, алар дошманга карый күпкэ жайлы позициядэ. Агачлар чишенмэгән әле, чуар күлмәкләре, чуклы шәллөре үз куенына яшерэ ала. Урман, урман! Күпмө кеше өчөн таяныч, өмөт, туган йорт булды ул!

Менэ солдатлар, бэрэңге төягән капчыкларны кайсы жылкәсенэ салып, кайсы култык астына кыстырып, машинага таба килэ башлады. Нәркайсы уч төбөндөгө кебек. Боларны юк итеп, трофейларын кулга төшерү өчөн моннан да кулайрак жай булмас. Үзенө зур батырлык кылырга эзер булуына Рухия эчтән генэ горурланып куйды, киек аулаучы мәргөндэй, корбаннарын барларга кереште. Бэрэңге төягән машина белән отрядка кайтып керүлөрөн, иптәшлөрөнөң шатлануын күз алдына китереп, эчөнэ канәгәтлек хисе тулды. Лэкин... Шулчак артта этләр өргән тавыш ишетелде. Бик яман өрә иде алар. Дошман күзеннән агачлар, куе булып үскән үләннәр ышыгына яшеренеп була, эмма сизгер борынлы явыз этлөрдән юк, алар сине жир астыннан да эзлөп таба. Үлем исен сизенгөндэй куркынып, Рухия артка борылып карады. Аның каршына, өстенэ ташланырга эзер булып, үткөн тешләрөн ыржайтып кап-кара эт йөгөрә иде...

Рухия эт өргән тавышка сискәнөп уянды. Тугыз катлы таш йортлар уртасында утрау булып калган тар, кысан ишегалдында тавыш коедагы сыман яңгырап, әллэ ничэ кайтаваз булып көчәеп ишетелэ. Өрөп тэ куя бу сукбайлар! Урамга этләр хужа шул хәзер. Тәмам аздылар. Житмәсэ, соңгы елларда халыкны саташтырып, вакытны да бутап куйдылар, жәен дэ кышкы вакыт белән яшилэр. Төн уртасында таң ата, көн үтмәс борын караңгы төшә...

Рухия урыныннан кузгалып, тәрәзә каршына килде, ишегалдына күз салды. Өнэ алар, эреле-вакылы жиде-сигез эт, балалар өчөн бүленгән майданчыкка киерелөп басканнар да, бер-берсен йотардай булып, сикерэ-сикерэ өрэлэр, нидер бүлэләрмө соң. Араларында низаг чыккан, күрәсөң. Бу этлөрдән башка да шыксыз иде ишегаллары. Кайчандыр хуш исле юкәләр үсөп утырган, яшел

келәм жәелгән хозурлы урынга, барысын кисеп-ботарлап, тагы бер тугыз катлы, биш подъездлы иләмсез йорт бастырып куйдылар. Рухияләр тәрәзәсенә кунасы таң юлын шул бүлә хәзер, кояш нурларын иң башта ул кочагына жыя. Таң атуны, көн тууны күзәтә алмый Рухия, карашы шул йортның соры стеналарына килеп төртелә...

Бу тирәдә яшәүче халык әлеге төзелешкә теше-тырнагы белән каршы килгән иде югыйсә. Шул кечкенә генә жирнең азатлыгы өчен жаннарын бирердәй булып көрәштеләр. Ләкин кем аларны тыңлый-ишетә? Көчленекке замана. Бер учта кырмыска күчедәй утыралар инде хәзер. Мондый проектны «казан» дип әйтәләр бугай. Нәкъ үзе инде! Ишегалды тыгызланды, болай да тар юл-сукмакларга машина өстенә машина өелде, ял итү урыны, балалар мәйданчыгы кысылганнан-кысыла бара.

Һава суларга чыккан халык өчен һәр подъезд төбенә ыспай гына эскәмияләр куелган үзе. Тик алар гадәттә буш тора. Чөнки фатирлардан чыккан чүп-чар, калдык-постык өеме дә шунда гына, аяк астында «хуш исләр» аңкытып ята. Саф һава сулыым дип, агуланып керүең бар. Жыелышларда күпме сүз булды бу хакта, күпме зар булды, йорт идарәсе вәкилләре баш кага-кага, тыныч кына тыңлыйлар, бик эшлекле кыяфәттә дәфтәрләренә теркәп куялар һәм... шуның белән эссәлам-вәссәлам, эш тәмам, беркемгә берни кирәкми. Ә балалар мәйданчыгы эт йөрер урынга әйләнде. Соңгы вакытта аны кара тасма белән уратып алдылар. Балаларга анда керергә, уйнарга ярамый. Алар хәзер эти-әниләре белән өйдә бикләнеп ята. Ә этләргә ярый. Хужалылары да, сукбайлары да шунда әвәрә килә. Урамга этләр хужа шул хәзер...

Рухия өзелгән төше турында уйланды. Сәер инде ул төшләр. Гел икенче дөньяда йөри. Ап-ачык булып керә бит. Әйтерсез, чынлап та шунда булып кайтты. Бәрәңге, имеш... Алырсың аны шулай ансат кына дошман кулынан. Урманда партизан барын белмиме, бернинди сак куймый, иркәләп ялан кырда йөри, димени, немец?! Аның да башы бар ласа. Ә Рухия партизан икән, үзе шундый яшә. Гүя ул да түгел, башка бер кыз. Илшат белән Руслан тагы... Балалар йортында эшләгән еллар, андагы балалар гел күнелдән китми инде, менә төшкә дә килеп керделәр. Ул малайлар өчен Ватан сугышы бик еракта калган тарих, алар тыныч заман ятимнәре. Күбесенең эти-әнисе исән, бары «хәбәрсез югалган»... Дөресе, үзләре теләп үзләрен югалткан хәерсез бәндәләр.

Ә Рухия туганда, сугыш беткәнгә унбиш кенә ел булган әле. Кан белән күчәдер инде бу хәтер. Үзен белә башлаганнан бирле төшләрендә сугыш күрүе юкка түгелдер. Төшендә әллә ничә тапкыр аттылар аңа, яраладылар, үтерделәр. Бу вакытта берни белми йоклап ятса да, өндәге кебек сискәнә, хафалана, йөрәге ярыш тибә. Кайчакта төн уртасында куркудан бастырылып уяна. Бик авыр халәт икән ул төштә үлү. Уянгач, исән икәнлегенә ышана алмый ятасың. Төшкә кәргән сугыш шул кадәр куркыныч та, аны өндә кичергәннәр ничек түзгән?

«Бернинди бөөк максат та сугышны, кан коюны аклый алмый!» – дия иде әтисе. Ул гына түгел, сугыш юлларын кичеп кайткан һәр ветеран шул сүзгә кабатлый. Әтисе өч ел ут астында йөргән, үлем белән бер генә тапкыр очрашмаган. Исән чакта берни сөйләмәсә дә, гомеренең ул дөһшәтле еллары, гапалы юллары турында дәфтәр тутырып язып калдырган үзе. Онытмасыннар, дигәндер. Әтисенең истәлекләрен укыганда, Рухиянең күзләреннән өзлексез яшә акты. Жир астында яткан әтисенә елый-елый эндәште: «Ничек исән

калдыгыз да, бу хэллэрне күргәннән соң ничек яшәдегез, кайлардан көч, сабырлыктар алдыгыз соң сез?!»

Жинү көнөндә кулларына кызыл канәфер чәчәкләре тотып, сабыр гына елмаеп утырган чал чәчле ветераннарның күңел төбөндә канлы төер булып күпме эрнү яткан икән... Тән яралары төзәлә, жан ярасы мәңгелек дип, юкка айтмиләрдер.

Мәктәптә укыган чакта Рухия әтисенә багышлап, «Юатасым килә этиемне» дигән нәсер язган иде. Ул язманы район газетсында бастырдылар. Әтисе аны укыды, ләкин берни әйтмәде, башын гына чайкады. Аннары гына белде Рухия: «Бу кыз минем кичерешләрне ничек сизгән?» – дип, әнисеннән сораган...

Жинү көне алар өчен изге бәйрәм иде. Хәзер дә ул көн якынлашкан саен күңелгә аңлаешсыз сагыш кереп тула, күзләр яшьләнә. Телевизорда сугыш турында тапшырулар, кинолар ешай, яу кырында туган, жанга уелган моңсу җырлар яңгырый. Күкрәкләренә орден-медаль таккан, кайчандыр дошман өнөндә ут уйнаткан сугыш ветераннары хатирәләре белән уртаклаша... Бөтен ил үткәннәр белән яши башлый, тормыш океанының биек, олы бер дулкыны булып халык хәтерә, югалту эрнүләре, шул ук вакытта Жинү алып кайткан ата-бабалар өчен горурлык хисләре күтәрелә... Бу бит үткәннәргә, яшьлеккә сагыну гына түгел. Бу бит Ватанның көчле, бөек, ирекле чагын сагыну да. Үз Ватаныңны, торган түгел, синең өчен үз аңандай газиз булган туган илне сагыну бу...

Эт өрү белән башланган озын көн бернинди яңалык китермәде. Көннәр дә, төннәр дә бертөсле үтә хәзер. Төшләр генә төрлө. Сәер, төшләрдә тормыш өндәгедән күпкә җанлырак. Соңгы арада Рухия үзен чынбарлыкта түгел, кино эчендә яшәгән сыман хис итә. Әйтерсез, вакыт туктаган да, бар халык Стивен Кингның «Лангольеры» әсәрендәгә кебек шомлы билгесезлек әсирендә калган. Болай уйлаучы ул гына түгел икән. Интернетта бер психолог та, без бернинди гамәлсез, хәрәкәтсез бер мизгелдә туктап калганбыз, дип язып чыкты. 21 гасырның хикмәтләре артыкка китте бугай. Илдә сугыш юк, заман тыныч сыман, ләкин ул тыныч та түгел шул. Аяк астында, кайдадыр тирәндә, әлегә туфрак астында кемнәрдер яман ният белән яккан учаклар яна, ялкыны күренми, әмма төтенә инде һаваны агулый кебек...

Иртә торса да, ул төнне тиз генә йоклап китә алмады Рухия. Тынычсызланарга аерым сәбәп тә юк шикелле, тик күңелгә ниндидер билгесез шом кергән дә утырган. Инде ничә ай улын күргәнә юк. Ул әллә кайда, Кытай чигендә урман-таулар арасында эшләп ята. Быелгы зәхмәтнең туган-үрчегән урыны да шул якта... Алай-болай чир йоктырсалар, Аллаһ сакласын, ятып үлсә генә кала. Шәһәр ерак, эш урыннарында ни табип, ни шәфкать туташы юк. Менә шуңа ут йота, күңелә тыныч түгел Рухиянең. Монда эш таба алмагач, аптыраганнан шул яктарга чыгып киткән иде улы. Бик тырыш бала булды Айраты, ике югары белем алды. Әмма туган каласында үзенә лаеклы эш таба алмады. Кечкенә шәһәрләрдә «җайлы-майлы» урыннар әллә кайчан үз кешеләр арасында бүленеп беткән. Нәсел жебеп берәр зур түрәнеккә барып тоташмаса, «зарядка, питание» юк, энергия «бәтәрәң» бик тиз саннан чыга. Бу илдә үзгә теләгәнчә яшәр өчен белем дә, сәләт тә ул кадәр мөһим түгел. Уңышның нигезе – елгырлык, ертлачлык һәм оятсызлык. Әмма бар кеше дә алай булдыра алмый шул.

Бик яхшы хәтерли Рухия: улы, университетны тәмамлап кайткач, ак

күлмәген, затлы костюмын киеп, галстук тагып, бик күтәрәнке, шат кәэф белән шәһәрдәге зур бер оешмага эшкә урнашырга дип чыгып киткән иде. Рухия аны сөенеп, горуранып озатып калды. Шөкер, улы югары белем алды! Жиңел булмады ана уку, көндөз дәрсәтә утырса, төннәрән эшләде. Тырыш, белемле кеше һәркайда кирәк дип, эшкә урнашуына тамчы да шикләнмәгән иде Рухия. Әмма канатланып чыгып киткән улы, башын иеп кайтып керде. «Ни булды?» – дип борчылып сорады Рухия. Улы дәшмәде, ул көнне уйга батып, боегып йөрде. Соңыннан гына сөйләде, аны әлегә оешманың бусагасыннан да үткәрмәгәннәр... Белдерү буенча эшкә урнашырга килдем, дигәч, ишек төбөндә сакта торучы мыскыллы елмаеп: «Энем, бу белдерү буенча килә торган урын түгел, эшкә атаң янына бар!» – дип озаткан. Кимсенү – гомергә онытылмый торган авыр хис. Совет чорында белем алган, тәрбияләнгән, ил-йортның таш-кирпечләрен бер-берсенә беркетеп торган цементтай нык, какшамас буын киткәч, уалчык комга таянып калган бу йортның ишелеп төшүе дә бар бит... Адым саен гаделсезлек, тигезсезлек күрәп үскән яшьләр үзләре өчен үги анадай булган бу ил өчен, ай-һай, утка-суга керерме икән? Матур, купшы сүзләр сөйләгән, кулга чәчәк тоттырган беләнмени?!

Ә кан хәтерә аның улына да күчкән, ахры... Фронтвик оныгы бит.

1994 елның декабре иде ул. Айратка әле жиде генә яшь. Бергәләп мәктәптән кайтып керделәр. Ире өйдә, телевизордан яңалыклар карап утыра иде. Әле барысын да ачыктан-ачык күрсәтә, ничек бар шулай сөйли торган «демократия, гласность» заманы. Журналистлар үткән, кыю, чәчрәп торалар. Шуларның берсе, сугышчылар белән бергә танк өстенә утырып, Чечнядан репортаж алып бара. Каның катарлык күренешләр: шартлау, атыш, үтереш, канга баткан мәетләр... Карарга куркыныч.

Ул сугышның мәгънәсезлегә күпләрнең үзәгенә үтте. Ватанны саклап түгел, мал бүлешеп, ут чыгардылар бит. Күпме егет бер кирәксезгә кан койды, күпме ана яшь түкте...

– Зинһар, карама шуны, сүндер йә башка каналга күчәр, – диде Рухия. Ире ишетмәмешкә салышты.

– Өйдә, улым, кухняга, – дип Рухия улына борылган иде, тетрәнәп китте. Айраты күзләрен зур ачып, экранга төбәлгән, йөзә агарынып каткан. Карашындагы куркуны аңлатып бетерә торган түгел. Ул кинәт кычкырып елап жибәрде: «Минем сугышка барасым килми! Минем үлсәм килми! Мин сугыштан куркам!»

Бөтен тәне белән калтыранган улын кочагына алып, олак юатты Рухия. Малай-шалай, гадәттә, батыр булып кылана, сугыш-сугыш уйнарга ярата, уйнап булса да, бер-берсен үтерә. Ә аның улы курка... Кайсы гына ана мондый чакта: «Сугыштан курыкма, балам, батыр бу!» – дип акыл сатар икән?! Сугыштан курку табигый хәлдәр, аннан куркырга кирәктер... Йөрәктән өзелеп төшкән баланың ни кадәрле газиз икәнән ил агалары да аңласа, сугыш уеннары белән мавыкмаслар, яшәргә дә өлгөрмәгән яп-яшь егетләргә бу кадәр жиңеллек белән ут эченә илтеп тыкмаслар иде. Хәер, үз балаларын күз карасыдай саклай бит алар, кешенекә генә кадерсез. Тәхет тирәсендә чуалучы жирән чәчләр бер бәндә: «Рәсәйдә хатыннары күп! Ещә нарожают!» – дип көлгән иде. Аның бу мыскыллы сүзләрен аналар мәңгә онытмас...

Шулай уйлана-уйлана, йокымсырап кына киткән иде Рухия, илереп кычкырган тавыш сискәнәп уянырга мәжбүр итте. Өй Аллам, әллә тагы

берэрсен кыйныйлар инде? Ничэ тапкыр куркыттылар шулай. Хатын, утны кабызып тормый гына, тэрэзэгэ күз салды. Урамның теге ягында агач-куаклар арасында шәүлэләр йөгөрешә, дулашып-акырышып, бер-берсенә ташлана. Көчләрэн кая куярга белми инде болар. Эштән арып кайткан булсалар, урамда котырып йөрөргә теләкләрә дә, хәлләрә дә калмас иде. Көне буге йоклыйлар да, төнлә йодрык уйнатырга чыгып китәләр. Бу сугыш чукмарларына беркем сүз әйтә алмый, араларына килеп кысылсаң, бетте баш, котырган эт сыман үзеңә ябырылачаклар. Булды инде андый хәлләр дә... Ә полиция мондый вак-төяк белән булышмый, аларның эше кызу хәзер: изоляция режимын бозучыларга ау оештырып, штраф жыно планын үтәү белән мәшгульләр. Бу бернинди законга да туры килми, кеше хокукларын бозу дип, интернетта күпме шауладылар югыйсә. Әмма кем ишетә? Хокуклар, имеш... Яшь аралаш көлөргә генә калды инде, бармы соң ул хәзер бу илдә хокуклар?!.

Бөтен урамны яңгыраткан күлөгәләр, шаулаша-улаша, ерагайды. Килештеләр, ахры. Артык калган көчләрэн бушатыр өчендерме, юл кырында торган машиналарга бәрәп-типкәләп уздылар. Хулиганнарның иләмсез тавышына сирена сызгыруы кушылды. Әйтерсәң, тимер машиналар да авыртудан ыңгыраша иде...

Ә Рухиянең күнелендә әллә кайчангы бер сорау кабат баш калкытты: ни өчен ир затлары ватарга, туздырырга, жимерергә ярата икән?! Туып, аягына басу белән кулына таш, таяк, пәке ала? Чәчәк таптый, агач ботарлый, кош үтерә, мәче жәфалый? Ник?!

...Урман эчендәге аланда халык күп иде. Учак ягып, төркем-төркем булып, шул учаклар янына тезелешкәннәр. Күбесе хатын-кызлар, бала-чага. Ул балалар шукланып чапмый, әниләрәнә сыенып, тын гына утыралар. Чөнки теләсә кайсы мизгелдә күктән ут ява башларга мөмкин. Андый чакта әнидән ерак китмичә, тизрәк жиргә сыенырга кирәк. Рухия учакларның берсе янына килеп утырды. Янәшәсендә институтта үзе белән бер төркемдә укыган Илсәярне күрәп гажәпләнде:

– Син дә мондамыни? Ничек?! – дип сорады.

– Без юлдан кире борылдык, поездны бомбага тоттылар. Күбесе үлдә, ә без урманга йөгөрдәк, – диде курсташы.

Рухия яшьлек дустаны кызгану, үкенеч хисләре белән карап торды. Әле кайчан гына интернетта хәерле иртәләр теләшәп, матур рәсемнәр куешып, чөкөрдәшәп яталар иде. Илсәяр әле Сочида, әле Төркиядә сәяхәт итеп йөргән фотолары белән уртаклашты, диңгез буеннан кояшлы сәламнәр юллады... Инде менә бернәрсәсез калып, боек йөзен тезләрәнә салып, урман эчендә утыра. Ярый ла, дошман арасына түгел, партизаннар янына килеп чыкканнар. Шулчак артта тавыш ишетелде:

– Рухия, яралылар бар. Синең ярдәм кирәк.

– Син медсестрамыни? – дип гажәпләнеп сорады Илсәяр. – Бер дә әйтмәдең бу турыда.

Шулай икән шул. Үзе дә белми иде моңарчы. Бу сугыш кайчан чыккан да, кай арада санитарка булырга өлгәргәндер... Илсәяргә җавап биреп тормыйча, Рухия үзен чакырган кыз артыннан иярде.

– Аны тылга озатмакчы булалар. Ярасы тирән, – диде кыз. – Ә ул киреләнә, беркая китмим, синең янда калам, ди. Зинһар, аңлатыгыз, күндереgez аны.

Ризалашсын. Төнгө уникадә авыр яралыларны алып китэргә самолёт килергә тиеш.

– Ярар, – дип килеште Рухия.

Яралы үз аңында иде. Сул аягыннан шаулап кан ага, шуны куллары белән каплап туктатмакчы. Рухия башыннан яулыгын салып, солдатның бот башыннан кысып бәйләп куйды.

– Сиңа китэргә кирәк. Юкса аяксыз каласың.

– Верасыз китмим. Аны калдырмыйм! – дип киреләнде егет.

– Ярар, бергә китәрсез, – дип алдашты Рухия. Үзе яралыга йоклата торган укол кадады. Сизми дә калырсың очканыңны, дип уйлап куйды.

Аннары...

Никтер арыш басуы эчендә басып тора иде ул. Ялгызы түгел. Янында таныш түгел бер солдат та бар. Ул Рухиянең итәгеннән тартып: «Ят!» – дип кычкырды. Немецлар! Рухия жиргә сеңде. Колагына шап-шоп баскан аяк тавышлары ишетелде. Этләр генә булмасын! Шөкер, үттеләр. Эмма башны күтәреп карарга куркыта. Бәлки, һаман күзәтәләрдер. Караңгы төшкәнне көтәбез, диде солдат. Рухия пышылдап кына сорады: «Кая барабыз соң без?» Ләкин солдат дәшмәде. Берездан кузгалдылар. «Син заданиене тыңламадыңмыни?» – дип сорады юлдашы. «Бу бит төш, шуңа хәтерләмим», – диде Рухия. «Сезгә төш, безгә чын сугыш. Мин моннан исән кайта алмаячакмын, үтерәләр мине», – диде солдат моңсу гына. Рухия аңа кызганып, игътибарлап карады. Шундый чибәр, япъ-яшь егетнең гомере ни өчен шулай иртә өзелергә тиеш?! Үз язмышын каян белә? Ул үлгәч, мин дә үләмдер инде, дип шомланып уйлады Рухия.

– Яу кырында рота командиры югалган, табып кайтырга, үлгән булса, документларын алып чыгарга кирәк, – диде солдат. – Ә ул урын хәзер дошман кулында калды. Аңладыңмы?

Кайчан, кем бирде әлеге боерыкны, Рухия, әлбәттә, хәтерләми. Кай арада урман аланыннан арыш басуына килеп чыктылар, анысын да белми. Учаслар янында утырган бер көтү халыкны кая урнаштырдылар икән? Аларны берничек тә отрядта калдырып булмый, дошман ягына да китә алмыйлар. Фронт сызыгы аша үзәбезнең якка озатырга кирәк. Юлда дошман тозагына очрамаслар дип тә ышандырып булмый... Хәер, анысын Рухиядән башка да хәл итәләр. Аның өчен командирлар бар. Ә хәзерге минутта, артык уйлар белән баш ватмыйча, кушылган боерыкны үтәргә кирәк!

Төн булса да, дошман бертуктаусыз атып тора. Бервакыт алда, авыллар ягыннан янгын күтәрелде, бөтен жир яктырып китте. Шунда күреп алдылар: алардан биш-алты адымда гына өч дошман солдаты шәйләнә. Үз яралыларын барларга килгәннәрме, әллә безнекеләрне юк итәргәме? Рухиянең юлдашы, кай арада алып өлгергәндер, шул якка граната ташлады. Немецларның икесе шундук егылды, өченчесе айкала-чайкала арыш басуына юнәлде. Безнең солдат тиз арада аны куып житеп, өстенә ташланды, кулыннан коралын тартып алды. Рухиягә: «Бәйлә, тизрәк бәйлә!» – дип кычкырды. Ыңгырашып яткан немецның аяк-кулын бәйләп, авызына яулык тутырып, басуда калдырдылар. Үзләре шуыша-шуыша яу кырынан командирны эзләргә кереште. Кыр тулы мәет иде. Аларга абына-сөртенә, үрмәли торгач, яралы командирны, һәм тагы бер исән сугышчыны таба алдылар. Рухия икесенең дә ярасын бәйләде. Командир зур, авыр гәүдәле ир иде, аны аркага салып, алмаш-тилмәш өстерәделәр. Ә солдат, авырлык белән булса да, үзе үрмәләде. Бая бәйләп калдырган немец үз аңында, һаман ыңгырашып ята иде. Дошман булса да, кызганыч булып

китте, атмадылар, әсир итеп алырга булдылар. Яралыларны өстерәп, көч-хәл белән атлаганда, кайдандыр этләр өргәнә ишетелде. Үзләре генәме? Әллә фашистлармы? Рухия куркынып, тирә-якка карады, тик караңгыда берни күрмәде. Аның шикләрен аңлагандай юлдашы тынычландырды:

– Ул этләр яу кырында, мәетләрне ботарлыйлар. Аларга азык житәрлек. Күрдең бит, кыр тулы...

Күрде... Ләкин күпме күрсә дә, бу фажига белән килешә алмый. Кемнәрнеңдер газиз уллары, әтиләре, ирләре бит алар, эт азыгы булып өчен туганнармы жиргә?!

Ә этләр өрә дә өрә...

Рухия күзләрен ачты. Бер мәл аңышмыйча аңгы-миңгә хәлдә торды. Төш, тагы сугыш... Әтисенең истәлекләре йоклаганда да тынгылык бирми. Бу көннәрдә гел шул уйлар, кичерешләр белән яши шул. Этләр өрә инде, һәр яңа көн шул явызларның тавышы белән башлана. Хатын урам ягына караган балконга чыкты. Моннан офыклар киңрәк күренә, күкләр дә якыная кебек. Адәм баласы жирдә туа, дүрт аякланып жирдә үрмәли. Ике аягына ныгытып баскач кына күкне күрә һәм сихерләнгәндәй гел югарыга, биеклеке ашкына башлый, канатлы булырга хыяллана... Ә күктә ни бар? Ни тарта күнелне? Бар гүзәллек, тән һәм жан азыгы жирдә бит югыйсә. Әнә кошлар да һавада эрле-бирле очып йөри дә, тамак ялгарга жиргә төшә барыбер. Соңгы елларда монда бер гажәп хәл күзәтелә: аларның ишегалдында акчарлаклар оча! Диңгез, зур елгалар янында гына була торган матур, горур кошлар тугыз-ун катлы таш йортлар арасында бәргәләнә, яңгыр суларыннан жыелган күлләвеккә төшеп сусавын бастыра. Килешми инде, гел дә килешми, бик сәер тоела бу күренеш. Кайдан килгәннәр дә, ник монда төпләнеп калган бу кошлар, аңлый торган түгел... Андый пычрак күлләвек тирәсендә чыпчык-песнәк кенә буталырга тиеш кебек.

Һавада жылпенүче акчарлакларны күзәтеп торганда, якында гына очкыч гөрелдәгән тавыш ишетелде. Самолёт дисәң, алар гадәттә бик югары оча, тавышлары жирдән ишетелми иде. Якын-тирәдә аэропорт юк, аяз күктә үтә күрәнмәле каурый болытлар гына йөзә, ул-бу күрәнми. Ләкин тавыш бар. Әнә бит ул! Фырылдый-пырылдый вертолёт оча икән. Юлның теге ягындагы тугыз катлы йортлар артыннан килеп чыкты. Иртә таңнан эш белән йөрүе түгелдер, берәр «текә» затның күнел ачудан кайтып килешедер, мөгаен. Менә китте замана, шәхси очкычларына кадәр бар байларның. Жирдә генә түгел, күктә дә хужа булып маташалар. Аларның бөтенләй башка тормыш шул, гүя икенче планетада яшиләр. Шулай... бу дөньяда һәркемнең үз урыны: кем күктә оча, кем жирдә үрмәли, ә кем сазлыкта тыпырчына...

Әллә соң теге хәбәр дәресе? Имеш, кешеләр йоклаганда, шәһәр өстенә вирусны юк итүчеме, әллә киресенчә чир таратучымы ниндидер сыекча сиптерәләр, имеш... Төнлә урамга чыкмагыз, тәрәзәләргә ныгытып ябыгыз, вентиляция тишекләрен томалагыз, дип киңәш бирүчеләр дә бар. Дәрәс, нидер сибәләр сибүен, кибет, подъезд ишекләрендә, лифтта буй-буй ак эзләр инде ничә атна ярылып ята. Ләкин күктән яудырырга ул агу-дарулар күпме кирәк тә, очкычлары да мең бәягә төшәчәк. Аннары зур кешеләр үзләре дә шул шәһәрдә яши ләбаса, кемнең үлсә килсен? Ул хәбәр, заман теле белән әйткәндә, «фейк» инде.

«Фейк» – менэ бит, шаккатырсың, алтмышка житкэн Рухия дә әллә нинди ят сүзләр белә хәзер. Уйлап карасаң, соңгы елларда тормышка күпме яңа сүз килеп керде. Дөрөсөн әйткәндә, сүз диярлегә дә юк инде, жыен чүп-чар. Телеңне сындырырлык, койрыксыз этәч кебек ул йолкыш сүзләр туган телнен йомшак, тәмле сүзләрен читкә этә тора. Нинди бай хисле, мең бизәкле рус теле дә ярлыланды, балга дегет салып бутадылармыни. Бер калак кына түгел, чиләге белән. Яшьләрне, гомумән, аңлый торган түгел, култык астына сүзлек кыстырып йөрсәң генә. Беркөнне күзенә бер блогерның шул турыда язмасы чалынган иде. Әнекай генәм анда: хайп, лайф, лайк, фейк, жиза, пранк, токсик, флекс, мем... Гашыйк булу аларча «краш», оятка калу «кринж», шаяру «рофл», ләззәт «ауф» икән. Эшләр болай барса, озакламый сүзсез, бармаклар белән генә аңлаша башларлар инде. Һәр ишарәгә, мимикага мәгънә салынган. Сүз урынына стикер-смайликлар, тыныш билгеләре кую гадәткә керде, моның өчен тел байлыгы да, белем дә кирәкми. Шулай әкрән генә халыкның өр-яңадан борыңгы заманга кайтып төшүе дә бар. Үткән гасырда ук «Кин-дза-дза» фильмын төшерүчеләр даһи булган икән. Әйтерсәң, бу хәлләрне алдан күреп-белеп торганнар. Балки, төшләрәнә кергәндер. Төшләр гажәп нәрсә бит алар, кем үткәндә, кем киләчәктә йөри...

Менә Рухия дә кыска гына төн эчендә нинди озын төш күреп өлгерде. Этисе йөргән юлларны узды. Укыганнары күңелгә нык сенең калган, кан хәтерә дә үзенекен итәдер. Ут-төтенгә уралган яу кыры, кан-туфракка укмашып, төрле кыяфәттә катып калган солдатлар ап-ачык булып күз алдында тора. Бик куркыныч, йөрәк әрнеткеч күренеш. Төш дисәң дә, чынлыкта да шулай булган бит. Этисе дә язган энә, һәлак булганнарны ташып бетерерлек түгел, барысын бергә жыеп, туганнар каберенә жирли идек, дигән. «Март башларында безне, биш кешене, яу кырында ятып калганнарны жирләргә жибәрделәр. Ике жигүле ат бирделәр, жир казу коралларын алдык. Сугыш булган урын 50-60 чакрым ераклыкта калган, бәрелештән соң ике ай вакыт үткән иде. Үлекләр кар астында ята, карны капшап, жиргә ябышып туңган гәүдәләрен лом белән куптарып, чанага төяп кайта идек. Чишендереп күмәргә боерык бирелгән иде, ләкин күбесен шул килеш жирләдек. Чөнки чишендереп булмый, гәүдә каткан. Документ-язуларын жыеп алып штабка тапшырдык. Кайберләрендә берни юк иде, билгесез булып калдылар. Тагы шунысы бик куркыныч күренеш: ярым-йорты гәүдәләр күп иде. Кайда кул, кайда аяк, кайда баш кына... Барлыгы ике чокырга биш йөзләп кешене жирләдек. Төрле милләт кешеләре иде...» – шулай дип язган этисе.

Менә шундый дәһшәтне кичергән кеше бу жирдә тыныч күңел белән яши аламы икән?! Юктыр шул... Бу куркыныч күренешләрне, адәм күтәрә алмаслык хәсрәтләрне хәтердән юып төшереп тә, кемгәдер сөйләп тә бушанып булмыйдыр. Йөрәкне әрнетеп, күңелне сыкратып ята да ятадыр ул авыр юшкыннар, мәңгә төзәлмәс яралар. Сугышның канлы чыраен үз күзә белән күргәнгәдер, этисе беркайчан батырлыгы, орден-медаллалары белән мактанып-масаеп йөрмәде, артык тыйнак яшәде, үзенә берни сорамады, дөгъваламады, кибетләрдә чиратсыз эйбер алмады. Ут эченнән исән чыгуына, илгә кайтып, балалар үстереп, кешечә яши алуына чиксез бәхетле иде ул.

Ә бит күпме жан хәбәрсез югалган... Әле һаман билгесез солдат каберләре табылып тора. Рухиянең бер танышы, эзли торгач, этисенең каберен Смоленск ягында табып, былтыр гына балалары белән шунда барып кайтты. Шул хакта елый-елый сөйләгән иде. Ә туган тиешле Әминә апасының этисе бәрелештә

бик нык яраланган була. Ашыгып чигенүче иптэшлэре, ярасын бэйлэп, аны урманда, агач ышыгында калдырып китэлэр. Бу хакта этисенең иптэше хэбэр итэ. Эллэ шунда күп кан югалтудан үлгән ул, эллэ эсиргэ элэккэн, эллэ ерткычлар ботарлаган – билгесез...

Әминә апасы сугыш башланган елны, июль башында туган. Ул туып бер атна үткәч тә, этисе фронтка китэ. Истәлеккә бер фотосы гына калган.

– Мин бит этиемне бөтенләй хәтерләмим... Сугышка китте дә югалды. Әниебез караңгыдан караңгыга колхозда эшләде. Мескенкәем, йөгереп кайтыр иде дә, бакчадан үләннәр жыеп, аш пешерер иде. Аңа инде аш дисәң хәтере калыр, суга бер кашык он бутап сала иде. Бәрәңге жэйгә калмый, кышта ук ашалып бетә, чөчәргә житсә ярый... Әй, ул ипигә туймаулар, гел хәтердән чыкмый. Ишегалдындагы утын эрдәнәсе янында басып торырга ярата идем мин. Ышанасыңмы, иркәм, ул утыннардан икмәк исе килә иде бит! Чын әгәр, яңа пешкән икмәк исе... Кайчан гына туйганчы ашарбыз, дип хыяллана идем, – дип, елый-елый искә ала Әминә апасы сагышлы балачагын. Аннары өстәп куя:

– Аллаһының рәхмәте, хәзер ипине авыз тутырып ашыйбыз. Ә үзебез һаман зарланабыз. Менә мин дә зарланам...

Әминә апаның хөкүмәткә дөгъва-үпкәсе бар: «Исән кайткан ветераннарға күпме хөрмәт күрсәтэләр, ә яу кырында ятып калганнарның гаиләсенә бернинди игътибар булмады. Без бит, эти кайгыртуын күрмичә, ятим үстек. Инде үләр вакытыбыз житте. Ярый ла, сәвит власте бушка квартир бирде. Ә яңа хөкүмәт шул квартир өчен ярты пенсияне түлэтә. Шуннан калган тиеннәргә ай буге ничек яшәргә?! Ник сугыш ятимнәренә бернинди ярдәм юк? Ничә тапкыр өстәгеләргә шул хакта мөрәжәгать иттем, бер җавап килмәде. Ишетергә дә теләмиләр!»

Ятимлең ачысы Әминә апасының үзегенә үткән, шалтырткан саен шул хакта сүз кузгатмый калмый. Рухия бик яхшы аңлый аны, хаклыгын да таний. Ләкин бит аңларга тиешле кешеләр аңламый! Ил азатлыгы өчен гомерен корбан иткән солдат баласы шундый мескен хәлдә калырга тиешме соң?! Чынлап та, ни дип ул ут, су, газ хакын елдан ел арттыралар икән?! Ата-бабалары, каннарын-жаннарын биреп азат иткән, төзөгән-корган, баеткан туган илнең жир-суларын бу халыкка тагы күпме, ничә кат сатарга була?!

Хакыйкатынең йөрәгенә бүген салынган яра киләчәктә мең кат әрниячәк әле...

Бу төн дә тыныч булмады...

Башын мөндәргә салып, йоклап кына киткән иде, сиреналар тавышына сискәнеп торып утырды. Караңгы тәрәзәдә зәңгәр утлар җемелди. Ни булып, берәрсенә «Ашыгыч ярдәм» килгәнме? Соңгы вакытта еш күренә алар. Рухия тәрәзәдән үрелеп аска карады, куркудан эченә боз тулды. Янғын! Алар йортында янғын!!! Подъездлары каршына «Ашыгыч ярдәм» һәм янғын сүндерү машинасы килеп туктаган. Шланг-жиңсәләрен өстерәп, янғынчылар чабыша. Нишләргә?! Уттан курку Рухиянең жанына-канына сөңгән, ике тапкыр янғын кичергән кеше ул. Өченчесе кан хәтере... 1933 елның кышында, әле этисе бала гына чакта, колхоз дошманнары аларның йортына, ишек-тәрәзәләрен тышкы яктан беркем дә чыгалмаслык итеп томалап, ут төртә. Бу хәл төн уртасында, берни сизми йоклап яткан вакытта була. Ярый күршеләре күреп ала. Үзләрен коткаралар, әмма йорт-сарайлар, мал-туарлары белән бергә

тулаем янып бетә. Жиде кешелек гаилә, ир-хатын, биш бала, кышны кеше өстендә яшәп үткәрә... Рухия кечкенә вакытта да янган иде йортлары. Төнлә, барысы да йоклап ятканда. Күршеләре килеп уятмаса, ни булып бетәр иде... Киң күңелле авылдашлары ярдәмнән ташламады, алар да кышны кеше өстендә чыкты. Хәтерли әле Рухия, сабакташларында чиратлап куна иде. Еллар үтеп, инде гаилә корып яшәгәндә, үз йорты да янды. Төнлә. Һәм тагы күршеләре коткарып калды... Ә йорт янып көл булды. Буыннан-буынга күчеп кабатлана торган, әйтерсең лә, нәселләренә төшкән бер каргыш бу янгын.

Инде тагынмы?! Кайсы катта яна икән? Урамга чыгып өлгереп булырмы? Жиденче каттан сикереп тә котыла торган түгел... Нишләргә? Баш эшләми, уйлау сәләте тулаем югалган. Рухия нәрсәгә барып тотынырга белми, агуланган чебендәй әрле-бирле йөрөндә дә тагы тәрәзә каршына килеп басты. Ут күрәнми бит, ә төтен бар... Кайда яна соң? Янгынчыларның жиңсәләренә жыя башлавын күреп, ул берәз тынычланды. Димәк, сүндергәннәр. Аллаһыга мең шөкер! Рухия жиңел сулап куйды, әмма йөрәге һаман калтырый иде.

Янгын сүндерүчеләр, машиналарына утырып, китәргә кузгалды. Бар көчләренә сигнал кычкырталар. Чөнки китәр юлларын тротуар буена тезелгән машиналар бүлә. Совет заманында төзелгән йортларның ишегалды бу хәтле транспортка исәпләнмәгән шул. Чирәмлекләренә, жәяүле сукмакларын колорадо коңгызыдай яулап алдылар, аяк басар урын калмады. Сигнал тавышын ишетеп, берәм-берәм машина хужалары чыкты, бәхәсләшә-акырыша, мең бәла белән юлны бушаттылар.

Үз өендәгә хәлне күршәдән сора, диләр. Әлегә дә баягы интернеттан укып белде Рухия, дүртенче катта яшәүче ялгыз ирнең фатиры янган икән. Эчкән булган, имеш. Ярый, исән калган, хастаханәгә алып киткәннәр. Шулар ук төндә башка урамда бер ир сигезенче каттан сикереп үлгән. Ир-ат халкы өйдә эшсез бикләнеп утыруны күпкә авыр кичерә шулар, кайсы эчүгә сабыша, кайсы көчен кая куярга белмичә, хатынын кыйный, кемдер үзенә кул сала. Гади халык кына түгел, байлар, түрәләр дә карантинда утыра, ләкин шартлар төрле бит! Урман эчендә, елга, дингез буенда, сауна, бассейны, әйләнеп чыкмаслык ишегалды, бакчасы булган әллә ничә катлы, кыр хәтле йортта утыру белән дүрт-биш кешенең мунча хәтле бүлмәдә жан асравы бер түгел. Көнә-төнә шулар читлектә бәргәләнеп акылдан язуюң бар. Соңгы айда жинаятлылар саны юкка гына артмагандыр. Кемдер хәер теләнергә чыгып баса, икенчеләре кеше талап көн күрә. Әлегә дә баягы көчсез, яклаусыз халыкны, ялгыз әби-чәбине талыйлар. Берсе дә затлы сарайда яшәүче бай-түрә йортына бәреп керми...

Ул төн тәки йокысыз үтте. Гамьсез, ваемсыз яшә чак түгел, бер уянгач, кабат йоклап китү авыр. Рухия аптыраганнан телевизорны кабызып, каналдан-каналга сикерә-сикерә, күңеленә ятышлы тапшыру эзләде. Яхшы әйберне гадәттә төнен күрсәтәләр, көндөз экран чүп-чар белән тулган. Эзләнә торгач, «Ахиллесова пята» дигән бер яхшы кинога юлыкты. Психологизм белән сугарылган бик тирән эчтәлекле кино булып чыкты ул. Геройларны дус-дошманга аеру юк, бары бер-берсенә дошман булырга мәжбүр ителгән бәхетсез кешеләр генә. Акны ак, караны кара итеп күрсәткән бу фильм ничек экраннарда чыга алды икән?!

Әлегә кино Рухиягә нык тәэсир итте. Болай да уйлы башына яңалары кереп тулды, йокысы катты. Шулай итеп, төн таңга кушылды...

Иртә торы авыл кешесе өчен генә әйбәт. Әнисе дә шулай дип әйтә иде, көтү куганнан соң бакчада эшләргә яратам, тыныч, рәхәт, һава тәмле була, дия

иде. Ө Рухия нишлэсэн, бөтөн уңайлыклары булган фатирда япа-ялгызы яши, беркемне көйлөсө юк. Юасы юган, жыясы жыйган дигэндэй. Менэ бит нинди вакыт килде, ике кулына эш тапмый аптырый... Эшсезлек бик яман нэрсэ икэн ул. Беркөнне өөндө, кем айтмешли, «генерал уборкасы» үткэрэсе итте, кирэкмэс айберлэрне чыгарып ату иде исэбе. Эмма да лэкин, һэрвакыттагыча театрдагы кебек килеп чыкты. Бусы да кан хэтередер инде, ташларга дип аерасың да, кабат аулак почмакка төртөп куясың. Бэлки, кирэге чыгар, имеш. Хэерчелек дә, кысмырлык та түгел бу, э өметсезлек. Чөнки иртэгәге көнгә ышаныч юк, буш капчык тотып калуың бар. Хэтерли эле, алама жыеп ятасың дип, кайчандыр энисен гаеплэгәннэр иде. Ул авырып, хастаханэдә ятканда, сеңлесе белән кирэкмэс сыман тоелган айберлэрне кайсын чүплөккә ташлап, кайсын яндырып, өйне жыеп-юып чыгардылар. Өнилэре кайткан жиргә ялт иткән булсын, имеш. Лэкин мактыйсы урынга ачуланды энисе. Монда бер айбер дә артык түгел, барысы да кирэк, диде. Аны аңлап була, балачагы сугыш елларына туры килгән. Ачлык-ялангачлык кичергән кешенең күңелендә курку хисе гомерлеккә кала икән. Энисенең ул хэсрәтле еллар турында эрнеп сөйлэгәннэре һич онытылмый. Кышкы бер кичтә аларга эниле-кызлы ике теләнче килеп керә, бик ялварып ашарга сорыйлар. Эбисе, башка берни юк бит дип, болар алдына бер миски катык китереп куя. Биштэрлэрәннән ап-ак күмөч чыгарып, катыкны ялт иттерә теләнчелэр. «Шул күмөчне күргәч, авыздан сулар килде. Бер генә булса да кабып карарга бирмэслэрме икән дип, кызыгып карап тордым»,— дигән иде энисе. Алар буыны ипи кадерен бик яхшы белә. Эле дә хэтерли Рухия, бер сабакташы дәрес вакытында икенчесенә каткан ипи кисәге белән аткач, укытучылары Сабира апа сөйлэвеннән туктап калды, йөзө агарынып китте. Аннары идэңгә килеп төшкән ипи кисәген кадерлэп кулына алды да, алар каршында утырып елады. Әйе, йөзөн куллары белән каплады да, сулкылдап елады. Аның да күңелендә үзэк өзгөч хатирэлэр саклангандыр, күрәсең... «Ипи бит бу! Белмисез шул сез! Аңламыйсыз!!!» — дип, дәресең булөп, класстан чыгып киткән иде.

Ө күршесе Лена апа? Көнбагыш сабагыдай нечкә муенлы, шырпы аяклы, кесэгә салып йөртөшлө үтә күрөнмәле карчык... Күпме ашасам да туймыйм, тәнәмә ит кунмый, дип зарлана иде. Гомере буге ялгыз яшэгән шул эби дөнья куйгач, аның фатирына моңарчы күзгә-башка күрөнмэгән туганнары килеп утырды. Очраган бер кешегә: «Өөндә басар сукмак юк, алама белән шыплап тулган!» — дип зарлана-зарлана, чүплөккә карчык фатирыннан капчык-капчык, тартма-тартма нидер ташыдылар. Алама дигәннэре сабын, шырпы, киптергән ипи, тоз булып чыкты... Тирә-күрше бу хэлгә шаккатты:

— Кара син аны, өе тулы мал булган, э үзе гомер буге зарланды, мескенләнде...

Шунда берсе айтеп куйды:

— Ленаны гаеплэмэгез! Ленинград блокадасын кичергән кеше ул...

Ө Рухияне үтә дә сакчыл булырга билгесезлеге белән жанны өткән туксанынчы еллар өйрөтөп калдырды. Бу тотрыксыз илдә гел уяу булу кирэк шул. Иртэгә кояшның кайсы яктан чыгасын белә торган түгел.

Күпне күргән, эллә ничә кат сират күпере аша чыккан Рэсэй халкының шуңа борыны үтә сизгер, бик тиз үзгөрүчән һава торышын алдан ук тоялар. Эле шомлы хэбэрлэр килеп тә житмэгән була, эле исе генә шэйләнә, э халык инде дэррәү кубып, кибет-базарга йөгэрә, биштэрэнә еллык запас жыя башлый. Алтын-көмөш түгел, он-ярма, тоз, шырпы ташый... Быел бу исемлеккә ни өчендер бэдрэф кэгазе дә өстэлде. Кеше куян куа, юкка түгелдер, дип кенә башланып киткән бу дулкын үзе бер «пандемия»гә айләнде...

Авыр заманда адәм баласын ачлыктан жир коткара. Хәер, гел шулай, үсемлек-агачларны ничек туендырса, кешегә дә суын-ризыгын, яшәү көчен бирә. Аяк басарлык та жире булмаган кеше тамырсыз агач кебектер ул. Гүя көчсез тамырлары белән бушлыкка таянып, жир белән күк арасында эленеп тора...

Рухия авылда туды, бар булмышы белән авыл баласы булып калды. Ул үзен әле дә туган авылының бер күзәнәге итеп тоя, аның белән бергә сулый, яши. Шуңа да жәй көннәрендә күңеленә урын тапмый, үзен гаепле кеше сыман хис итә. Булса иде шунда ашъяулык кадәр генә булса да жирең! Рәхәтләнәп чәчәк, яшелчә үстерер иде. Озын-озын, яп-якты көннәргә ничек үткәреңгә, ни белән тутырыңга соң? Ялга чыккач, чит тел өйрәнә башлайм, сәяхәт итәм, дип хыялланган иде Рухия. Чит тел хәзер ниәмә кирәк, бу пенсияң белән ишегалдыннан ары беркая китә алмыйсың. Сәяхәтнең маршруты да билгеләнгән, үз йортыңнан йөз адым, уңга-сулга, алга-артка йөрә рәхәтләнәп. Шуннан ары китәсең икән, «бинават» – штраф түлә!

Үз үзеңне чикләү... Сәер яңгырый инде бу сүз. Кем инде иреккә көннән тора салып үзен дүрт стена арасына ябып куйсын?! Икенче яктан караганда, бу чикләү бүгенге заман кешесә өчен әллә ни куркыныч та түгел. Хәзер болай да күп кеше үз эченә бикләнгән, аралашуга әллә ни ихтыяж да юк кебек. Ялгызлык авырсындырмый. Сөйләшәп, хәл беләшәп тору өчен һәркемнең кулында телефон бар. Күңел ачасың килсә – телевизорыңны кабыз да кино кара, концерт тыңла. Алары ошамаса, интернеттан жаның теләгән әйбер тап. Үзләре теләп кешеләрдән, жәмгыятьтән качучылар да аз түгел. Интровертлар, татарча әйтсәң, кыргыйлар буладыр инде. Хәер, бу илдә жәмгыять, коллектив дигән нәрсә калмады да бугай. Һәркем болганчык тормыш күлендә бары тик үз көченә ышанып, үз күлгәсенә таянып, ялгызы тыпырчына...

Кичен Рухия этисенең көндәлеген кабат кулга алды.

«Ул төнне карлы яңгыр ява, бик пычрак иде. Немец траншеясына барып житәргә 20-30 метрлап ара калгач, безне сизеп алдылар һәм ут ачтылар. Якындагына бер снаряд шартлап, барыбыз да сафтан чыктык. Өч иптәшебез шунда ук үлгән, берсе жиңелчә яраланган иде, ул үзебезнең якка чапкан. Бер авыр яралы белән мин ятып калдым. Минем аяк яраланган иде. Алай да иптәшне дә берәз өстерәп бардым. Ул, ярасы нык әрнегәндәдер инде, бик каты акырды. Аның тавышын ишетеп немецлар ата, төн караңгы булгач, күрмичә генә аталар. Берәздән иптәшем жан бирде, мин ялгыз калдым. Байтак шуыштым, өшәп, пычранып беттем. Бәхетемә бер ат очрады, хужасы кайда булгандыр, бәлки, куркып качкандыр. Көч-хәл белән шул атка атландым да үзебезнең якка киттем. Тик ат дулап китте, мин егылып калдым. Шунда аңымны югалтканмын.

Мине башка часть солдатлары коткарган, санчастькә алып килеп, ярамны бәйләп, тылга озатканнар. Латвиядәге Крустпилс шәһәре госпиталендә операция ясап, осколокны алдылар. Ул, сул аякның тездән түбән балтыр сөяген тишәп, эчтә калган булган. Аннан соң мине поезд белән Себер ягына Усолье шәһәренә китерделәр. Анда яраны чистартып, гипс салдылар. Берәздән аяк шешә башлады, аны кисәргә уйладылар. Мин моңа бик борчылдым. Бәхетемә, бер яхшы профессор яңадан операция ясады. Бусы наркоз белән ясалган дүртенче операция булды.

Яралануым турында өйдәгеләргә язмаган идем. Берни хәбәр итмәдем.

Аякны киссэлэр, авылга кайтырга исэп юк иде. Шөкер, операция уңышлы булды, аяк төзэлэ башлады. Шуннан соң гына өйгэ язарга булдым. Э аннан гажэеп хат килеп төште. Өйгэ полк командирыннан мактау хаты һәм штабтан «Батырларча һалак булды» дигән кайгылы хэбэр килгән икән. Чөнки иптәшебез безнең хакта: «Барысы да һалак булды», – дип хэбэр иткән.

Энилэр минем белән хушлашып, рухыма багышлап Коръян ашы үткәргән. Исән булуыма әле һаман ышанып бетэ алмыйлар икән. «Үз күзөбез белән күрәсе килэ, рәсеменне булса да жибәр», – дип сорап язган иде эни. Бу хатны укыгач, үзем дә еладым. Обходка врач кергәч, шул хакта сөйләдем. Ул фотога төшерүчене чакырды. Шунда берничә яралы һәм шәфкать туташы белән рәсемгә төштөк, аны авылга жибәрдем.

Шулай итеп, өйдәгеләр өчен мин үлөп терелгән булып чыктым. Ярам әкрән генә төзәлдә, култык таяклары белән йөри башладым. Бер көнне татарча жыр ишетеп аптырап калдым, «Сарман» көе иде ул. Бер медсестра жырлый иде. Аны яныма чакырып китердем, үзе дә Сарман кызы икән, исеме әллә Вәсимә, әллә Вәсия иде. Татар кызы булгач, бик якын булып китте. Безнең госпитальгә заводта эшләүче кызлар шәфлык итә иде. Алар атна саен концерт күрсәтә, бүләк тә алып килә. Шулар арасында да ике татар кызы бар иде. Берсе Сарманнан, икенчесе Алабугадан, исемнәре Әкһлимә һәм Нажия иде...»

Рухия интернеттан карап белде, этисе дәваланып яткан ул Усолье каласы Иркутск өлкәсенә карый икән. Татар кешесе булмаган жир юктыр бу илдә, бәлки, әле дөньясында ук юктыр. Ул кызлар исәнме икән хәзер? Исән булсалар да, бик картлардыр инде. Мең рәхмәт аларга, барча табибларга рәхмәт.

Бу көннәрдә дә ак халатлы затлар алгы сафта. Яман вирус белән көрәштә күпме шәфкать иясе авырды, э күпмесе вафат булды... Аларның саклагыч костюмнар, күзлек-битлекләр киеп төшкән рәсемнәре интернет битләрендә еш күренә. Арыган, талчыккан йөзләр. Чарасызлык чагылган боек карашлар... Атналар буге үз гаиләләрен, бала-оныкларын күрмичә, куна-түнә, кеше гомере өчен көрәшәләр. Һәркайсы: «Үзегезне саклагыз!» – дип кисәтә. Грипп кына түгел, ниндидер үлөт чире бугай бу. Табибларның космонавтлар сыман скафандр киеп, хастаханәләрдә бикләнеп ятканнарын, вафат булган кешеләрне кара капчыкларга салып жирлэгәннәрен моңарчы күргәннәре булдымы?! Туганнары кешечә хушлаша да алмый кала. Грипп дигәнә ел саен килеп тора лабаса, эмма мондый хикмәтләр булганы юк, бер-ике атна авырыйлар да тереләләр иде. Э бу кизү, үткен чалгысы белән уңга-сулга кизенеп, эзмәвердәй таза, япъ-яшь кешеләрнең гомерен өзә. Хәтта табиблар үзләрен дә коткара алмый... Чынлап та, сугыш кырындагы кебек, өстән бомбалар гына яумый.

Әйе, бу зәхмәтнең масаерга хакы бар, бөтен игътибар аңа хәзер. Тажлы башы телевизор экраныннан, газет битләреннән төшми. Көн шул сүз белән башлана, шул сүз белән тәмамлана... Ничә кеше авырып, ничә кеше үлгәнә турында һәр көнне хисап биреп торалар. Аны белгәннән ни үзгәрә, күңелгә шом салудан ни файда?!

Ялгызы тыныч урамнар, шәһәр аллеялары буйлап йөрергә ярата иде Рухия. Инде яз килде, юллар-сукмаклар ачылды, дөньялар яктырып, бар жиргә сагынылган, тансык исләр таралды дигәндә генә, ирекне чикләп куйдылар. Бу тыюлар кыш көне болай ук читен тоелмас иде. Иң гүзәл вакытта тәрәзәдән карап утыр, үз илендә, туган жирендә бер-бер гаепле кеше сыман йөр инде. Эңә берәү язган бит, оккупациядә кебек хис итәм үземне, «аусвайс» кына аласы калды дип. Анысы да бар инде, исеме генә башкача. Берәр кая бару

өчен телефоннан үзең, юнәлешң, максатың турында хәбәр жибәреп, пропуск-рөхсәт алырга кирәк. Сәер инде, рөхсәт белән йөрсәң, чир иярмиме икән? Әллә инде заман вируслары власть белән санлаша, ниндидер кодлар, парольләр аңа пәрдә булып торамы?!

Шулай да сәбәп табып йөреп кайтырга кирәк.

Почта эржәсенә бер кочак хат салып киткәннәр энә...

Халык бер-берсе белән аралашуны инде күптән каләм-кәгазьсезгә, телефон-интернет аша гына көйләсә дә, бу эржәләр һаман бар бит әле. Бер дә буш тормыйлар: «бүксә»ләре затлы, шома кәгазьгә басылган төрле реклама белән шыплап тулган, чәйнәп кенә өлгер. Ул бәйләнчек, эрсез рекламадан беркайда да котылу юк хәзер, бөтен жирдә жил кебек артыңнан ияреп йөри. Башыңа, күңеленә хужа булу өчен мең төрле юл эзли.

Кеше күзгә төшәрлек һәр жирдә йорт идарәсенә белдерүе эленгән: «Беркемгә, бернинди ташлама юк! Без эшлибез – сез түлисез!» Ләкин эшлэгәннәре күзгә күренә торган түгел, бик яшерен алып барыла, күрәсәң... Боларга түләнгән акчага шәһәрне өр-яңадан төзеп булыр иде, мөгаен.

Коммуналь хезмәтләр өчен өйдән торып, интернет аша да түләп була, эмма Рухия почтага барасы итте. Юри озын, әйләнгеч юлны сайлады. Алай-болай каршына полиция-фэлән килеп чыкса дип, җавапларын алдан төенләп куйды. Эгәр монда туктатсалар, аптекага чыгам, дияр. Икенче урында юлын бүлсәләр – «Магнит» кишетенә генә баруым, дияр. Һәр бәланең үз чарасы бар дигәндәй, һәркем үзенчә җайлаша инде.

Төнге яңгырдан соң һава сафланып, балланып киткән, урамда яшеллек арткан. Аяк астында былтыргы төссез, кипкән үләннәргә ерып, сабийларның ефәк чәчедәй яңа чирәм борын төртеп маташа. Көз куеныннан назлы яз ярала, яшьлек белән картлык янәшә... Яз күңелләр канатланган, өметләр яңарган вакыт. Гаҗәеп матур иртә! Яшә, сөен дә бит, менә ничек килеп чыкты...

Почта ишеге төбәндә жиде-сигез кеше таптанып тора иде. «Бикләме әллә?» – дип сорады Рухия ярты йөзен үзе теккән чүпрәк битлек белән каплаган карчыктан. Карчык аңа куркынып карады, бер-ике адым артка чигенде. Аннары, авыз тирәсен кулы белән каплап, ишектәге язуга ымлады. Рухия белдерүне якынрак килеп укымакчы иде, шул тирәдә басып торучылар, төрлесе-төрле якка таралып, аңа юл бирделәр. Өлкән буын кешеләре бер-берсеннән дә курка-шикләнә башлаган, чөнки бу авыру иң беренче чиратта карт-коры өчен куркыныч дип, бертуктамый кисәтеп торалар. Почтага берьюлы ике генә кешене кертәләр икән, шуңа калганнар урамда көтә. Рухия кергәндә, касса янында кәтүк буйлы, бик «борыңгы» карчык, бер кочак квитанциясен сузып, ут-су-газ һәм тагы әллә ниләр өчен түләп маташа иде. Кассир хатын аның «бәхет хатларын» әүвәл өстәленә тезеп салды. Аннары касса аппаратыннан шуып чыккан һәр чекны шуларга ябыштыра барды. Ниһаять, башын күтәреп, түлисе сумманы әйтте. Карчык аның алдына, шапылдатып ике биш меңлек чыгарып салды. Кассир сдача бирде, ләкин әби аны алмады... Үзе берни әйтми, тик басып тора. Тегесе сорый:

– Ник сдачаны алмыйсыз?

– Дөрәс бирмәдең, шуңа алмыйм, – диде карчык тыныч кына.

Югысә санау түгел, акчага кагылмады да! Кассирның хәтерәе калды, хаклыгын исбатларга теләп, ярсып-кабаланып кабат санарга кереште.

Саннарны бастырып-бастырып эйтэ. Тик соңыннан төртөлөп калды... Ике йөз сумга ялгышкан булып чыкты.

– Менэ хэзер дөрөс, – диде карчык. Башка сүз үрчөтмөдө, акчаларын сыдырып алды да чыгып китте...

Бар бит зирэк, сабыр кешелэр, дип сокланып калды Рухия. Һәр кеше үзенөң хаклыгын, хокукын яклап яшэсэ, илдэ шулкадэр тэртипсезлек тэ булмас иде. Лэкин күбөсө курка, дэшми үткэрэ шул.

Кайтып барганда, юлында бер телэнчө карт очрады. Боларга сүз эйтүчө юк, менэ кемнэр иреккө хэзер! «Ашыйсым килэ, бер сум булса да бирегез!» – дип ялваргач, Рухия:

– Сөз пенсия алмыйсызмыни? – дип сорады.

Алдашыр дигән иде, дөрөсөн эйтте үзе, алам, диде.

– Житмиме?

– Мин бу шөһәрнеке түгел, монда беркемем юк. Врачларга күренергэ дип кенэ килгән идем. Урамда инсульт белән егылдым. Шунда акча-документларымны урлаганнар. Хэзер беркая китэ алмыйм, автобуслар да йөрми. Булдыра алганча ярдәм итегез, зинһар, бик ашыйсым килэ, – диде карт, чем-кара күзлөрөн мөлдерэтөп.

Бөлагэ юлыккан бу бичараны чын күнөлдөн кызганып, Рухия аңа иллелек сузды. Үзе читкэ китеп, сиздерми генэ бөраз күзөтөп торды. Ач кеше акчасын йомарлап, кибеткэ чабар дигән иде, эмма агай урыныннан кузгалмады. Наман телөнөп басып тора.

– Ашыйсым килэ, дидегез бит, ник ипи-сөт булса да алмыйсыз? – дип сорады Рухия, кабат аның каршына килеп.

– Ашадым инде мин. Эле яңа гына ашап чыктым, – дип алдашты абзый.

Кеше хисабына яшэр өчөн нинди генэ экият уйлап чыгармый болар! Ярар, хэерле булсын инде, чыгасы акча булгандыр дип, Рухия сүз куертып тормады. Башка вакытта күрмәмешкэ салышып үтэр...

Менэ шундыйлар аркасында чынлап торып мохтаж булганнарда да ышанмый кеше. Ике баласы белән урамга чыгып баскан хатын өстенэ нинди генэ гаеплэр яумады энэ. Бу хакта видеоязма инстагарм чөлтөрөндө куелган иде. Кемдер ышанды, кемдер юк... Юкса күренеп тора, йөзө суырылган, күзлэре генэ утырып калган. Ике нэние ике яктан килеп ябышкан, алар да боек. Күз яшлэренэ буылып сөйлэде:

– Мин эрэмтамак түгел, эшлим! Базарда үз точкам бар иде. Ике баланы ялгызым үстөрэм. Моңарчы эшлэгәнөм житеп барды. Лэкин бу изоляция аркасында хэзер өйдэ утырам. Бөтөн запасыбыз бетте, тамчы ризык калмады. Аптыраганнан чыгып бастым. Балаларым ач...

Чит иллэрдэ эшсөз, акчасыз калучыларга дөүлэт ярдәм күрсэтэ икән, лэкин Рэсэйдэ кайчан кешечэ булганы бар. Бу хөкүмэт үз халкын баөтмас өчөн жан тырмаша диярсөң. Мөскөн, мохтаж кеше күндэм була бит ул, каршы сүз эйтми, тамак хакына бар эшкэ дэ ризалаша. Кредитка чумган халык алай-болай ныгып китеп, баш күтэрмэсөн өчөн, элэдән-эле кризис хикмэтлэрен оештырып торалар. Кешелек дөньясы белән ниндидер бер яшерен, шиклө төркөм идэрэ итэ кебек... Аларның максатлары бер дэ изгө түгел кебек... Лэкин кеше күнөлөндөгө матур гөллэрне корытып, алар урынына чүп тутырулары хак. Көн туды исэ, бөндөлэр өстенэ яманнан яман хэбэр, көлтэ-көлтэ кайгы-хэсрэт коела башлый: кайдадыр су баскан, тау ишөлгән, урман яна... Эле жирдэ, эле күктэ һэлакэтлэр... Көмдер көмнөдер талаган, көчлөгән, үтергән... Олау-олау

кайгыны бер күңелгә ничек сыйдырырга?! Әле дә түзә инде адәм баласы, үзенә дә казаны буш түгел бит.

Курыккан кеше ихтыярысызга әйләнә, аек акыл белән фикер йөртә алмый башлый. Кешене буйсындыру өчен нинди генә чаралар юк! Бервакыт Рухия кулына «Как управлять толпой?» дигән китап килеп эләккән иде. Укыгач, чәчләре үрә торды. Барысы да алдан уйлап эшләнә икән... Кайда ялган, кайда дәрәслек – аңлап-аерып бетерә торган түгел. Ялганның йөзә якты, теле татлы, ләкин тәме ачы шул. Хакыйкәт йомгагының очы бик ерак яшерелгән, энжә-мәржәннәр кебек диңгез төбөндә ята...

...Көзгә көн караңгы. Төнне әйтсә дә юк. Житмәсә карлы яңгыр ява, аяк асты пычрак. Бер-бер артлы тезеләп, жиргә сеңеп диарлек атлыйлар. Сөйләшмиләр. Дошман күрмәсен, сизмәсен. Аяк астында кар-яңгыр белән кушылып, балчыкка әйләнгән жир генә баскан саен үзгәчә ыңгырашып куя. Шуң тавыш та еракка яңгырый кебек. Аларның дошман тылына разведкага барулары. Кинәт якында гына снаряд шартлый. Рухия куян житезлегә белән жиргә сузылып ята, берничә минут эчендә өстә манма су була. Аягында коточкыч авырту, әллә яраландымы? Башын сак кына күтәрәп, пышылдап диарлек сорый: «Егетләр, сез исәнме?» Дәшүчә юк. Кыз күңеленә шом үрмәли, заданиенә ялгызы ничек үтәр? Аларга бит «тел» алып кайтырга кушылган иде. Рухия шуышып, үзә янында яткан солдат янына килә, әмма ул хәрәкәтсез. Шуң тавыш ишетелә: «Кузгалма, ят, көт!» Бераздан тавыш иясе үзә аның янына үрмәләп килә. Үкенеч хисләре белән авыр көрсенеп: «Без икәү генә исән калганбыз, өч иптәшебез вафат...» – ди.

– Безгә бу урыннан тизрәк китәргә, куаклыктар арасына сыенырга кирәк. Дошманның эзләп килүе бар.

Саз ера-ера, шуң якка юнәләр. Аларның тавышын ишетепме, немецлар кабат ата башлый. Иптәше Рухиягә: «Син әлегә шунда кал, мин урау юлны карап киләм. Бәлки, аннан үтәп булыр», – ди дә, иелә-бөгелә, төн эченә кереп югала. Тик янадан әйләнеп килми. Рухия пошаманга төшә, инде нишләргә? Озакламый яктыра башлый, монда калырга ярамый. Яралы аягын көчкә сөйрәп, ул үзләре ягына шуыша, баштанаяк ләмгә чума, хәле бетә. Бераз тын алырга туктап, йөзгә күккә төбәп ята да күзләрен йома. Шуң тавыш аңа кемдер китереп төртә. Рухия сискәнәп, күзләрен ача. Каршында каскасын маңгаена батырып кигән озын буйлы бер солдат басып тора. Немец?! Әйе, кыяфәте нәкъ киноларда күрсәткәнчә. «Моңардан котылу юк. Мин хәзер үләм... Кешеләр дөньяга бер юлдан килә, ләкин киткәндә һәркемнең үзенеке», – дип уйлый Рухия. Колагын яңгыратып, бөтен тәнен яндырып, ату тавышы яңгырый...

Икенче мизгелдә ул кояш нуры тулган бүлмәдә ята, ак халатлы таныш түгел бер ир-ат, аның өстенә иеләп, әкрән генә сөйли иде:

– Үзегезне артык киеренке тотасыз, таш кебек каткансыз. Коточкыч газаплыдыр сезнең торыш. Бу хәлдә ничек яшәмәк кирәк? Бөтен көчегез үзегезне саклауга китә, гүя ерткыч тулы карурман эченнән барасыз. Рухи халәтегез физик тәнгә чир булып күчә. Өмет, ышаныч үлгән сезнең. Кем куркытты шуң дәрәжәдә? Сөйләгез, ни булды? Әгәр куркудан котылмасагыз, авырулар китмәячәк. Шуны аңлайсызмы?

Ир бер кулын Рухиянең баш очына, икенчесен күкрәк турысына куеп, нидер исәпләп-фикерләп торгач, башын чайкап:

– Ләкин куркып яшәргә ярамый. Сөз болай да яралы, – ди.

Аның тавышы мамык кебек йомшак, шундый назлы, тыңларга рәхәт. Ләкин шул ягымлы кеше аны үзе үк куркыта да:

– Менә хәзер аягыңны кисәбез, башка чара юк. Чери бит аягың, гангрена башланган.

Рухия торып утыра, куллары белән аякларын капшап:

– Юк, юк, кисмәгез. Зинһар, кисмәгез! – дип кычкыра...

– Өйдә калыгыз! Самоизоляция шартларын бозмагыз! Үзегезне саклагыз! – ди ир.

Тавыш бик кырыс яңгырый...

...Бу тавыш урамнан килә иде. Рухия шул тавышка уяңды. Төнгә, жылы булгач, тәрәзәләргә гел ачык калдыра. Бүген ни хикмәт – этләр өрмәде, башка жирдә өерелеп йөрүчеләр. Ә болар машинага утырып, көчәйткечләр аша халыкны кисәтеп йөрүчеләр, эшләрен иртә таңнан башлый. Тасмага яздырган сүзләргә бар көчкә акырттып, караңгы төнгә кадәр урамнарны әллә ничә кат әйләнәләр. Башта бу бик сәер тоелган иде, аннары гадәти хәлгә әйләнде. Кеше дигәннең барысына да күнә икән. Аларның бу кыланмышы никтер сугыш турындагы киноларны хәтерләтә. «Ахтунг! Ахтунг!» дигән сүзләр балачактан колакка кереп калган. Немецлар оккупациядә калган халыкка шул рәвештә төрлө боерык биргән, янаган, куркыткан...

Әтисе фронтовик булганга, әллә мәктәп тәрбиясеме, Рухия сугыш турында китаплар күп укыды, бер киноны калдырмады. Сугыш каһарманнары аның өчен үрнәк иде. Ул да алар кебек кыю, батыр булырга хыялланды. Малайлардан уздырып сугыша, биек-биек агачларның иң соңгы ботагына хәтле үрмәләп менә, караңгы төндә зиратлыкка керә, дус кызларын ата каздан, усал эттән яклы. Әгәр сугыш-фәлән чыкса, ике дә уйламый фронтка китәр, ватан өчен гомерен дә бирер иде. Шул кадәр көчле иде туган илгә мөхәббәт, үзенң СССР гражданы булуы белән горурлану хисе биниһая зур иде. Аннары нидер булды, алсу пәрделәр ачыла, изге булып тоелган төшенчәләр әкрән-әкрән генә югала башлады...

Егерме ике яшендә очрашты Рухия гаделсезлек белән. Декрет ялына чыккач кына, аның кулына повестка китереп тоттырдылар. Моңарчы саулыгы аркасында хәрби хезмәткә яраксыз саналган ире кинәт яраклы булып куйды. Менә-менә көтеп алган беренче сабыбызны алып кайтабыз, дип торганда, мондый борылыш һич тә күңелле түгел иде. Ике елга бит! Хәлебезгә керерләр, чакыруны ярты елга булса да кичектереп торырлар, дигән өмет белән ирлехатынлы икәүләп хәрби комиссариатка юнәлде. Әмма кистереп: «Юк!» – диделәр. Хәзерге вакытта армиягә аның ире кебек белгечләр ашыгыч рәвештә бик тә кирәк икән! Хезмәтне һич кичектереп булмый. Ә бала өчен борчылмагыз, дәүләт булышыр, имеш. Нишлисез, моңа да күнәргә туры килде. Ирен армиягә озатты да, ике көннән бәби табу йортына кереп ятты Рухия. Сабыен күтәрәп чыкканда, аны каенанасы гына каршы алды. Ә дәүләтнең ярдәм дигәне унбиш тәңкә икән... Ярый ла, әти-әнисе, туганнары ярдәм итте. Беркеме булмаган ялгыз кеше бу акчага нишләп иде?!

Аннары Рухияне күкрәк баласы белән кышкы бер көндә фатирыннан куып чыгардылар. Янәсе, бу иренә бирелгән оешма фатиры, әйдә бушат. Рухия түрәләргә хаклыгына тамчы да шикләнми, баласын күтәрәп, авылга

кайтып китте. Эмма каенатасы бу хэл белән килешергә теләмәде: «Юк, болай калдырмыйбыз! Улым кая кайтып керер?! Ул бит шул оешма кешесе. Үзе теләп эш ташлап китмәгән, Ватан сагында торучы солдат! Судка бирергә, квартирны кире кайтарырга кирәк!» – дип, килененә сүз әйтергә дә бирмәде. Нишләсен Рухия, олы кеше сүзенә ничек каршы килсен, биш айлык сабыен күтәрәп, суд юлында йөрергә кереште. Менә шунда бик яхшы күрдә, аңлады инде: бу илдә гади кешене яклаучы юк икән... Бөтен хокук түрәләр кулында, ни телиләр шуны эшлиләр. «Армиягә ут белгечләре бик кирәк, шуңа күрә бернинди отсрочка бирә алмыйбыз, ирегез якында хезмәт итәр, кайтып йөрер», – дип майлаган иде хәрби комиссар. Анысы да шыр ялган булып чыкты. Ире солдат хезмәтен дөнья читендә – Камчаткада «учак ягып» үткәрде... Ә яшь бала күтәрәп ялгыз калган хатынны йортыннан куып чыгарып, ике ел буе футбол тубыдай типкәләп йөрттеләр. Рухия ул көннәрне еламыйча искә дә алалмый...

Аптырап-йөдәп, суд юлында йөргән көннәрдә этисеннән сораган иде ул:

– Эти, нигә болай соң? Дөрөслек минем якта бит!

– И-и кызым... – диде этисе, ачынып. – Дөрөслекне таба торган түгел хәзер. Шәһәр түрәләре бер-берсе белән нык бәйләнгән, карга күзен карга чукумый. Жиңеп чыгасыбызга бер ышаныч юк.

Әле күп тапкыр эрнеп әйтәчәк ул сүзне Рухия: «Дөрөслек минем якта бит! Нигә болай соң?!» Бер тырмага кырык тапкыр басып, бер үк түмгәккә йөз мәртәбә абынып, борынын гына түгел, йөрәген мең кат канатып әйтәчәк. Улы да шул ук сорауны бирәчәк аңа: «Эни, нигә болай соң?! Дөрөс түгел бит бу!» Үзгәртеп корудан соң илдә урнашкан тәртипләрне аңлай, кабул итә алмыйча, тагы бик күпләр әйтәчәк әле ул сүзне: «Болай дөрөс түгел! Бу гадел түгел!» Илдә хаклыкның юклыгына, бар да алдау-ялганга корылганга ышана алмыйча әйтәчәкләр...

Нишләттек без кадерле илкәйне?!

Ник болай килеп чыкты соң?!

«Ирек! Азатлык!» – дип, мәйданнар яулаган, зур өметләр белән каршы алган үзгәрешләр иде бит югыйсә. Елмаюлы битлек артында капитализмның ыржайган тешләрен, мәңге туймас бирән авызын күрербез дип, кем уйлаган. Торыр жирне сайлап булса да, Туган илне сайлап булмый шул...

Сугыштан соң илне жиңү яулап кайткан фронтовиклар күтәргән. Иң җаваплы постларда алар булган. Әгәр житәкче чын фронтовик икән, анда бернинди алдашу-урлашу, хәрәмлык юк. Этисе, аның сугышчан дуслары, авылдашлары үрнәгеннән белә Рухия: халык язмышы белән яшәп, ватан дип янып йөрүче намуслы, асыл затлар иде сугыш юлларын кичеп кайткан ирләр. Чын ирләр! Илнең кан тамырын, йөрәк тибешен үзләренен көчле кулларында тоткан фронтовиклар берәм-берәм лаеклы ялга киткәч, исә башлады да инде үзгәреш җилләре. Ул җилләр кояш баткан яктан баш әйләндереч исләр алып килеп, рәхәт тормышта үскән буынның акыл-зиһенен томалады...

Жире шул ук, иле шул ук, эмма дәүләте, хужалары башка... Заман белән бергә кешеләр дә үзгәрә, яңа тәртипкә яраклаша. Үртәлеп, эрнеп уйлый Рухия: әгәр шул каһәр төшкән сугыш булмый калса, ил үзенен иң батыр, иң асыл улларын ут эчендә югалтмаса, бу илнең язмышы бөтенләй башкача булыр иде бит! Аны таркатырга, халык байлыгын ботарларга юл куймас иде алар! Чөнки күп булырлар иде, көчле, бердәм булырлар иде! Балаларын да көчле итеп, чын көрәшчеләр итеп тәрбияләрләр иде. Ләкин юк, кайтмадылар шул... Ә этисез үскән буын сыграк булды бугай.

Хэзер бу илдэ яшэу куркынычка эйлэнep бара. Бу илдэ һэр кеше корбан була ала. Урамда, эштэ, юлда, мэктэптэ... Хэтта үз өөндэ, хэтта хастаханэдэ... Гади кеше жинаятчыедөн генэ түгел, тэртип саклаучының үзеннэн дэ курка хэзер. Тормыш сагында торырга тиешле табиблардан да курка...

Бу илдэ һәркайда, һэр мизгелдэ алдарга, таларга, кыйнарга, көчлэргэ, урларга, бер гаепсезгэ төрмэгэ утыртырга, эшсез, йорт-жирсез калдырырга, тотак яки кол итэргэ, үтерергэ мөмкиннэр. Кеше бер үк вакытта зыян күрүчэ, шаһит һәм гаепләнүчэ булырга мөмкин. Ләкин аны беркем дэ якламаячак... Дөреслек күптэн жиде кат жир астында ята.

Бу илдэ законнар ничек тели – шулай уйный, кая кирәк – шунда борыла, кемне тели – шуны яклый. Бу илдэ закон бар – тэртип юк.

Бу илдэ күнел ачу бар, тик шатлык юк.

Бу ил коточкыч зур, тик анда Кешегэ урын юк.

Бу ил искиткеч бай, тик анда хәерчеләр яши.

Әмма нинди булса да ул безнеке, башка Ватаныбыз юк...

Намус дигән «сөлөк» Рухияләр нәселенә ныгытып ябышкан, каннарыннан комсызлык, ертлачлык, оятсызлык кебек чирләрне тамчысын да калдырмый суырып бетергән. Ә намуслы кеше башкалар өчен генә кулай, үзе исә гомер буге янып-кыйналып яши, бар тукмаклар аңа элэгә. Әминә апасы белән дэ шул хакта еш сөйләшәләр. Менә тагы шалтыратты да зарын түгә башлады:

– Иркәм, нинди хәл соң бу? Каян килгән бу явыз палисайлар? Үзөбезнең кешеләрме соң алар? Аналары, балалары бардыр, ник шул кадәр кыланалар икән? Кибеткә чыккан идем, күз алдында бер егетне кулларыннан каерып, эткәли-типкәли машинага утыртып алып киттеләр. Ни өчен диген, карантин бозган икән. Кемнәндер баласы бит, әнисенә хәбәр дэ итә алмый калды мекенем, телефонын тартып алдылар. Халыкны сарык урынына күрәләр. Аңлат әле, иркәм, кая барабыз без?!

Ни дисен Рухия? Тэртип сакларга тиешле кешеләрнең рәхимсезлегә, яман кыланмышлары турында видеозамаларны интернетка да әледән-әле куеп торалар. Шуларның берсендә: «Атарга кушсалар, атарсыз дамы?» – дип сорый бер карчык. Полиция формасындагы амбал күз дэ йоммый жавап бирә: «Кушсалар – атабыз!» Шул ролик астында кешеләр фикер алыша һәм барысы да диярлек: «Бер шик юк, атачаклар...» – дип ачынып яза. Хәер, моңа аптырыйсы юк. «Минем милиция мине саклый» дигән шигарь үткән гасырда, башка илдэ калды бит...

...Төн караңгы. Баш очында ни ай, ни йолдыз балкымый, аларны күксел болытлар каплаган. Яз булса да, салкын, житмәсә, тымызык кына яңгыр ява. Өстенә зур капюшонлы яшел плащ кигән Рухия постта басып тора. Немецлар һөжүм итә калса, землянкадан сузылган чыбык очындагы кыңгырауны тартып, хәбәр бирергә кирәк. Кинәт офыкта ниндидер шәүләләр күренә. Рухия тизрәк тревога кузгата. Шул ук мизгелдә янына берничә солдат килеп баса.

– Ут ачмаска, якынарак килсеннәр, – дип боера берсе.

Барысы да шым калып, килүчеләрне күзәтә.

Менә шәүләләр якынлаша, алар бишәү.

– Иртәгә бүген кичә булачак! – ди берсе.

Бу – пароль, имеш. Болар үзөбезнекеләр икән, нейтраль зонага мина куярга барганнар.

Рухия үзен гаепле тоеп, бик уңайсызлана. Юкка гына тревога күтэргэн, иптэшләрэн борчыган.

– Дөрөс эшләден, синең гаебең юк, – дип тынычландыра аны командир.

Ул Рухия кырында басып тора. Чү, бу Госман түгелме соң? Әйе, ул – анын беренче мэхэббәте. Менә ничек очраштылар... Сугыш кырында, ут эчендә. Ләкин бу да чиксез бәхет. Ничә еллар күргәне юк, шул кадәр сагынган иде Госманны! Рухияне күптән онытылган назлы хисләр биләп ала, күңеленә шатлык тула. Госманның янәшәдә булуы аның өчен биниһа зур бәхет. Ул аның сөйкемле йөзөнә яратып карый, минем янда озаккарак калсын иде, дип тели. Бу шомлы төндә, караңгылыкта аның һич тә ялгызы каласы килми. Госманга әйтәсе сүзләре дә күп, иркенләп туйганчы сөйләшәсе килә!

Ләкин егетләр китә. Рухия алар артыннан боегып карап кала. Госманнан аерылу гел авыр булды... Бу юлы да йөрәген бик тирән аңлаешсыз сагыш теләп ала. Ләкин озак ямансулап торырга ирек бирмиләр, дошман ягыннан пушкалар ата башлый. «Мин хәзер нишләргә тиеш? Постта калыргамы, үзләренекә янына кайтыргамы?» – дип баш вата Рухия.

Шулчак үзенә таба йөгөрүче солдатларны күреп ала, алар арасында Госман да бар. Ул Рухияне иңеннән алып:

– Иди домой! Домой иди! – дип кычкыра. Сәер, Госман аны танымый. Оныткан... Шулайдыр шул, ничә ел күрешкәннәре юк бит.

Инде ул тагы ялгыз. Тирә-якта караңгы офыкка тоташкан иксез-чиксез кыр гына. Ә атышлар һаман тынмый. Яңгыр урынына яуган ядрәләр астында Рухия кай тарафка барырга белми аптырый. Куллары белән башын каплап, жиргә сузылып ята. Аның яныннан кабат солдатлар йөгереп үтә, барган саен сафлары сирәгәя, кайсы үлеп, кайсы яраланып егыла. Рухия әле берсенә, әле икенчесенә ярдәмгә ташлана. Ләкин өлгерә алмый, барысы да үлгән булып чыга. Рухия, җансыз гәүдәләргә абына-сөртенә, Госманны эзли, аның өчен ут йота. Менә атышлар тына, күк йөзә аллана. Аның каршына Госман үзе килеп чыга: «Соңгы тамчы кангача көрәшәбез! Үлгәннәрнең коралын җый!» – дип боера. Нигә шулай кырыс ул? Чынлап та танымыймы? Ләкин үпкәләп, мөнәсәбәтләр ачыклап торыр чак түгел. Соңыннан иркенләп сөйләшерләр. Госман боерганча, бер-берсеннән биш-алты адым калдырып урнашалар да, дошманга каршы торырга әзерләнәләр. «Без икәү генә, үзеңне сакла!» – дип кычкыра Госман. «Син дә үзеңне сакла, кадерлем!» – дип тели Рухия. Сөйгәнә каршында сер бирәсе, булдыксыз сугышчы булып күренәсе килми, күңелдәге бар курку хисе тарала. Кыр буйлап өсләренә килгән дошманнар бер-бер артлы ава. «Мин дә кеше үтердем...» – дип ачынып уйлый Рухия. Бер мәл дөнья тынып кала. Пулемёт тавышы да ишетелми. Рухия Госман урнашкан якка таба шуыша. «Без җиндек, котылдык!» – дип сөенә. Ләкин Госман йөзә белән пулемётка капланып, хәрәкәтсез калган. Кыз егетнең иңнәреннән алып, үзенә таба бора, тик баягы матур, ягымлы йөзгә күрми. Йөз урына кан-ит боткасы гына... Бу төш кенә бит, дип үзен тынычландыра Рухия. Менә ул өзелер, бу куркыныч күренешләр югалыр. Ләкин бу уйны икенчесе алыштыра, юк, төш кенә түгел... Госман өндә дә юк, Әфган сугышыннан кайтмады бит ул...

Кинәт кыр буйлап, озын борыннарын сузып, аның өстенә фашист танклары килә башлый. Рухия башын калкытмаска тырышып, траншеяга сеңә, үзе дер-дер калтырый. «Мин куркак икән, мин этигә охшамаган. Мин сугыштан куркам...» Бер танк, яман тавышлар чыгарып, баш очыннан ук үтеп китә. Рухия үлгәнә салышып, тын алырга да куркып ята. Йөрәгә дөп-дөп тибә.

Менә танклар ерагая, күздән югала. Димәк, Рухия чолганышта калган. Танклар артыннан килүче немец солдатлары аны йә атачак, йә әсир итеп алачак... Рухия гасабиланып, кузгалырга куркып ята. Ул тагы япа-ялгыз калды. Дус та юк, дошман да. Күк йөзе шундый чиста, бер болыт әсәре күренми! Бәлки, сугыш беткәндер? Шулкач баш очында бер самолёт пәйда була. Канатларында апачык булып кара тәре шәйләнә... Бу бит дошман самолёты, бомба ташламакчы була, дип уйлый Рухия. Сугышның нинди генә коралы юк, барысы да кеше үтерергә көйләнгән... Самолёт кинәт дөрләп яна башлый, аннан аерылып күктә бер парашют ачыла. Өстенә үк төшмәсә дә, Рухиядән ерак түгел генә төшеп утыра. Никтер кешесе күренми, кузгалмыйча парашюты астында ята да ята. Үлгәнме, яралымы? Рухия аңа таба бармакчы була, тик күнеле шикләнә: үзләренекен күреп, немецлар йөгереп килсә? Бу шикне башка уй алыштыра, бәлки, ул гади солдат кына түгелдер, кулында бик кирәкле документлардыр? Ник әле куян кебек калтырап куркып утыра, коралы бар лабаса!

Автоматын тотып, һәр мизгелдә ут ачарга әзер булып, Рухия сак кына парашютның күбек кебек каурайларын араларга керешә. Каршында кара киёмле кеше пәйда була. Ул кыймылдый да алмыйча, йөзе белән өскә карап ята. Рухияне күргәч, мескен генә елмая. «Үтермәгез!» – дигәндәй баш чайкый, карашы белән янында яткан планшетка ымлый. Рухия планшетны ала, эмма яралы очучыга атмый. Ярдем дә итми... Аның язмышын күкләр хөкеменә тапшырып, кояш чыккан якка атлый...

Рухия уянганда, кояш каршы йорт түбәсеннән күтәрелеп маташа иде. Диварга әүвәл сызык кына булып яктылык куна. Аннары ул киңәя, зурая... Күзгә күренеп үсә, унбиш-егерме минут дигәндә, бүлмә таң нурлары белән тула. Кояш һәр өйдә бик кадерле, гел көтелгән кунак, яңа көнне аның назлы нурларына күмелеп каршы алу үзе бәхет.

Тыныч яшәүгә ни житә! Жир йөзөндә үз акылында булган бер генә кеше дә килчәген сугыш белән бәйләмидер. Тормыш һәм сугыш – алар мәңгелек каршылык. Әлегә кадәр Рухиянең беркемнән дә, беркайчан да: «Иң бәхетле чагым сугыш елларына туры килде», – дигән сүзне ишеткәне булмады. Ишәтергә дә язмасын! Бөрвәкыт, телевизордан яшьлеген сагынып моңланучы жырчыны тыңлап утырганда, Рухия әтисеннән: «Әти, син дә яшьлегенне сагынасыңмы?» – дип сораган иде. «Юк!» – дип кистереп җавап бирде әтисе. Чынлап та, сугыш уты яндырып, көл иткән яшьлекне ничек сагынасың? Юк бит ул...

Ә бит нинди матур башланган җәй була: «Ул көнне район Сабан туе көне иде. Без, 18 яшьлек егетләр, пар атлар жигеп, дугага кыңгыраулар тагып, жырлый-жырлай, Сабан туена бардык. Никтер бәйрәмне озак башламадылар, сәбәбен белмәдек. Көндөзгә унберләр тирәсендә рупор аша Герман сугыш башлаганын әйттеләр. Халык кайгы белән таралды. Бер атна эчендә авылдан иллеләп кешене сугышка озаттык. 20 июнь көнне безнең күрше кызы Сәгыйдә кияүгә чыккан иде, ире белән нибары бер атна торып калды. Сентябрь аенда тагы бер төркем яу кырына чыгып китте. Хатыннары, балалары елап калды. Бер йорттан өч-дүрт кеше фронтка алынды. Безнең гаиләдән әти, абый, мин, энем сугышта катнаштык. Кешеләрне генә түгел, атларны да алдылар.

Мине колхозның бригадиры итеп куйдылар. Көне-төне, ял күрми эшләдек. Ирләр, атлар булмагач, урып-жыю эшләре кышка кадәр сузылды. Көндөз

бригадир, ә төнлө молотилкада икмәк суктыра идем. Колхозның иң авыр эшләрә үсмерләргә, хатын-кыз өстенә төште.

Көзен-кышын сугыштан яралылар кайта башлады. Үлем хәбәрләре дә күп килде. 1942 елның мартында этине сугышка озаттык. Ай башында гына абыйның сугышчан дустыннан «Махмут пропал» дигән хәбәр килгән иде. Апрель ахырында миңа да чакыру килде... Авылдан өчәү киттек, безне бөтен авыл озатып калды. Ул көнне колхоз жыелышы иде, шунда кереп саубуллашу жырын жырладык:

Без китәбез иртәгә,
Шинель салып жилкәгә.
Китмәс идек иртәгә,
Дошман тия теңкәгә.
Сау бул, туган авылым,
Биек тауларың белән.
Сау бул, йөргән урамым,
Сөйгән ярларың белән...

Озатканда, әни бик елаган иде. Арба артыннан ияреп берәз барды да егылып калды... Аңа ул чакта нибары кырык биш яшь булган.

Райүзәккә килгәч, безне сафка тезеп бастырып барладылар да Чистайга алып киттеләр. Районнан 250 кеше идек. Озата барган атларны кире авылга борып кайтардылар, чөнки чәчү вакыты, атлар анда кирәк. Чистайга кадәр ике көн жәяү бардык. Яз ул елны соң килде, кайбер урыннарда кар эреп тә бетмәгән иде. Чистай пристаненда алты көн тордык. Анда төрле районнардаң жыелганнар иде. Шул чакта китүчеләр арасында бик каты бәрелеш булып алды. Берсе кемнәндер ипиен урлаган, шуның өчен үзара сугыша башлаганнар. Эш милициягә кадәр барып житте...

Аннары безне парходка төяп, Сарапулга алып киттеләр. Калган юлны Ижевскига кадәр жәяү бардык. Барып житкәндә, азык-төлек запасы беткән иде инде. Хәрби лагерлар урман эчендә урнашкан. Баракларда ике катлы сәкеләр, алар киртә жәеп эшләнгән. Шинель ябынып шунда йоклый идек. Көн саен уникашәр сәгать дәрәсләр. Ашау бик начар иде. Күбәбез ачлыктан шешенә башлады, житмәсә корчаңгы чире чыкты. Дезинфекциягә алып барып, тәнгә кара мазь сылайлар иде.

Июль башында безнең полкның бер өлешен Юрьев-Польскига күчәрделәр. Монда ачлыкка артык интелемәдек, чөнки кырдан борчак жыеп ашый идек. Өйрәнүләр үткәндә безгә Сталин приказын аңлаттылар: «Ни шагу назад!» Өгәр сугыштан качсаң яки иреккә рәвештә әсир төшсәң, хәрби серне сатсаң, сине хәрби трибунал көтә: үзеңне аталар, ә гаиләңне Себергә озаталар...

Бер айдан соң көнбатышка юл тоттык, Можайск шәһәре кырына килеп урнаштык. Монда инде сугыш якын, снаряд, бомба тавышлары ишетелә. Сугышка кергәнче үк өч дезертирны аттылар... Октябрь аеның урталары булгандыр, безнең эшелон Останкино дигән станциягә тукталган иде. «Тревога! Немцы бомбят!» – дигән тавышка вагоннан сикереп төшеп, жиргә яттык. Биш минут та үтмәде, немец самолётлары эшелонны тетеп китте, дивизиянең яртысы сафтан чыкты... Үлгәннәрне жирләп, яралыларны тылга озаттык та, коралларны алып, юлны жәяү дәвам иттек. Безнең миномёт 82 ммлы, 60 кило авырлыкта, өч кисәккә бүленә: ствол, лафот, упорная плита. Бер кешегә егерме кило тирәсе туры килә. Ике йөзләп чакрымны шулай үттек. Юл пычрак, һәр

көннө яңгыр ява, атлар бара алмый. Гел төнлө генэ бардык, көндөз немец самолётлары күрөп, бомбага тотуу бар. Көчлө яңгырдан манма су булдык, э киптерергэ мөмкинлек юк, ут яксаң, дошман күрә. Барлыгы сигез тәүлек шулай бардык.

20 октябрьдә минем туган көнөм иде, котлап, 400 гр. ипи бирделәр. Бу минем өчен бик зур шатлык булды.

Урынга килеп житкәч, окоп, землянкалар казып, оборона ясадык. Алмаш-тилмәш, көн дими, төн дими, күз дә йоммый, һәркайсыбыз өч сәгать уяу тора. Аннан соң мине һәм тагы унтугыз сугышчыны унбиш чакрым ераклыктан снаряд ташырга билгеләделәр. Туктаусыз койган яңгырдан юллар сазлыкка әйләнгән, атлар йөрөшлө түгел. Ө без ач, өстә нәзек киём, шуның өстенә бет тә өстәлдә. Мунча турында сөйлөсә дә түгел, кешечә яшәр өчен бер шарт юк. Шулай да бервакыт мунча сыман нәрсә оештырдылар. Балаган корып, шунда барчабызны юндырдылар. Киёмнәрне дезинфекцияләделәр. Алданрак чыксаң, киёмөңнө көтөп, туңып басып торасың, соңга калсаң, аннан жилләр исүе бар...

Артык ачка интеккәч, безне чиратлап, тылга хәер сорашырга жибәрәләр иде. Читтә йөргән булгач, мин русча ярыйсы сукалый идем. Авылда калган халык та безнең хәлдә, тик барыбер кызганып, бәрәңгә, сөт, кәбестә бирәләр иде. Кешесез калган ташландык авыллардан ни дә булса табып кайта идек...»

Калганын укый алмады Рухия, дәфтәрне ябып куйды. Ватанны сакларга дип, ут эченә киткән совет солдатын шундый мескен хәлдә күрәсә килми, бу хакыйкәтне танийсы, кабул итәсә килми... Күңелгә авыр, бик авыр!!! Сугыш турында күпмә фильм карады Рухия, ләкин берсендә дә сугышчыларның ачыкка интегеп, хәер сорашып йөрүләрен күрсәтмәделәр... Өтисе дә исән чакта бу хакта берни сөйләмәде. Ләкин язмый булдыра алмаган менә. Ө туган көнөнә бирелгән 400 грамм икмәк аның күңеленә иң кыйммәтлө, иң кадерлө бүлөк булып уелып калган. Мәңгә онытылмаслык шатлыклы, зур вакыйга булып...

Рухия гомере бую өтисенә сокланып, аны үзенә үрнәк итеп, аңа охшарга тырышып яшәде. Хәер, әллә ни тырышырга да кирәк түгел иде. Чөнки йөзкыяфәте, холкы, йөрөшлөре, бар булмышы белән өтисенә охшаган ул. Өнисе дә бу хакта еш искәртеп торды:

– Өтиң кебек син дә артык беркатлы шул...

Артык туры шул...

Артык юмарт шул...

Артык дөрес шул...

Өтиң кебек... Бу сүзләр Рухия өчен горурлык иде.

Өти...

Ул аны дөньяга туып аваз салгач та күргән, танышкан, «кызым» дип кулына алган. Ул үз баласын туган мизгеленнән үк хәтерли. Ө Рухиянең үзе белеп, хәтерләп калган өтисе белән очрашкан беренче мизгелә кышкы төн иде. Өйдә эңгер-меңгер. Электр уты юк, жиделә лампа яктысы гына. Чөнки утны төнгә унбергә хәтлө генә бирәләр. Кечкенә генә бүлмә. Шунда алар, өч бала һәм өнисе. Менә ишек ачыла. Иң башта ургылып, әрсезләнеп кышкы суык килеп керә. Ак болыт – суык парлары эчендә өтисенең олы гәүдәсә пәйда була. Аның өстендә озын толып, башында бүрө тиресеннән тегелгән мул бүрек. Йорт бөләкәй, э толып кигән өтисе шундый зур! Ул Кыш бабай кыяфәтендә истә

калган. Битләре суыктан кызарган, ә кулында капчык. Әтисе керә-керешкә капчыкны әйләндереп каплый, аннан уенчыклар, китаплар коела... «Бу сезгә!» – ди әтисе. Үзе көлә, шундый шат, бәхетле.

Зур гәүдәле матур кеше иде ул. Шаян, шук, тапкыр сүзле. Зәңгәр күзләре гел көлеп тора. Дөньяда иң акыллы кеше – Эти! Иң көчле кеше – Эти! Әтисен беренче тапкыр хәтерләп калган мизгелдә Рухиягә өч яшьләр тирәсе булгандыр. Шуннан соң гомер киштәсенә аның турында матур истәлекләр өстәләр барды. Алай да башта өзек-өзек әле. Район үзәгенә яки башкалага барса, ул һәрчак кочак тутырып күчтәнәчләр, уенчыклар алып кайта иде. Үзе әйткәнчә, куян күчтәнәче. Әтисе шулай дия иде: «Килегез әле, балалар, менә куян сезгә ниләр жибәрде». Ә балалар аның бу сүзләренә берсүзсез ышана, шундый тәмле әйберләр жибәрүче юмарт куяны бер тапкыр булса да, күрәселәре килә.

Бала жанлы, киң күңелле, тыныч холыклы кеше иде әтисе. Ул аларны жылкәсендә утыртып йөртә, аягында таган атындыра, гармунда бию көйләре уйнап, биетә... «Вәт маладис!» – дип мактап, күңелне үстерә.

Һәр иртәдә барысын тезеп бастыра да, физзарядка ясата. Вакыты булганда, алар белән качыш-качыш, сукур тәкә уйный. Шаян хикмәтләр күрсәтеп гажәпләндерә: әле баш бармагын югалтып таба, әле борын-колак тишегеннән борчак чыгара... Яттан такмаклар сөйләп көлдерә. Аларны хәзер дә хәтерли Рухия: «Килә арба, төягән ярма. Ауды арба, түгелде ярма. Жыелды карга, чүплиләр бар да...»

Әтисе аларга карата бик йомшак, кече күңелле булды. Ваткан-жимергән, югалткан әйберләр өчен беркайчан тиргәмәде. Кайчакта әнисе, сүз тыңламасагыз, әтигезгә әйтәм, дип яный, тик моңа беркемнең исе китми. Чөнки яхшы беләләр, әнисе зарланса да, әтиләре: «Шулаймыни? Әнигезне тыңлагыз», – дигән сүз белән генә чикләнә.

Фронтвик балалары икәннәрен кечкенәдән аңлап үсте алар. Әтисенә муенында ядрә кыйпылчыгыннан калган йодрык сыешлы уентык бар иде. Аягындагы ярасы да гел сызлап жәфалый, әнисе аңа ниндидер дарулар сөртеп тора. Көндөзләрен шат кәеф белән йөргән әтисе төннәрен иләрәп кычкыра: «Танклар! Немецлар!» Шул вакытта бик газапланып ыңгыраша, бөргәләнә, әнисе аны тизрәк уятып, төш кенә бу, саташасың, дип тынычландыра. Әтисе гармунда уйнап жырларга ярата иде, күбесе сугыштан отып кайткан: «Тёмная ночь», «В землянке», «Эх дороги...» Жигү бәйрәмен каршылаган көннәрдә аңа төрле яктан хатлар, котлау откыткалары килә, алар хәтта почта әржәсенә сыймый. Әтисе сугышчан дуслары белән гел элемтәдә торды, аны тантаналы чараларга, очрашуларга еш чакыралар иде. Бәйрәм көнне, һава торышы нинди булуга карамастан, сугыштан кайтмый калган авылдашлары хөрмәтенә куелганobelisk янында тантаналы митинг үтә. Ул көнне рәхмәт сүзләре, изге теләкләр күп әйтелә, туган ил, жигү турында шигырьләр, жырлар яңгырый. Сугыш ветераннарына кадер-хөрмәт зурдан, урыннары гел түрдә. Мәктәп укучылары аларга үз куллары белән ясаган алсу чәчәкләр тапшыра...

Елдан-ел гел бертөрлө үтә торган шул тыйнак бәйрәмнәр күңелгә күпме гүзәл хисләр салган икән!

Өлегә хәтер бар, аны сугыш кичкәннәренң балалары, оныклары саклый. Ә 21 гасыр балалары сугыш турында боевиклардан карап кына белә. Ул кинолар ниндидер уенны, уйдырма әкиятне хәтерләтә. Мәңгелек ут янында тәмәке тартып, хәмер эчеп, шунда бозыклык кылучылар өчен мәхәббәт, хөрмәт, горурлык кебек изге хисләр таныш түгел. Алар өчен үткәннәр дә, киләчәк тә

юк. Күбесенең тормыш кагыйдәсе: «Бүген яшә!» Тормыш тигезлекне ярата. Аласың икән, бирергә дә кирәк! Ләкин бирергә теләүчеләр кимегәннән-кими бара... Алучылыр, кулланучылар заманы бу.

Әтисенең төенләп куелган документлары, фоторәсемнәре арасында аңа атап язылган бер ачык хат та саклана. Район гына түгел, республиканың дәрәжәле басмасында урын алган әлеге хат 2011 елның көзендә алар кулына килеп иреште. Исеме үк уйландыра торган: «Соңарып булса да, гафу үтенәм». Ниңә еллар буена күңелендә авыр таш булып яткан гаеп хисеннән котыласы килеп язылган хат иде ул. Хатта бу кешенең вөждан газабына әйләнгән бик күптәнге бер вакыйга тасвирлана. Сиксәннәнче еллар... Әфган сугышы, Олимпиада, буш киштәләр, су бие чиратлар, талоннар... Күзләре сүнгән, тавышы утырган, көчкүзә сыегайган дәүләт башлыгы...

Ил бусагасына ялган һәм мәкер аяк баскан еллар...

Хатның кыскача эчтәлегә болай:

«Февральдә үткән сайлаулардан соң райкомның киңәшмәләр залына яңа сайланган халык депутатларын жыйдылар. Киңәшмә тәмамлангач, оештыру бүлегә мәдире мине кабинетына чакырды. Кабинетта икәү генә идек. Ишекне шап иттереп япты да эчтән бикләп куйды. Мине каршысына утыртып, сүз башлады. Райкомның беренче секретаре эмере буенча, мин К. авыл советының бик абруйлы рәисен эшеннән алып, аның урынына башка кешене тәкъдим итәргә тиеш икән. Партия әгъзасы буларак, боерыкны үтәмәү мөмкин түгел иде...

Авыл советына сайланган депутатлар бик тиз жыйналды. Райком тәкъдимен житкергәч, алар арасында ыгы-зыгы башланды. Рәисне эшеннән азат итәргә каршы булуларын ачык итеп әйттеләр. Аның оештыру сәләте көчле, чын акыл иясе булуына басым ясадылар. Жыелыш төнгә кадәр дәвам итте. Шулай да, бик кыенлык белән булса да, райком башлыгы фикере белән килешүләренә ирешә алдым...

Ике ай чамасы вакыт узгач, район үзәгенә башкаладан комиссия килеп төште. Х. ага, авыл советы рәислегеннән азат ителгәч, эшсез калган икән. Апытырагач, гаделлек эзләп, ул республика житәкчеләренә мөрәжәгать иткән...

Ул әле дә шушы районда яши, дип беләм. Аңа сәламәтлек, озын гомер теләм. Китергән уңайсызлыklar өчен, соңарып булса да, гафу үтенәм...»

Әлеге хатны язган кешегә ихластан сокланган иде Рухия, күңеле тулып күзләре яшыләнгән иде. Чөнки бар халык алдында гаебеңне танып, гафу үтенү өчен зур кыюлык, батырлык кирәк. Аны һәркем булдыра алмый. Бу вакыйгадан соң да инде ун еллап вакыт үткән, әтисе ул чакта урын өстендә ята, күзләре бик начар күрә иде. Шуңа хатны Рухия укыды. Әтисе аны уйга калып, сабыр гына тыңлады. Гажәпләнде. Аннары һәрвакыттагыча тыныч кына: «Әллә кайчан булган хәл бит бу. Мин аны оныттым инде, беркемгә бернинди үпкә сакламыйм. Бу кеше борчылып яшәмәсен, шалтыратып әйтегез, зинһар», – диде...

Күңеле киң иде шул әтисенең, кичә генә үзенә авыр сүз әйткән кешегә икенче көнне елмаеп кул сузар иде. Бер гаепсез килеш кимсетелеп, эшсез-акчасыз калгач та, сер бирмәде, горур яшәде ул. Ә вазифасыннан шул рәвешле азат ителүгә, түрәләр кубызына биемичә, гаделлек, дөреслек ягында булуы сәбәп иде. Әйе, намуслы булып яшәү жиңел түгел, вөжданына тутры калу өчен кешегә хөр күңел, көчле рух кирәк шул!

Ил таркалып, коммунистлар партиясе тәхеттән төшерелгәч тә, антына тугры калды этисе. Ут эчендә алган билетына хыянәт итмичә, аны гел күкрәк кесәсендә йөртте. Кремль өстендә жилфердәгән кызыл байрак урынына империя флагы менеп кунаклап, ике башлы бөркет, яңа кыйбла эзли-эзли, төрле якка күз уйната башлагач, халык арасында ыгы-зыгы купты. Китте шундый агым, һәркем диярлек, тамырында аксөяк канын эзләп, нәселен актарды, ике кешенә берсе морза яки мулла баласы-оныгы булып чыкты. Рухия дә үзләренә нәселе турында күбрәк белү нияте белән этисеннән әби-бабайлары турында жентекләп сорашкан иде.

– Кызым, безнең нәселдә морзалар да, муллалар да юк! Эти-бабайлар урта хәллә крестьян, игенче булган, – диде этисе.

Аннары горурлык белән өстәп куйды:

– Эшләп ашаучылар без! Сорыкортлар түгел!

Ә теге хат бик вакытлы килгән булып чыкты. Шул елның декабрь аенда, якты дөнья белән хушлашып, этисе мәңгелек йортка, әнисе янына китеп барды...

...Шундый жир дә булыр икән... Ни туфрак, ни балчык түгел. Тоташ көл. Офыклар ап-ачык булса да, һавага төтен исә сеңгән. Күңелне укшыта торган бик яман ис. Кайчандыр тормыш кайнаган урында тырпаеп торган моржалар да, жиргә сибелгән шул көл-күмер өеме генә калган. Бер жан әсәре күренми. Хәтта чебен-черки дә очмый.

– Халыкны Германиягә куганнардыр, – ди Рухия янында басып торучы солдат.

– Алай гына булса... Сизмисеңмени, янган ит исә. Яндырганнар... – ди икенчесе.

Бу фашист үткән жир. Чигенгәндә, канлы эзләрен яшереп, шәһәрләргә жимереп, авылларны яндырып, жир-суларны агулап китәләр... Рухия боларны яхшы белә. Жан ачысы, хәсрәт сеңгән бу урыннан тизрәк китәсе килә. Эчендә нәфрәт уты дөрли. Үч, үч, үч! Барысы өчен дә үч алырга, жирдә фашизмның эзен дә калдырмаска!

Шулчак каяндыр бала елаган тавыш килә. Тоела гынамы? Монда нинди жан иясе булырга мөмкин?

Рухия тавыш килгән якка атлый. Тик беркемне күрми. Аяк астында кирпич ватыклары да көл генә. Әллә соң ишетелә генәме? Корбаннарның жан ачысы белән кычкырган тавышлары һавага сеңеп калганмы? Ләкин тавыш югалмый, көчәйгәннән-көчәя. Чү, ул бит жир астыннан килә. Рухия көрәген алып, жирне актара башлый. Бу баз икән. Шунда бер-берсенә сыенып, өч сабий утыра. Битләре пычранган, өс-башлары ертылган, хәлсез, йончыган балалар. Иң олы дигәнәнә дә алты-жиде яшь чамасы. Бу авылдан шул өч жан гына исән калган. Алар яшәчәк, бу көннәргә утлы сулышын, канлы жилләрен йөрәкләренә салып, киләчәккә илтәчәк. Һәр жинаятьнең үз шаһиты бар...

Солдатларның берсе базга төшеп, балаларны берәм-берәм Рухия кулына тапшыра. Яктыда йөзләрен күргәч, Рухия гажәпләнеп кычкыра:

– Болар бит детдом балалары! Мин беләм аларны! Балакайлар, сез ничек монда килеп эләктегез?

Аны танып алып, шатланып, сабийлар Рухиягә килеп елыша.

– Безне монда әни калдырды... Беркая китмәгез, шунда гына утырыгыз, диде. Үзе һаман юк... – дип еламсырап җавап бирә арада иң олысы Алинә.

Жилбәзәк әниләре фронтка берәр хәрбигә тагылып килгән, күрәсен... Ә бу

бичараларны ут эченэ ник иярткэн? Ул оятсыз анага бер ышаныч юк, балаларын яна гаиллэгэ бирэбез, диггэч, күз дэ йоммый:

– Бирегез! Орлыгы үзөбөздэ, тагы табармын. Сөз дэ эшсез калмассыз! – дигэн иде...

Э бу беркатлы сабийлар, миһербансыз анага ышанып, шундый хэерсез, хэтэр юлга чыкканнар. Ярый ла, фашист кулына элэгеп, харап булмаганнар.

– Безнең ашыйсыбыз килэ... – дип ялвара Алине. – Бер генэ кисэк ипи бирегезче!

– Бу балаларны тылга син озатырсың. Менэ, юлда ашатырсың, – дип, командир Рухиягэ төөнчөк суза.

Аларны өстө ябулы бер машинага утырталар. Аннары юл... Бик озын юл. Кая барганнарын да белми караңгыда баралар да баралар... Кинэт машина туктап кала. Ни булды? Тагы немецлармы? Алай дисэн, ату тавышлары ишетелми. Тып-тын. Рухия, балаларны калдырып, машина эржэсеннэн төшө. Яп-якты көн икэн. Тирэ-якта яшел болыннар. Зәңгэр күктэ кояш алтын нурларын сибэ. Шундый яктылык, искитмәле матурлык та булып икэн! Юл уртасында ник туктаганнарын, ни булганын белешер өчөн, Рухия кабина ягына юнөлэ. Ләкин ул буш, анда беркем юк! Шофёр кайда соң? Ничек алар шофёрсыз шул кадэр озын юл үтэ алды? Димэк, бердәнбер өмөт үзөндэ, рульгэ үзө утырырга тиеш. Моңарчы машина йөрткәнэ юк иде. Ләкин, ни хикмәт, булдыра икэн бит. Менэ бит ничек ыспай кузгалып китте. Э юл тип-тигез, шоп-шома. Бигрэк рэхэт икэн машина йөртү. Рухиянең күңелэ шат, аңа шундый рэхэт! Менэ бу балаларны тиешлэ урынга илтеп урнаштырыр да кабат фронтка китэр. Машина белән үз иптэшләрэн бик тиз куып житэр...

Шул урында бу төш өзөлэ. Аңа башкасы ялгана. Имеш, ул поездда бара. Анда аның кебек хәрбилэр күп, арада яралылар да бар. Алар ялгыз түгел, яннарында сөйгән ярлары кайгыртып, көйлөп бара. Бер-берсенэ карата жылы мөнәсәбәтләрэ, назлы хисләрэ чит кешегэ дэ сизелеп тора.

Рухия кыр уртасында төшөп кала. Кичке эңмер-мөңгөр вакыт, имеш. Таныш жир кебек үзө, туган авылына илтүчө юл икэн. Рухиянең күңеленэ шатлык тула, ашыга-ашыга, шул якка атлый. Икенче мизгелдэ ул инде ниндидер елга буенда басып тора. Бу елганы ничек кичим икэн, дип аптырап торганда, аның янына бер көймэ йөзөп килэ. Яшь кенэ егет ярга сикереп төшө дэ: «Абый!» дип аны кочаклап ала...

Уянгач, Рухия жиңел сулап куйды: «Менэ мин дэ сугыштан кайттым...» Гажәп бит, төшөндө үзөн этисе итеп тойды, аның яшь чагын күрдө. Жиңү көнөн каршылыиыс төндө!

«9 май көнне иртәнге уннардә мин Бөгелмә вокзалында идем. Төнлө поезддан төшөп йоклап ятам. Бервакыт хатын-кызлар мине уятып, чөя башладылар. Үзләрэ: «Победа! Победа!» – дип кычкыра. Шул чакта аяктагы ярам ачылды, аны медпунктка кереп бәйләттем. Анда мине чәй дэ эчерделэр, бәйрәм төслө булды. Төнгө унбердә поезд белән Шынталыга киттем. Иртән төштем. Шул кадэр өйгэ кайтасы килэ, ләкин транспорт юк. Елховойдан берәү үгез жигеп, керосин алырга килгән иде, ул мине чатка кадэр алып кайтты. Аңа бер пачка махорка бирдем. Калган юлны жәяү үтәргэ туры килде. Кичке сәгать жиделэр тирәсендэ генэ Чирмешән елгасы буена килеп життем. Шинелем бик тузган, ямьсез иде, аны салып култык астына кыстырдым. Салмасаң, күкрәктөгө орден-медалылар дэ күрәнми бит. Туган авылга батыр солдат булып кайтасы килэ!

Теге ярда кер чайкаучы хатын-кызлар мине күреп алып: «Солдат кайта! Солдат кайта!» – дип кычкырдылар. Ара ерак булгач, мине танымыйлар, һәркем үзенеке дип уйлый. Әле бер, әле икенче исемне атыйлар... Әни белән энекәш тә күренде. Алар мине шундук танып алды. Шуннан соң энем мине көймә белән авылга алып чыкты...

Сугыштан кайткан бәхетле көне турында әтисе шулай язып калдырган. Ул чакта аңа нибары 21 яшь була...

Ә быел Жинү көне парадсыз үтәчәк... «Үлемсез полк» хәрәкәтен дә онлайн режимда гына уздырырга исәплиләр. Моңа аптырыйсы юк, хәзер күп нәрсә шуңа көйләнгән. Жырчылар концертларын, укытучылар дәресләрен ерактан торып үткәрә. Пациентлары белән экран аша гына аралашып дөвалаучы табиблар да бар икән.

Бу көннәрдә шәһәр урамнары тынып калды, парклар ял итте, машиналар агымы туктагач, һава сафланды. Тагы... бер көтү халыкны жыеп, кадерле вакытны гына түгел, акчаны да жилгә очырган төрле чаралар, семинар-форумнар туктатылды. Иң зур түрәләр дә экран аша гына аралаша. Бер көйләп жиһазлар, бәлки, киләчәктә дә шулай дәвам итәр, юк йомышны бар итеп, анда-монда машина куулар бетәр. Уйлап карасаң, әгәр өйдә торып та эшләп була икән, ни дип патша сараедай алагаем зур биналар тотарга? Күпме акча яңга калыр иде!

Тормыш үзе дә экран генә чынбарлыктан виртуаль дөньяга күчеп бара бугай. Адам балалары дөнья челтәренең пәрәвезенә уралып беткән кебек. Күпчелек халык өйдә утыргангамы, соңгы вакытта интернет киңлекләрендә жанлылык артты. Һәр иртә хәерле теләкләр, матур-матур рәсемнәр, кәефне күтәрә торган жырлар белән башлана. Бер-берсен белмәгән, күзгә-күз очрашмаган кешеләр дә бер гаиләдәй дуслашып, якынаеп китте. Аларны уртақ үткәннәр, бер үк борчулар, өметләр берләштерә булып чыкты. Барысы бер дулкында тирбәлгәндәй тоелды. Олы буын яшьлеген, туган ягын сагынып моңланса, яшьләр көндәлек тормыштан күзәтүләр, кызыклы фото-видеорепортажлар оештыра, фикир алыша. Тукай бәйрәме шигырь укып-тыңлап үтте, китапханәләр туры эфирда кызыклы очрашулар оештырды, жырчылар онлайн концертлар күрсәтте...

Май аена керү белән Жинү темасы алга чыкты. Интернет битләрен Бөек Ватан сугышы еллары, анда катнашкан эти-бабайлар турында истәлекләр биләп алды. Бу агымга мәктәп балалары да кушылып китте, ерак бабайлары турында горурланып яздылар, сөйләделәр. Гаилә альбомнарыннан саргаеп беткән кадерле фотолар чыкты. Жинүгә өлеш керткән эти-бабайларның тыйнаклык, сабырлык бөркелгән жылы карашлы йөzlәрен күрү, аларның данлы язмышына кагылу якты хатирәләрне уята торган дулкынландыргыч күренеш иде. Сугыш каһарманнарын быелгы кебек шулай ихластан зурлау, искә алу соңгы елларда булдымы икән әле? Бу бит өстән боерып түгел, күңел таләбе белән, йөрәк кушуы буенча эшләнде! Бөек Жинүнң уртаклыгын тою, рух бердәмлеге жанга шатлык, өмет бирә иде.

«Үлемсез полк» хәрәкәтендә үлгәннәрнең сурәтен күтәрәп, урам инләп йөрүе баштарак сәер тоелган иде Рухиягә. Бу гамәл татар кешесенә килешеп тә бетми сыман. Мөселманнар ни авыр кайгыны да эчкә йотып, сабыр итеп үткәргә өйрәнгән өммәт бит. Киткәннәргә дога гына кирәк дип, үлгән

кешенең рәсемен кабер ташына да куймый, түргә дә элми. Татар кешесе мәңгелеккә киткән газиз кешесен тантаналар оештырмый гына искә ала, кешеләрдән качып аулакта, ялгызлыкта яшә түгә. Мәңгелеккә киткәннәр күнелдә яши...

Быел онлайн режимда үтәсе булгач, Рухия дә бу чарада катнашырга булды. Этисе турында язып, сугышта төшкән рәсемен куеп, анкета тутырып жибәрде. Тарихка кереп калсын әле! Интернет бит ул шундый нәрсә, анда сүз түгел, өтер-нокта да югалмый...

Хәтер яшәргә тиеш!

Хәтер юлында чикләр дә, киртәләр дә юк.

Хәтер юлында Вакыт адаша...

Хәтер юлында Мәңгелек тантана итә!

9 май иртәсе кояш белән туды. Бик якты, жылы һәм тыныч иде.

Әллә бүген гади көн түгеллеген алар да сизәме, ни хикмәт, этләр дә өрмәде. Жанга тансык тынлык!

Халык изоляциядә булса да, бәйрәм рухы сизелә үзе. Каршы йортның тәрәзәләрен ак кәгазьдән кисеп ясалган мәңгелек ут, йолдыз, торна, күгәрчен фигуралары бизи, балкон култыксаларына тасмалар, төрле төстәге шарлар эленгән. Их, кызыл байрак та булса! Элек уйланылмаган бит, кибетләрдә урач-чүкч чиккән кызыл байраklar, флаг-вымпеллар тулып ята иде. Хәзер исә аларны эзләп табышлы түгел, музейларда гына калды. СССР дигән Ил-йорт сүтелгәч, яңа хужалар барча символларны алыштырып куйды. Гимн, герб, байрак – барысы да үзгәрде... Әйтерсең, шулай гына тарихтан, үткәннәрдән баш тартып була?!

Ә дошман оясы – Рейхстаг өстенә кадалган Жинү байрагы бер генә, кан төсендә ул. Совет солдаты кулына кызыл байрак күтәреп һөжүмгә күтәрелгән, аны күз карасыдай саклаган, шул байрак өчен башын салган, шул байрак белән Берлинны алган!

Байрак булмаса булмас, аның каравы, комач кызыл төстә ефәк шарфы бар Рухиянең. Иртүк шуны балконына чыгарып элөп куйды. Көне бие күнеленә юаныч, шатлык биреп, алсу байрактай жилфердөп торды ул. Этисе дә аны күрөп торадыр, сөнәдер кебек. Караңгы төшкәч, халык балконнарда чыгып, телефон утларын кабызды, аны баш очында яулыктай болгый-болгый, бергәләп «Жинү көне» жырын башкардылар.

Менә шул шау-шуларсыз гына үткән тыныч, тыйнак бәйрәм күнелне никтер артык та хисләндерә, дулкынландыра, күзгә яшьләр китерә иде.

Өйдә бикләнеп, балконга чыгып каршылаган Жинү көне кешеләрне ныграк берләштереп, бәйрәмгә туганлык хисе өстәгәндәй тоелды Рухиягә. Алай гына да түгел, горур басып, урам тутырып, рәт-рәт атлаучы жинүчеләрне дә күргәндәй булды ул. Хыялында булса да...

Алар хәзер бергә бит инде. Яу кырында ятып калганнар да, туган жиргә кайтып, гомер бие илгә, халыкка хезмәт иткәннәр дә бер сафта атлый.

Мәңгелек солдатларның исәннәргә әйтәсе сүзе, васыяте дә бер генә:

– Тынычлыкны яклагыз! Ватанны саклагыз!

ФИРУЗӘ ЖАМАЛЕТДИНОВА. «КОШЛАР ОЯ КОРГАН ЖИРДӘ»

XXI гасыр башы татар әдәби процессында Фирүзә Жамалетдинова ижатынын абруйлы урыны бар. Матур-матур шигырьләре, хикәяләре һәм повестьлары белән танылган шагыйрә, прозаик, журналистикада исем-ат алган язучының роман жанрында каләм сынавы – яңа бер биекләкне, ижади үрнә яулап алу кебек кабул ителә.

«Казан утлары» журналының 7-8 санның Ф.Жамалетдинованың «Кошлар оя корган жирдә» романы – поэзиясә һәм прозасындагы матур сыйфатларны үзгәлтүгә эсәр булып тоелды. Бергәләп укып, шуларны барлап-билгеләп карыйк.

Әлбәттә, XXI гасыр башы татар әдәбиятында милләт темасының активлашуы әдәбиятыбыз белән таныш берәүгә дә сер түгел. Әмма соңгы елларда бу теманың хатын-кызлар ижатында алгы планга чыга баруы – үзгәллек бер күренеш, дия алабыз. Чөнки прозада һәм драмада милли теманы яки гражданлык лирикасында милләт мотивларын үзгәлтүгә куеп ижат итү хатын-кызлар каләм тарафыннан язылган эсәрләргә «хатын-кыз прозасы», «хатын-кыз поэзиясә» дигән атамалардан алып китә. Егетләргә (!) язылган текстлар хасил була.

Бу очракта да шулай. Романда Ф.Жамалетдинова кеше тарихын һәм татар халкы язмышын, ил язмышын янәшә куя, аларны мөһажирлек проблемасы яссылыгында ача. Әлеге проблеманың бу рәвешлә татар әдәбиятында күренгәнә юк иде әле. Сюжетлар ниндидер көтелмәгән борылышлары белән шаккатырмаса да, алар барышында калкулана торган үзгәллек мотивлар, поэтик чаралар эсәрнең жәлеп итү мөмкинлекләрен арттыра.

Вакыйгалар Жһангөл карчыкның үз тормышын искә төшерүе булып сузыла. Чистай белән Казан арасындагы авылда, фронтовик гаиләсендә туып-үскән Жһангөл, мөктәпне тәмамлап, бер ел авылда эшләгәннән соң, Үзбәкстан якларына чыгып китә, Сәмәркандтан ерак түгел Кадер дигән бистәгә балалар укытырга урнаша. Шушында яшәп калган, үз хезмәтен яратып башкарган кыз мөһаббәтә табә – Сәгыйть исемле, кайчандыр әти-әниләргә коллективлаштыру, шәхес культы янавыннан качып, бу якларга килеп урнашкан татар егетә белән гаилә корә, ул һәм кыз үстерәләр. Яши-яши Жһангөлнең әнисә Әсмабикә белән апасының улы Алмаз да шунда килеп сыена, әнисә шушы жирдә туфракка индерелә. Үзгәртеп корулар, милли республикалар оешу чорының милләтара низаглары гаиләгә килеп кагыла: Сәгыйть вафат булгач, Жһангөл тәвәккәлләп, улының һәм кызының гаиләләргә белән бергәләп Татарстанга, шәһәр янындагы бер авылга кайтып төпләнә. Яп-яш кыз булып читкә чыгып киткән, анда үз абруйлы урынын тапкан героиня, аның балалары-оныклары туган жирдә тормышны кабат корә. Эсәр менә шуларны бәян итә.

Роман Үзбәкстанда табигать афәте – давылның мөһәлләнә жимереп-туздырып китү күренешеннән башлана. Шушы давыл Жһангөлнең каенанасына кулаклыкта гаепләп, илдән китәргә мәжбүр иткән давылны хәтерләтә. «...Югалмадык югалуын, тик көннәрдән бер көнне Ватаныңны жуярга мөмкинсәң икән... Бу хакта уйланып вакыт күпме еллар үткәч, менә хәзер генә килеп житте. Син көтәсәң алтыны, Ходай бирә яртыны – менә шул, балалар. Татар иле бездән ераклашты. Тик жанда шул туфрак жылысы икән бит әле һаман да... нигәдер», ди ул. Әлеге сүзләр сәясә сәбәпләр белән дөньяга чөчелгән, туган жирләрен сагынып гомер иткән татарларның жан авазы булып яңгырый. Ватаннан аерган давыл мотивы пәйда була.

Озак та үтми, Үзбәкстанга давылның бөтенләй башка төрлесе – сәясә килеп житә дә, кош ояларын гына түгел, кешеләрнең ояларын да туздырып ташлый. «Татарлар – Казанга, урыслар – Рязаньга!» дигән лозунглар астында шушы кайнар туфракта туган

балалар-оныклар да, үз тамырларын эзлэп, ояларын калдырып, тагын юлга чыгарга мәжбүр ителә. Бу вакыйга гомер буге балалар укыткан, аларның күнелләренә яхшылык орлыгы салырга омтылган укытчы Жиһангөл күнелендә бик күп сораулар уята. «Кайда югалган ул салган хәерле орлыклар? Кем тудыра жәмгыятьтә мондый явызлыкны? Алар бит һәммәсә дә бәхетле булырга тиеш иде. Бәхетле кеше таш йодрыклап, урамга чыгамы? Коммунизмның якты таңы атмаганга Жиһангөлне генә гаепләмәкчеләр мәллә соң? Бәлки, алар аңа шушы сорауны бирергә килгәннәрдер? Коммунизмның кин офыгы күренә дип, безне дә алдадыгыз, үзегезне дә, диләрдер. Үзе дә озаң көтте ул аны. Ышанып көтте. Кешеләр тынычлыкта, муллыкта һәм бәхеттә яшәргә тиеш иде. Димәк, барысы да иллюзия генә булган...» Шуң рәвешле, дауыл символы укучыны уйландырырлык яңадан-яңа ассоциацияләргә юл күрсәтә.

Язучы героинясының уйларында туган жир, туган йорт, нигез турындагы фәлсәфәне биреп бара, аның аңында читкә китеп дәрәс эшләмәдемме әллә дигән сорау калкып чыгып тора. Жиһангөлнең хатирәләрендә балачагы, Чистай тирәсендәге авылда ач-ялангач авыр тормыш, гаиләгә күпмедер ярдәм итү теләге белән Үзбәкстанга чыгып китү вакыйгалары калкулана. Әлегә тарихны язучы – монда мәктәпләрдә, хастаханәләрдә, дәүләт органнарында гел татар кызлары эшләгәнне искәртеп барып, мөһажир татарларның бер типик вәкиле язмышына әйләндерә. Үзбәкстанда, сәяси дауыл башланып, чит милләتلәрне куған вакытта Бәхтиярның: «Апа безнеке! Бу сәясәткә катнаштырмыйк, ул безнең укытучыбыз. Бөтен авылны гыйлемле итте, укырга-язарга өйрәтте барыбызны да...» – дигән сүзләре Жиһангөлне татар милләте кебек уку-шәрехләү мөмкинлеген тудыра. Әмма бу мөмкинлек ахырга кадәр үстөрелмәгән, кабатлап – ныгытылмаган.

Әлегә дауыллы төнне Жиһангөл белән Сәгыйтьнең сөйләшүе Ватан төшенчәсенә мәгънәсән кинәйтә, яңадан-яңа сораулар уята. Хатынының «Ата-бабаларның тамыры тоташкан жир безнеке дә бит инде ул» дигән сүзе белән килешсә дә, Сәгыйть әлегә фәлсәфәне башка якка бора, ата-ана кабере булган, балалар туган жир – Ватан бит инде ул дип җаваплай. Сәгыйть күмгән Жиһангөл «туфраң кайда да бер түгелме» дигән уйларга килә. Роман ахырына язучы шушы сүзләргә хаклыгына укучыны тагын бер кат ышандыра. Бу фикер романның исеме белән ассоциатив бәйләнешкә керә: кошлар оя корган жир – кошларның туган жире, ватаны дигән фикер калкулана. Әмма язучы бу ноктада да тукталып калмый: Үзбәкстанга әнисе белән Алмаз күченеп килү күренеше героиня күнелендә «гарип кошның оясы һәркайда» дигән фикер уята. Әсәр дәвамында төрле татар гаиләләренең читкә китү мисалларын барлап барып, кешеләрне «гариплеккә» иҗтимагый-сәяси сәбәпләр китергә күрсәтә. Бу очракта язучының «гариплек» сүзенә ике – «имгәтелгән» һәм «читтә яшәргә мәжбүр ителгән» – мәгънәсән дә урынлы, бер-берсен тулыландырырлык төстә файдалануына да игътибар итми булмый.

Аннары әсәрдәге вакыйгалар постсовет чорына, бүгенге заманга күчә. Инде Татарстанга кайтып төпләнгән Жиһангөл өенә Үзбәкстаннан Бәхтияр белән Мәхәббәт килеп керә. Алар да – сәяси дауыл ояларыннан аерган кошлар. Әлегә кабатлану язучыны зур гуманизмгә күтүгә алып килә: иҗтимагый-сәяси хәлләр кешеләрне туган жирләреннән, нигезләреннән, ояларыннан аера, мөһажир ясый. Әмма кешеләр, кошлар кебек үк, үзләре оя корган жирне – балалар үстергән нигезгә, гөл оясына әйләндерергә сәләтле, дигән фикер калкулана. Жиһангөл, аның ире Сәгыйть гаиләсе, Шамил, Бәхтияр һәм башка бик күпләр мисалында туган жирләреннән аерылырга мәжбүр булган кешеләрнең югалып калмавы, чит жирләргә барып урнашып, андагы тормышны яхшыртуга өлеш кертүе, анда яшәүчеләргә ярдәмә күрсәтелә. Жиһангөлнең, улы Шамилнең килүчеләргә мөнәсәбәтә исә төп героиня образын кабат үзгәртә: анда архетипик милләт анасы сыйфаты чагылып китә.

Гомумән, роман янәшәлекләргә корылган. Әле генә игътибар иткән дауыл символы кебек, әсәрдә бик күп янәшәлекләр калкып чыгып тора һәм яңадан-яңа тәэсир-ассоциацияләр, яңадан-яңа фикерләр уята. Мин моны романның көчле ягы, сыйфаты дияр идем. Шуларның кайберләренә күз төшерик.

Романны җыйнап торган төп алым – үзбәк һәм татар жирен, Жиһангөл һәм

Бәхтияр язмышын янәшә кую. Бу янәшәлек беренче карашка чит тоелган, башка кавемнән булган кешеләрнең – уртак өмет-хыяллар белән яшәвен күрсәтә, шул хыяллар арасында, бигрәк тә, үзәң яшәгән жиргә файда китерү ниятен алга чыгара. Бигрәк тә Шамилинең, Бәхтиярның ташландык татар авылларын кабат тернәкләндерү өмете һәм хезмәте, күпмедер романтизм белән сугарылса да, авыл язмышы – милләт язмышы мотивын хасил итә, заман китергән авырлыкларны жиңүнең бер юлы булып сызыла. Бүгенге, арабызда читтән килеп төпләнүчеләр, мигрантлар күбәйгән чорда әлеге мотив заманча яңгырый, үз чиратында, ике юнәлешле фәлсәфи-психологик тасвирны берләштерә: чит жиргә китәргә мәжбүр булганнарның караш-фикерләре, кичерешләр дөньясы һәм читтән килгәннәргә караш, мөнәсәбәт. Ахыр чиктә, романда, нинди халыктан-кавемнән булуына карамастан, чит жирдә туган илен сагынып гомер итүче кеше менталитеты кебек колачлы бер әдәби-мәгълүматый кыр хасил була.

Романда ана һәм остаз-укытучы мәхәббәте мотивы калку бирелеп, татар әдәбиятының матур традицияләренә бәйләнеп китә. Язучы тормышта кешенең үз урынын, гаиләдә мәхәббәт табуын, башкаларга юл күрсәтә, ярдәм итә алуын да шуның белән бәйли. Бу мотивта әлеге сыйфатның төрки халыкларга хас булуын билгеләрлек мөмкинлекләр дә бар.

Тагын бер актуаль һәм үзенчәлекле мотив – милли-дини эхлак турында сөйләшү, нигездә, татар һәм үзбәк психологиясен, ментальлеген чагыштыру аша башкарыла, бу вакытта хатын-кызга мөнәсәбәт, балага мөнәсәбәт, тәрбия төшенчәләре үзгәкә куела. Әлеге мотив чикләрендә постколониаль фикерләр дә күренеп китә, эмма үстерелми: әйтерсез, язучы сәяси мәсьәләләргә тирән кермичә, аларны билгеләп-барлап узу белән чикләнә!

Хикәяләү нигездә Жиһангөл исемненән алып барыла. Бер яктан, читтә гомер иткән, аннары туган жиргә кайтып төпләнгән, монда балалары-оныкларының үз урыннарын табуын күреп яшәгән укытучы кыз-хатын-әби исемненән хикәяләү укучы белән ихлас сөйләшү мөмкинлеге бирә, психологизм тудыру чарасына эверелә. Моннан тыш, героиня акыллы-зиһенле, әдәпле-эхлаклы, тырыш һәм хезмәт сөючән кеше буларак, идеаллаштырып сурәтләнә һәм татар хатын-кызларының, милләтнең, нинди генә ситуациядә дә, кайда гына яшәсә дә, горурыгын жуймавын, үзен күрсәтә һәм хөрмәт иттерә белүен ассызыклап килә.

Шул ук вакытта роман кебек күләмле жанрда полифонизмны, күптавышлылыкны күрәсе килә, бу эсәрне тагын да көчәйттер иде. Эсәрнең үз эчендә Жиһангөл-Мәхәббәт яки Бәхтияр-Шамил образлары мондый күптавышлылыкны оештыру өчен нигез була ала. Бертавышлылыкның, героиня монологының эсәр ахырына таба хикәяләүдә бертөрлелеккә китерүен дә искәртәргә мөмкин.

Моннан тыш, хикәяләүнең шулай оештырылуы икенче пландагы образларны характерлар буларак эшләп бетерергә комачаулый. Чөнки без Сәгыйть яки Бәкернең, Шамил яки Гомәрнең кичерешләрен бары тик Жиһангөл күзаллавында гына күрәбез, ә инде Гөлия, Әлфинә кебек образлар күренеп-күренеп кенә китә. Дөрөс, язучы берничә күренештә (Үзбәкстанда зираттагы ташка фоторәсем куйдыру; Әлфинәнең үзен озаткан Риназ белән көпә-көндөз үбешеп торыуы һ.б.) яшыләрнең карашларына заман йогынтысын күрсәтә. Эмма бер нәселдән өч буын хатын-кызларның төп героиняны борчыган сорауларга үзенчәлекле карашларын ачыклау мөмкинлеге файдаланылмаган.

Шул ук вакытта язучының символлар, кабатлаулар, янәшәлекләр, ассоциацияләр ярдәмендә зуррак эчтәлек тудыра алу осталыгын да аерып билгеләргә кирәк. Чөнки роман дигән зур жанр ике төп сюжет сызыгы булуны, кеше тарихы янында зуррак (ижтимагый-сәяси, тарихи, милли, фәлсәфи, мифологик һ.б.) тарих таләп итә. Шул таләпкә җавап бирә торган мөһажирлек тарихында татар мөһажирлеге янәшәсенә үзбәк мөһажирлеге сузылу аны катлауландыра, фикри тирәнәйтә. Көтелмәгән символлар (Коръән, каштан агачы, тау, ут, таш һ.б.), яки бүреләр, слан кебек аллегорик образларның символлашуы романга фәлсәфи яңгыраш бирә.

Тагын бер табыш – текстта өч тапкыр кабатлана торган фәлсәфи-мифологик өстәлмә романның бөтенлеген тәэмин итә: «Бүлмәдәге үле тынлык эчендә дүрт шәм яна икән.

Беренче шәм әйткән: «Мин – тынычлык булам. Әмма минем януымны теләүчеләр дә, аны бәяләүчеләр дә юк. Мин сүнәм!» дигән. Һәм сүнгән.

«Мин – ышаныч!» – дигән икенче шәм. – Ләкин үземнең кешеләргә кирәклеге мине тоймыйм, шуңа мин сүнәм... Һәм анысы да сүнгән.

Өченче шәм: «Мин – мәхәббәт!» – дип аваз салган. Әмма тирә-юньне яктыртырлык көчем калмады инде. Кешеләр мине кабул итмиләр. Хәтта иң якыннарым да яратмыйлар, – дигән дә Мәхәббәт шәме дә сүнеп киткән.

Шулчак бүлмәгә бер бала йөгереп кергән. Бу өч шәмнән дә ник сүнүләрен сораган. Сәбәбен белгәч, ул дүртенче шәмнең тавышын ишеткән: «Курыкма, мин янам бит! Минем якыннан сүнгән шәмнәр барысы да кабыначак! Алар янә жир өстендәге тоташ караңгылыкны яктыртыр. Чөнки мин – Өмет!»

Өлеге өстәлмәдә язучы кеше һәм кешелек өчен әһәмиятле дип санаган дүрт кыйммәтне билгели һәм алар арасынан Өметне иң мөһиме дип югары күтәрә. Шул ук вакытта әлеге өстәлмә төп героиня тормышының символик юлы булып та аңлашыла.

Шулай итеп, романда шигърияткә хас алымнарның уңышлы кулланылуы – аның укылышын, эчтәлек ягыннан қолачлылыгын, лирик-психологик аһәңен тәэмин итә. Әсәр дәвамында Жиһангөл уйларында, хатирәләрендә, хәтерендә калкып чыккан туган жир, Ватан, нигез, милли кыйммәтләр хақындагы күпсанлы сорауларга җавап табыла, алар романның ахырында, кабатлана торган фәлсәфи-мифологик өстәлмә ярдәмендә, бербөтен позитив дөнья сурәтенә әйләнә һәм яшәү көче өметтә дип раслый, өметне исә туган жир, Ватан – тамырлар булу саклый, ныгыта:

«Чөнки мин Өмет! – дип кабатлады Жиһангөл ишеккә табан атлаганда. Аннан: – Туган жирдә өмет дигәнә дә яктырак, ышанычлырак икән шул...» – дип өстәде. Башы иелгәнне сизмәдә дә Жиһангөл. Иреннәре:

– Рәхмәт сиңа, Ватаным! – дип пышылдады. Күрчә, ярата белә икән бит ул һаман да! Аллаһыны яраткан моңарчы да... Мәңгелек сөю шул икән... Ташлама, Раббым... Ярлыка...»

Шушы урында әсәр дәвамында эчтәлеккә тәңгәл килмәгән кебек тоелган Сервантестан эпиграфының да мәгънәсе аңлашыла: «Тормыш – шахмат партиясе ул, һәм чыннан да, уен беткәч, корольләр дә, гади пешкалар да бер тартмага салып куела» дип, күрәсен, язучы өметнең, туган жирнең, милли тамырлар-үзәкнең – һәр дәвердә, һәр кавем-халык өчен әһәмиятле булуын тагын бер кат ассызыклай.

Шулай итеп, Ф.Жамалетдинованың милли, лирик-психологик роман буларак ижат ителгән «Кошлар оя корган жирдә» әсәре соңгы 2020 елда татар әдәбиятының яңа бер тематик һәм әдәби-форма югарылыгына чыгуын тагын бер кат искәртә. Милләт язмышын беренче планга күтәргән хәлдә, татар әдәбиятында озак вакытлар тәртипсезлек, юлсызлык буларак күрсәтелгән дөнья сурәтендә – милли үзәкне саклау, ныгыту, үстерү ярдәмендә тормышны уңай якка үзгәртү мөмкин дигән фикер-идея пәйда була. Ул милли әдәбиятыбызны үзгә кыйблага бора, милли-шәркый тоелган әдәби-эстетик сурәт дулкынына көйли.

Дания ЗАҢИДУЛЛИНА,
академик, филология фәннәре докторы.

Кардәш халыклар язучыларының Матбугат йорты (Бауман урамы, 19) бинасында очрашу истәлеге. Фотоны жентекләп караганда, татар, башкорт, чуваш әдәбиятларының күренекле вәкилләрен танырга мөмкин. Үткән гасырның 60 нчы еллары.

Замандашлар – шагыйрь Нури Арсланов һәм язучы Ибраһим Гази. Язучылар берлеге китапханәсində. 1969 ел.

Казанга Уфа кунагы – шагыйрь Наҗар Нәҗми килгәч. Аэропортта аны дуслы Хәсән Туфан каршылый. 1958 ел.

Драматург Тажи Гыйззәт һәм композитор Салих Сәйдәшев. Тамашачылар тарафыннан яратып кабул ителгән «Наёмщик» әсәрен иҗат иткән еллар (1928).

Рәссам Канәфи Нафыйков «Казан утлары» журналының 75 еллыгы бәйрәме уңаеннан редакциягә үзенең картинасын бүләк итә. 1997 ел.

Хәсән Туфанның тууына 100 ел тулуга багышланган кичәнең тәһәфүссендә. Сулдан уңга: Дамир Гыйсметдинов, ирле-хатынлы Миргалим һәм Роза Туфитулловлар, Ләбиб Лерон. 2010 ел. Опера һәм балет театры.

Сәхифәне Равил ФӘЙЗУЛЛИН әзерләде.

САРСАЗ КҮЛ ФАЖИГАСЕ

М.ГҮЙЛӘЖЕВНЕҢ «МИКУЛАЙ» ПЬЕСАСЫНА РЕЦЕНЗИЯ

«Микулай» пьесасын¹ драматург Мансур Гыйләжев 2019 елда яза. Ул күпмедер дәрәжәдә аның элегрәк язылган «Бичура» пьесасы белән аваздаш². Драматург кабат ташландык авыллар темасын күтәрә, тагын бер кат тамашачыларны хәзерге заман кешесе турында уйланырга чакыра.

Яңа эсәр монодрама жанрында язылган. Драматург кешеләр арасындагы югалту һәм чын мөнәсәбәтләрне табу сюжетын куллана. Безнең алдыбызга озак вакытлы мәжбүри ялгызлыкка дучар ителгән, авыр (критик) хәлдә калган геройның менталь һәм эмоциональ халәтләренең эзлеклелеге килеп баса. Кыйммәтләрне яңадан бәяләү темасы монодрамада Пол Маккартниның эсәрнең лейтмотивына әверелгән «Yesterday» («Кичә») жыры белән көчәйтелә. Бу жыр дөньядагы иң романтик һәм сентименталь жырларның берсе булып санала, чөнки дөньяда, *бүгенгесен* каршы алу өчен *кичәгеләр* белән жиңел генә сабуулаша алган кешеләр юктыр.

М.Гыйләжев сәнгати концепциясенең асылын укучыга А.Сент-Экзюперинин «Төнге очыш» («Ночной полёт») романы³ белән әдәби параллельдә житкерергә тырыша. Француз язучысына ияреп, монодрама авторы да кеше тормышы һәм үлеме хакында уйлана. Романдагы төп фикерне А.Сент-Экзюпери «Ривьера» авиакомпаниясе директоры авызыннан әйттерә: «Кеше тормышыннан да кыйммәтрәк берни юк, ләкин без никтер һәрчак тормыштан да кадерлерәк нидер булган кебек яши бирәбез... Ләкин тормыштан да кыйммәтрәк ни бар соң?» М.Гыйләжевнең уйланулары реаль тормыш, көнкүреш мөнәсәбәтләре кысаларыннан чыгып китә, автор хәзерге заман кешесенең нинди булуын түгел, ә нинди булырга тиешлеген игътибар үзәгенә куя. «Төнге очыш» романыннан аермалы буларак, «Микулай» авторы бу проблеманы дини ясылыкта да чишә: «Кеше иманын көчләп үзгәртәргә ярамый» (5 б.). (Иман өчен шәһит киткән Филипп атакай күренешенә, Микулайның авылда чиркәү ачу хыялына игътибар итегез).

Монодрамада ике төп эчтәлек катламы бар. Микулай тормышын һәм авыл кешеләре язмышын сурәтләгән *чын катламга* тукталыйк.

Баш каһарман – гомерен Сарсаз Күл авылында үткәргән 60 яшьлек ялгыз керәшен карты. Драматург тамашачыга / укучыга герой гомеренең бер көнен күрсәтә. Монодрама финалында бу көннең аның гомерендәге соңгы көн булуы ачыклана. Безнең алдыбызда хәзерге заманның гадәти «кечкенә кешесе» тарихы ачыла. Микулай белән танышуның беренче минутларында ук без аның сәер һөнәрен – әнисе рәвешендәге зур курчак ясавын күрәбез. Аның эти-әнисе турындагы хатирәләрен тыңлап, без геройның тормыш драмасын аңлый башлыйбыз. Ялгыз кеше гел кычкырып уйлый. Геройның күп кенә монологлары залга адресланган.

Пьесада конфликтның нигезен конфликтның асыл тибы тәшкил итә. Тамашачылар күз алдында Микулай үз эго-тарихында үзбилгеләнү процессын кичерә. Ул үзе – Башка

¹ Гыйләжев М.А. Микулай // Туфан Миннуллин исемендәге II Бөтенроссия драматурглар семинары архивы. Кулъязма. 23 бит.

² Гиязов М.А. Бичура. – Казан: Тат. китап нәшр. 2002. – 286 с.

³ Сент-Экзюпери А. Ночной полет. – Казань: АСТ, 2019. – 352 с.

мин – белән очраша, үзен үткәнендә, бүтәнгесендә, киләчәгендә күрә. Без исә геройның үзен «танып белү»нең шаһитлары булабыз.

Герой *этник тиңдәшлеген* аңлай: «Барлык керәшеннәр дә чибәрләр». «Гомумән, әгәр дәрәсән генә әйтсәк, барлык керәшеннәр дә чибәрләр. Мин үз гомеремдә бер генә ямьсез керәшенне дә очратмадым!» (2 б.) «Керәшеннәр балаларын ничектер башкача ярата» (4 б.)

Геройның «танып белү» процессы Башка мин белән бәрелешүе аркылы чыңга аша: Микулай керәшеннәргә японнар, авыл халкын – шәһәр халкы, керәшеннәргә татарлар белән чагыштыра.

Керәшеннәргә *этник үзгәреш* пьесада исем кушу традициясе аша ачыла: «Минем исемем дә матур... Микулай!.. Шундый исемне миңа әни тапты. Гомумән, паспортта минем исемем башка, Николай. Ләкин без – керәшеннәр, без татарча сөйләшәбез, шуңа күрә исемнәребез дә татарча яңгырый. Әнкәй яратып сөйләшә иде, Микулай-й! Ми-ми-ми, матур нота! Кулай! Кулай, димәк, уңайлы, тыныч, минем белән яшәргә мөмкин! Әниң исеме Марина! МарИна түгел, ә МарИна! (Басым соңгы ижеккә төшә.) Әтием Вәчили! Паспорт буенча Василий, тормышта Вәчили, менә шулай!» «Без, керәшеннәр – кечкенә халык. Без бит кытайлар түгел, без күпкә аз. Шуңа күрә һәр кеше исәптә. Әмма безне беркем дә көчләп чыңдырмаган. Кешенең иманын көчләп үзгәртү мөмкин түгел. Без һәрчак Христоска табынып яшәдек...» (1 б.).

Үзенең *социаль статусын* ачыклай: «Димәк, кем чын алигарх булып чыга? Әлбәттә, мин!»

Микулай карамагында 19 ташландык йорт һәм 30 гектар уңдырышлы жир. Герой үзенең табигый ресурсларга (нефтькә) бай кеше ватаны өчен горурлык кичерә.

«Имеш, дөньяның иң бай кешеләре кәрәзле телефонсыз, интернетсыз яши! Соң бу мин ич инде! Телефоным да, интернетым да юк! Мин бөтен яклап алигархка туры киләм!» (6 б.)

«Дөньяда тагын кемдә шундый мунча бар? Бурасы йөз яшьлек нараттан! Түшәмә усактан! Мунча ташы үзбездә күл төбәнен! Себеркеләр! Яшь имән белән кырларыбызда үскән үләннәрдән, шифалы үләннәрдән! Зөбәржәтсыман су!.. Зөбәржәтсыман су!.. Әнжә!.. Мин алигарх! Мин алигарх!..» (14 б.)

Ватанын зурлай: «Ни бабан, ни әтиң авылны ташламады» (13 б.).

Туган жирне яклау темасы монодрамада кат-кат күтәрелә. Герой берничә тапкыр ул темага кайта-кайта, теге яки бу авылдашын исенә төшерә, авыруы аркасында армиягә бара алмавы өчен ояла. Меркум бабайның сугышка бармас өчен күзән чыгару тарихы исә безне тәрәннәргә мәжбүр итә. Героик катлам монодрамада «Париж, Париж» («Пыяла күкәй») дигән нагайбәк жыры аша чыңга ашырыла. Анда 1814 елгы Ватан сугышын француз башкаласында тәмамлаган казак-нагайбәк атаманы Платонның жиндә хөрмәтенә аталган Чиләбе өлкәсендәге авыл (1842-1843) телгә алына.

Геройның «югары бурычы» бар: ул халыкны туган ягына кайтарырга хыяллана. Әкият герое кебек, Микулай «житешсезлекләргә» ничек жинеп чыгу турында баш вата: авылдагы юкка чыккан күл турында борчыла. Бәлки, әлеге табигать катаклизмы актив нефть чыгару белән бәйләдер. Тик герой барысында да өрмәне гаепли.

Микулайның үзенең бурычлар минимумы бар («Димәк, мин Анфисага өйләнергә тиешмен!») (136.), «Беренче эш итеп, Анфисаны һәм улымны эзләп табарга кирәк» (22 б.).

Монодрамадагы дөнья ике өлешле структурадан гыйбарәт: туган ягының патриоты булган Микулай кеше ватаннары алдындагы бурычларын оныткан кешеләргә каршы куела. Шулай итеп, пьесада «*эш кешеләре*» – «*буш кешеләр*» антитезасы барлыкка килә.

Бер монологында Микулай үзенең чорына бая бирә: «Бер кеше генә кешегә саналмый! Өт биреп, юллар ясасыннар өчен ничә кеше кирәк? Биш, ун, мең? Кешегә кешеләргә мөнәсәбәт булдыруның берәр норма-кагыйдәсе бармы икән?..» (4 б.)

Шулай итеп, пьесада:

– халык һәм хакимият, идеаль хөкөмдар темасы үсеш ала;

– ир-ат һәм хатын-кыз тиңдәшлегә сурәтләнә (ата белән ананың мөхәббәт тарихы, Микулайның Анфиса белән беренче жини тәжрибәсе);

– вакытлылык һәм үлемнең котылгысызлыгы мәсьәләсе күтәрелә (Микулай үзенен тууы, әтисенен, бозауның, классташларының үлеме турында уйлана).

Яшәү ул – Микулай өчен үлемнең һәм Башка миннең үлеме. Бу аерым социаль үзбилгеләнүләр мәгънәсен тәшкил итә. Микулай өчен булу ул – үлем һәм Башка мин барлыгы. Мәгънәви офык Башка мин һәм үлем вакыйгаларыннан төзәлә.

«Чынлыкта мин үлемнән курыкмыйм. Үлчүе кеше өчен үлем куркыныч түгел. Ул монда калучыларга куркыныч. Миннән соң беркем дә калмый икән, димәк, куркырлык сәбәп тә юк! Миннән соң беркем дә сламаячак, газапланмаячак, өзгәләнмәячәк!» (13 б.)

Микулай үзе ачык күзләр белән үлөп китәргә һәм тагын берничә көн бу дөньяга карап ятарга хыяллана:

«Мин дә үлгәндә, күзләремне йоммаячакмын. Чөнки үлгәч тә, берничә көн бу дөньяга карап ятасым килә. Мин иң бәхетле мәст булырмын, мөгаен, чөнки күзләремне беркем дә йомдыра алмаячак, анымда бит бер генә тере кеше дә юк...» (9 б.)

Геройның истәлекләр хронотобы бербөтен вакыйгалар калейдоскобының эмоциональ халәтеннән гыйбарәт: Казанның жинелүе (Сарсаз Күлгә керәшеннәр килү); 1917 ел инкыйлабы (поп – Филипп атаканың үтерелүе), Бөек Ватан һәм Әфган сугышлары (Ардукуның үлеме). Патриархаль цивилизациянең таркалуы пьесада Журавлёвлар – Портновлар гаиләләре антитезасы аша бирелә. Микулай үз тормышындагы вакыйгаларга, авыл, ил, дөньядагы хәлләргә дә илтифат итә. Ул һәрвакыт кеше телен онытырга куркуы турында әйтеп тора.

Пьесадагы персонажлар системасы хикәяләр тукымасына герой хатирәләрендә жанланучы, курчакларда мәңгеләштерелгән башка персонажларны кертү ярдәмендә киңәйтелә. Курчаклар эсәр пространствосында үз прототипларының эхлакий сәламәтлек барометрына әверелә. Пьесаның финалында герой күлнең үз урынына кайту шатлыгынан үлә. Ул соңгы минутларында да элекке авылдашлары да Ватаннарына кайтырлар дип өметләнә. Монда яшәү символы буларак су символикасы өскә калкып чыга.

Монодраманың икенче катламы *төшенчә катламы* булып билгеләнә. Анда геройлар метафоралаштырыла, ә авыл, реаль сыйфатларын югалтып, кеше социумы моделенә әверелә. Төп герой М.Гыйләжев тарафыннан демиург, хисләр белән тоеп була торган космостагы әйберләргә тудыручы сыйфатлары белән бастыла. Геройның дөньясы үз культы (шәмне вакытында кабызу), һөнәри бурычка нигезләнгән динне, үз йолалары-ритуал-кагыйдәләре булган дөнья булып аңлашыла. Монда ихтыяр геройга үз-үзен жинәргә, мәңгелектә калу өчен хокук яуларга мөмкинлек бирә торган, тормыш раслаучы көч булып тора. Монодрамада ихтыяр төшенчәсе тормыш төшенчәсе белән үрелеп бара. М.Гыйләжев гамәлләргә гамәл буларак кына сурәтләп калмый, ул укучыларның игътибарын баш каһарман гамәлләренең ижади характерда булуына юнәлтә. (Журавлёвлар һәм Портновлар гаиләсендәге яшәү кагыйдәләрен чагыштырыгыз.)

Микулай – *төн, караңгылык* белән өзлексез көрәш алып баручы герой: ул төннәрен авыл өстеннән очучы пилотлар урынны билгели алсыннар өчен шәм яндыра; авылда кайчан да булса, ут кабызырлар дигән өмет белән электр жиһазларын эш хәлендә саклый; күңелдәге яктылыкны саклау өчен көрәшә.

Төн, караңгылык монодрамада үлем, идарә итеп булмый торган жанлы стихия – хаос барлыкка килү белән ассоциацияләнә. Караңгылыкны жинү кешенең көчен раслый. Каһарман йөрәге күлнең кайту шатлыгын күтәрә алмый, ләкин иң зур гаделлек тормышка аша: аның тормыш уты сүнәп барган ачык күзләрендә кабынган урам фонарьларының лампалары чагыла.

М.Гыйләжевнең «Микулай» эсәрен, һичшиксез, авторның ижади уңышы дип атарга мөмкин. Эсәрнең сәхнә язмышы⁴ бәхетле булуына һәм автор идеяләренен укучылар һәм тамашачылар йөрәгендә кайтаваз табуына чын күңелебездән ышанабыз.

Миләүшә ХӘБЕТДИНОВА,
филология фәннәре кандидаты.

⁴ Әлмәт дәүләт татар драма театрында «Микулай» спектакленең (реж. Марас Чиббур) премьерасы 2020 елның 30 гыйнварында булды. Габдулла Кариев исемендәге Казан Татар дәүләт яшь тамашачы театрында пьесаны Ренат Аюпов сәхнәләштерде (премьера 2020 ече елның 14 мартында булды.)

ЖЫРГА БАГЫШЛАНГАН ГОМЕР

Хатлары ядкарьдәй саклана

Бөркетләр юкка гына кыяга ояламый. Ихтыяр көче нык булганнар гына кыя башларында гомер итә ала, андыйлар укынга тәгәрәми, көчле жилләр дә куркытмый үзләрен. Шагыйрә Гөлшат Зәйнашеваның да жырлары тормыш кыясында дөньяга туа һәм танылу ала. Жырлары өчен борчылып, ижат күңеленең жәрәхәтләнгән мизгелләре дә була... Әмма халык мөхәббәте аның әсәрләрен биекләткән төшерми.

Кулыма Гөлшат апа Зәйнашеваның архивы килеп керде. Ижатына багышлап язылган язмаларны да пөхтәләп жыеп барган ул. Архив материаллары арасында бөек әдипләребезнең шагыйрә ижатына багышлап язган мәкаләләре дә урын алган, шагыйрәнең ижатына битараф булмаган укучы хатлары да тупланган. Кулъязмалары да саклана. Шагыйрәнең вафатына да инде менә ничә еллар үткән, ә аның архивы кызы Асия һәм кияве Рафаил Шакирьяновлар тарафыннан кадерле мирас буларак, күз карасыдай саклана. Яшерен-батырын түгел, кайбер әдипләребез вафатыннан соң, үзләре артыннан кулъязмалары да, архивлары да юкка чыга. Гөлшат апа ул яктан бәхетле.

Гөлшат апаның үз куллары белән төпләп куйган архив материалларында аның күңел халәте, борчулары, ижаты өчен көрәше сизелеп тора. Аларны укыгач, ижат кешесенә беркайчан да җиңел була алмый икән, дип уйлап куясың. Яшь шагыйрә чагында ук олпат әдипләребез белән шактый бәхәсләшсәргә туры килә аңа. Менә шул үжәтләнеп көрәшүе аркасында халкыбыз күңеленә үтеп керерлек мәңге үлмәс жырлар тугандыр да. Һәм алар шагыйрәне аклап, бүген дә халкыбыз күңелендә яши.

Йөзләгән жыры булган Гөлшат Зәйнашева әдәбиятка пьесалар белән килеп керә. Беренче әсәрләрен ул Язучылар берлегенә әдәби консультанты Рокыя Гыйззәтуллинага алып килә. Яшь кызының ижатын Мирсәй Әмир, Әнәс Камал да югары бәялиләр. Әсәрләре үзешчән сәхнәләрдә, туган ягы Минзәлә театрында уйнала башлый. Соңрак Кәрим Тинчурин театры белән дә хезмәттәшлек итә. «Гайфи бабай, өйлән давай!...», «Җаным җәл түгел сиңа» һәм башка әсәрләре моның ачык мисалы.

Әдәбият белгечләре драматургия белән шигърият бер-берсенә якын жанр булуын әйтә. Шуңа да драма әсәрләре язган кызының шигърь яза башлавы табиغый хәл. Беренче шигърьләре язылуына Зифа Басыйрова сәбәпче. Бик матур бер көй ишетеп, Гөлшаттан сүзләре язуын үтенә ул. «Сокланып карап туймассын/ Зифа бугызга да./ Онытмагыз чакырырга/ Бәби тугызга да...» «Туй жыры» менә шулай туа.

Шуннан соң бер-бер артлы яңа жырлар барлыкка килә. «Аерылмагыз», «Керкәле таулары», «Үз илемдә», «Акбүз атым», «Кояш гомере», «Яшь гомер», «Туган жирем – Татарстан», «Китмә, сандугач!», «Менәргә иде Урал тауларына»... Аларга татар халкының иң күренекле композиторлары көй язган. М.Мозаффаров, Җ.Фәйзи, А.Ключарёв, Р.Яхин, Ф.Әхмәдиев, М.Имашев, һ.б.

1960 нчы елларда Гөлшат Зәйнашева жырлары бик тиз арада популярлык казанып, радиодан даими яңгырый башлый, сәхнәләрдән төшми. Үлемсез жырлар яза белүе белән халык күңелендә үзенә жырдан һәйкәл куйган шагыйрә ул. Ә чынлыкта үз ижатын яклап шактый көрәшсәргә туры килә. Олпат шәхесләребезгә ачык хатлар яза, алар белән бәхәскә керә ул.

Урал бөркетенә кушылып...

Ничә буын кешеләрен дулкынландырган «Менәргә иде Урал тауларына» жыры әдипләребез тарафыннан аеруча зур тәнкийть утына дучар ителгән әсәрләрнең берсе. Жырчыларга нигә бу жырыны жырлайсыз, сүзләре бигрәк мәгънәсез, диләр хәтта. Ләкин бернигә дә карамый әсәрнең язмышы бәхетле була. Аны Р.Ваһапов, И.Шакиров, Э.Жәләлетдинов, Х.Бигичев, Р.Ибраһимов, И.Ишбүләков, Р.Локманов, Р.Маликов, И.Нуриевлар башкара.

Бүгенге көндә әлегә жырыны Филүс Каһиров жырлай. «Мин бу жырға консерваториядә укыганда игътибар итем, бик теләп, яратып өйрәндем. Искиткеч әсәр. Аны берничек тә өч тиенлек жыр дип әйтеп булмый. Тамашачы мөкиббән китеп тыңлый. Ул бүген дә популярлыгын югалтмады», – ди жырчы Филүс Каһиров, кайчандыр түбән бәя куюларына аптырап. Килешәсездер, исемлеккә карасаң, әлегә жырыны теләсә кем башкара алмый, фәкәть моңлы тавышлы жырчылар гына алынган аңа.

Жырынң барлыкка килү тарихы да кызыклы. 1955 нче еллар. Илһам Шакировның консерваториядә укыган чаклары. Студент егет якташы Гөлшат апасына кунакка килә. Хужабикә чәй өлгерткән арада, Илһам шагыйрәнең бер шигыренә игътибар итә. Сүзләре жырлап тора бит моның, консерваториядәгә берәр композиторга биреп карыйм әле дип, рөхсәт сорый. Мансур Мозаффаровка да сүзләре бик ошый. Ул бер төн эчәндә көй яза да, икенче көнне яшь жырчыга бирә. Шуң ук көнне радиога барып яздырып та кайталар. Өч талант иясе тарафыннан туган әлегә жырыны халык яратып кабул итә. Бик тиз арада популярлашып китә. Тик жыр сүзләре кайбер әдипләрдә ризасызлык тудыра. Вакытлы матбугат битләрендә кискен тәнкийть мәкаләләре басыла башлай. Язучылар бергә очрашкан жырлардә жыр текстын «кызу табада кыздыралар». Бу жыр уңаеннан бәхәс бик озаң елларга сузыла.

«Илленче еллар шигъриягә лириканың читкә кагылган еллары булды. Кешенен рухи дөньясына, эчке кичерешләренә, уй-хисләренә урын аз бирелде, – дип яза бу чор турында Ләбибә Ихсанова Гөлшат Зәйнашевага багышлап чыгарылган истәлекләр, мәкаләләр китабында (Татар. кит. нәшр. 2011) – Шагыйрьләренә күбрәк мөхәббәт жырлары яза дип шелтәләделәр. Өхмәт Ерикәй, Мөхмүт Хөсәен, Мостафа Ногманнар өледән-әле каты тәнкийть утына очрадылар. Алар турында матбугатта язып, язучылар жылышларында сөйләп, шау-шу күтәрделәр. Гөлшатның да ижат юлына тигәнәкләр сибелде. Яшь авторның беренче адымнарында житешсезлекләр дә булгандыр анысы, һәр яшь язучы кичерә торган хәл ул. Әмма абруйлы олы әдипләренң аның ижатына анализ ясаганда, әдәби осталык мәсьәләләрен читләтеп, ижтимагый-сәяси якка гына басым ясаулары сәер дә, кызганыч та иде. Шулай итеп, баштарак А.Шамов, Г.Әпсәләмов, Ф.Хөсәни, Н.Дәүли кебек язучылар Гөлшатны жырлар авторы буларак танырга теләмәделәр. Шигъриягәне тирәнтен белгән, үзе дә олы шагыйрь Шәйхи Маннур да хәтта, Гөлшатның шигырьләре «кавышу-кавышмау» проблемасын «субъектив жырлау» дип, матбугатта язып чыкты. «Туган ягым Татарстан» жыры да аңа ошамады. Ө бу жыр Татарстанның 40 еллыгы уңае белән үткәрелгән жыр конкурсында жиңеп чыккан тирән эчтәлекле, музыкаль яктан да, шигъри яктан да камил яңгырашлы әсәр иде. Казан консерваториясе профессоры, күренекле композитор Мансур Мозаффаров шундый тәнкийтьчеләр белән ризалашмыйча, бер жылышта:

– Һәр шигырьгә жыр язып булмый. Жыр сәнгатенәң үз кануннары бар. Гөлшат Зәйнашева сүзләренә музыка язасыз дип, безне шелтәлиләр. Ө ул жыр язуның серләрен белә, – дип сөйләгән иде. Тормыш үзенекен раслады. Бу остазның Зәйнашева сүзләренә язылган һәм вакытында каты тәнкийтькә эләккән «Менәргә иде Урал тауларына» дигән жыры да озын гомерле булды. Ө бит бу жырыны шуң ук А.Шамов, Г.Әпсәләмов: «Гөлшат пессимист, һаман Урал тауларына менә алмый зарлана», – дип тәнкийтьлөгәннәр иде.

Ләбибә Ихсанова Гөлшат Зәйнашева ижатын барлаганда, болар хакында юкка ачынып язмагандыр. Шагыйрәне хаксызга рәнжеткәннәрен үзе дә яшь каләм иясе буларак аеруча авыр кабул иткән. Нинди генә кимсетүле сүзләр ишетсә дә, Гөлшат

Зэйнашева ижат юлын ташламаган. Күчеле кушканча эшлэгән. Бөркет кебек көчле ихтыярлы була белгән. Юкса, бөөк әдипләребез тарафыннан яудырылган тәнкийть сүзләре горур күчелне дә сындырырлык. Моньң өчен шагыйрәбезнең архивына күз салу да жите.

Бөркетләр сайрыймы?

«Социалистик Татарстан» газетасының 1968 елның 30 октябрь санында Нәби Дәүли «Тагын җырларыбыз турында» дигән язмасында җыр текстларына анализ ясый. Иң башта Сибгат Хәким җырларын уңай яктан телгә ала. Күп җырлар авторы Әхмәт Ерикәй, Мәхмүт Хөсәен ижатына тәнкийть күзлегеннән карый. Өч олпат ир-егеттән соң Гөлшат Зэйнашева ижатына туктала.

«Яшьләр арасында Гөлшат Зэйнашева җырлары игътибарга лаек. Бу яшь шагыйрә бик тиз арада үзенң матур-матур җырлары белән халыкка танылып өлгерде. Шулай да авторның ижатындагы кимчелекләр, алар тамыр жәймәс борын ук күрсәтергә кирәк. Гөлшат Зэйнашева җыр язарга кемнән өйрәнә? Аның җырларына караганда, бу сорауга җавап бирүе кыен. Шагыйрәнең үз тавышы юк әле», – дип яза Нәби Дәүли.

Мәхәббәт турында язылган берничә җырын да тәнкийди бәяли. Дүрт җырын мисал итеп китереп, аларны кушкан очракта бер шигырь барлыкка килүен әйтә.

«Радиодан бик еш Г.Зэйнашеваның Урал таулары турында язган җыры яңгырый. Ах көе, көе ни тора ул җырның! Ә сүзләре?!»

*Менәргә иде Урал тауларына,
Басарга иде кыя ташына;
Шул кыядан кушылып җырларга иде
Урал бөркетләре тавышына.*

Шул сүзләрен тыңлагач, ирексездән сорыйсы килә: автор бу җырны язганда, үз алдына нинди теләк куйды икән? Уйлап карагыз, бары тик җырның ахырында «Каршыларга иде туган илнең, нурга күмелеп таңнар атканын» дип әйтер өчен генә, автор иң әлек Урал тавына менәргә тели, аннан соң кыя башына басып бөркет тавышына кушылып җырларга тели. Ләкин болар барысы да нигә кирәк? Бу «биек фон» гына әле җырның идеясен ачарга ярдәм итми.

Зэйнашеваның кайчан да булса бөркет тавышын ишеткәне бармы икән? Бөркет сайрамый, димәк, аның сокланырлык тавышы юк. Ләкин автор ул турыда уйларга да теләмәгән. Шунысы кызганыч, композитор аны-моны уйлап тормастан, ул җырны көйгә салган. Артист, аны-моны уйлап тормыйча, җырлый бирә».

Артист дигәннәре – Илһам Шакиров. «Социалистик Татарстан» газетасының 1964 ел, 27 ноябрь санында бу хәлләргә борчылуын белдереп, менә нәрсәләр язган: «Бездә җырчы-шагыйрьләргә игътибар житеп бетми сыман. Аларны туплау, ижатларын үстерергә ярдәм итү мәсьәләсе яхшы куелмаган. Шагыйрьләрдән Әхмәт Ерикәй һәм Гөлшат Зэйнашева вакыт-вакыт хаксыз тәнкийтьләүләренә күтәрә-күтәрә матур текстлар язучыларын давам иттерәләр. Шундый бер очрак турында әйтсәм килә. Репертуарымнан төшермичә яратып җырлаган, Мансур Мозаффаров һәм Гөлшат Зэйнашева тарафыннан туган илне яратып, аның Урал тауларына сокланып ижат ителгән «Менәргә иде Урал тауларына» исемле әсәре турында бер шагыйрь миңа болай диде: «Тапкансың җыр! Туган җирнең матурлыгын күрер өчен, нигә Урал тауларына менәргә. Бөркет сайраучы кош түгел, аңа ничек кушылып җырларга?» «Гафу итегез! – дидем ул иптәшкә. – Беренчедән, туган илнең гүзәлләгенә таудан гына түгел, хәзер космостан торып та сокланалар. Икенчедән, мәсәлән, мин җырчы буларак, бу җырны башкарганда, кош турында түгел, ә җир бөркетләре – совет кешеләре, Уралдагы дусларым турында уйлыйм. Образлы әйтүне шулкадәр натураль аңламыйк инде. Сандугач сайраучы кош та бит, әмма ләкин кушылып җырлап кара син аңа! Натурализм күзлегеннән караганда, сандугачка да кушылып җырлап булмый!»

Әсәрләрен ничек кенә кире кагарга тырышмасыннар, Гөлшат Зәйнашева ижатта барыбер үз урынын таба. Тәнкыйтьче Нил Юзиев 1963 елда уздырылган республика язучыларының V съездында поэзиягә яшъ алмаш килүен, яшъләр белән бергә шигърияткә дә яңалык, яшлек дәрте өстәлүен әйтә. Ике съезд арасында Р.Гәрәй, Ә.Баянов, Р.Әхмәтжанов, Г.Зәйнашева, Ә.Мөәминованың әдәбият мәйданына ышанычлы адым ясауларын белдерә. Кем белә, ижатының башлангыч чорында әдипләребез тарафыннан каты тәнкыйть сүзләре күп яңгырау әтисенә кулак буларак авылдан сөрелүе аркасында да булгандыр, бәлки.

Гөлшат Зәйнашеваның Фатих Хөснигә ачык хаты

«Хөрмәтле Фатих абый!

Сез Өлкә комитетында булып узган киңәшмәдә ясаган чыгышыгызда матур гына итеп «Менәргә иде Урал тауларына» жырының музыкасын мактадыгыз, сүзләрен хурладыгыз. Мин Сезнең белән үзегез кебек матур гына итеп бәхәскә керәсем килә. («Матур гына итеп», диюем – Сезнең кебек матур тел белән әйтә алырмын дигән сүзем түгел, ә бәлки, тупас, ачуланышмыйча, үпкәләшмичә генә, диюем.)

Алдан ук Сездән бик нык гафу үтенәм, алтын минутларыгызны алып, фикерегезне чуалтам. Бу хатны язарга мәжбүр булдым, чөнки үземнең каләм язмышым турында житди уйланам, житди борчылам – шул минутында өлкән язучыга яшъ язучы мөрәжәгать итү гаеп саналмый булса кирәк.

Мин язучылар һәм тәнкыйтьчеләр тарафыннан үземнең жырларыма карата мактау сүзләре ишеткән, мактау гына көтеп йөргән кеше түгел. Киресенчә, нич тә мактау сүзләре ишетмәгән, ә жылыш саен чөнечкеле бәйләр ишетеп килгән кеше. Сүз уңаенда әйтим, Сез Язучылар союзының зур кешесе, күп кенә бер пәрделәк әсәрләрем үзешчән сәхнәләрдә куелып килсә дә, репертуарда гел яман гына түгел, яхшы жырларым да булса да (инкаръ итеп булмыйдыр дип уйлыйм, әйтик «Туган җирем Татарстан», «Хөршидә-Мөршидә» кебек жырларны) Язучылар союзының игътибарына һәм кайгыртучан карашына лаеклы була алганым юк әле. Аның каравы әдәби кыйнауларга, хаклы яки хаксыз бәйләнуләргә шактый дучар булып киләм, Язучылар союзы тирәсендә үземнең бер үги кыз хәлендә йөртелүемне сизәм.

«Менәргә иде Урал тауларына» жырының текстын Сизгә кадәр Афзал ага Шамов хурлаган иде, аннан ишетеп, Габдрахман абый Әпсәләмов «Социалистик Татарстан» газетасы битендә Афзал ага фикерен кабатлап язып чыкты. Дөрес, Габдрахман абый турыдан-туры минем фамилиямне атап, жырның исемен әйтеп язмаган, ләкин үз бакчама төшкән ташны, дөресрәге, үз тавыма ыргытылган ташны мин бик яхшы тойдым. Сез дә, Фатыйх абый, шулар фикерен кабатлыйсыз, ахры, дисәм, үпкәләмәссезме?

Ул жырда лирик герой Урал тавына менәргә, Салават баскан эзләргә басарга, Урал күкрәгеннән торып, туган илне нурландырып таң атканын күзләргә теләвен әйтә. Лирик герой «Менә алмыйм, менә алмам Уралга», – дими бит. Бәлки, ул менәр дә әле тауга! Аннары Урал, Уфа безгә географик яктан чынлап та шактый ерак. Лирик герой туган жирнең шул гүзәл бер почмагын сагына, шунда ашкына, омтыла, моның нәрсәсә начар? Гомумән, татар халкы борын-борыннан күршесе башкорт халкын ярата, аның Уфасына, Уралына гашыйк, Уфага, Уралга ашкынып жырлар чыгара:

*«Уфа диләр, Уфа диләр,
Уфаны күрсәң иде»...*

Мәрхүм Рәшит Ваһапов бик ярата иде «Менәргә иде Урал тауларына» жырын. Үткән елны Габдрахман ага Әпсәләмовның 50 еллык юбилей мәжлесендә шушы жырны жырлап, бәхәс куптарган иде ул. (Мәжлестә Сез дә бар идегез. Хәтерегездәдер, мин дә бар идем.) Афзал ага Шамовның бу жырга кәефе китә, Рәшит абыйга болай ди:

– Таптың жыр, нигә жырлайсың инде шул жырны? Нәрсәсә бар инде аның? Тауга

менэргэ телисең икэн, мен, кем комачаулуй! (Менэ бу жырга бу бэя шушы көннөн, Афзал ага фикереннөн башланды. Яшерен-батырын түгел, Афзал ага бик хөрмәтлө кеше, ләкин, турысын әйттим, хатын-кыз язучыларны гомергә яратмады, мине бөтенләй инкаръ итте.)

Рәшит абый Габдрахман абыйның юбилееннан кайтканда артымнан куып житте, Некрасов урамы буйлап Куйбышев урамына кадәр бергә кайттык. Ул миңа болай диде:

– Сеңлем, «Менэргә иде Урал тауларына» дигән жырымны хурладылар, дип борчылма, мин аны барыбер жырлаячакмын, чөнки мин аны яратам, ул жыр мине бөеклеккә, гүзәллеккә, матурлыкка, романтикага ашкындыра. Ул жыр тау турында түгел, ул жыр кеше күңеле турында, кеше күңеленәң бай хисләре турында, – диде.

Мин кайвакыт бу жыр турында уйланам, әллә текстын яңадан төзәтәм микән, «Мендем тауга» дип әйтәм микән дип фикер йөртәм. Алай дип төзәтсәм, бердән, жырның эчке характеры бозыла, «Хотят ли русские войны» жырында автор «хотят ли?» дип сорау ғына куя, ә «не хотят» дип раслап жавап бирми. Беркем дә бу жырга: «Автор сорау ғына куя, ә нигә «не хотят» дип кенә әйтми, сорап торасы юк бит инде», – дип сафсата сатып бәйләнми. Мондый бәйләнү һәм «не хотят» дип раслауны таләп итү – искиткеч көчле характерлы бу жырның эчке шигъри халәтен какшатыр иде. Менә мин дә «Менэргә иде»не «Мендем» дип төзәтергә базыйм.

Ә кайвакытларда аналогик мисал китереп, болай уйланам:

– Нигә, әйтик, шул ук өлкән композитор Мансур аганың икенче бер бик матур жыры – «Башка берни дә кирәкми» жырына «Менэргә иде Урал тауларына» жырына бәйләнгән кебек характерда бәйләнмиләр икән?! «Башка берни дә кирәкми»нең лирик герою «үзем тапкан чишмәләрнең суын ятып әңсәм, үзем чапкан печәннәрне иснәсәм, башка берни дә кирәкми миңа», – ди, димәк яңа тормыш, мөмкинчәлекләр яңа техника, печән чапкыч кына түгел: космик корабльләрнең дә берсенәң дә кирәге юк; димәк, аңа башка берни дә кирәкми, гигант төзелешләр дә, партия карарлары да кирәкмидер, бәлки – бернәрсә дә кирәкми ди бит! Юк, болай бәйләнмиләр бу жырга. Чөнки жырны болай сүтү акылсызлык, мәгънәсезлек. Зур шагыйрәбезнең жырына шундый саксыз килергә бигрәк тә ярамый. Ә Гөлшат, Гөлшат жыры нәрсә? Аның жырын кайсы яктан килеп сүтсәк тә, ничек итеп сүксәк тә ярый дип карыйлар кайберәүләр.

Фатих абый! Мин Сезне бик нык хөрмәт итәм, бу хатым өчен ачуланмассыз дип уйлыйм, мин үзем Сезгә һич тә ачуланмыйм. Бу жыр турында болай язуым Сезне үз фикерегездән кайтарып дип тә уйламыйм, әйдә калыгыз шул фикердә – бәхәс булгач бәхәс булсын! Мин Сезгә бу хатны язып үз фикеремне белдергә генә теләдем, бәхәсләшү полемикада ғына булса да, Сезнең игътибарга элгүемне бәхәт саныйм!

Ихтирам белән, сәлам жибереп: Гөлшат Зәйнашева. 28/1-1963»

Лирика, сатира һәм драма сынауларын үтәп

Пьеса, шигырьләр язучылар Гөлшат Зәйнашева үзен хикәя, сатира-юморда да сыный. «Татарстан» журналында «Бер эсәр тарихы» дигән рубрика барлыкка килгәч, Тукайга ияреп язган «Кабан күле яхут иске рояль» дип исемләнгән сатирик поэмасының тарихын баян итә. Ул аны 1971 елда язган була. Эмма бер генә жыентыгына да керттермиләр аның бу эсәрен. Бастыра алмавының сәбәпләре кызык кына. «Яшьрәк чагымда Афзал Шамов, Габдрахман Әпсәләмов һәм күп кенә тәнкыйтьчеләр син лирик шагыйрь, лирик жырларыңны ғына яз, нигә сиңа сатира-юмор, диделәр. Сибгат Хәким дә «Кара мыск» дигән шаян жырым өчен ачуланды. Нигә шулай чикләргә, мин бөтен жанрда да эшләргә теләм, энә классикларыбыз бөтен жанрда да язган дип акланымга да тырышып карамадым түгел, карадым, эмма миңа һаман жырыңны ғына бел! – дип әйтә килделәр» (орфография һәм тыныш билгеләре сакланды.– Л.Н.), – ди Гөлшат апа үзенәң истәлекләрендә. Сүз дә юк, 1970 елларда цензура да көчле була. Гөлшат Зәйнашева бу поэманы китапларына керттергә теләп берничә тапкыр талпынып карый, мөхәррирләр белән бәхәсләшеп тә алалар. Коридорга рояль кертә алмый интегүче

хужалар хакындагы: «Коридор, ди, хэзер малогабарит, / Миңа түгел, шые надо говорить» – дигән юллар кырыена: «На кого намекаешь?..» – дип язып куя мөхәррир. Ул елларда мондый гаепләүләр баш бәһасе үк тормаса да, шактый көчле тәэсир итә торган заманалар. Бәхәсләшү шуның белән бетә – поэманың юллары ябыла.

Лаеклы бәяне кемнәр бирә?

Егерме еллап ижат итә, көрәшә торгач, Гөлшат Зәйнашеваны, ниһаять, Язучылар берлегенә кабул ителәр. 1984 елда булып узган язучылар съездында И.Юзеев, утыз елдан артык ижатта кайнаган, никадәр жыр ижат иткән Гөлшат Зәйнашевага лаеклы ни мактау, ни тәнкыйть сүзе ишеткәне булмавын, аның ижатына чын бәя куелмавын әйтә. Гөлшат апа «Социалистик Татарстан» газетасында басылган бу юлларның астына да сызып куйган.

Әдибә үзе сайлаган юлдан тайпылмый. Туктамыйча ижат итә. Бар яктан да үзен сыный. Әдәбият һәм сәнгать өлкәсендә иң зур дәрәжә саналган Г.Тукай исемендәге Дәүләт бүләге дә 1991 елда хатын-кыз язучылардан беренче итеп аңа бирелә. «Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе» дигән мактаулы исемгә дә лаек була. Абрыйлы өлкән шагыйрә Язучылар съездының Президиумында да утыра.

Урманнарда керим дияргә ярыймы?

Гөлшат Зәйнашева үз шигырьләре өчен генә түгел, башка авторларныкы өчен дә борчылып, янып яши. Гарифжан Мөхәммәтшин сүзләренә ижат ителгән «Керим әле урманнарда» жыры да сәнгать комиссиясендә тәнкыйть утына элгә. Үзе дә күп тапкырлар шушы хәлдә калган шагыйрә Гарифжан Мөхәммәтшинга шалтырата. Шигырьдәге берничә урында кабатланган «кара» сүзен ошатмауларын әйтә. «Язылмый калып югалмасын дип, шигырьнең үзгәртәргә туры килде инде. Гарипләнде, нишләтәсең... Хәйдәрнең дә (Бигичев) бик кәефе китте. Рөстәм дә (Яхин) бик үпкәләде», – дип, Гөлшат апа шагыйрьне тынычландырырга, юатырга тели. Билгеле, жыр авторының күңеле төшә. «Гөлшат апа сөйли, минем күз алдымда томан. «Үзгәрткәннәр... Ничек инде... Нигә? Минем ризалыгымнан башка... Мин бит бу жырың Хәйдәр башкаруында тыңлаган идем. *Керим әле урманнарда, / Урманның карасына. / Сөйлим әле моңарымны / Сандугач баласына.* Димәк, шул куплетны үзгәрткәннәр. Тиздән мин бу жырың радиодан ишеттем. Ул, чыннан да, гарип иде инде», – дип яза Гарифжан Мөхәммәтшин Гөлшат Зәйнашева турында чыккан истәлек китабында. Шагыйрәнең үз башыннан мондый хәлләр үтмәсә, ул бу кичерешләргә аңламас иде. Күңел ярусын уртаклашыр өчен шалтыраткан да инде ул аңа...

Гөлшат Зәйнашеваның ижат юлы – үрнәк юл. Аның мисалында сайлап алынган максатыңа тугры калып, һәрчак алга атларга кирәклеген аңлыйбыз.

Лилия НУРМӨХӘММӘТОВА

КАРАУЛЫ ТИРӘККӘ ТИМИЛӘР

«Без археологиядә жир казылмалары ясауда нык кына алга китсәк тә, тел археологиясенә тирәнтен керә алганыбыз юк әле», – дип язган 1979 елда Нәкый Исәнбәт. Әлегә сүзләр каләмнән төшкәнгә кырык елдан артык вакыт узган. Шул гомер эчендә тел археологиясенә катламнарына шактый тирән үтеп керелде кебек. Моңың нәтижәсе буларак, бер-бер артлы бәһасез сүзлекләр дөньяга чыкты. Язма һәм сөйләм теле дә чагыштырмача басды, алынма сүзләрдән арынды, камилләште, әдәбиләште. 1990-2000 елларда иң югары ноктасына житте. Әмма соңгы ун елда хәл сизелерлек үзгәрде.

Бу нисбәттән, замандашлар ижат иткән эсәрләрнең теле, кулланылган сүзләрнең мәгънәләре, куәсе-егәре, урынсыз очраклары турында сөйләшүбезне дәвам итик.

Табиғат тасвирлары – һәр каләм иясенең ижат нигезе, дисәк ялгышмабыз. Кемдер төпкелләргә төшеп, бар нечкәлекләрен белеп, тәмләп сурәтлп, ә кемгәдер күзәтүчәнлек, жентекле тасвир житеп бетми. Тирә-юнебезне әйләндереп алган саф һава чыганаclarы белән бәйлә мәгънәви хаталар бүгенге әдәбиятта еш күзәтелә башлады. «Агач» («агачлык»), «куак» («куаклык»), «тирәк» («тирәклек») кебек сүзләргә бәйлә семантик хилафлыklar нилектән килеп чыга? Әллә инсаният тәмам шәһәрләшеп беттеме инде?! Биек-биек мәһабәт нарат агачлары эрәмә хасил итә аламы? Заманча жырларда ни өчен «балан агачы» дип жырлана? Бақчаларда помидор, борыч куакларының мул уңыш бирүе мөмкинме? Куе тирәк урманнарының шомлы гына шаулап утыруы табиғаттә һәм әдәбиятта дәрәс хәлме?

Гадәттәгечә, эшнә «аңлатмалы сүзлек»кә мөрәжәгатә итүдән башлыйк.

Агач – каты кәүсәле, ботаклары ябалдашланып торган күпсәллек үсемлек. Мисал: *«Жил уйнады һәм улады, дулады, ыжгырды, ялгыз агачларны үртәп, сыбызгы булып сызгырды».* (Фарсель Зыятдинов)

Агачлык – агачлар үскән урын, кечкенә урман. Мисал: *«Камиләнең күңелендә кайнашкан авыр хисләрне кызыксыну хисе эңдә – ул бормаланып агачлык арасына кереп киткән сукмактан арырак барып карарга булды».* (Галимәжан Гыйльманов)

Куак – төптән үк диярлек ботакларга тармакланган тәбәнәгрәк агач үсемлек. Мисал: *«Куакларга жыләк-жәймеш әлеп, / Агач төпләренә гәмбә тезеп, / Урман буйлап алтын көз йөри».* (Гәрәй Рәхим)

Куаклык – куаклар үсә торган урын, эрәмә. Мисал: *«Бу урында моңа кадәр бер генә булып килгән юл икегә аерыла: берсе уң якка авыша, икенчесе, сулга каерылып, вак куаклыклар арасына кереп югала».* (Резеда Вәлиева)

Күрәбез, берничә агач – агачлык, бик күп агач урман хасил итә; эрәмә исә таллар белән аралашып үскән куаклардан барлыкка килә. Сүзлектә: **эрәмә** – яланда, күбесенчә су буйларында, уйсу жырләрдә үскән вак куаклык. Мисал: *«Таулар беткән жирдә таллар башлана, тоташ эрәмәләр, урманнар китә, сазлыklar жәелеп ята».* (Фәүзия Бәйрәмова) **Әрәмәлек** – эрәмә (күп) үскән урын. Мисал: *«Әрәмәлеккә эжиткәч, Наил сорап куйды: «Әти эжырлый идеме, энем?»* (Нәбирә Гыймәтдинова)

Карлыган, сырғанак, чияләр кебек, төптән үк ботакларга тармакланган балан – һичшиксез, куак. Ә борыч-помидорлар, кичереgez, «куак дәрәжәсе»нә дөгъва итә алмас шул!

Тирәк (тополь / тупыл) урманнарына килгәндә, алар безнең яklarда очрамый. Чит илләрдә, бәлки, бардыр...

Сүзлектә: **тирәк** – тополь / тупыл (талсыманнар семьялыгынан тиз үсә торган куе яшел яфраклы агач). Мисал: *«Зират. Мәңгелек йорт... / Карт тирәкләр / Әкрән эжилдә моңлы шаулылар».* (Шамил Маннапов) **Тирәклек** – тирәкләр күпләп үскән жыр, тирәк урманы. Мисал: *«Сандугачлар, торып, тирәклектә / Тургай белән бергә моңлана».* (Әхмәт Ерикәй)

«Тупыл» кәлимәсенен тарихы бик сай. Совет хакимияте елларында әлеге агачлар шәһәрне яшелләндерү, һаваны сафландыру, авылларда күмәк хужалык ыланнарына утырту өчен күпләп читтән кайтартыла. Кулланылышта хәжәте булмаган, чималга ярамаган агачны ата-бабалар кирәксенмәгән, күрәсен – урман итеп үрчәтмәгән.

Ә менә «тирәк» сүзенен тарихы ераккарак китә. Асрым диалектларда ул «зур һәм биек агач» буларак кулланыла. Мисал: «*Тәңре бер яудырса, тирәк ике яудыра*». (Мәкаль) Сирәк кулланылышта «бай тирәк», «караулы тирәк» дигән вариант та йори. Кабиләнен, ыруның, йортның символы, билгесе булып торган, ата-баба утыртып калдырган изге агачны халкыбыз шулай атый. Мисал: «*Тик торган караулы тирәккә тимиләр*». (Әйтем)

Күрәбез ки, «тирәк», үзенен кин, тарихи семантикасын югалтып, тополь агачының татарчага тәржемәсе буларак хәзерге телебезгә кереп киткән. Ни өчен? «Куе тирәк урманнары шомлы гына шаулап утыра», дип язган каләм әһелләре әллә хаклымы? Бәхәсле... Әмма шуны онытмыйк: караулы тирәк – изге тирәк! Туган тел дә караулы булганда гына кагылгысыз һәм сау-сәламәт!

Сүзләр генәмени, тулаем жөмлөләр, абзацлар, шигъри строфалар урынсыз кулланылган очраklar да хәзерге әдәбиятыбызга ят түгел. Бүгенгеләренен кайсыннан башларга белми аптыраганлыктан, элекке шагыйрьдән бер мисал китерик.

Нур Баянның 1936 елда язылган «Яз» шигъре бар. Соңгы строфасын төшереп калдырып, «Яз житкәч» дигән исем астында аны мәктәп дәрәсләкләренә дә еш кертәләр. Строфалар алдына куелган тәртип саннарына игътибар итми генә укып, хәтерләребездә яңартыйк әле.

4. Су буенда су чәчрәтеп
Уйный балалар.
Су буйларын яңгыратып
Жырлыйлар алар.

3. Зәңгәр күктән, каңгылдашып,
Казлар үтәләр,
Ә балалар ул казларга
Яулык селкәләр.

2. Су буенда жем-жем итә
Май чәчәкләре.

Иркәләнеп оча майның
Күбәләкләре.

1. Күк йөзеннән ак чәчәктәй
Кояш нур сибә.
Яфрак яра бакчаларда
Шомырт һәм чия.

5. Һәр көн шулай – матур яздай
Безнең илебезд.
Кайгысыз һәм хәсрәтсез
Безнең жиребез.

Ни кызганыч, күпме генә басылмасын (быел да май аенда кайбер газеталар аны беренче битләренә сыендырды), ул редактор каләменнән читтә кала: 1936 елда ничек язылса, шул көе яши бирә. Ә бит шигърьнең строфалары тезелгән тәртип мантыйкка туры килми. Ни өчен? Чөнки... Инде тәртип саннарына игътибар итеп укыйк: әүвәл кояш нур сибә, аннан соң шомырт һәм чия яфрак яра; май чәчәкләре жем-жем итә; майның күбәләкләре оча; зәңгәр күктән казлар үтә; казларга балалар яулык селкәләр (дөресе – болгыйлар); балалар су буенда уйныйлар, жырлыйлар. Шуннан соң автор Туган жир матурлыгы турында жыеп нәтижә ясый.

Киресенчә мөмкинме? Һәр кечкенә генә вакыйганың да, жанлы вә жансыз катнашучысы булган кебек, сәбәбе аңлашылырга тиеш, эзлеклелек лазем. Яз кояшы нур сипмичә, шомырт, чия, чәчәкләр, күбәләкләр уянмый, казлар кайтмый. Балалар менә шуларның һәммәсе жанланганга сөенә һәм жырлый. Һәм Туган илебезд кайгысыз-хәсрәтсез, чөнки балаларның шат авазларына күмелгән матур яз килгән.

Әйе, китерелгән мисал – ул еллар өчен бармак белән генә санарлык очраklarның берседер. Әмма бүген авторлардан агачы, куагы, тирәге бер әрдәнәгә өелгән текстлар, строфалары «адашып йөргән» шигърьләр еш килә шул, мәгънәсенә әсәрнең хужасы – язучы төшенмәгән сүзләр чуалыша – шунысы эчне пошыра.

Рамил ХАННАНОВ,
филология фәннәре кандидаты

Нигез

Кайчан гына бу йортларның
Тирәсендә таллар үскән.
Тормыш монда гөрләп торган,
Ай-кояшка үрләп торган.
Булган якты киләчәге.
Шуңа үскән гөл-чәчәге.

Әрем, шайтан таяклары –
Туган йортлар нигезендә.
Яши-яши әрем булып
Беттем бугай мин үзем дә.

Йорт-куралар бушап калган,
Жилләр генә улап йөри.
Жил түгел бу, әрни-әрни,
Безнең ата-бабаларның
Жаннарыдыр, елап йөри...

Асия ИБРАҖИМ.

Башкортстан, Стәрлетамак шәһәре.

Хәтер

Безгә хәтер юкка бирелмәгән,
Ялгышларын күрик үткәннең.
Без онытмыйк, сугыш елларының
Бик күпләрне ятим иткәннең.
Тормыш юлын дәрәс итеп үрик,
Хаталансак, аны төзәтик.
Тынычлыкта гына яшик, дуслар,
Уйларны да хәтә үзгәртик...

Фазылжан АЛИУЛЛОВ.

Ульяновск өлкәсе, Чердаклы районы, Үрән авылы.

Сак бул!

Сак бул син, Кеше,
Югалтма жирне,
Кояшка бир син
Һәр иртә сәлам.
Югалтма Җирне,
Сакла син, адәм:
Бу синең йортың –
Йолдызлы галәм.

Нигә ул җәннәт,
Җир тәмуг булгач,
Адәм күзенә
Кара кан тулгач?!
Аналар күзен
Канлы яшь югач,
Нигә ул җәннәт,
Җир һәлак булгач?..

Флера ГАТИНА.

Казан шәһәре.

ЗӨЛФӘТ ХӘКИМНЕҢ «АНА ЖЫРЫ» РОМАНЫ ТУРЫНДА

«Казан утлары» («Совет әдәбияты») журналыннан студент елларыннан бирле аерылганым юк. Мин тәнкыйтьче түгел, шулай да З.Хәкимнең «Ана жыры» романы турында Дания ханым Заһидуллинаның фикерләре белән тулысынча килешкән хәлдә, үз сүземне әйтәсем килә.

Егерменче гасырның соңгы еллары күп бәхәсләр, бәхәтсезлекләр алып килгәннен беләбез. Романда сурәтләнгән вакыйгалар да нәкъ менә шул ярым ачылык, ялангачлык алып килгән «үзгәртеп кору» елларына туры килә. Ул еллар ятимнәр санын арттыруга да сәбәп булды, чөнки гаиләсен туйдыра алмаган кайбер ата-аналар арасында чарасызлыктан үз-үзенә кул салучылар да булганы билгеле.

Романның төп герое Рахманның анасыннан аерылып калуының сәбәбен башкачарак күз алдына китереп, аның сюжеты да башкачарак үстерелер дип көткән идем.

Мин ул елларда урта мәктәптә укытучы булып эшли идем. Ачылыктан интеккән балалар белән эшләргә туры килде. Шулай бервакыт иртән эшкә барганда, миннән алдарак атлаган ике малайга игътибар иттем. Берсе дәрәскә соңга калмаска тырышып ашыга, иптәшен дә ашыктыра:

– Әйдә, тизрәк атла, дәрәскә соңга калабыз! – ди. Ө тегесе:

– Минем мәктәпкә барасым килми, ашыйсым килә. Без кичтән дә су гына эчеп яттык, өйдә ашарга берни дә юк. Минем хәлем юк, – ди.

Бу баланың әйткән сүзләреннән үземнең сугыш елларында ачыгуым искә төште, йөрәк өзгәләнде. Тәнәфестә тамак ялгарга дип, сумкага салган ризыкны алып, малайга бирдем. (Минем ул балалар укыган мәктәпкә түгел, башкасына китеп барышым иде.)

Ярый да Рахманга юлында һәрвакыт яхшы кешеләр очрап тора. Ө күпме яшүсмер бу чорда үз урынын таба алмыйча ялгыш юлга кереп китте? Сюжетта мин шул еллар фажигасен көткән идем.

Инде төп фикерем романның теле турында. Әсәрне укый башлагач, яныма «Татар теленең аңлатмалы сүзлеген» (өч томлык), «Гарәпчә-татарча-русча алынмалар сүзлеген», Ж.Зәйнуллин төзегән «Шәрык алынмалары сүзлеген» алып утырдым, чөнки роман инде телебездә сирәк яңгырый торган сүзләр белән шыплап тулган. Автор үзенә гарәп, фарсы телләрен белүен күрсәтергә теләгәнме, әллә аның максаты бүгенге телебезне үзгәртүме? Бүгенге сөйләм телендә язылган әсәрләрне укырга укучы табу кыен булган вакытта мондый «мөгез чыгару» кирәк булды микән? Өстәвенә ул сүзләрне рус мохитендә тәрбияләнеп, урысча белем алган Рахманның куллануы ышандырмады.

Флюра ХАННАНОВА,

Россиянең мәгариф отличнигы, Хезмәт ветераны.

УЕНЫ-ЧЫНЫ БЕРГӘ

Альберт ГАДЕЛШИН

Бераз гына ишетми

Сугыштан соңгы еллар. Филармония артистлары районнарда гастрольдә йөри. Болай да ачлы-туклы яшәгән халык, авырсынып, кесәсенә карап кына, концертка килә. «Хәлләрәк» колхоз рәисләре «гарантиягә алып», колхозчыларга «бушлай» концерт күрсәтә иде. Гади радиоалгычтан башка күңел ачарлык әйбер юк. Ул заманда телевизор дигән «әкәмәт, искизмәле тартманы» күрүче түгел, ишетә белүче дә юк иде.

Фронтвик Усман ага Әлмиев катнашында концерт бригадасы да юлга чыга. Ул заманда әле алар – яшь артистлар. Араларында курайчы Хәмит ага Бакиров та була. (Хәмит абый күренекле, танылган композитор Әнвәр Бакировның абыйсы).

Хәмит абый тыныч холькы, буйга-сынга уртача, бик тыйнак киенеп йөри иде. Кызганычка каршы, аның колаклары начар ишетә башлый. Ә бу чир – музыкант өчен хөкем карары дигәндәй... Ул бик борчыла.

Артистлары да «явыз»: «Хәмит, Усман сине чукрак, берни ишетми дип, кешеләр алдында хурлады», – дигән сүз ишеттерәләр.

Клубта, әле тамашачылар килгәнче, артистлар үзләре генә вакытта Хәмит ага шартлардай булып, Усман абыйга ябырыла:

– Син, Усман п..., мине чукрак дип хурлап йөрисең икән, – дип кызып китеп, янында торган урындыкны тибеп аудара.

Усман абый хәйләкәр, бераз шүрләүчәнрәк, хатыншарак кеше иде, югалып калмый:

– Ю-у-ук, Хәмит, бу – дошман сүзе. Мин сине чукрак, димәдем, бераз гына колакка катырак, дидем.

Ленин бакчасына ярты белән кәргән

Милләтебезнең иң оста гармунчысы, музыкант-эксцентрикы, Татарстанның атказанган артисты Гали ага Жәмлиханов бик мәзәкчән, тапкыр кеше, «шәп» эстрада артисты, экспромтка һәвәс шәхес иде. Сүз остасы, Татарстанның атказанган артисты Әзәл ага Яһудин белән Гали ага икесе генә гастрольдә йөриләр.

Гали ага фронтвик, сугышның башыннан азагына кадәр фронтта була һәм сугыш тәмамлангач, аны капитан дәрәжәсендә демобилизовать ителәр.

1950 елның урталарында, гастрольдә, район кунакханәсендә ял итеп ятканда, Гали абый әйтеп куя:

– Әзәл, менә мин сиңа карап-карап торам да, исем китеп сокланып куям, безнең татарлар арасында да немец милләтенә охшаган кешеләр булып икән! – ди.

Әзәл абый бик чәтерекле кеше иде. Гали абыйның әче телле булуын белеп, төгәлрәк сөйләвен сорый.

– Менә малай, валлаһи, дип әйтәм, син шулкадәр Рейх министр Геббельска охшаганың, әгәр кинога төшсәң, аерып алырык булмас иде.

Әзәл ага – чын коммунист. Ленин эсәрләрен култык астына кыстырып, филармониягә килә иде. Шундый кешене дошман белән чагыштыру гафу итмәслек түбәнсетү булып тоела. Алар үзара бераз әйткәләшәләр дә тынычланалар, гастрольләре беткәнче артык сүз куертмыйлар.

Гастрольдән кайтуга, Гали аганы «Черек күл»гә чакырып, повестка килә.

Репрессия шаукымы көчле чорлар... Гали ага берәз шөлләп, хатыны, балалары белән сабууллашып, повесткасы белән паспортын алып чыгып китә.

Аны подполковник кабул итә һәм аның өстеннән Әзәл ага язган гаризаны укып чыга.

Гали ага түзми, шушы дорфа кәмиттән кычкырып көлә.

– Иптәш подполковник (жырчыларны хөрмәт иткән татар кешесе булып чыга) валлаһи менә Әзәл Яһудин Гитлерның Рейх министры Геббельска шулкадәр охшаган бит, – дип, көлүсән дәвам итә. Шуннан соң алар икәүләшәп көлешәләр дә, Гали ага «телдән» кисәтү ала. Әзәл Яһудиннан гафу үтенергә сүз бирә. Шулай итеп, ул жиңел генә НКВДдан котыла.

Филармониягә килгәч, баскычта сөйләшәп торган берничә артист арасында Әзәл аганы күрәп, гафу үтенә:

– Әзәл, жаныкаем, син һич тә Геббельска охшамагансың, гафу ит, ялгышканмын, – ди дә китеп бара.

Берничә көн узгач, артист халкы арасында Гали Жәмлихановны Черек күлгә чакыртканнар, дигән сүз тарала. Бар да борчулы, шундый артистны, фронтовикны нигә чакырталар икән дип, бер-берсеннән сорашалар. Ул чорда НКВД дигән сүз, үлем яки, ким дигәндә, ун ел төрмә-лагерьны аңлата иде бит.

Гали абый филармониягә килгәч, артистлар аны уртада калдырып, хәлән аңлап, йомшак кына итеп ни өчен чакыртуларын сорыйлар.

Гали ага бик борчулы, кайгылы күренә:

– Әй, туганнар, бер көнне салган баштан Ленин бакчасына арты белән керде дип, шикәйтә язганнар.

– Соң, шуннан, шуннан, Гали ага ни белән бетте, – дип аптыраталар артистлар.

– Сәгәтләр буге орыштылар да арты белән дигән сүзгә ярты белән дип төзәтеп, куып чыгардылар...

Сумса бәете

1966 елда Татарстанның атказанган артисты, жырчы Сөләйман ага Йосыпов бригадасы белән Урта Азия республикаларында көзгә гастрольдә йөрибезд. Гастрольләр өч айдан да ким булмый торган иде, бу юлы да Яңа елга кадәр йөрергә туры килде.

Казакъстан шәһәрләрендә бер айдан артык йөргәч, Кыргызстанга килеп, Октябрь бәйрәмен (7 ноябрь) шунда каршыладык.

Азия якларында шунысы яхшы, чәйханәләр күп. Без дә чәй эчәргә булдык. «Командировочный» янчыклардагы соңгы тиеннәрне санап, берәр чәйнек яшел чәй, ике-өч шакмак шикәр һәм бер-икешәр кайнар сумса алдык. Атаклы, эксцентрик музыкант, баянда, төрле кечкенә концерт гармуннарында иң оста уйнаучы Гали ага Жәмлиханов, «пыш-пыш» тәмәкесен тартып, әрле-бирле йөрәнә, сәкедә чәй эчеп утыручыларга кырын-кырын карап ала. Мескенемнең «коры» чәй алырлык та акчасы калмаган. Бишкәктә бәйрәмне иркәләбрәк уздырган...

Гали ага тәмәкесен сүндереп, яныма килеп утырды. Үзенә сәер карашы минем сумсалы тәлинкәдә.

Мин чәйгә үрелгән арада Гали абый яшен тизлегә белән тәлинкәдәге калган сумсаны алды да ике капты – бер йотты, дигәндәй... Шундый олы, атаклы артистны хөрмәт итеп, каушый-каушый кәсәгә чәй салып, азаккы шикәр кисәген дә аңа таба этәрәп куйдым.

Бу хәлне Сөләйман ага Йосыпов буюче кызыбыз Люба Мацугина белән күзәтеп утырганнар икән.

Аэродром таулар эчендәге үзәнлектә иде. Безне Джалал-Абадка алып киттеләр. Анда кунакханә дә арзанрак икән. Базарда жиләк-жимеш, кавын-карбыз тау булып өеләп, пүчтәк бәя генә торалар. Администратор безгә алдан «суточный» акчаларын алып килгән, берәз жанланып киттек.

Икенче көнне төштән соң безне концертка алып барырга «Кубань» автобусы килде. Барыбыз да ял иткән, юынган-кырынган, яхшы гына тамак туйдырган, кәефләр шәп!

Автобуска соңгы артист булып Сөләйман ага Йосыпов кәргән иде, ул житди генә сүз башлады һәм куен кесәсеннән уч төбә кадәр кәгазь чыгарды.

— Жәмәгать, кичә аэродромда бик фажигале хәл булды. Альбертның соңгы акчасына алган сумсасын ялгыш кына Гали ага кабып йотты. Шул хәсрәттән мин төн йокламый, бер бәет ижат итем. Һәм ул укый да башлады:

*Мин кайгылы, мин сагышлы,
Мин ач калдым, сумсасыз.
Гали ага ялгыш кына
Кабып йотты акчасыз.*

Әйткәнемчә, кәеф шәп чак иде. Барыбыз да тәгәрәшәп көлештек, бигрәк тә баянчы Рәфкатъ Лотфуллин үзеннән дә «хохмалар» өстәгәч...

Гастрольдәге өченче аебызны Ташкент шәһәрәндә башладык. Безне иң яхшы үзәк кунакханәгә — «Ташкент»ка урнаштырдылар. Татар концертлары Үзбәкстанда аншлап белән бара. Шуна күрә безгә хөрмәт зур иде.

Гали абыйның тагын төгәлләге житмәде, «суточные» бетте. Аны аеруча зурлап, атказанган артист дип, без торган каттан бер урынлы аерым номерга керткәннәр иде.

Бервакыт үзбәк радиосы татарлар өчен концерт бирә, ахрысы, дип уйладык — гармунда татар көйләре янгыравы ишетелде, кинәт кавказ халкының универсаль «лезгинкасы» янгырый башлады, аны «Сулико» — Сталинның яраткан жыры, аннан соң белорус халкының «Будьте здоровы, живите богато» көе алыштырды.

Бактың исә, Гали абый ишеген киң итеп ачып, гармунда «сиптерә» икән. Аның каршында «симез борынлы» өч-дүрт кавказ егете музыка тыңлап, «балык мае» авыз итеп, өстәл тулы ризыкны капкалап, кәефләнеп утыра.

Гали абый мине күреп, чакырып керттеп, күккә чөеп мактый башлады... Бөтен СССРда иң яхшы иллюзионистларның берсе буламын икән, үзем дә белмәгәнмен!

Кызмача кунакларга житә калды, фокус күрсәт, ди башладылар. Гали абый да күз кысып, башын селкеде, янәсә, әйдә, махы бирмә.

Кесәдәге, кул астындагы әйберләр белән күрсәтелгән фокуслар кавказлыларга шул хәтле ошады — мине житәкләп дигәндәй, өстәл артына утырттылар.

Егетләр концертка барасыбызны аңлап, артык кыстамадылар, шәпләп сыйладылар да рәхмәтләр әйтеп таралыштылар.

Алар чыгып киткәч, Гали абый хәйләкәр генә елмаеп:

— Менә, сиңа сумса бәете өчен расчәт шул булып, — диде.

Эстраданың алтын фонды

Саба районында йөрибез. Һәр авылда фатирга кереп куну, авылдан-авылга йөк ташучы машиналарга утырып күчү — көндәлек мәшәкат.

Чираттагы концертка илтер өчен клуб янына колхоз машинасы килеп туктады. Шофёрга рәхмәт, кузовка мул итеп салам жәйгән.

Урамда салкын көз. Өлкәнрәк артистлар кузов түрәндә, саламга ятып, аякларын сузып утыралар. Без, яшьләр, өлкәннәрнең аяк очында тезләнеп, алга карап барабыз. Чемоданнар артта, тыгыз итеп тезелгән.

Гали абыйның кәефе юк. Бераз кызмача да бугай, тиктомалга үзенә «бөеклегенә» сокланып бара:

— Менә күрерсез, бу дөньядан киткәч тә, мине радиокомитет сагынып искә алачак.

Мин татар музыка сәнгатенә алтын фондына кәргән кеше!

Аның белән бәхәсләшер кеше булмагач, ул миңа карап-карап торды да:

— Менә син, Альберт Гаделша, кем? Гади бер фокусник! Күз буучы! Синәң кебек фокусниклар базар тулы жимеш сата. Үлсәң искә алучы да булмаячак сине, — ди.

Мин дә бирешергә теләмәдем. Исем китмичә генә:

— Һәй, Гали абый, кем соң инде бала-чага гармушкасында уйнап, татар сәнгатенә алтын фондына керә алсын? Скрипкада, рояльдә оркестрга кушылып уйнасаң, бер хәл,

– дим. – Синеке шикелле генә балалар гармушкасын минем Рәйхәт исемле энекәш тә миң башында кычкыртып утыра, – дигән булдым.

Шушы сүзләрдән соң, Гали абый гарьләнде бугай – сүзсез калып, кузов такталары ягына борылып ук ятты. Ә минем күңелгә шом керде...

Чираттагы авылга барып житеп, фатирларга урнашып, кичен концертка әзерләнәбез. Сизәм: Гали абый белән биюче Пётр Загудаев миңа каршы ниндидер «этлек» эшләү хакында пышылдаша. Аларны читләтеп кенә күзәтәм, сизенәм, минем фокус күрсәтәсе реквизитлар тирәсендә чуалалар.

«Ул-бу» булмасын дип, трюк күрсәтә торган «тылсымлы» карталарны сәхнәгә чыга торган өстәлдән алып, гади карталар белән алмаштырдым.

Миңа чыгыш ясарга чират житте. Иллюзия реквизитлары куелган өстәлне үзем алып чыгып куйдым. Баянчылар Рәфкәт Лотфуллин белән Ганс Сәйфуллин «минем музыканы» уйный башладылар.

Як-ягыма, сәхнә артына карасам, бөтен артистлар минем чыгышымны кызыксынып көтәләр. Баянчылар да елмаешып, бер-берсенә күз кысыша.

Кыскасы, бөтен бригада фокусларның провалын көтә. Бот чабып көләргә авызларын көйләгәннәр, күзләрендә «этлек» очкыннары ялтырый. Күз ачып йомганчы тегеләр куйган карталарны алыштырып өлгергән идем.

– Хөрмәтле тамашачылар, әлегә фокуслар Татарстанның атказанган артисты, данлыклы музыкант-гармунчы, язмалары татар сәнгатенен алтын фондына кергән Гали ага Жәмлихановка багышлана, – дип, карталар белән тамаша күрсәтә башладым...

Уңышлы чыгышымнан соң, коллегаларымның кәефе төште, этлек барып чыкмады...

Сәхнә артына кергәч, Гали абый елмаеп, кулны кысты: «Молодец, котлыйм, профессионал икәнсең. Сине дә алтын фондка кертербез... бәлкәм», – диде.

Күз алдында минем абруй «бер баскычка» күтәрелде.

Аләнә, аләнә катыгыз!..

Зифа апа Басыйрованың юбилей концертлары Горький өлкәсендәге Сергач, Уразовка районнарында бара. Май ае, табигать уянып, бөтен жирдә яшеллек, кошлар сайрый.

Концертта, шулай ук, Габдулла Рәхимкулов, аның хатыны Гамилә, Гариф Нигъмәтжанов, биюче Алла Шәмсетдинова, баянда Фәйзи Садыков, сүз остасы Ярулла Әхмәдуллин һәм мин катнашабыз.

Концертлар гөрләп бара. Һәр авылда колхоз рәисләре мәҗлес оештырып, безне сыйлыйлар. Зифа апаны күтәреп кенә йөртмиләр!..

Районны йөрөп чыккач, соңгы сабуллашу концертында, Уразовка РДКсына халык сыймагач, ишек-тәрәзәләргә ачтылар, клубка сыймаган халык урамнан, ишек-тәрәзә аша концерт карады, тамаша кылды.

Сабуллашу концерты тәмамлангач, райком секретаре «үзе» (ир урталары егет) сәхнәгә менеп, каты мишәр акценты белән Зифа апаны юбилее белән тәбрикләп, рәхмәт сүзләре әйтте:

– Хөрмәтле Зифа апа, тагы да безнең якларга аләнә-аләнә катыгыз (әйләнә-әйләнә кайтыгыз), көтеп калабыз! – дип, сүзен тәмамлады ул.

Без, сәхнәдә торучы артистлар, аңа кушылып, дөгрәү кул чаптык һәм рәхәтләнеп көлдек...

Кунакханәгә кайткач, жыелып чәй эчкәндә, Зифа апа райком секретаренен сүзен искә алып:

– Әй дөнъя, бер дә аләнә-аләнә катасы килми шул, яшисе килә бит әле, – дип уфтанып куйды.

Зифа Басыйрова белән Сөләйман Йосыповка бәя...

Юбилей концертлары узгач, Зифа апа икенче концерт программасы төзеп, Ярулла абый Әхмәдуллинны үз бригадасына алдан йөрүче администратор итеп калдыра.

Ярулла абый тәҗрибәле артист та, оештыручы да. Колхоз рәисләре, райондагы культура мөдирләре белән бик «дипломатично» сөйләшә белә.

Ул һәр булачак концертны финансы ягынан тәмин итеп, планы үти. Пенсия шендә булса да, үгетләп эшләтәләр үзен. Ярулла ага мәдрәсәләрдә укыган, Корьән сүрәләрен яттан белеп, намаз укый. Габдулла Тукайны, Галиәсгар Камалны, Фәйзулла Туишевларны күрәп белгән шәхес.

Сәхнә осталыгы, тәҗрибәсе зур, тик бер житешсезлеге бар иде: кайбер авазларны ачык әйтә алмый, сакаурак булып ишетелә, җырчы дигән сүзгә «чырчы» дип әйтә, сәхнә артындагы коллегаларын көлдәргә торган иде.

Концертларны «гарантиягә» бирергә тырышып, колхоз рәисләрен күндерә белә.

Апас районының бер колхозында бухгалтерия хезмәткәрләре чәй эчәртеп, сораптыра башлыйлар моннан:

– Ярулла абый, дәрәсәң генә әйт инде, мәнә без сине хөрмәт итеп, концертыңны гарантиягә дә алдык, концерттан соң акчасын да бирербез, ә шулай да Зифа апанычгрәк җырлый соң? Күптәнгә җырчы бит, яшә дә шактый бугай инде, – дип, авантюралы сорау бирәләр.

Шулай якин итүләренә, чәйләр эчәртүләренә Ярулла абый бөтенләй эреп китә...

– Һә-ә-әй жаным, беткән инде, беткән, көчәнәп йөри инде шунда, – дип ярып сала.

Бухгалтериядән акча алганда, хисапчы кызлар Ярулла абыйның сүзләрен чәчми-түкми генә Зифа апаса җиткерәләр...

Шуннан соң Ярулла абыйны Сөләйман Йосыпов бригадасына күчәрәләр... Бер «акылга утыргач», Сөләйман Йосыповнычгрәк җырлый, дигәнгә:

– Һи-и-и жаным, әле мондый тавышлы «чырчы»ның булганы юк иде. Бер чыкканда, унны, икенче чыгуында унбишәр «чыр чырлый», тавышы, мәнә инде, торбадан чыгамыни, – дип, мактый башлый...

Нинди көйләр уйныйсың?..

Баянчы Рәфкәт Лотфуллин Җыр һәм бию ансамбле артистлары белән җәйгә гастрольләргә чыга. Ул вакытта инде популяр җырчы. Татарстанның атказанган артисткасы Галия Гафиятуллина афишага концертант дип язды, димәк, ул җитәкчә булып санала.

Шулай бервакыт сәхнәгә Галия Гафиятуллина чыга. Баянчы Рәфкәт ул башкарасы җырның көен уйный башлый. Инде Галия апа кушылып җырларга тиеш. Рәфкәт көйне уйнавын дәвам итә. Галия апа җырның икенче куплетын да башлый алмый, сүзләрен оныта. Рәфкәт яңадан әйләнәш ясап, җырчының кушылуын көтә. Шулай, берничә мәртәбә кабатлагач, Галия апа түзми, шәрран ярып:

– Рәфкәт, нишләдең син бүген, бутыйсың да бутыйсың, нинди көйләр уйныйсың?! – дип, үз гаебен аңа аудары.

Тамашачылар «мәзәкне» аңлап, рәхәтләнеп көлешеп, дәррәү кул чабалар. Шулай итеп, концерт өзелми, матур гына ялганып китә. Галия апаның шушы «канатлы» сүзләре филармония артистлары арасында телгә кереп кала һәм Рәфкәткә күргән сәен:

– Нинди көйләр уйныйсың, нигә алай бутыйсың? – дип шаяртып ала идик.

Югалган әйберем үзе мине эзләп таба...

Алтымышынчы елның азагында «Яшьләр бригадасы» белән Мамадыш, Бондюж якларында гастрольдә йөрибез. Барыбыз да яшьләр, барыбыз да бертигез хокукта. Ә мин шулай да аз гына булса да, «зуррак» хокукы – чөнки бригадир итеп билгеләделәр. Мәшәкатьләре дә җитәрлек. Колхоз рәисләренә көн саен баш иеп, машина сорап барырга; артистларны фатирларга урнаштырырга; аш-су ягын да кайгыртырга кирәк; концерттан соң клуб мәдирләре белән исәп-хисап ясау; филармониягә кайткач, бухгалтериягә хисап бирү; артистларга атна-ун көн саен «суточный» түләү...

Бер авылда миңа бик саран хужабикәлә фатир туры килде. Апаның өеннән дус-иш кызлары өзелмәде.

Концерттан кайткач, чәй эчәргә утырдык. Мин һәрвакыттагыча үзем йөртә торган касадан, германский көмеш бал калагы белән чәй эчәм.

Минем көмөш калагыма апаның күзө төштө. Ул бал калагын миңа бер кардөшөбөз, фронтвик абый бүлөк иткөн иде, трофей, дип.

– И-и-и, чиста көмөш, ахрысы, – дип, бал калагын эйлөндөрө-эйлөндөрө карады.

Аннары концертта алган хислэрэ белән уртаклашты:

– Син, кем, энем Элбирт, гел кеше күзө генә буып йөрисең, сәхнәдә кәгазьдән дә акча ясый белгәч, бик бай яшисеңдер, ди.

– Һэй апа, бик яшәр идем дә, безнең илдә бай яшәргә рөхсәт итмиләр шул, – дим.

Апа иртүк торып малларын көтүгә куды, аннан соң самавырын куеп, мине иртәнгә чэйгә «уятты». Аның ишегалды тулы сарыкларының кычкырып йөрүенә ничек йоклап ятасың инде? Ни күрим: минем көмөш калагым, апаның пыяла шкафына менеп кунаклаган! Апа да онытканга салынып, өстәлгә элүмин калакларын куйган.

Чэй эчеп, акрын гына кайтыр юлга жыена башладым. Апаның мич ягына чыгып киткәннән файдаланып, шкафтан үземнең көмөш трофейны алдым да аның урынына хужабикәнәң элүмин калагын куйдым. Ниһаять, саубуллашып, рәхмәтләр әйтеп, өйдән чыга башладым.

Апа куштанланып: «Әйберләрәң онытылып калмасын, караштыр», – дигән була.

– Юк-юк, апа, борчылма, бар әйберем дә үзем белән, – дим. – Өгәр онытыла калса, минем әйберләр сихерләнгән бит, үзләрә мине куып житә, – дим. – Әле менә өченчә көн генә шушы пиджагымны бер авылда онытып калдырган идем. Иртән торуыма – ишек төбөндөгә элмәктә эленеп тора, – дим.

– Ии-и-и, булмас ла, – дип, апа икеләнә калды.

Мине озаткач, хужа апаның хәлен аңлагансыздыр инде.

Сез барасы авылга теге юлдан барасы...

Мине жырчы Илһам Шакиров бригадасына күчерделәр.

Иң популяр, иң яхшы жырчыга дип, иске булса да «КАВЗ» автобусын бирделәр. Нурлат, Октябрьский, Тәтеш районнарында, жәйге гастрольдә йөрибөз. Квартеттан торган «оркестр», виртоуз баянчы, Рифкәт Гомәров, сүз остасы Наһия Минкина һәм мин.

Автобус йөртүчөбөз – рус кешесе, 30-35 яшьләрдә. Гастрольгә чыгып, өч-дүрт көн узуга ул үзенәң холкын, тәртибен күрсәтә башлады...

Илһам Шакиров авыл малае булса да, иркәләнәп, олак йокларга ярата. Аңа инде «йолдыз чире» дә тия башлаган... Аның фатирына барып, сак кына уятып, бүген барасы авылның шактый ерак булуын әйттем. Ул юынып, ашап-эчеп, клубка килгәнчә, төш вакыты да житте. Без инде автобуска төялгән идек. Сизәм: шофёр берәз кызмача.

Юл өстендә бер авыл кибете янына туктадык. Артистлар белән бергә шофёр да кибеттә берәз юандылар... Инде барыбыз да автобуста, шофёрны гына көтөбөз. Ул юк. Шактый көткәннән соң эзли башладык. Юк, шофёр юкка чыкты, күрүчә дә, кая киткәнән белүчә дә юк. Инде нишләргә? Үч иткәндәй, без барасы авылга шактый ерак, вакыт та кичкә авышып килә.

Борчылу чигенә житте. Ярый әле Илһам сүзсез, тыныч кына күзәтеп утыра. Бу авылдан берәр шофёрны ялларгамы әллә, дип киңәшләшкәндә, баянчы Рифкәт Гомәров, кая әле, бер-ике мәртәбә руль артына утырганым бар иде, карап карыйк дип, шофёр урынына кереп утырды. Ярый әле югалган шофёр исерек баштан ачкычын онытып калдырган. Кая барасын төгәл генә белмәсәк тә, акрын гына кузгалып киттек. Ике юл чатында бер ир кеше тора иде, үзен утыртырга сорап, кул күтәрде. Туктап, ул кешедән юл сорадык. Сөз барасы авылга безнең авыл аша узасы, әйдә юл күрсәтәм дип, сул яктагы юлдан алып китте. Иген басулары, урманнар аша узып, юлдашыбыз авылына килеп тә життек. Ә ул автобустан төштө дә бер сүз дә әйтмичә ашыгып китә башлады.

Рәхмәт тә, сау булыгыз да юк! Ачуым килеп, автобустан атылып чыгып, тегене куып життем.

– Мәгънәсез, рәхмәт урынына без барасы юлны булса да күрсәт, хет! – дип, якасына ябышырдай булып ярысыдым.

Ә бу адәм актыгы һич тә исе китмичә:

– Мин утырган юл чатына кире кайтыгыз да уңга борылыгыз. Моңысы безнең авыл, – диде дә тиз-тиз атлап, ыңдырлар артына кереп китте.

Илһам тыныч кына:

– Нәрсә, үзен авылына кайтарттымы? – дип көлә башлады.

Рифкатынең «жен» ачуы чыкты, теге нахалның ипи шүрлегенә менеп төшәргә дә эзер иде, чөнки ул инде белмәгән автобусны йөртеп, шабыр тиргә баткан иде. Көч-хәл белән көтү кайтканда гына, концерт куясы авылга килеп життек. Клуб мәдире, кайнар табага баскандай, безне көтеп, ишек төбөндә эрле-бирле йөрөнә.

Икенче көнне иртән исерек шофёрыбыз жәяүләп килеп житте. Елардай булып гафу үтенде, кайтканчы эчмәде. Илһам Шакиров та артык сүз куертмады.

Мине мемуарларда искә алачаклар...

Татарстанның атказанган артистлары, нәфис сүз остасы Фәйзи ага Йосыпов, жырчы Галия апа Гафиятуллина, танылган баянчылар дуэты Оркыя апа Ибраһимова белән ире Мохтар ага Әхмәдиев, Гавай гитарасында уйнаучы Сәгыйть ага Алиев катнашындагы төркем Әстерханга очтык.

Милләттәшләребез безне онытылмаслык итеп каршы алдылар. Концертлар кыр станицаларында да, жәйге ачык концерт майданнарында да шаулап-гөрләп дигәндәй, узды. Рәхәтләнеп, Иделдә су коендык, карбыз, кавын белән сыйландык. Ваемсызланып, иреннәр зәңгәрләнгәнче, су керүнен азагы шул булды: нәфис сүз остасы Фәйзи Йосыповның тамагына салкын тиде, пышылдап кына сөйләшә. Концертны алып бару миңа йөкләнде! Өле күптән түгел генә Зифа Басыйрова бригадасында иллюзиядән кала, конференсье да булып йөргән идем. Шуңа күрә ризалаштым. Кунакханәдә көне буе репертуарны искә төшереп, репетиция ясадым да, тәвәккәлләп, сәхнәгә чыктым.

«Премьера»дан соң, Фәйзи ага Йосыпов жилкәмнән кагып: «Энекәш, мин сине үземнең мемуар китабымда олылап искә алачакмын, безне «выручать» иттең, бөтен бригада исеменнән рәхмәт сиңа!» – диде.

Мин шундый зур, атаклы артистның тәмле сүзләреннән «эрәп» киттем. Кулдан килгәнчә тырышам, концертларны алып барам, үземнең «төп» номер иллюзияне дә күрсәтәм.

Берничә көннән Фәйзи абыйның тамагы тазара төште, шулай да чыгыш ясарга ашыкмый, тавышын саклай, сәхнә артында күңел ачып йөри. Жәйге ачык эстрада майданында концерт башланып китте. Яшь жырчы Марат Зарипов сәхнәдә «сайраган» арада, Фәйзи абый теге якта артистлар белән нәрсәдер турында сөйләшеп, көлешеп утыра. Бактың исә, болар минем ничек концерт алып баруымны тетәләр икән. Фәйзи абыйның сарказмлы итеп:

– «Әйбәт сөйли, әйбәт, тик тавышы гына ямьсез, кар базыннан чыгамыни, ыңгырашып ишетелә», – дигәнән ишетеп алдым.

– Тавышым ямьсез булгач, сәхнәгә үзегез чыгасыз инде, – дидем дә микрофонны Фәйзи абыйның үзенә тоттырдым.

Ул уңайсызланып: «Юк, юк, энекәш, үпкәләмә, без шаярып кына бит, – дип, акланмакчы иде, ләкин мин сүземдә нык тордым, концертның икенче бүлеген Фәйзи абый үзе алып барды.

Шулай итеп, мин мемуар китабына элэгә алмадым.

МИЛЛӘТ ЖЫЕНЫ

Казанда Муса Жәлил исемендәге Татар дәүләт опера һәм балет театрында милләт жыены булып узды. Анда Россиянең 68 төбәгеннән вәкилләр катнашты. Милләт жыенында татар халкы алдында торган бурычлар, хәл итәсе милли мәсьәләләр турында ТР Премьер-министр урынбасары – Милли Шура рәисе Васил Шәйхразиев сөйләде. Әлегә чарада ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов чыгыш ясады. Милләт жыены Татарларның гамәл стратегиясен һәм аны тормышка ашыруның төп юнәлешләрен кабул итте. Жыенда РФ вице-премьеры Марат Хөснуллин, ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев, ТР Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин һ.б. катнашты.

ТАТАРСТАН БӘЙРӘМЕ

Республикабыз халкы Татарстан һәм Шәһәр көнен зурлап билгеләп үтте. Ул быел ТАССРга – 100, суверенлык турында Декларация кабул ителүгә 30 ел тулу белән тарихта калыр. ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов Татарстан халкына Республика көне белән котлавын ирештерде. Илбашы бәйрәм көнне ТР Милли китапханәсенен яңа бинасын карады, аның янында жырчы Идрис Газиевкә, шагыйрь Денис Осокинга, «Сөембикә» операсын сәхнәгә чыгарган коллективка (Ренат Салаватов, Юрий Александров, Виктор Герасименко, Гулнора Гатина), язучы Лирон Хәмидуллинга ижатта ирешкән уңышлары өчен Г.Тукай исемендәге Дәүләт премияләрен тапшырды. Ул шулай ук Юдино бистәсендә капитал ремонттан соң Тимерьютчылар мәдәният сараен, Казанда яңартылган ишегалдын ачу тантаналарында булды һәм чыгыш ясады. Республика көне уңае белән үткәрелгән чараларда Россия Федерациясе вице-премьеры Марат Хөснуллин катнашты.

Бәйрәм көн буена дәвам итте. Г.Камал театры каршындагы мәйданчыкта «Уйнагыз, гармуннар!», Казансу яры буенда «Казан көзе» фестивальләре, ипподромда ТР Президенты призына ат чабышлары булып узды, «Чаша» янында, К.Насыири урамында, Кремльдә, паркларда концертлар күрсәтелде. Бәйрәм Казансу акваториясе өстендә 300 залпан торган салют белән тәмамланды.

М.ШӘЙМИЕВКӘ – БЮСТ

Актаныш районы Әнәк авылында ТРның Беренче Президенты, РФнең Хезмәт Герое, «Ватан алдындагы казанышлары өчен» орденның тулы кавалеры Минтимер Шәймиевкә бюст (авторы – Фәнил Вәлиуллин) куелды. Аны ачу тантанасында ТР Президенты Рөстәм Миңнеханов, ТР Дәүләт Киңәшчесе Минтимер Шәймиев, РФ Президентының Идел буе федераль округындагы Тулы вәкаләтле вәкиле урынбасары Игорь Панышин чыгыш ясады. Бюст каршындагы мәйданда театральләштерелгән пролог күрсәтелде, концерт булды.

МОСТАЙ КӘРИМГӘ ҺӘЙКӘЛ АЧЫЛДЫ

Казандагы Даурия урамы һәм Оренбург тракты чатында Башкортстанның халык шагыйре, Социалистик Хезмәт Герое Мостай Кәримгә Һәйкәл (авторы – РФнең халык рәссамы Андрей Ковальчук) ачылды. Аны ачу тантанасында Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов, Башкортстан Республикасы Башлыгы Радий Хәбиров катнашты һәм чыгыш ясады.

МӘСКӘҮДӘ – ТАТАРСТАН МӘДӘНИЯТЕ КӨННӘРЕ

Мәскәүдә Татарстан Республикасы мәдәнияте көннәре үткәрелде. Ул ТАССР төзелүгә – 100, Бөек Жигүннен 75 еллыгына багышланды. Чара Мәскәүнен Халыкара музыка йортында зур тантана белән ачылды, шунда ук гала-концерт белән тәмамланды. Анда Мәскәү мэры Сергей Собянин, РФ вице-премьеры Марат Хөснуллин, Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов катнашты һәм чыгыш ясадылар. Р.Миңнеханов бер төркем күренекле шәхесләргә, шул исәптән галимнәргә, рәссамнарга, музыкантларга, журналистларга ТРның дәүләт бүләкләрен тапшырды. Ул шулай ук билгесез солдат каберенә чәчәкләр салды, Химки зиратында мәшһүр разведчиклар Исхак Әхмәров һәм аның хатыны, көрәштәше Хелен Лоурига Һәйкәл ачу тантанасында катнашты, Третьяков галереясында булды, «Казан шедеврлары. Рерихтан Кандинскийга кадәр» дип аталган экспозицияне карады.

Мәскәүдә Татарстан Республикасы мәдәнияте кысаларында башкаланың Татар мәдәни

үзегендә (Әсәдуллаев йорты) Татарстан язучылары катнашында ижат кичәсе үткәрелде. Анда Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов, язучылар Равил Фәйзуллин, Марсель Галиев, Шәмсия Жһангирова, Рәмис Аймәт катнашты. Казаннан килгән кунакларны, залдагы жәмәгәтчелекне ТР Премьер-министр урынбасары – Татарстанның Россиядәге тулы вәкәләтле вәкиле Равил Әхмәтшин сәламләде. Язучылар Г.Тукай һәйкәленә чәчәк салу, Мәскәү өлкәсендәге Мытищи каласының федераль хәрби мемориаль зиратында армия генералы Мәхмүт Гәрәев каберендә бюст ачу тантаналарында да булдылар.

ПРЕЗИДЕНТНЫҢ ЫШАНЫЧЛЫ ЗАТЛАРЫ

Сайлаулар алдыннан Рөстәм Миңнехановның ышанычлы затлары республикабыз районнарында күпсанлы очрашулар уздырды. Ышанычлылар арасында әдәбият-сәнгать әһелләре, Татарстанның халык шагыйре Зиннур Мансуров, язучы Рөстәм Галиуллин, Россиянең атказанган, Татарстанның халык артисты Салават Фәтхетдинов, композитор Эльмир Низамов та бар.

ИСКӘ АЛУ МӘРӘСИМЕ

Казандагы 1 Май мәйданында фашист төрмәсендә башлары киселгән Муса Жәлил һәм жәлилчеләрне искә алу мәрәсими булды. Аны Татарстан Язучылар берлеге рәисе Данил Салихов ачып жибәрде. Әлегә чарада Татарстанның халык шагыйре Ренат Харис, шагыйрь Газинур Морат, Муса Жәлилнең кызы Чулпан ханым Жәлилова чыгыш ясады. ТР Ижтимагый палатасы рәисе урынбасары Тимур Кадыйров республикада Муса Жәлил ижатына багышланган эдәби марафон старт алуын хәбәр итте. Ул каһарман-шагыйрьнең туган көне 15 февральгә кадәр дәвам итәчәк. М.Жәлил һәйкәле янына жыелган халык Татарстанның яшә ижат көчләре тарафыннан эзерләнгән импровизация-тамашаны карады. Искә алу мәрәсимиен Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Рәмис Аймәт алып барды.

ТУФАН МИҢНУЛЛИННЫ ИСКӘ АЛУ

Күренекле драматург, дәүләт һәм жәмәгәт эшлеклесе Туфан Миңнуллинның тууына 85 ел тулу уңаеннан татар язучылары, сәнгать әһелләре, жәмәгәт эшлеклеләре, әдәбият сөючеләр әдипнең Яңа Бистәдәге татар зиратында каберен зиярәт кылды. Шушында ук әдипне искә алу мәрәсими булды. Анда ТР Дәүләт Советы Рәисе урынбасары Марат Әхмәтов катнашты. Г.Камал театры Т.Миңнуллинны искә алу көнендә аның «Гөргөри кияүләре» спектаклен күрсәтте.

УЛЬЯНОВСК ӨЛКӘСЕНӘ СӘФӘР

Язучылар, «Казан утлары» журналы хезмәткәрләре Камил Кәримов белән Вахыйф Нуриев Ульяновск шәһәрендә булып кайттылар. Алар өлкәнең татар теле һәм әдәбияты укытучылары белән очраштылар, мөгаллимәләр белән теплоходта Иделдә сәяхәт иттеләр. Аннары татар телен һәм әдәбиятын укыту, балаларга милли тәрбия бирү мәсәләләренә багышланган киңәшмәдә катнаштылар, чыгыш ясадылар. Алар күрешеләребезгә йөзләргә данә «Казан утлары» журналын алып барды һәм мәктәпләргә таратты. Кунакларны Ульяновск өлкәсе татар милли-мәдәни автономиясе рәисе, «Татарстан – Яңа Гасыр» телевидениесенең Ульяновск филиалы директоры Рәмис Сафин, татар милли-мәдәни автономиясе рәисе урынбасары Рифкәт Әхмәдуллин, өлкәнең Мәгариф һәм фән министрлыгының милли мәгариф бүсәнча баш белгече Әлфия Әбәтдинова каршы алды һәм озатып йөрдә.

ЙӨЗҮЛӘР БЫЕЛ ДА ҮТКӘРЕЛДЕ

Быел 42 нче тапкыр оештырылган «Фәйзуллин йөзүләре»ндә Фәндәс Сафиуллин, Булат Хәсәнов, Гәрәй Рәхим, Зиннур Хәсәнияз, Данил Гыйниятов, Альфред Гаффаров катнашты. Ярышта беренчелекне Татарстанның халык шагыйре Равил Фәйзуллин һәм «Татарстан – Яңа гасыр» телевидениесе баш мөхәррире Данил Гыйниятов бүлеште. Өченче урынны Альфред Гаффаров яулады.

КОТЛЫЙБЫЗ!

Татарстанның халык шагыйрьләре Ренат Харис һәм Равил Фәйзуллин ижаттагы казанышлары өчен М.А.Шолохов медале белән бүләкләнде.

2020 елның 25 августында 82 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы **Рәфгат Шәмгун улы Рысаев** вафат булды.

Мәрхүм Башкортстанның Стәрлебаш районы Тәтер-Арслан авылы зиратында жирләнде.

2020 елның 27 августында 68 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, әдәбият тәнкыйтьчесе, шагыйрь, галим, нашир, Татарстан Республикасының атказанган мәданият хезмәткәре, М.Жәлил исемендәге республика, Г.Державин исемендәге Бөтенроссия премияләре лауреаты **Мөдәррис Харис улы Вәлиев (Салих Маннапов)** вафат булды.

Мәрхүм Казандагы Киндерле зиратында жирләнде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман Ф.САДРИЕВА «Трудный возраст», новеллы З.ХУСНИЯРА, рассказ Х.ИСМАГИЛОВА «Печать»; стихи Р.АЙМЕТА, К.БУЛАТОВОЙ, И.ВАЛИУЛЛЫ, Э.ДЖАЛИЛОВОЙ.

«Новые имена»: роман Г.ГАЛЛЯМОВОЙ «Синие колокольчики».

«Детская библиотека»: стихи Р.БАШАРА.

Литературный конкурс «Помни о Родине»: повесть Р.ГАБДУЛХАКОВОЙ «Для памяти нет преград».

«Читаем вместе»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.

«Литературная критика»: рецензия М.ХАБУТДИНОВОЙ на пьесу М.Гилязова

«Микулай».

«Искусство»: статья Л.НУРМУХАМЕТОВОЙ.

«Красными чернилами»: рубрику ведёт Р.ХАННАНОВ.

«Творчество читателей»: стихи А.ИБРАГИМОВОЙ, Ф.АЛИУЛЛОВА, Ф.ГАТИНОЙ.

«Отклик»: Ф.ХАННАНОВА о романе З.Хакима «Песня матери».

«Страницы юмора»: А.ГАДЕЛЬШИН.

Из фотоархива журнала.

Дневник общественно-культурной жизни.

На наших обложках: Яблоневый сад. (Верхнеуслонский район). Фото А.Арахамия; поэт Шафик Иматдинов. (Ульяновская область).

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: novel by F.SADRIEV «Difficult age», novellas by Z.KHUSNIYAR, story by H.ISMAGILOV «Seal»; poems by R.AIMET, K.BULATOVA, I.VALIULLA, E.JALILOVA.

«New names»: novel by G.GALLYAMOVA «Blue Bells».

«Children's library»: poems by R.BASHAR.

Literary competition «Remember the Motherland»: novel by R.GABDULKHAKOVA «There are no barriers to memory».

«Reading together»: article by D.ZAGIDULLINA.

«Literary criticism»: review by M.KHABUTDINOVA on the play «Mikulay» by M.Gilyazov.

«Art»: article by L.NURMUKHAMMETOVA.

«In red ink»: heading is conducted by R.KHANNANOV.

«Creativity of readers»: poems by A.IBRAGIMOVA, F.ALIULLOV, F.GATINA.

«Response»: F.KHANNANOVA about novel by Z.Khakim «Mother's Song».

«Pages of humor»: A.GADELSHIN.

From the photo archive of the magazine.

Diary of social and cultural life.

On our covers: Apple Orchard. (Verkhneuslonsky district) Photo by A.Arahamia; poet Shafik Imatdinov. (Ulyanovsk region).

Тышылыкның беренче битендә:

Югары Осланның алма бакчалары.

А.Арахамия фотосы.